

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

1

HERREGAARDENE OG SAMFUNDET

UDGIVET AF MAJORATSFORENINGEN

UNDER REDAKTION AF
THERKEL MATHIASSEN

GYLDENDAL

HERREGAARDENE OG
SAMFUNDET

HERREGAARDENE OG SAMFUNDET

UDGIVET AF MAJORATSFORENINGEN

UNDER REDAKTION AF
THERKEL MATHIASSEN

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXLIII

INDHOLDSFORTEGNELSE

FORORD. Af Majoratsforeningens Formand, Kammerherre, Lensgreve <i>E. Bernstorff-Gyldensteen</i>	7
I. GODSEJERSTANDEN OG HERREGAARDENE I HISTORISK BELYS- NING. Af Dr. phil. <i>Hans Jensen</i>	13
II. HERREGAARDES OG GODSERS UDBREDELSE OG FORDELING I DANMARK. Af Museumsinspektør, Dr. phil. <i>Therkel Ma- thiassen</i>	93
III. BESIDDELSERFORHOLD. Af <i>Therkel Mathiassen</i>	119
IV. STORLANDBRUGETS NATIONALØKONOMISKE BETYDNING. Af Se- kretær i Centralforeningen af Tolvmandsforeninger <i>Karl Madsen</i>	134
V. GODSERNES SKOVBRUG. Af Skovrider paa Valdemar Slot <i>Aage Bavngaard</i>	190
VI. HERREGAARDENE SOM BYGNINGSMONUMENTER. Af <i>Therkel Mathiassen</i>	224
VII. GODSERNE OG DET DANSKE LANDSKAB. Af <i>Therkel Mathiassen</i>	250
VIII. SOCIALE FORHOLD PAA GODSERNE. Af <i>Therkel Mathiassen</i> ..	259
IX. GODSERNES BESKATNINGSFORHOLD. Af Ekspeditionssekretær i Finansministeriet, cand. polit. <i>A. Clausager</i>	272
REGISTER	333

FORORD

EN amerikansk Forfatter sendte mig en Gang en af sine Bøger, hvis lovende Undertitel lød: „Alt hvad man behøver at vide om Sydamerika“. For den foreliggende Bog er der ikke valgt en tilsvarende Titel — i Erkendelse af Opgavens Mangfoldighed og Umuligheden af at behandle den udtømmende. Der er blot gjort et Forsøg paa at give nogenlunde fyldestgørende Oplysninger om Herregaardene i Relation til Samfundet.

Der er tit blevet klaget over manglende Forstaaelse mellem By og Land, heri er der efterhaanden sket nogen Bedring. Men man maa desværre erkende, at det indenfor vide Kredse skorter paa en egentlig Forstaaelse af Herregaardenes Væsen og deres Funktion indenfor Samfundslivet. Store Handels- og Industriselskaber behandles i vore Dage med Interesse og Respekt som samfundsnyttige Institutioner, mens de store Landbrugsvirksomheder, hvis Indsats for Produktion og Beskæftigelse er af lignende Størrelse, betragtes som værende kun af Betydning for Ejeren og hans Familie. I et Land som vort, hvor Oplysningen er saa vidt fremskreden, vil et Forsøg paa at vække Interesse for og sprede Kendskab til disse Virksomheder, som har bestaaet gennem Sekler uden at miste deres Levedygtighed og Nyttevirkning, formodentlig falde i god Jord.

Hvad er da en Herregaard? For Turisten er Herregaarden en Seværdighed, for Socialpolitikeren er den en Reserve, for Jægeren en Betryggelse, for Skatteteknikeren et Objekt, og for Ejeren er den et Hjem og en Livsopgave. Maaske er Socialpolitikeren Turist og Skatteteknikeren Jæger, hvorved der for hver af dem opstaar to Synsvinkler. Men først en Indtrængen i Emnet vil aabenbare, hvor mangesidet dette i Virkeligheden er. Denne Bog skulde gerne give Mulighederne herfor, ved gennem en objektiv Fremstilling at lede frem til ogsaa hidtil upaaagtede Perspektiver. — De sidste Aartier har ikke været Herregaardene gunstige. Godsejernes politiske Privi-

legier forsvandt, og den fremskredne Demokratisering, som medførte den lige og almindelige Valgret, gav dem kun nogle faa Hundrede Stemmer ved Valgene til den lovgivende Forsamling. Dette syntes for en ældre Opfattelse ikke at svare til deres erhvervsmæssige Betydning, men maatte akcepteres som tidssvarende. Denne politiske Magtesløshed resulterede i ret indgribende Foranstaltninger, der ramte Godsejernes Økonomi haardt. Her skal kun nævnes Lensaflysningen. De Fordele, der kunde ligge i det frie Ejerforhold, maatte betales dyrt med den høje Afgift paa 20 à 25 %. Resultatet har været, at mange Len og Stamhuse ikke kunde bevares i den Families Besiddelse, der havde ejet dem igennem mange Generationer, men delvis eller helt har maattet afhændes ved Salg.

Men Tiderne har atter forandret sig, og man er begyndt at faa Øjnene op for Ønskeligheden af Stabilitet og Kontinuitet i Jordbesiddelsen. Herom vidner den senere Tids Slægtsgaardsforskning, hvorved det er blevet konstateret, at der endnu her i Landet findes op imod 15.000 Gaarde, som har været nedarvet i lige Linie gennem mindst 100 Aar. Disses Bevarelse i Slægterne er man begyndt at erkende som et attraaværdigt Maal, idet man forstaar, at en nær Tilknytning til Fædrenes Jord mere end noget andet medfører Rodfæstethed i Hjemlandet. Dette gælder i samme Grad for Husmænd, Gaardejere og Godsejere. Hermed skal der ikke plæderes for en Genoprettelse af det gamle Majoratsbaand, men for særlig Hensyntagen, hvor man træffer paa Jordbesiddelse, der i lange Tider har været i samme Slægts Eje. Man maa kunne komme bort fra det Standpunkt, at Jorden bør betragtes og behandles blot som et Handelsobjekt og fra Uviljen imod at lette Grundskatterne i vanskelige Tider, fordi man alene har sin Opmærksomhed rettet paa Muligheden af et øjeblikkeligt Salg, hvorved Sælgeren menes at kunne indkassere en Gevinst i Form af den kapitaliserede Skattelettelse.

Majoraterne blev afløst til en høj Vurdering, og Hovedbygningernes — ogsaa de frededes — Vurdering var endda uforholdsmæssig høj. Af den for disse ansatte Værdi blev der naturligvis ogsaa betalt de 20 à 25 %. Ved Realisation af saadanne Hovedbygninger opnaaede Sælgeren ofte ikke engang saa meget, som denne Afgift til Staten udgjorde — og Ejeren havde saaledes i en Aarrække betalt en meget høj Formueskat af fiktive Værdier. Efterhaanden har der dog fundet en betydelig Nedsættelse af Hovedbygningernes Ejendomsskyld Sted,

omend der ikke er taget tilstrækkeligt Hensyn til de fredede. Ejeren har en juridisk Forpligtelse til ikke at nedrive dem og ikke at foretage Forandringer uden det særlige Bygningssyns Godkendelse, og tillige en moralsk Forpligtelse til at vedligeholde dem. Denne Vedligeholdelse medfører store Byrder og er vanskelig at opretholde, naar Indtægten svigter. Ser en Ejer sig nødsaget til at flytte over i en mindre Bolig, vil Hovedbygningen uvægerlig lide herunder, navnlig hvad det Indre og det tildels kostbare og historisk værdifulde Indbo angaar. Ogsaa Vedligeholdelsen af de æstetiske Værdier i Landskabet, navnlig Skovene, som de fleste Godser har praktiseret, kræver visse Ofre. Saadan Indsats for Naturens Skønhedsværdier er senere blevet optaget af Staten og private Organisationer. Disse er kommet mere paa Linie med Ejerne, siden det er anerkendt, at Bevarelsen af Skønhedsværdierne er det primære, og at Adgang for Offentligheden er noget ønskeligt, der dog ikke maa komme i Konflikt med den egentlige Fredning.

Naturfredningsforeningen har loyalt anerkendt den Imødekommenhed, der er vist fra Ejernes Side, saavel ved Fredninger som ved Overladelse af Lejrpladser m. m., og saa længe der fra den Side vises Maadehold og Hensyntagen til private Rettigheder og Interesser, vil et Samarbejde i gensidig Forstaaelse være naturligt og en Gevinst for hele Sagen.

Det moderne Skovbrug staar tilsyneladende i en vis Modsætning til Fredninger. Her er Orden traadt i Stedet for Tilfældigheder, der er ikke mere overladt saa meget til Naturens Luner, og den oprindelige Charme er for en stor Del forsvundet. Nutidsmennesket har dog ogsaa tilpasset sig hertil og forstaaet at værdsætte en velpasset Bestand, hvis ranke Stammer har sin egenartede Skønhed, som samtidigt henleder Tanken paa menneskelig Formaaen og en stor, nyttig Produktion. Det private Skovbrug har i saa Henseende gjort en stor Indsats og har tit været førende. Det har i Tidernes Løb forøget Danmarks Skovareal betydeligt, skønt dette som oftest privatøkonomisk set ikke har været fordelagtigt, medens det for Landskabet, Samfundsøkonomien og maaske ogsaa for Klimaet, har været en Gevinst.

Landbruget er i de allerfleste Tilfælde Herregaardens økonomiske Rygrad ved Siden af Skovbrug, Havebrug, industrielle Bedrifter, saasom Teglværker, Mosebrug, Stenbrud og andet. Det store Landbrug har været udsat for mange Angreb. Under daarlige Konjunkturer

blev denne Driftsform betegnet som mindre rentabel, under gode Konjunkturer er det blevet hævdet, at der tjentes for meget. Det første Forhold er imidlertid nøje forbundet med hele Landbrugets Stilling og de af Lovgivningsmagten budte Vilkaar; det andet er der tilfulde raadet Bod paa ved Beskatningen.

De syv daarlige Aar, som Landbruget har maattet gennemleve, har bevirket, at meget blev forsømt, som burde have været udført. Derefter fulgte et Par taalelige Aar. Det første gode Aars Udbytte gik med til at stoppe Huller. Derefter virkede den haarde Beskatning af den forholdsvis høje Indtægt og forhindrede, at Konjunkturerne kunde udnyttes til Afdrag paa Gæld og Iværksættelse af Forbedringer, saasom Modernisering af Avlsbygninger og Arbejderboliger eller Nybygning af saadanne, en nødvendig Foranstaltning for at knytte flere Helaarsarbejdere til Gaardene. Det vilde ogsaa være ønskeligt at skabe visse Reserver, bl. a. til Genoprettelse af Jordens Gødningskraft og Udførelse af, paa Grund af Materiale-mangel, udskudte Arbejder, som der under de nedadgaaende Konjunkturer, der en Gang vil komme, daarligt vil være Raad til.

Jeg tror, at man ikke længere staar saa fjendtligt overfor enhver større Nettoindtægt, og at man har erkendt, at jo større eller mere yderig en Bedrift er, desto større en Margin maa der være til Forbedring af Virksomheden, for at denne kan svare til Tidens Krav, samt til Ejerens eget Forbrug, hvis Hovedbestanddel forøvrigt i Reglen medgaar til Beskæftigelse af en større Kreds af private Funktionærer og Tyende.

Spørger man nu om Herregaardenes Fremtidsudsigter, saa maa dertil svares, at de under de givne Vilkaar ikke er altfor lyse, navnlig ikke for de tidligere Majoratsgodser. Mange af disse er allerede slaaet i Stykker, og det er at forudse, at der ikke vil kunne holdes sammen paa dem i mere end en Generation eller to, medmindre der paa en eller anden Maade sker ny Kapitaltilførsel.

I høj Grad medvirkende hertil er Skatterne, navnlig den høje Formueskat, som gør det umuligt at opspare til Arveafgiften, saa den staar til Disposition ved Ejerens Død.

Disse Godser vil saa splittes eller komme i nye Ejeres Hænder og vil derved forandre deres Karakter; Kontinuiteten bliver afbrudt. Spørgsmaalet er, om Samfundet er tjent hermed.

Af det ovenstaaende vil fremgaa, at man paa nogle Omraader alle-

rede skimter visse Tegn til forøget Forstaaelse for Herregaardenes samfundsmæssige Værdi.

Den Indstilling, der i Slutningen af forrige og Begyndelsen af vort Aarhundrede reagerede saa stærkt mod mange Forhold og Principper, der var overleverede fra ældre Tider, har ikke kunnet undgaa at maatte underkastes en vis Revision. Man er kommet til en mere nøgtern Bedømmelse af forskellige gamle hævdvundne Indretninger, der har staaet deres Prøve gennem Tiderne.

I de vanskelige Tider vi er inde i, og som efter alle Solemærker at dømme vil vare ved i en lang Aarrække, vil man mere end før være nødsaget til at bøje sig for nationaløkonomiske Kendsgeninger og til at erkende, at man ikke har Raad til at ødelægge Værdier, som paa det produktive og arbejdsskabende Omraade har vist deres Berettigelse og Hensigtsmæssighed.

Ejendomsretten, en af den vesteuropæiske Kulturs Grundpiller, er erfaringsmæssigt ikke længere saa ukrænkelig, som Grundlovens Fædre har villet det. Men den vil vedblivende staa som et fast Støttepunkt for den økonomiske Frihed, dersom Udviklingen skal gaa sin rolige Gang. I en Tid, hvor Magten afgør Landenes og Folkenes Skæbne, længes Menneskene efter Genoprettelsen af Retstilstanden imellem Folkene. En større Følsomhed overfor den enkeltes Rettigheder og en stærkere Retsbeskyttelse overfor enhver Overmagt ligger i samme Plan.

Her er kun berørt enkelte væsentlige Punkter til Belysning af Emnet. Den foreliggende Bog vil uddybe disse og bringe flere og mere omfattende Oplysninger om Herregaardene, deres Betydning for Samfundet og de Vilkaar, de har været og er underkastet.

Jeg føler Trang til paa Majoratsforeningens Vegne at takke Redaktøren, Dr. Therkel Mathiassen, for hans store Interesse for Sagen, en Interesse, som staar i naturlig Forbindelse med hans omfattende Indsigt i de omhandlede Forhold. Der skal ligeledes udtales en Tak til alle Medarbejderne for deres værdifulde Indsats.

E. Bernstorff-Gyldensteen.

I

GODSEJERKLASSEN OG HERREGAARDENE I HISTORISK BELYSNING

Af HANS JENSEN

1. Tiden indtil Enevældens Indførelse.

DET vil være hensigtsmæssigt straks at minde om den Forskel, der historisk og begrebsmæssigt er mellem de to Arter af Jordbesiddelse, der kan betegnes som henholdsvis et „Gods“ og en „Herregaard“. Et Gods er en Samling af Ejendomme, fra ældgammel Tid først og fremmest Bøndergaarde, henhørende under een og samme Ejer, men drevet i Reglen hver for sig af forskellige Brugere. En Herregaard var oprindelig Hovedgaarden i et Gods, og det er derved ret naturligt blevet Betegnelsen for en stor Landejendom, selv om der ikke er og aldrig har været knyttet andre Ejendomme til den, men mindre naturligt og egentlig lidt misvisende er det i saa Fald at betegne dens Indehaver som „Godsejer“. „Gods“ og „Herregaard“ er forskellige Ting omend med Oprindelse i de samme Forhold.

Bondestanden er den egentlig gamle Hovedstamme i Danmarks Befolkning, men saa langt Historien viser tilbage, har der ogsaa i Danmark bestaaet en Godsejer- og Herremandsklasse. Allerede paa Gorm den Gamles Tid har Storbønder hævet sig op over Mængden, været en ledende Klasse og ogsaa besiddet Ejendomsret til mere Jord, end de selv direkte kunde bruge. I det 12. Aarhundrede, paa Valdemar den Stores og Biskop Absalons Tid, har — som de historiske Kilder vedrørende denne Tids Landboforhold klart viser — Storgodsbesiddelsen og dermed formentlig Fæstevæsenet været vidt udbredt paa Sjælland. Absalon, Danmarks første store og maaske dets indtil Nutiden største Statsmand, havde som personlig Baggrund og Forudsætning, at han tilhørte den rigeste og mest fremtrædende

Godsejerslægt i Datiden, „Hviderne“. Endnu paa Valdemarstiden synes dog Flertallet af Danmarks Landsbybønder at have været Selvejere, og først i de følgende Tider har den Udvikling fundet Sted, hvorved det efterhaanden blev et stort Flertal af Bønderne, som var Fæstere under Godserne. *E. Arup* antager i sin *Danmarks Historie*, at Bønderbrugenes Tal i Danmark (medregnet de skaanske Provinser) ved Midten af det 13. Aarhundrede var 80.000 (som endnu ved Midten af det 17. Aarhundrede), og at dengang endnu Halvdelen af dem, altsaa 40.000 Bønderbrug, var i Selveje, medens i Midten af det 14. Aarhundrede næppe mange flere end 12.000 Bønderbrug var i Selveje. I Løbet af et Aarhundrede er altsaa Titusinder af disse Bønder gaaet fra Selveje over til Fæste, og senere skulde denne Udvikling blive fortsat.

De Motiver, der under Middelalderens Stats- og Samfundstilstand førte Selvejerbønder i stort Tal ud i et Fæsteforhold til Herremænd eller kirkelige Institutioner, lader sig ikke bestemt fastslaa. De urolige Forhold i Aarhundredet efter Valdemars Sejrs Død (1241), præget af blodige indre Konflikter mellem Kongemagt, Kirke og Adel, har utvivlsomt tjent til at fremme Bevægelsen. Bag det hele laa Modsætningen mellem de krigerisk opøvede Herrer og den svage Stand af Jordens almindelige Dyrkere. Den almindelige Befolknings Værnekraft var gaaet til Grunde, og Krigene førtes med Ryttere og fra faste Borge. Man behøver dog ikke at tænke sig, at det direkte var Tvang og Vold, der drev de tidligere Selvejere over i Fæsteforholdet. Det har kunnet virke tilstrækkeligt, at en Bondemand følte Fordelen ved at være knyttet til en Herremand, der kunde hjælpe og forsvare ham paa forskellige Maader, og Overgangen for det første Slægtled, der foretog den, har sandsynligvis haft sine rent økonomiske Fordele. Bonden slap nu for at betale Skat til Staten, og skulde han end i Stedet betale „Landgilde“ til Herremanden, saa synes denne Afgift at have været bestemt paa en lempeligere Maade. I det daglige Liv mærkede Bonden sikkert ikke Forandringen stort. Han blev siddende paa sin Gaard med den samme Andel i Landsbyfællesskabet, som han tidligere havde haft. For Godsejerklassen betød hele denne Udvikling i Ejendomsforholdene utvivlsomt en stor Styrkelse over for Kongemagten og i almindelig samfundsmæssig Betydning. Ved Middelalderens Slutning stod de danske Godsejere som en afsluttet, arvelig Adel med store politiske og sociale Privilegier. En meget stor Del

af Landets private Godsbesiddelser laa dog lige til Reformationen under den katolske Kirke, hvis Biskopper for en væsentlig Del har været at betragte som Godsejere med Interesser bestemt heraf. Den Statsforfatning, Danmark efterhaanden fik med et Rigsraad som den øverste centrale Myndighed ved Siden af Kongen, var betinget af de her nævnte Forhold. I Rigsraadet var Biskopperne selvskrevne Medlemmer, og iøvrig bestod dette Raad af Adelsmænd, som blev udnævnt af Kongen, foruden enkelte ligeledes af ham udnævnte Gejstlige.

At Godsvæsenet og Godsejerklassen fik en saa konsolideret Stilling, betød ikke, at Stordriften i nogen meget betydelig Udstrækning bredte sig paa Bondebedriftens Bekostning. Der er det ejendommelige ved Landboforholdenes Udvikling i Danmark, at Godsvæsenet, hvor dominerende det end gennem lange Tider var, dog ikke, som i flere andre Lande, kom til at medføre Bøndergaardenes Inddragelse i noget stort Omfang under Herregaardene. Bonden kunde i Kraft af Fæsteforholdet faa trykkende personlige Vilkaar gennem Vornedskab eller Stavnsbaand — men Bondegaarden bestod og har fra Oldtid til Nutid været den helt overvejende Driftsform for den danske Jord.

Forestillingen om de mange nedlagte Landsbyer, hvoraf der hensynsløst er lavet store Gaarde, tør anses for lidt overdreven. Ganske vist synes allerede i Middelalderen Bøndergaardenes Antal at være noget formindsket, og Herregaardenes Antal er vokset, men det regnes dog, at ved Middelalderens Slutning omfattede Herregaardenes samlede Jordareal endnu ikke 10 pCt. af Landets Jord. I de følgende Aarhundreder skulde det vokse noget — uden dog nogensinde at komme ret meget op over de 10 pCt. De danske Herregaardes Stilling i Fortid som Nutid maa bedømmes efter, at de alle Dage kun har lagt Beslag paa en forholdsvis beskedne Del af Landets Jord.

Oprindelig havde Herremændene fri Ret til at inddrage, hvad Jord de vilde, under Hovedgaardene, men en væsentlig Hindring kom det i Praksis til at betyde, at Fæsteforholdet allerede ved en Forordning af 14. Maj 1523 blev gjort tvungent livsvarigt, idet det fastsloges, at en Fæstebonde, der opfyldte sine Forpligtelser, ikke maatte udvises af den Gaard, han havde i Fæste. Herefter var altsaa Herremanden nødt til at afvente en Fæsters Død eller frivillige Tilbagetræden, inden han kunde disponere frit over vedkommende Fæstegaard. Opsige Fæsteren, som han tidligere havde haft Ret til, kunde han ikke, og dette hæmmede selvfølgelig Inddragelse af Bondejord under Ho-

vedgaardene og i det hele Sammenlægning af Jord til større Ejendomme. Det maa her fremhæves, at Reglerne om Fæstevæsen ikke blev paa Papiret, men i alt væsentligt førtes ud i Livet og groede, saa at sige, fast i baade Herremænds og Bønders Bevidsthed. Der var ved Livsfæstet den Ejendommelighed, at det skabte en eensidig Ret, egentlig en Art Privilegium for Bønderne. Kontrakten mellem en Herremand og en Fæster bandt for stedse den første, men den sidste kunde frigøre sig for Forholdet, idet han, under visse Betingelser, havde Ret til gyldig Opsigelse.

Paa denne Baggrund forstaar man bedre Institutioner som Vornedskabet, der fra det 15. Aarhundrede gjaldt for Bønderne paa den sjællandske og laaland-falsterske Øgruppe, og det senere dermed meget beslægtede Stavnsbaand for Bønderne i hele Landet. En vorned Bonde havde Pligt til at overtage en Fæstegaard paa det Gods, hvor han var født, og Godsets Ejer havde altsaa en Ret over ham, hvad dog ikke synes at have helt udelukket, at selv vornede Bønder har kunnet opsigte deres Fæsteforhold. For Godsejernes Betragtning har en Sikkerhed for at kunne faa Fæstere til deres Bøndergaarde kunnet staa som retfærdig Gengæld for deres Pligter i Henseende til Fæstegodset. Naturligvis ophæves herved ikke den Kendsgerning, at der ved de omhandlede Forhold skabtes en ofte højst trykkende Ufrihed for Bondestanden, selvom de ikke virkelig kan sammenstilles med andre Landes Livegenskab, som kan have paavirket Forholdenes Udvikling herhjemme.

Reformationens Indførelse 1536 bragte den betydningsfulde Ændring i Landbrugets Ejendomsforhold, at Kirken ophørte med at være Jordejer, idet Kirkegodset nu gik over til Kronen. Derved styrkedes Kongemagtens Stilling over for Godsejeradelen, men denne kom dog netop efter Reformationen til at hævde sig mere end nogensinde som den førende Stand i Landet. Den ejede ikke blot selv meget Gods, men den havde Eneret paa som Lensmænd at bestyre Kronens Gods. Gennem Rigsraadet, der nu udelukkende bestod af verdslige Stormænd, havde den Haand i Hanke med Rigets Styrelse, og hvad der bedst karakteriserer danske Forhold i sidste Halvdel af det 16. og helt ind i det 17. Aarhundrede, er netop et ejendommeligt Samarbejde mellem Kongedømme og Adel, der tilsammen evnede indadtil at give Statslivet et vist harmonisk Præg og udadtil at opretholde en passende Indflydelse for det dengang stærke og vidtstrakte danske Rige.

Kansleren Johan Friis til Hesselager og Borreby (1494—1570). Efter Maleri paa Frederiksborg, malet af Jacob Binck 1550.

Den danske Adel var i denne sin Glanstid ikke blot bærende for Statsliv og Landbrug, men en førende Kulturstand, og mange af dens Medlemmer havde, som Herluf Trolle, virkelig Sans for ikke blot at bære gyldne Kæder, men ogsaa for de Forpligtelser, der maatte følge

hermed. Det var ogsaa nu, den klassiske danske Herregaardsbygning rejste sig rundt omkring til Afløsning af Middelalderens mere primitive eller skumle Herreborge. For Velstand, der ikke mindst fremkaffedes ved indbringende Studehandel, byggedes de monumentale Gaarde, der endnu i mange Egne er bevaret som det skønne Minde om en dansk „Renæssance“. Det tør vist menes, at der i Danmark omkring 1600, sammenlignet med andre Lande, fandtes en særpræget Adel og Adelskultur ligesom tre Aarhundreder senere en ejendommeligt udviklet Bondestand og Bondekultur. Ogsaa i Tidens Videnskabelighed gjorde adelige Kræfter sig paa fremragende Maade gældende. Tyge Brahe er det berømteste Eksempel paa en dansk Adelsmand, der har udmærket sig som Videnskabsmand, men ved Siden af ham er der Grund til at nævne Rigsraaden og Kansleren Arild Huitfeldt, hans Samtidige, der foruden at beklæde sine høje Stillinger i Kongens og Statens Tjeneste fik Tid til at skrive sin „Danmarks Riges Krønike“, det i videnskabelig Henseende mest betydningsfulde Historieværk, der nogensinde er præsteret i Danmark, et Værk, der har samlet og bevaret Stof af Betydning for al senere Forskning, og som for sin egen Tid betød et umaadeligt Skridt fremad i Erkendelsen af Danmarks Fortid. Huitfeldt er naturligvis i sine politiske Anskuelser Aristokrat, men dette hindrer ham ikke i helt at vise den danske Smag for et humant, lovordnet Styre, for den enkelte Mands betryggede Uafhængighed, for Frihed og for Fred. Han er ud fra sin Tids Forudsætninger saa godt dansk i denne Henseende som nogen Nutidsdemokrat.

Gennem en udbredt Historieskrivning, der ogsaa har forgrenet sig til de i Skolerne anvendte Lærebøger, er der faldet meget mørke Skygger over Opfattelsen af den gamle danske Adel, fordi man har set Landets indre Forhold mellem Reformationstid og Enevælde i høj Grad præget af den hensynsløse Undertrykkelse, som Adelen skulde have haft Lejlighed til at øve over for Bondestanden, hvis allerfleste Medlemmer paa Grund af Tidens Ejendomsforhold var Fæstere under adelige Godsejere eller Lensmænd. Det var navnlig den nationalliberale Historiker C. F. Allen, der gennem sine Skrifter blev grundlæggende for dette sorte Syn paa et stort Afsnit af Herremændenes og Bøndernes Historie i Danmark, og det kan vist fastslaaes, at der derved ogsaa er sket en vis Paavirkning af de sidste hundrede Aars politiske Stemninger og Forhold her i Landet. Naar

vide Krese af Folket faar indprentet som Skolelærdom, at den gamle Adel og Herremandsklasse mest levede for at udsuge Bønderne og sætte dem paa Træhesten, vil der umiddelbart ikke fremkaldes særlig gunstige Forestillinger om Samtidens store Jordbesiddere, af hvilke der ikke er noget godt at vente, fordi de maa antages at slægte deres Forfædre eller Forgængere paa.

Imidlertid satte i Tiden omkring Stavnsbaandsløsningens Hundreårsjubelæum 1888 den juridisk uddannede Historiker Johannes Steenstrup et stort Arbejde ind paa at revidere de gængse, alt for ensidige Begreber om Herremænds og Bønders indbyrdes Forhold i gamle Dage. Han paaviste, at der altid havde været Tale om en virkelig Retsordning i dette Forhold, og at saavel Rettigheder som Pligter havde været fordelt paa begge Parter, saaledes at paa de enkelte Punkter Udviklingen snart havde svinget til den enes, snart til den andens Fordel. Alt det med en systematisk Bondeundertrykkelse, som C. F. Allens Skrifter giver Indtryk af, blev afvist af Steenstrup, og dennes mere optimistiske Syn paa Forholdene er overvejende blevet bekræftet og ført videre i senere Undersøgelser ¹⁾.

Selvfølgelig var det fra et almindeligt socialt Synspunkt ulykkeligt, at det Hoveri, mange, men ikke til nogen Tid blot tilnærmelsesvis alle Bønder i Landet maatte præstere til Hovedgaardene, gik over fra at være en fast Størrelse, som det var oprindeligt, til en mere ubestemt Ydelse, som Godsejerne følte sig berettiget til at kræve i det Omfang, de fandt fornødent. Den landbrugsøkonomiske Baggrund for Hove-riets Vækst og stigende Betydning var den Omstændighed, at Jordfællesskabet synes at have lagt en uoverskuelig Hindring i Vejen for, at et Gods kunde drives fremad ved Forbedring af Bøndergaardens Drift. Tilbage blev der for Godsejerne i denne Henseende blot at arbejde med Hovedgaardene, og Adgangen til at faa mere Hovarbejde af Fæsterne øgedes gennem Mageskifter, hvorved de enkelte Herremænd fik deres Godsarealer mere samlede omkring deres Gaarde.

¹⁾ Se hans Skrift: Den danske Bonde og Friheden (1888 og senere i flere Oplag) og særlig hans Afhandlinger i Historisk Tidsskrift 5. Række VI (1886—87): „Nogle Oplysninger om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid“ og „Vornedskabet hos den danske Bonde“. Steenstrup gik utvivlsomt for vidt i Optimisme, naar han f. Eks. vilde anse Fæsteafgiften (Landgilden) for selv ved Fæsterskifte absolut uforanderlig Jfr. iøvrig Hans H. Fussing: Herremand og Fæstebonde, Studier i dansk Landbrugs-historie omkring 1600 (Disputats, 1942) — nærmest et Forsvarsskrift for Herremændene, hvor det særlig fremhæves, at i Tiden mellem 1536 og 1660 blev Reglerne for Fæsteforholdets Indgaaelse og Opløsning i stigende Grad respekteret.

Det kneb i det 16. og 17. Aarhundrede med at skaffe den fornødne Arbejdskraft til Landbrug, og der begyndte at gaa en Strøm af Arbejdere fra Land til By! Driftige Godsejere fik paa den anden Side Brug for mere Hjælp, naar de paa deres Hovedgaardsmarker ønskede at gennemføre tiltrængte elementære Grundforbedringer ved Rydning af Krat og Sten og Bortledning af skadeligt Vand. En særlig ivrig Foregangsmand var den berømte Statsmand Peder Oxe, der efter sin Hjemkomst i 1566 fra flere Aars Udenlandsophold søgte paa sine Godser at drage sig til Nytte, hvad han paa Landbrugets Felt havde set og lært i det fremmede. Han var en af de første, der i Danmark indførte Helbrak, som foreløbig kun vandt Indpas paa de mest fremmeligt drevne Hovedgaarde. Det Indtryk, man har af Tilstandene, som de var bevaret i det 18. Aarhundrede lige indtil Landboreformerne, tyder ikke paa, at det, maalt med en senere Tids Alen, var ret meget, der selv paa Hovedgaardene blev naaet med Hensyn til Jordens bedre Tilrettelæggelse for Drift og andet grundlæggende Fremskridtsarbejde i det 16. og 17. Aarhundrede. Det væsentligste stod tilbage, men det kan ikke betvivles, at Stordriften i den omhandlede Tid hævdede sig med et tydeligt Forspring frem for Bøndergaarddriften, og det er for saa vidt økonomisk forklarligt, at der gennem Nedlæggelse af Bøndergaarde blev større Raaderum for Stordriften, saaledes at flere nye Hovedgaarde kunde oprettes. Godsejernes politiske Indflydelse bevirkede, at dette ikke blev hindret ved Lovgivning. Til enhver Tid vil et Standsherredømme have uundgaaelige Følger.

Godsejernes Magt i Staten gjorde ogsaa, at de havde kunnet sikre sig Eneret til at fede Stude, og iøvrig var der dengang rundt om paa Hovedgaardene en forholdsvis indbringende Husdyravl og Mejeri-drift. Gennem det 16. Aarhundrede og indtil Midten af det 17. var det økonomisk set gode Tider for den gamle danske Adel.

Begreberne Adel og Godsejerklasser falder indtil 1660 væsentlig sammen, fordi det var borgerlige forbudt at erhverve sig egentlige Godser. Politisk var der et helt igennem udmærket Samarbejde mellem Adel og Kongemagt under Kong Frederik II (1559—1588), men der blev efterhaanden et mindre godt under Christian IV (1588—1648). I denne Konges sidste Tid svækkedes hans Stilling stærkt som Følge af hans ulykkelige Krige, og der blev derved øget Plads for Adelen Indflydelse. Ingen anden Stand kunde hævde sig for Alvor

Rigshofmester Peder Oxe til Gisselfeld (1520—75). Efter Maleri paa Frederiksborg fra 1574.

ved Siden af den, og den betød ogsaa mest paa de Stænderrigsdage, som det fra det 15. Aarhundrede havde været Skik nu og da at indkalde, og som i Slutningen af Christian IV's Tid kom til at gøre sig ret stærkt gældende. En kort Tid omkring det 17. Aarhundredes Midte saa det ud, som om Adelsvælden næsten helt skulde naa at skyde Kongedømmet til Side. Frederik III maatte ved sin Tronbestigelse i 1648 underskrive en haard Haandfæstning, hvorved i Virke-

ligheden det adelige Rigsraad, støttet til den menige Adel, fik den mest afgørende Magt i Riget. Der indførtes ved Lov, hvad der godt kan kaldes en Slags Rigsraadsparlamentarisme.

Der fandtes paa denne Tid ialt 2—3000 adelige Personer, fordelt paa 131 Slægter og ca. 500 Familier. Der var et vist Skel mellem Høj- og Lavadel, og den første Gruppe havde praktisk Hævd paa at beklæde Rigsemployer, Rigsraadsposter og Lensmandsstillinger, men dog udgjorde hele Adelen samfundsmæssigt en Enhed ved sin skarpe Adskillelse fra Borger- og Bondestand og ved de fælles adelige Standsprivilegier, der foruden meget andet omfattede Skattefrihed ikke blot for de adelige Personer selv, men ogsaa for deres Hovbønder, Skattebevillingsret med Hensyn til de andre under Adelen Godser hørende Fæstebønder, Tiende- og Toldfrihed. Hertil kom Eneretten ikke blot til at eje egentlige Godser, men ogsaa til at besidde Kronens Len. Paa Grundlag af Godsvæsenet var der altsaa i Danmark blevet opbygget et meget aristokratisk Samfundssystem, men politisk faldt dette System sammen, da 1660, efter Skaanes Tab og de ødelæggende Krige med Karl Gustav af Sverige, en Stænderrigsdags Indkaldelse til København gav Frederik III Lejlighed til at frigøre sig fra Haandfæstningen og tiltage sig Enevoldsmagten. Han fik dertil beredvillig Støtte af de andre Stænder, Borgere og Gejstlighed, og Adelen svækkede sin Stilling ved at vise Vrangvilje mod Kravet om, at den paa lige Fod med de andre Stænder skulde deltage i de fornødne økonomiske Ofre for Rigets Genrejsning. Det havde været dens principielle Paastand, at dens Bidrag hertil skulde betragtes som en frivillig Gave, men det havde været en lidet vel betænkt Udæskning i den foreliggende Situation for Landet.

1660 er det største Vendepunkt i Danmarks indrepolitiske Udvikling. Kongedømmet triumferede, Aristokratiet blev brudt. Godsejerklassen var herefter ikke mere en standsmæssigt afgrænset og rent politisk herskende og privilegeret Samfundsklasse, men selve Godsvæsenet bevarede sin Betydning og kom i de følgende hundrede Aar nærmest til at hævde sin Stilling endnu mere end før. I det lange Løb skulde der under Enevælden ske en social Revolution i Landboforholdene.

2. Enevældens første Tid. Grundlæggelsen og Betydningen af det danske Majoratsvæsen.

Enevældens Indførelse 1660, den største indrepolitiske Begivenhed i den danske Historie, brød som sagt den aristokratiske Linje i dansk Samfundsudvikling, men naar i den følgende Tid det private Gods-væsen dog paa en vis Maade styrkedes, hang det sammen med, at Regeringen paa Grund af finansielle Vanskeligheder og altsaa blot som et Middel til at skaffe Penge straks efter 1660 bortsolgte en stor Del af Krongodset til Private.

Krongodset havde i Danmark før 1660 omfattet ca. Halvdelen af Landets dyrkede Jord, men blev nu hurtigt reduceret til en Fjerdedel og gik senere yderligere tilbage. Det var ikke den gamle Adel, der overvejende udgjorde Køberne, men det var for den allerstørste Del borgerlige Mænd og deriblandt mange Udlændinge. Den Opfattelse er sandsynligvis rigtig, at for Bønderne var Overgangen som Regel ikke noget Fremskridt. De er ofte kommet under haardere Herrer; men principielt berørtes deres Stilling ikke, da de var og blev Fæstere. Christian V's Danske Lov af 1683 kom til at rumme en Bekræftelse af den gamle Retsregel, at ethvert Fæsteforhold skulde være livsvarigt, og det bestemtes yderligere i denne Lov, at Fæsteforholdet ogsaa skulde gælde for Fæsterens Enkes Livstid.

Der var allerede hos den ældre Enevælde en fremtrædende Tendens til at yde Bønderne en særlig Beskyttelse ud over, hvad der tidligere var sikret dem, og et slaaende Udtryk herfor var navnlig Vornedskabets Ophævelse 1702, en i Samtidens Europa enestaaende Foranstaltning. Den betød, at de sjællandske og laaland-falsterske Bønder som Helhed blev lige saa personligt frie, som de jyske og fynske altid havde været, men Frigørelsen omfattede kun dem, der var født efter Frederik IV's Tronbestigelse 1699 og kom derfor kun meget delvis til at træde i Kraft, før der ved Indførelsen af Stavnsbaandet 1733 var skabt en ny tilsvarende Tvang for hele Landets Bondebefolkning. I høj Grad hæmmedes alle Fremskridt og Reformbestræbelser i Aartierne omkring 1700 af de økonomiske Vilkaar, der var særdeles tyngende for Landbruget og dermed hele Landet.

Sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede og første Halvdel af det 18. var rimeligvis den trangeste Tid, danske Bønder har kendt, men det var heller ikke nogen let Stilling dengang at være Godsejer, omend

den var forbundet med visse Privilegier. 1660 havde Adelen mistet sin Skattefrihed, men til Gengæld indførtes 1670 Skattefrihed for alle „Sædegaarde“ (d. v. s. gamle Herregaarde). Denne Skattefrihed bestod ogsaa, selv om Ejeren ikke var adelig, og det var en af de vigtigste Følger af Enevælden, at borgerlige nu ogsaa havde Ret til at erhverve sig Godser. I det meste blev der ikke nogen Forskel paa adelige og borgerlige Godsejeres Retsstilling, men visse Rettigheder blev dog forbeholdt de adelige. Saaledes den bekendte „Hals- og Haandsret“, der vel at mærke ikke var nogen Ret for Herremænd til at straffe deres Bønder, som de vilde, men en Ret til at lade fængsle og ved Retten tiltale dem, der paa vedkommende Gods maatte have gjort sig skyldige i Forbrydelse, og efter Dommenes Afsigelse lade disse Domme eksekvere. „Hals- og Haandsretten“ var altsaa en Anklage- og Politimyndighed i Henhold til de almindelige, i Landet bestaaende Love. Hertil var knyttet saakaldt „Sigt og Sagefald“ eller Retten til at oppebære de Bøder, som de saaledes tiltalte Forbrydere blev dømt til at betale.

Der har i senere Tider utvivlsomt ofte gjort sig overdrevne Forestillinger gældende om ældre Tidens Godsejerrettigheder, og ikke mindst bør det huskes, naar der er Tale om den før nævnte Skattefrihed for Herregaardene, at til den svarede en under Enevælden stærkere end før opretholdt Forpligtelse for Godsejerne til at staa inde for deres Bønders Skatter. Det var Godsejerne, Regeringen henholdt sig til for de Indtægter, den skulde have af Landbruget, og alene derved blev deres Betydning inden for den daværende Stat meget afgørende. Godsejerne blev ikke blot Skatteopkrævere for Staten, men Garanter for en væsentlig Del af dens Indtægter! Desuden var i Kraft af Forholdene ogsaa paa anden Maade Godsejerne det naturlige Mellemlid mellem Regeringen og den store Landbefolkning. Landet var som inddelt i Godser, idet næsten alle Bønder var Fæstere. Efter at en Matrikulering af al Landets Jordegods var afsluttet 1688, viste det sig, at der i Landet (Bornholm ikke medregnet) kun var ca. 1000 Bønder, som endnu var Selvejere. Resten hørte altsaa under Godserne. Der var i Tiden endnu ingen Interesse hos Regeringen for at fremme Selveje, men paa den anden Side ønskede man at opretholde Bøndergaardene omend ikke som selvstændige saa dog som særlige Brug. Hos adskillige Godsejere var der som tidligere Tendens til at ville udvide deres Hovedgaarde ved Inddragelse

Generaladmiral-Lieutenant Niels Iuel til Taasinge (1626—97). Efter Maleri paa Frederiksborg af Jacob Coning.

af Bøndergaarde, men ved en Forordning om Jordegods af 28. Januar 1682 blev det paabudt, at herefter maatte ingen Landsbyer eller Bøndergaarde ødelægges „for at forbedre Sædegaardes Avling med“. Denne Bestemmelse, der betegner et Vendepunkt i Landbolovgivning, gik over i Christian V's Danske Lov af 1683 (5-10-48), og i Tilslutning dertil blev det 16. Marts 1725 foreskrevet, at enhver Gods-ejer „med muligst Flid“ skulde stræbe efter at faa Gaardene bort-

fæstet efter 1 à 2 Aars Forløb, men ikke, hvis vedkommende vilde undgaa at blive straffet med „hans øvrige Jordegods Forbrydelse“, „understaa sig“ at henlægge dem under Hovedgaarden. Regeringen havde en naturlig Interesse i ikke at se Landet affolket for Bønder, og ganske vist blev der 1731 givet Adgang til at faa Dispensationer fra Lovens Strenghed, men 1740 understreges denne paany under Henvisning til, at Bøndergaardens Nedlæggelse øgede Hoveriet for de andre Bønder, blottede Landet for Indbyggere og formindskede Kongens Konsumtionsintrader (indirekte Skatter). Her var angivet baade et mere socialpolitisk og et mere statsegoistisk Motiv for Bondestandens Opretholdelse; men det tør vist ogsaa hævdes, at Godsejerklassen i sin Helhed næppe heller har tænkt sig, at Bønderne kunde undværes, og at det trods en vis Interesse for mere Stordrift som det mere lønnende dog ikke var Maalet at lade de store Gaarde opluge alle de smaa. Under alle Omstændigheder blev det noget ejendommeligt for dansk Udvikling, at selv i den Periode, da Bondestanden mest kan siges at have været Genstand for Undertrykkelse, og selv om en mere talrig Landarbejderklasse fra det 17. Aarhundrede begyndte at vokse frem, var det ikke Udviklingens Gang, at Gaardbrugere i nogen større Udstrækning blev tvunget bort fra deres Gaarde.

Godsvæsenet i sig selv, der netop byggede paa en Bondestand som Grundlag, blev betragtet som en Selvfølge og en Uundværlighed, men i Virkeligheden var det danske enevældige Regeringssystem egentlig lige saa lidt som det senere danske Demokrati godsejervenligt. Kongemagten havde vundet sin uindskrænkede Magt ved at overvinde Godsejeradelen, og de første Enevoldskonger vedblev at have en haardnakket Mistillid til Mændene af den gamle Adel. Paa denne Baggrund maa det ses, naar Christian V 1671 indstiftede en ny saakaldt Lensadel.

De grundlæggende Bestemmelser for den nye Lensadel, Grevernes og Friherrernes Privilegier, blev givet 25. Maj 1671, og i Indledningen til disse siges, at Kongen „har for godt befundet en og anden af de ved langvarig og tro Tjeneste vel meriterede og kvalificerede Personer til Grevers og Friherrer Dignitet, Ære og Værdighed at ophøje, derved deres tro og oprigtige Tjeneste at belønne, andre til lige Iver og Nidkærhed for Vores Tjeneste at opmuntre“. De og deres Afkom skal derved føle sig forbundne med Liv, Gods, Blod „at forfægte og befordre“ den kongelige Suverænitet, Eneherre-

dømme og Arverettighed og sammes Forplantelse paa Kongens Arvesuccessorer — samt „baade inden saavel som uden for Riget stedse ufortrødne lade sig bruge i Kongens Tjeneste“.

Dette var altsaa Motivering for Greve- og Friherreinstitutionens Oprettelse: at belønne og til Kronen nærmere at knytte visse særlig fortjente og skikkede Personer. Ved de nærmere Betingelser bestemtes, for at kun de rigeste Mænd i Landet kunde opnaa den nye Værdighed, at et Grevskab skulde omfatte 2500 Td. Hartkorn, et Baroni 1000 Td. Hartkorn. I Betragtning af, at der „til saadan Ære og Værdighed med Sømmelighed at behandle udfordres Middel og Formue, hvilken saa letteligen forsvinder, naar den udi mange smaa Lodder deles“, indførtes, helt imod hvad der altid havde været dansk Skik ved Arveforhold, „Majoratsretten“, den Førstefødselsret, hvorefter Grevskabet eller Friherreskabet helt og ubeskaaret skulde forblive hos den første Erhververs Livsarvinger og ægte Efterkommere af mandlige og kvindelige Linjer „fra den ældste til den ældste, saa længe nogen af dennem er til, og efter deres dødelige Afgang omsider hjemfalde til Kongen og hans Arvesuccessorer i Regeringen“.

Grevskaberne og Friherreskaberne maatte ikke med Arrest og Pantsætning besværes, langt mindre i Betaling for Gæld udlægges eller afhændes uden de i Successionen interesseredes Viden og derpaa erhvervet særlige kongelig Bevilling, ej heller uden ved Crimen læsæ Majestatis (Majestætsfornærmelse) forbrydes.

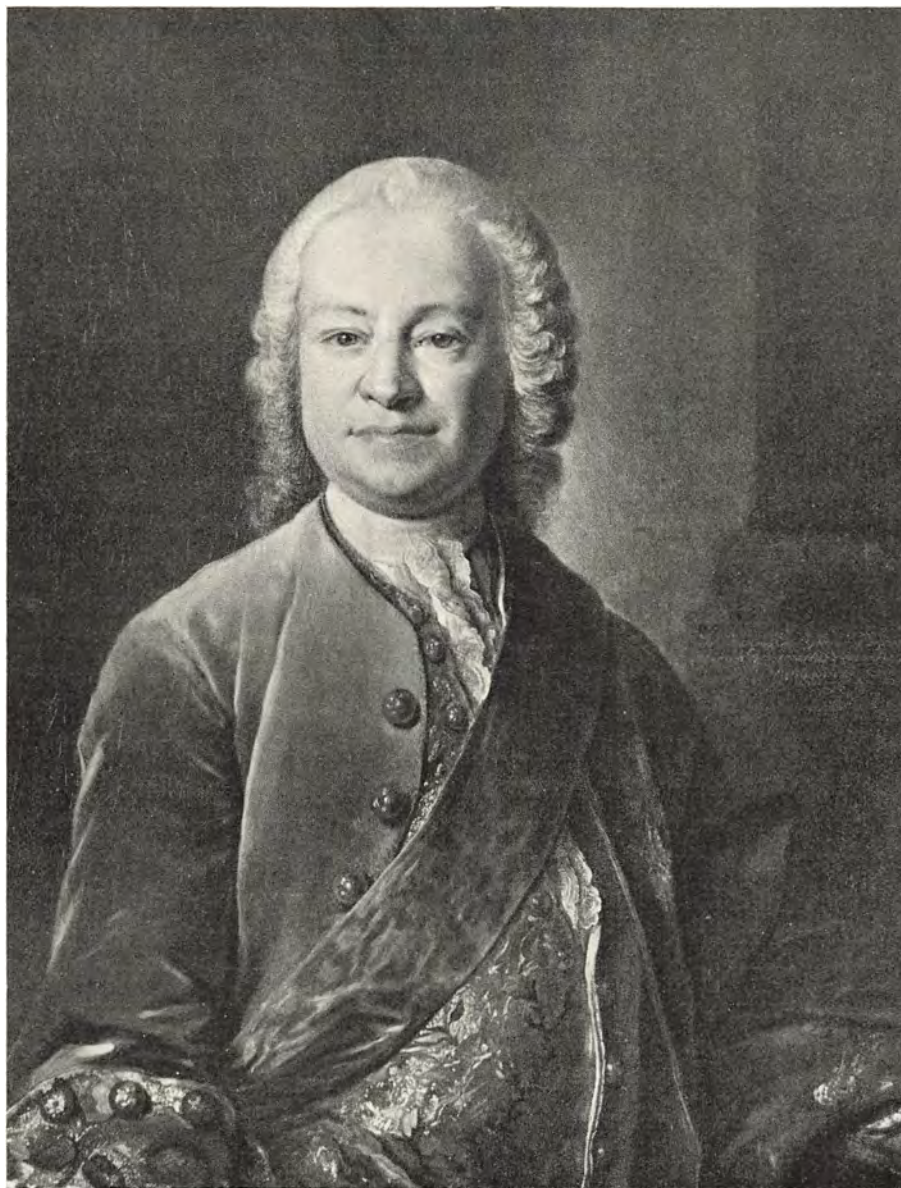
I Betragtning af den daglige Bekostning, som Greverne og Friherrerne havde for at kunne føre deres Stand „Kongen og hans Hof til større Lustre“, og den „Devotion“, de havde vist ved „frivilligen deres Allodialgods feudal at gøre“ og oprette til Len, „hvilke derfor som sære af den kongelige Krone immediate dependerende Lensstykker er at konsiderere“, indrømmede Kongen Lensadelen forskellige Forrettigheder, herunder en særlig udvidet Frihed for offentlige Paalæg frem for andre Godsejere, og iøvrig Privilegier, som dels var de samme, som efter Enevældens Indførelse var blevet forudsat for Adelen i Almindelighed, dels af særlig Karakter.

Til de faste Privilegier for Grever og Friherrer hørte Patronatsretten (Retten til at udnævne Præster paa Godset), Birkerettigheden (Ret til Udnævnelse af Birkedommer) med Hals- og Haandsret over alle Bønder og Tyender, Jagt- og Fiskeret (Greverne ogsaa Bjergværksret), Strand- og Vragret, ingen Herrestandsperson maatte af

sine Kreditorer belægges med personlig Arrest; selv om han havde begaaet en Forseelse, som kunde straffes paa Livet, maatte han benytte sit Gods til Retræte i Stedet for Fængsel og forblive der bevogtet indtil Sagens Udgang, idet dog Majestætsforbrydelser her dannede en Undtagelse. Grever og Friherrer skulde ikke dømmes for nogen Underret, men umiddelbart for Højesteret. Endelig fik Greverne og Friherreerne særlig Rang, Titel og Vaaben.

Enevældens Motiv til at skabe denne nye Slags Adel var utvivlsomt af rent politisk Natur; Formaålet var dels at omgive Tronen med Personer af særlig Glans og betrygget Rigdom, dels at skabe en vis Splittelse i den Samfundsklasse, de adelige Godsejere, der følte sig som den for Kongemagten politisk farligste. Ved den Maade, hvorpaa den nye Lensadel indrettedes, brødes fuldstændigt med al tidligere dansk Skik. Noget Lensvæsen som det, der i andre europæiske Lande havde skabt Greve- og Baronværdigheden, havde aldrig eksisteret i Danmark, intet System altsaa, der direkte eller indirekte lod alle Jordrotter blive opfattet som Vasaller af Kongemagten. En saakaldt Lensmand i dansk Betydning før 1660 havde været dels Bestyrer af Krongods, dels Indehaver af den Myndighed, der under Enevælden overgik til Amtmændene. Lensgrever og Lensbaroner blev noget helt andet, private Jordbesiddere, der ejede deres Besiddelser paa særlige Vilkaar, og som frem for alle andre Ejendomsbesiddere altid kunde faa deres Ejendom bevaret i Slægten gennem en enkelt Arving, „Stamherren“s Overtagelse deraf. Ganske særlig i dette sidste laa et iøjnefaldende Brud med sædvanlig dansk Retsordning, og det er ikke mærkeligt, at der alene af denne Grund ikke straks kunde blive nogen større Tilstrømning af dansk Adel for at opnaa de fremmedartede Værdigheder. Ved sin Stiftelse 1671 fik den nye Lensadel straks 11 Medlemmer, men af dem tilhørte kun 4 den gamle danske Adel, deriblandt Mogens Frijs, Stamfaderen til den danske Greveslægt, der i det lange Løb skulde blive den mest anselige. Det følgende Aar optoges atter 4 danske Adelsmænd i Grevernes og Friherreernes Klasse, men i en længere Periode derefter kom Optagelserne mest til at omfatte Holstenere og Mecklenburgere, altsaa fremmede. Men det maa understreges, at det ikke var forvorne og gridske Lykkeriddere, der paa denne Maade hævedes til høj social Stilling i vort Land. Professor Knud Fabricius, den nulevende Historiker, der mest indgaaende har beskæftiget sig med Forholdene paa Christian V's Tid,

Statsminister, Grev Johan Hartvig Ernst Bernstorff (1712—72). Efter Maleri paa Frederiksborg af L. Toqué.

fremhæver, at der blandt de mange Indvandrere, der erhvervede sig dansk Jordegods i denne Tid, ikke blot var baade borgerlige og adelige, men ogsaa moralsk set Folk af flere Slags, men — siger han

— den Del af Indvandrerne, der naaede at blive optaget i Højadelen, vanærede i hvert Fald som Helhed ikke deres høje Stilling¹⁾). I det lange Løb skulde der netop af de højadelige Familier udgaa Mænd, der kom til at indgribe paa meget betydningsfuld og gavnlig Maade i Landets Udvikling, og mellem dem, der blev Stamfædre til saadanne Slægter, var flere af Landets højest fortjente Statsmænd, som trods fremmed Herkomst i udpræget Grad gjorde god dansk Gerning (Schulin, Moltke, Bernstorff). Det kan ikke nægtes, at en national dansk Adelskultur gik til Grunde ved Enevældens Indførelse; men det „fremmede“ Blod, der førtes ind i Nationen gennem den af Enevælden skabte nye Højadel, blev i hvert Fald langt mere til Gavn end til Skade for Stat og Samfund — og man kan herved ogsaa tænke paa de mange dygtige Diplomater, der skulde udgaa fra Grevernes og Baronernes Kres i Danmark. Det blev egentlig Enevældens historiske Indsats at tilvejebringe Lighed mellem Samfundsklasserne og for saa vidt „demokratisere“ Folket, men en betydningsfuld Afvigelse fra denne almindelige Tendens i dens Bestræbelser laa altsaa i Indstiftelsen af en Klasse Godsejere, der kunde udgøre en fast „aristokratisk“ Klasse i Samfundet. Foruden Grevskaber og Baronier blev der en anden Slags Majorater, Stamhusene, hvorom der blev givet Bestemmelse i Christian V's Danske Lov af 1683 (5-2-65), hvori det efter tysk Mønster bestemmes, at enhver adelig eller lige med Adelen privilegeret Person, der ejer en Sædegaard, som med underliggende Gods omfatter mindst 400 Td. Hartkorn, skal kunne oprette denne Ejendom til Stamhus for et af sine Børn eller, hvis han ikke har Børn, andre Arvinger, med saadanne Vilkaar, som han nyttigt og bedst eragter. Da Principet heri var saa nyt og fremmedartet, blev der i de første syv Aar efter Lovens Udstedelse ikke søgt nogen Bevilling af denne Art, men i Tidens Løb skulde der blive oprettet en Del Stamhuse og saakaldte Fideikommissgodser.

Foruden forskellige Stiftelser (Vallø, Vemmetofte, Gisselfeld, Støvringgaard, Herlufsholm og Sorø) blev der efterhaanden 21 Grevskaber, 14 Baronier, 34 Stamhuse og 11 Fideikommissgodser. Alle Majorater er stiftet under Enevælden, idet det ved Grundloven af 1849 blev udtrykkeligt forbudt at oprette flere og samtidig „lovte“, at de bestaaende ved senere Lov skulde overgaa til fri Ejendom. En vist-

¹⁾ Se Det danske Folks Historie (1929) S. 241, Schultz' Danmarkshistorie III (1942) S. 496.

nok ret udbredt Misforstaaelse har det været, at disse baandlagte Ejendomme for en stor Del skyldtes simpel Overdragelse til Private af Krongods. Det er Ordet „Len“, der har været vildledende med Hensyn til Forholdenes sande Karakter. I Virkeligheden ligger kun for to Lensgodsers Vedkommende Oprindelsen i en Foræring fra Kongemagten, en Foræring, der med fuld juridisk Ret blev givet til Personer, der mentes at have indlagt sig en dertil svarende offentlig Fortjeneste. Iøvrig var den til Majoraterne hørende Jord privat Ejendom, der paa en vis Maade og til en vis Grad er blevet stillet til Raadighed for samfundsmæssige Formaal, idet Ejerne fandt sig i en Begrænsning af deres Dispositionsret og til Gengæld for Opnaaelse af Privilegier tillige overtog særlige Forpligtelser og Opgaver i Staten.

Fra et almindeligt samfundsmæssigt og samfundsökonomisk Synspunkt bør Majoraternes Oprettelse betragtes som en af Enevældens gavnlige Foranstaltninger. Formaalet var, som nævnt, utvivlsomt rent politisk, men Virkningerne kunde ikke undgaa at blive af vidtrækkende social og økonomisk Betydning. I en Tid, da der handledes og spekuleredes livligt med Jordejendomme, og da Masser af Krongods gik over i privat Eje, blev paa denne Maade meget betydelige Mængder af Jordegods unddraget den almindelige Omsætning og Gældsstiftelse, og det har været en Fordel ikke blot for de Slægter, som derved opnaaede en særlig betrygget Stilling i Samfundet. Bønderne paa de store Lensgodser maa gennemgaaende antages at have haft en bedre værnet Stilling end deres Standsfæller paa almindelige frie Godser. Hvad der har kunnet give Anledning til virkelig Undertrykkelse og udsugende Behandling af Bønderne paa et Gods, har ikke mindst været det Forhold, at en ny Ejer skulde have sin Købesum rigeligt forrentet eller ligefrem afdraget ved at presse sine Bønder saa meget som muligt for Ydelser. Spekulation med Jordegods kunde aldrig være til Fæstebøndernes Fordel, og Vanskeligheder for en Godsejer vilde denne naturligtvis under de givne Forhold have en Tilbøjelighed til at vælte over paa sine Fæstere. Derfor kan der ikke være Tvivl om, at de fast liggende Forhold paa Len og Stamhuse blev til Gavn og en vis Betyggelse for de Bønder, der som Fæstere hørte under disse Besiddelser, selv om deres Stilling derved ikke rent principielt blev paa nogen Maade ændret. Under Forholdenes videre Udvikling, da i senere Tid Lenenes og Stamhusenes Grundejendomme for en Del blev konverteret til Fideikommiskapitaler, skulde derved

skabes nogle for Samfundslivet meget betydningsfulde Fonds, der kunde virke som en Slags Kreditkasser til stor Gavn ogsaa for det mindre Landbrug — men dette er et Forhold, der væsentlig hører det 19. Aarhundrede til og ikke vedkommer den Tid, da næsten alle Landets Bønder var Fæstere, og Landboforholdenes Udvikling naturligvis i alle Henseender maatte blive bestemt heraf.

3. Stavnsbaandstiden.

Skønt det enevældige System saa utvivlsomt fra første Færd var indstillet paa at hævde Bondestandens Interesser saa godt som muligt over for Godsejerne, følte det sig længe nødsaget til at drage meget vidtgaaende Konsekvenser af den Kendsgerning, at Landet var som inddelt i Godser. Deraf blev Følgen, at det var Godsejernes Interesser, der først og fremmest blev set som sammenfaldende med Landbrugserhvervets, og i særlig trange Tider blev det dem, der følte at have Krav paa den Hjælp, man ikke kunde nægte den bærende Støtte for Stat og Samfund. Paa denne Baggrund er det, man maa se en i senere Tidens Øjne saa lidet glørværdig Foranstaltning som Christian VI's Indførelse af Stavnsbaandet 1733. Stavnsbaandet var fremkaldt af en akut Skærpelse af Landbrugskrisen, idet Kornpriserne nu var naaet ned paa et Lavpunkt, og det bragte Bondestanden i hele det egentlige Danmark — bortset fra Bornholm og Amager — i en lignende Stilling, praktisk talt, som tidligere under Vornedskabet Bønderne paa Sjælland og Laaland-Falster. Godsejerne fik Pligt til at stille Folk fra deres Godser til en Landmiliti og kunde saa til Gengæld holde „Mandskabet“ ved „Stavnen“ fra dets tidlige Barndom, saaledes at de voksne Bønderkarle først var nødt til at søge Tjeneste paa det Gods, hvor de var født, og senere henvist til at fæste Gaarde paa samme Sted (en udtrykkelig Forpligtelse i sidstnævnte Henseende blev fastslaaet 1746).

Nutiden er vant til at se Statsmagten gribe paa mange Maader regulerende og hæmmende ind i Samfundets og de enkelte Individuers Forhold. Fra saadanne moderne Foranstaltninger adskiller Stavnsbaandet sig ved at være snarest et Tegn paa Statsmagtens Svaghed. I og for sig stred det mod Enevældens Væsen at indrømme een Gruppe Undersaatter en saadan Magt over en anden, at denne nær-

mest blev som den førstes private Undersaatte. Dette kunde senere tjene som et meget vigtigt Argument for Stavnsbaandets Ophævelse, men som Forholdene laa omkring 1730, var Regeringen for svag til at afvise et Krav fra Godsejerkreise om, at den i de svære Tider maatte gøre noget for, at den nødvendige Arbejdskraft kunde staa til Raadighed for Landbruget, og det mente man ikke at kunne gøre paa anden Maade end ved at give Godsejerne en saa vidtstrakt Mynlighed, at hvert Gods maatte blive som en Stat i Staten. Naturligvis var der adskillige Herremænd, der ikke kunde taale at have saa megen Magt uden at misbruge den, og der var maaske endnu oftere Forvaltere, der fristedes til Misbrug under disse Forhold. Netop fordi det var Midlet til at afbøde Landbrugskrisens Virkninger, er Stavnsbaandet maaske uvilkaarligt kommet til skarpere Anvendelse end førhen til de fleste Tider det gamle Vornedskab. For disse mørkere Træk er der dog ikke Grund til at glemme det Arbejde for en bedre Fremtid, der under Stavnsbaandet blev udført af dygtige og fremskridtsvenlige Godsejere.

Den populære historiske Fantasi ser vel i Stavnsbaandstidens Herremænd kun den brutale Bondeundertrykker, og det huskes ikke, at en af Forudsætningerne for de store Landboreformer laa i de private Reformer, der først var gennemført forskellige Steder paa fremsynede Godsejeres Initiativ.

Hvordan de end saa betragtede den rent sociale Side af Landboforholdene, nærede naturligvis alle fornuftige Godsejere et Ønske om bedre økonomiske Vilkaar for Landbrugets Arbejde, end der var givet ved de daværende Forhold med det alt Fremskridt hæmmende Jordfællesskab i Landsbyerne og de endnu meget uudviklede Driftsmetoder ogsaa rundt om paa Hovedgaardene.

Lensgreve Adam Gottlob Moltke, født i Mecklenburg 1710 og død paa Bregentved 1792, stod Kong Frederik V overmaade meget nær som hans Overhofmarskal, men først og fremmest som hans faderlige Ven og aandelige Formyndet. Ved Kongens Tronbestigelse 1746 udkastede Moltke en Plan for hans Regering, hvori det ogsaa blev fremhævet som vigtigt, at der skete Forbedringer i det danske Landbrug. „Agerdyrkningen synes mig i disse Lande endnu at være meget forsømt,“ skriver han, og han tilføjer, at Jorden kunde frembringe det dobbelte, hvis den blot blev dyrket som i andre Lande, „men særlig i Holsten“. At Moltke kunde se paa danske Forhold med en

Udlændings Øjne, var her en utvivlsom Fordel, da han derved fik skarpere Blik for Manglerne.

1746 fik A. G. Moltke af Kongen foræret Bregentved Gods, og senere købte han selv forskellige omliggende Herregaarde. 1750 oprettedes paa dette Grundlag Grevskabet Bregentved. En Beretning fra Moltkes egen Haand om, hvordan der saa ud paa Bregentved ved hans Overtagelse af Godset, er et talende Vidnesbyrd om, hvor yderst lidt der i en frugtbar dansk Egn endnu paa den Tid var naaet af virkeligt „Fremskridt“ i Landbruget. Hovedgaarden befandt sig „i den sædvanlige Tilstand paa Sjælland“, var kun inddelt i 3 til 4 Sædemarker, hvorved det ikke blev muligt at skaffe Jorderne den fornødne Hvile og at faa vekslet tilstrækkeligt med Sædarter. Paa Sædemarkerne fandtes overalt Træer, Kratskove og Sten, der hindrede Pløjningen og gjorde store Strækninger ubrugelige. Marker og Enge var fulde af Sumpe og Moser, der gjorde Jorden sur og ufrugtbar. Man forstod sig ikke dengang paa at fremelske Græsvækst i Engene, hvorved Høavlingen og Kreaturholdet led stort Afbræk, og „sidst var Landmændene bekymret om rent Sædekorn“.

Om disse forskellige „Fejl i Agerdyrkningen“ kan Moltkes Beretning vistnok med god Grund sige, at de var for en stor Del lette at indse og alligevel vanskelige at forandre paa Grund af Mangel paa kyndige Avlsmænd. Man vilde dengang ikke let have kunnet finde en dansk Mand, der var skikket til at anstille vidtgaende Forsøg paa Landbrugets Omraade. For Moltke var det efter hans Herkomst naturligt at forsøge med „en i Landvæsenet erfarende Mecklenburger“, der imidlertid tabte Modet over for Vanskelighederne og hurtigt rejste hjem igen. Derefter fandt Moltke den rette Mand i en fra Holsten stammende „Landøkonomiinspektør“, hvem det lykkedes at gennemføre „Indretninger“ af fordelagtig og holdbar Natur. Efter foregaaende Opmaaling er Hovedgaardene under Moltkes Besiddelse blevet inddelt i 11 Sædekobler, angivet ved dobbelte Grøfter og levende Gærder. Af disse Kobler blev fem aarlig besaaet med henholdsvis Havre, Byg, Rug og (for tos Vedkommende) Hvede, medens det sjette laa brak, og de fem øvrige hvilede som Græsgang.

Saaledes var altsaa paa Bregentved og tilhørende Godser blevet indført et Kobbølbrug med 11aarig Omveksling, og samtidig var Sædemarkerne alle blevet jævnet ved Udryddelse af Træer og Buske og ved, at Sten var blevet fjernet for at anvendes som Stengærder,

Overhofmarskal, Gehejmeraad, Lensgreve Adam Gottlob Moltke til Bregentved (1710—92). Efter Maleri paa Frederiksborg af Pilo.

Grundvolde under nye Bygninger og andet. Ogsaa i Engene var der blevet foretaget Rydningsarbejder, ligesom der var gennemført Grøfteanlæg og Vandafledning, saaledes at sure Moser var blevet forvandlet til de frugtbareste Enge og andre til Fiskedamme. Sædekorn af

Hvede og Rug blev anskaffet fra Holsten og undertiden fra England. Fandtes der i den aarlige Brakmark sandede „Brækninger“, blev der saaet Boghvede. Om „Indretningerne“s store økonomiske Værdi, om, at de betalte sig og det særdeles godt, blev der hurtigt ingen Tvivl, og dog kom de ikke til at finde Sted paa Bekostning af noget andet værdifuldt. Moltke var ægte og alsidig Godsejer nok til ikke at lade Korn- og Græsmarkernes Udvidelse finde Sted paa Skovenes Bekostning, men til Gengæld for, at mange spredte Træer og Buske, der havde vanskeliggjort Jordens Drift, var blevet borttryddet, blev der ved hver Hovedgaard udlagt og indhegnet visse Strækninger, hvor der med fornøden Omhu blev opelsket ung Skov. Fremdeles gik Moltkes Blik for landbrugsmæssige Reformere videre end til Hovedgaardsmarkerne. Han siger herom i sin Beretning: „Den Jordegodsherre i Danmark, som dertil vilde indskrænke alle sine Foretagender, havde endnu kun udrettet lidet til sin sande Fordel formedelst den nøje Forbindelse, hvorudi han er stedet med sine underordnede Bønder, og mindre havde han gjort for Landet og Menneskeheden.“ Der gennemførtes derfor en Række Forandringer ogsaa paa Bondegodset: bl. a. blev Bønderne hjulpet med Kreaturer og Sædekorn, det Fællesskab, der for Overdrevens Vedkommende havde bestaaet mellem flere Landsbyer, blev ophævet, og endelig lykkedes det saa efterhaanden at faa banet Vej for Kobbelfrugets Indførelse ogsaa rundt om i Landsbyerne. Den første Bonde, der bad Moltke om Tilladelse til at anstille dette Forsøg efter Hovedgaardens Eksempel, opnaaede til Løn sin Gaard i Arv og Eje.

Paa udpræget patriarkalsk Maade lod A. G. Moltke vaage over Bøndernes Arbejde, og der blev vist alle deres Forhold en vidtgaaende Opmærksomhed. „Til Folkemængdens Formerelse“ — hedder det i Beretningen — „blev det ogsaa fastsat til Grundsætning, at de ledige Fæstegaarde alene skulde tilstaaes unge, duelige Karle, hvilke ikke maatte gifte sig med Enker, som var over den Alder, at de kunde avle Børn“. Helt konsekvent søgte Moltke saaledes at yde sin hjælpende Bistand til Løsning af et Spørgsmaal, der følte som meget brændende i det daværende Danmark, nemlig Spørgsmaalet ikke just om at modarbejde Børnebegrænsning, men i hvert Fald om at øge en formentlig utilstrækkelig Folkemængde.

Tyngende Restancer for Fæstebønderne blev eftergivet ved to højtidelige Lejligheder, 1760, da Danmark fejrede Hundreedaarsfesten for

Enevældens Indførelse, og 1762, da det var lykkedes at undgaa den truende Krigsfare fra Kejser Peter den Tredje af Rusland. Fra det samme for Danmark mærkværdige Aar stammer humane Stiftelser til Gavn for Bønderne. Paa en bestemt Dag aarlig skulde uddeles gudelige Bøger til Skoledrenge, og to Skoleholdere skulde have et Tilskud; der blev fremdeles sørget for Løn til Kirurg og en Jorde-moder og for Pensioner til 12 gamle Gaardmænd og Gaardmands-enker, ligesom heller ikke et Forhold blev glemt som Udstyr til unge Piger, som i visse Aar „ærlig og tro har tjent en Bonde“. Omsorg for Bøndernes „Vindskibelighed“ blev direkte lagt for Dagen ved Præmier, saasom for de fleste Bistaders Anlæg, for Frugtræers Planting, for gravede Grøfter „og anden udmærket Flid“¹⁾.

Moltke var ingen populær Mand i sin Samtid, fordi han øvede sin politiske Indflydelse paa en uofficiel og noget skjult Maade, og fordi han havde Ord for megen Nærsomhed i økonomisk Henseende. Eftertiden har været meget tilbøjelig til at beklage, at en født Udlænding som Moltke (der dog var opdraget og opvokset i Danmark) og flere andre i det 18. Aarhundrede kunde vinde en saa ledende Position i Staten og tilmed Besiddelsen af saa megen dansk Jord. Hvad det sidste angaar, saa beviser dog sikkert de Resultater, der blev af Moltkes Virksomhed paa Bregentved, Berettigelsen af, at han fik Lov til at blive dansk Godsejer. Netop fordi han var kommet udefra, saa han mere kritisk paa Forholdene, og det laa nær for ham at anlægge sine Bestræbelser ud fra den Forudsætning, at dansk Landbrug kunde bringes op paa Højde med det nordtyske. Moltkes Begrænsning som Landboreformator laa i, at han ikke ønskede at røre ved selve Landbrugets sociale System, det, der gennem Stavnsbaandet og paa anden Maade gjorde et Gods' Bønder saa ufrit stillede over for Ejeren. Imidlertid gik Grev Chr. G. Stolberg, der selv var holstensk Godsejer, som Overhofmester hos Enkedronning Sophie Magdalene praktisk i Spidsen for mere socialt betonedede Reformbestræbelser ved paa Dronningens Gods Hørsholm at gennemføre en Hoveriafløsning og Arvefæsteordning. Fra 1764 gennemførte saa de to Bernstorffer, Johan Hartvig Ernst og Brodersønnen Andreas Peter, paa deres Gods Bernstorff ved København en Reform, der ikke blot omfattede disse Ting, men ogsaa Landsbyfællesskabets Ophævelse og Udskiftning mellem

¹⁾ Om „A. G. Moltkes Forbedring af Agerdyrkingen paa Bregentved“ foreligger en speciel Afhandling af Forf. til nærværende i Historisk Aarbog for Sorø Amt 1917.

de enkelte Bønder — en betydelig mere vidtgaende Reform end den Ophævelse af Fællesskabet mellem forskellige Byer og Lods-
ejere, der hidtil alene havde været Maalet for Regeringens Bestræbel-
ser paa dette Omraade og ogsaa havde sat den snævre Grænse for
A. G. Moltkes private Bestræbelser.

Udskiftningen blev den af de store Landboreformer, der med Hen-
syn til Landbrugets Fremgang og dermed de økonomiske Resultater
kom til at betyde mest. Den er i hvert Fald fra dette Synspunkt den
mest iøjnefaldende. Først naar Bønderjorden blev udfriet fra Fælles-
skabet, blev det muligt at gennemføre en virkelig intensiv Forbed-
ring af dens Dyrkning. Godsejerne kunde ikke andet end være inter-
esserede i denne Frigørelsesproces, for saa vidt det var muligt at faa
den gennemført, og skønt Udskiftningens Historie i det egentlige
Danmark endnu er uskrevet, kan man dog gaa ud fra, at Godsejernes
Interesse har betydet noget meget væsentligt for denne Reforms hel-
dige Iværksættelse og Gennemførelse.

Det var naturligvis ikke mindst deres egen velforstaede Interesse,
der hos adskillige Godsejere skabte Lyst til at virke for Fremskridt.
Man ser vistnok mest nøgternt og retfærdigt paa det 18. Aarhundredes
Godsejere, naar man paa den ene Side ikke tager det som Vidnes-
byrd om skinbarlig Ondskab eller Undertrykkelseslyst, naar mange
af dem i Stavnsbaandet har set en baade ønskværdig og nødvendig
Institution, og paa den anden Side indrømmer, at det betydnings-
fulde Fremskridtsarbejde, der blev gjort af dygtige og forstaende
Godsejere, ikke skal forklares som udsprunget af lutter Ædelhed, men
først og fremmest ved de paagældendes fremragende Indsigt i, hvad
der kunde tjene saavel deres eget som deres Bønders Tarv.

At en Herremand er blevet rost i Samtiden for sit særlig „gode“
og velvillige Sindelag, behøver langtfra at betyde, at han skulde have
udmærket sig ved en saadan Indsigt. Den store Statsmand Chr. D. Fr.
Reventlows Fader, Christian Ditlev Reventlow¹⁾, er af sine Børn og
undergivne blevet betragtet som et Forbillede paa den humane Gods-
ejer og blev derfor ogsaa kaldt for den „gode“ Greve, men af en
Datters aabenhjertige Skildring fremgaar det, hvorledes „Godheden“
var forbundet med en fremtrædende Passivitet. Den „gode“ Grev Re-
ventlows Hovedegenskab var en altfavnende Velvilje overfor Omgivel-

¹⁾ Se om baade Fader og Søn min Bog: „Chr. D. Reventlows Liv og Gerning“
(udgivet af Landhusholdningsselskabet 1938).

serne. Hans Ansigt lyste af de ædleste Følelser, han uddelte Penge til højre og venstre blot for at se glade Ansigter omkring sig — men noget rigtigt Arbejde udførte han ikke. Dagen gik for ham med at spadsere, beskære Træer, læse i Bibelen, dyrke lidt Latin og Musik, alt paa en lidet energisk Maade. Ikke engang selve Husførelsen i Hjemmet kunde han overkomme at vogte paa nogen som helst aarvaagen Maade. Da hans første Kone var død, lod han utro Tjenestefolk drive et frit Spil, indtil han som sin anden Hustru fandt en udmærket dygtig Kvinde, der atter kunde bringe Orden til Veje.

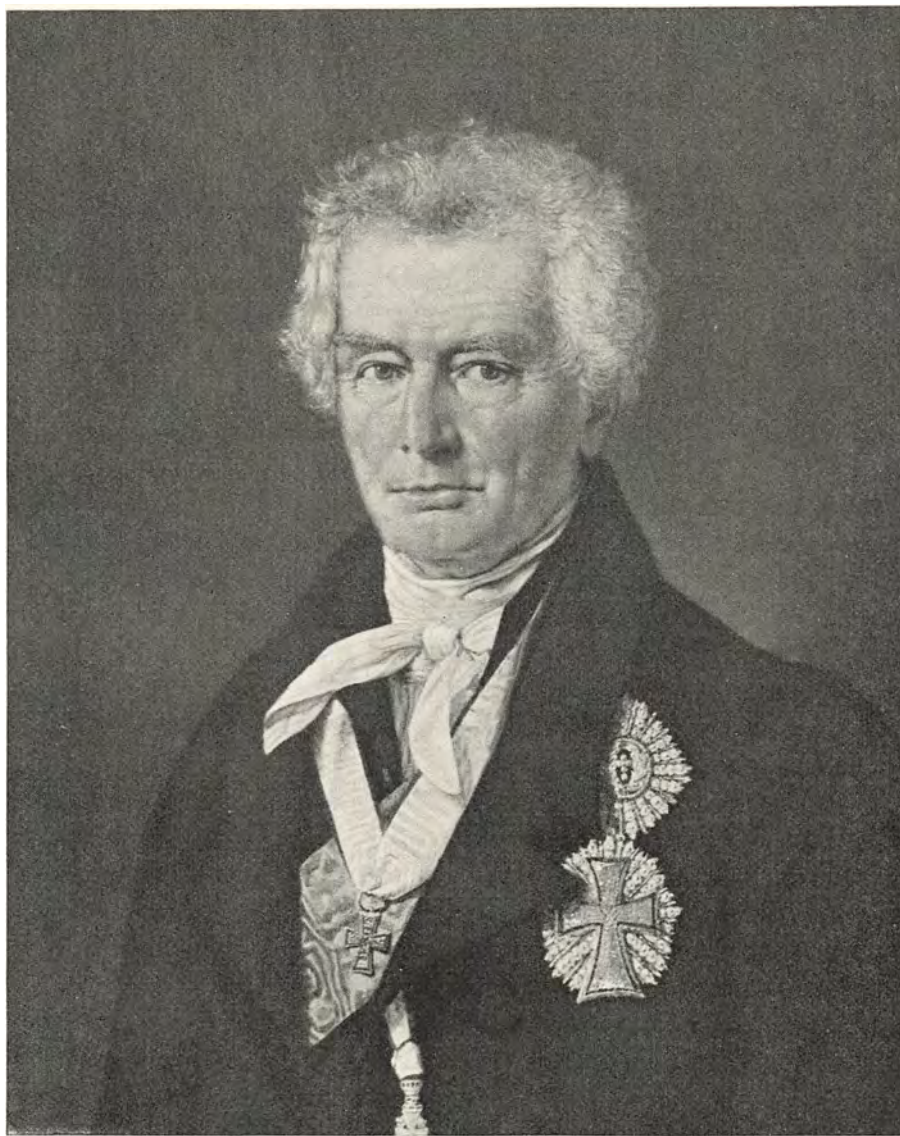
Hos en saadan Godsejer kunde ikke trives nogen dristige Reformtanker, og det er betegnende, at den „gode“ Grev Reventlow i Anledning af et Rundspørge fra Regeringen til Godsejerne i 1768 erklærede, at Hoveriet ikke kunde undværes og lige saa lidt paa nogen Maade fastsættes til visse Dage, at det ikke var muligt at vinde noget ved at ændre Tiendens Ydelse „i Kærven“ (bogstaveligt med hver 10de Neg paa Marken), og at det heller ikke var tilraadeligt at tænke paa Indførelse af nogen Form for Arvefæste. Her udtrykkes den almindelige konservative Tankegang hos et ligesom haabløst Slægtled, der vilde klamre sig til det bestaaende og ikke vovede rigtig at se ud over det. Han har, skriver han, i Overensstemmelse med udstedte Forordninger paabegyndt en Indskrænkning af Fællesskabet, men da saa Sagen har mødt mange Fortrædeligheder og mange Vanskeligheder, „er Lysten forgaaet ham“ til at gennemføre den. — Paa Baggrund af en saadan Godsejers Holdning ses med særlig Klarhed det fortjenstfulde, der laa i en anden Holdning og Optræden fra andres Side. A. G. Moltke havde som Statsmand den Fortjeneste, at han 1755 fik Frederik V til at udstede en Opfordring til alle om at udarbejde og til Moltke at indsende Afhandlinger angaaende „alle de Sager, der kan være tjenlige til at opretholde Landets Flor“. Herved skete det betydningsfulde, at der paa Regeringens Initiativ aabnedes en fri Diskussion om Fremskridt og Forbedringer — og derved skulde ogsaa indledes en Kritik af selve den Samfundsordning, der var blevet befæstet og bekræftet gennem Stavnsbaandet. Som Moltkes Hjælper og hans Redaktør ved Samlingen af indsendte Bidrag i et særligt Tidsskrift, „Danmarks og Norges økonomiske Magazin“, stod den pietistiske Teolog og tidligere Hofpræst Erik Pontoppidan. Han var meget mere kritisk i sit Syn paa de rent sociale Forhold end Moltke selv, og det er vel derfor, der i „Magazinet“ er blevet optaget Artikler, der ved deres hele Ten-

dens foregriber Linjen i de kommende store Landboreformer — men det skete faktisk under Protektion af den tyskfødte sjællandske Storgodsbesidder.

4. *De store Landboreformer og deres Følger for Godsvæsenet.*

Da Chr. D. Fr. Reventlow 1775 ved sin „gode“ Faders Død overtog Grevskabet Christianssæde, medens hans Broder Johan Ludvig fik Baroniet Brahetrolleborg paa Fyn, brød han straks med den resignerede Vedhængen ved gamle Vaner og Tilstande, som havde præget Faderens Godsadministration, og tog fat paa at gennemføre Forbedringer. Han omlagde først Driften paa Hovedgaarden, hvor Kobbeldbruget indførtes, og tillige i Skovene. Derefter gik han i Gang med at forbedre Bøndergaardenes Forfatning: der foretoges Udskiftning af det hidtidige Fællesskab, Landgilden omdannedes, saaledes at der skulde svares mindre i de „dyre“ Aar med høje Kornpriser (altsaa efter et Princip, lige modsat den moderne „Grundskyld“!), Hoveri enten afskaffedes eller indskrænkedes meget betydeligt, og hertil kom saa Hjælp til Nybygninger og bedre Jorddyrkning, Forbedring af Skolevæsenet og en Foranstaltning som Ansættelse af Jordemødre. Af Gaardmændene paa Godset gik efterhaanden de fleste over til at være Arvefæstere paa en Maade, der sikrede Fordele for begge Partier. Reventlow var en Filantrop, der vilde gøre det bedst mulige for sit Gods' Befolkning, men tillige en planmæssigt arbejdende Natur, helt igennem anlagt for at tænke og handle rationelt. Inden han som Statsmand gik i Gang med de landsomfattende Reformer, var han fra sine egne Erfaringer paa Godserne klar over, at det økonomisk kunde betale sig at reformere, og han ventede med Sikkerhed, modsat Fler-tallet blandt hans Standsfæller, at heller ikke en fuldstændig Forryk-kelse af Bondestandens og Bondegaardsbedriftens samfundsmæssige Stilling skulde komme til at ødelægge Godsejerne og Herregaardene, men tværtimod komme til at gavne ogsaa dem.

Reventlows Time som den store Landboreformator kom ved Regeringsskiftet 1784, da A. P. Bernstorff, støttet til den unge Kronprins Frederik, afløste Ove Høegh-Guldberg som ledende Minister, og Reventlow samtidig overtog Chefsposten i „Rentekammeret“, hvorved han fik væsentlige Sider af Landboforholdene under sig. Skal der nævnes de Godsejersnavne, der mest er knyttet til det 18. Aarhundre-

Gehejmestatsminister, Lensgreve Christian Ditlev Frederik Reventlow til Christiansæde (1748—1827). Efter Maleri paa Frederiksborg af C. A. Jensen 1833.

des store bondevenlige Reformværk, maa det blive Moltke, Bernstorff, Reventlow, alle tre af tysk Oprindelse, men i ædleste Forstand gjort danske ved deres Bæreres Indsats. Fra A. G. Moltke skilte A. P. Bernstorff og Chr. D. Reventlow sig ved deres meget større Dristighed

overfor de Opgaver, der frembød sig. Det hang sammen med, at de tilhørte en yngre Generation, og det medførte, at de to kunde blive de *store* Landboreformers Mænd. Det var Reventlow, der i den store Landbokommission af 1786 ved Siden af Christian Colbjørnsen blev ledende i det praktisk grundlæggende Arbejde for Reformerne. Det vidner om en mærkelig Grad af Fordomsfrihed hos baade Reventlow og Bernstorff, naar Colbjørnsen fik saa meget at sige ved Reformernes Udarbejdelse. Denne norskfødte borgerlige Jurist var i Virkeligheden en Adelsfjende og næsten en Godsejerhader, præget af den skarpeste Iver for at gøre Konge- og Statsmagten gældende overfor det „Lensaristokrati“, som for ham var udtrykt i de hidtil bestaaende Forhold. Disse stred efter hans Mening først og fremmest mod den enevældige Statsforfatnings Natur, fordi Godsejer og Bonde dog begge var Undersaatter og derfor burde staa overfor hinanden med lige borgerlige Rettigheder, men vel at mærke — og her slog Colbjørnsen egentlig af paa Lighedskravet — saaledes at der i den hele fremtidige Ordning blev taget afgørende Hensyn til, at Bonden i sit Forhold til Herremanden stod som den svagere, fattigere, mere uoplyste af de to Parter. De allerfleste Godsejere forstod ikke det fornødne eller retfærdige i en saadan særlig Hensyntagen. Enevoldsmagten kunde til alt Held trods nok saa mange Protester lovgive ud fra den almene Stats- og Samfundsinteresse¹).

Den betydningsfulde Udskiftning, for hvilke de grundlæggende Bestemmelser allerede var givet 1781, var en Sag for sig, der mere vedrørte Forholdet mellem Bønderne indbyrdes end mellem Bønder og Herremænd. Det kan, som allerede i det foregaaende omtalt, antages, at Udskiftningen i høj Grad er blevet fremhjulpet med Støtte af forstaaende Godsejere, der saa, at den tjente ogsaa deres Interesse ved at give helt nye Muligheder for Bøndergodsets Opkomst. Bønderne selv kviede sig ofte ved at bryde ud af Fællesskabets tilvante Tryghed og havde ikke straks saa let ved at indse Fordelene derved. Mere Spænding og Modsætning knyttede der sig til Spørgsmaalet om den fremtidige Ordning af Fæstevæsen og Ejendomsrettigheder. Det var fra ældre Tid paabudt, at Bøndergaarde altid skulde bortfæstes paa Livstid og heller ikke maatte nedlægges for at blive inddraget under Hovedgaardene, men i og for sig er det ikke mærkeligt, at der under Diskussionen om Bondefrigørelsen hævede sig høje Stemmer,

¹) Jfr. min Afhandling: Dansk Jordpolitik 1757—1919 I (1936).

der krævede en saa fuldstændig og „gensidig“ Frihed under de nye Forhold, at ogsaa den Tvang bortfaldt, der laa i den nævnte Indskrænkning i Dispositionsretten over Bøndergods.

Imidlertid var allerede 1769 givet principielt vigtige Forordninger, der saa aabenbart sigtede i Retning af yderligere Begrænsning af Godsejernes Frihed i denne Henseende, ganske særlig ved paa afgørende Maade at fastslaa Forbudet mod Bøndergaardes Nedlæggelse som et betydningfuldt Led i dansk Landbolovgivning. Forud for Stavnsbaandsløsningen 20. Juni 1788 kom, efter Forslag af den store Landbokommission to Forordninger 8. Juni 1787 med en for Bondestanden meget gavnlig og betryggende Regulering af de Vilkaar, hvorunder Overdragelsen og Besiddelsen af en Fæstegaard altid skulde finde Sted. En Forordning af 19. Marts 1790 fastslog, at alle Fæstebreve paa Bøndergaarde, som lød paa visse Aar eller paa Opsigelse, var ulovlige, og at alle saadanne Fæstebreve skulde gælde for Bonden og hans Hustrus Livstid, saa længe hun var Enke, og de begge efterkom deres Forpligtelser; dersom nogen Godsejer herefter skulde understaa sig i at handle mod dette Lovbud, skulde han tiltales og straffes som kongelige Befalingers modvillige Overtræder. Denne Forordning var fremkaldt ved, at der i den foregaaende Tid synes ret almindeligt at være forekommet Overtrædelser af Lovbudet om Fæsteforholdets Livsvarighed, og den indskærpede for saa vidt kun gammel Ret, men vakte en forstaaelig Skuffelse hos dem, der havde haabet, at de nye Forhold skulde medføre, at der i Danmark blev en „Forpagtningsfrihed“ ligesom den, der fandtes i England. Selv en saa bondevenlig Idealist som J. L. Reventlow til Brahetrolleborg protesterede i et rasende Brev til Broderen, og det bør nævnes, at da de 101 jyske Godsejere 1790 indgav Klage til Kronprinsregenten, var det ikke saa meget over Bøndernes Frigørelse som over de samtidige nye Indgreb i deres egne Rettigheder over Jorden.

Regeringen vilde gaa den Vej, den selv fandt for godt, brød sig ikke om Henvisninger til England og lod sig heller ikke binde af de franske fysiokratiske Læresætninger, hvorefter man blot skulde lade „Naturen“ frit raade i alle Ejendomsforhold, de Lærdomme, der slog igennem ved den store Revolution i Frankrig. I Løbet af 1790-erne skete en ret skarp og streng Regulering af Gaardmandshoveriet, der vedblivende bevaredes i temmelig stor Udstrækning, men nu ikke mere skulde kunne forøges, selv ikke ved en ny Fæsters Tiltræden,

og, modsat tidligere Tidens Hoveri, altid skulde være af et klart bestemt Omfang. Fra Forbudet mod Nedlæggelse af Bøndergaarde kom kun til at gælde faa principielle Undtagelser, men af stor Vigtighed var det, at Sammenlægning og Nedlæggelse af Bøndergaarde i det lange Løb blev gjort afhængig af et Bevillingssystem og dermed af den Imødekommenhed, de paagældende Regeringsmyndigheder vilde vise i de enkelte Tilfælde. Det Princip, at en Bondegaard ikke maatte nedlægges, er i det 19. Aarhundrede ikke blevet gennemført strengere, end at ikke saa faa Ejendomme af den Type, det efterhaanden blev Skik at benævne „Proprietærgaarde“, kunde oprettes ved Sammenlægning af Bøndergaarde. Som et mere absolut Værn for Bøndergaardenes Bevarelse paa Bondehaand stod Fæstevæsenet, da der i Almindelighed ikke blev indrømmet nogen Undtagelse fra Reglen om Livsvarighed, og særlige Bestemmelser blev senere givet for at hindre Lovens Omgaaelse. Fæstebaandet paa Jorden blev paa den Maade i sig selv en alvorlig Hindring for dens vilkaarlige Sammenlægning eller Udstykning.

Godsejerne kunde — ud fra Datidens Forudsætninger — i det hele føle sig som den Stand, der med store Indskrænkninger i sin egen „Frihed“ havde skullet betale for Bondestandens Frigørelse og Sikring, og det kan iøvrig siges, at deres hele Stilling overfor Statsmagt og Befolkning blev væsentlig forrykket. De mistede ikke blot enhver Opgave ved Soldaterudskrivning, men trængtes ogsaa paa andre Omraader tilbage som Mellemed mellem de offentlige Myndigheder og deres Godsers Beboere. Hovedformaalet for Regeringens Landbopolitik var saa øjensynligt at skabe en saa vidt muligt selvstændig Gaardmandsklasse, og det kunde da blive et nærliggende Ræsonnement, at der i det hele ikke under de nye Forhold var nogen rigtig Basis i Fremtiden for en Tilværelse som dansk Godsejer i egentlig Forstand, og at det var bedre, man som Godsejer skilte sig af med sit Bøndergods, naar man skulde have det paa de Vilkaar, Lovgivningen nu bød. 1769 var det i en Forordning, affattet af Juristen Henrik Stampe, fremstillet som det store Maal, at Fæstere kunde naa til at blive Selvejere. I Aarene omkring 1769 er en Del Krongods blevet solgt til Bønder. I de store Reformers Tid blev der ydet direkte Støtte til Bøndernes Gaardindkøb gennem Statslaan, men frem for alt virkede sandsynligvis Godsejernes Lyst til at sælge, en Lyst, der ogsaa styrkedes ved opadgaende Priser paa Jord. Under heldige

økonomiske Konjunkturer i Tiden omkring 1800 foregik, navnlig i Jylland, en omfattende Overgang fra Fæste til Selveje, hvorefter der under mindre heldige Konjunkturer atter indtraadte en Stilstand. I 1834 kunde Udviklingens Resultat opgøres saaledes, at af ca. 65.000 Bøndergaarde var ca. 24.000 eller kun godt en Tredjedel endnu Fæstegaarde, Resten eller altsaa den overvejende Del Selvejendom. Landboreformerne bevirkede, at adskillige Hovedgaarde, paa Grund af Hove-riets Forsvinden eller Indskrækning, ikke kunde bevare helt saa store Arealer som før, hvorfor der maatte ske visse Delinger eller Formindskelser — men den delvise Afvikling af selve Godsvæsenet gjorde i øvrig intet Afbræk i Betydningen af selve de store Gaarde.

5. Godserne og det store Landbrug i første Halvdel af det 19. Aarhundrede.

Efter Landboreformerne ventede man ganske naturligt, at der paa Grundlag af de helt nye Samfundsforhold skulde udvikle sig et meget bedre Landbrug end det, der hidtil havde været. Nu var jo ikke mindst de Hindringer fjernet, der havde ligget i det gamle Landsbyfællesskab, og det kunde da synes selvfølgelig, at Landsbybønderne vilde kappes i Iver for, hvem der skulde faa mest ud af sin udskiftede Lod, men man maatte opleve den store Skuffelse, at Bønderne foreløbig viste sig lidet modtagelige for de Tanker om Fremskridt og nye Metoder, som man vilde vække deres Forstaaelse for. De blev tilsyneladende helst ved det tilvante, ved det fra Fædrene nedarvede. I Midten af det 18. Aarhundrede var det blevet sagt om de danske Bønder, at man snarere fik dem til at antage en ny Religion end til at dyrke Kartofler; men endnu i de første Aartier af det 19. Aarhundrede bevarede de Ry for stædig Konservatisme. Der opstod derved en Tid lang en næsten tragisk Konflikt mellem paa den ene Side de oplyste Fremskridtsmænd, der i den bedste Mening vilde have Bønderne til at forandre deres Erhvervs- og Livsformer, og paa den anden Side disse Bønder selv med deres Uvilje overfor denne Paavirkning og i Hovedsagen tilfredse med at leve som deres Forfædre før dem.

Landhusholdningsselskabet, der var stiftet af J. H. E. Bernstorff, var Midtpunkt for et folkeoplysende Arbejde med Sigte paa Landbrugets Fremgang, men man blev her saa skuffet over Bønderne, at man snart kom ind paa at drøfte, om ikke de gennemførte Landborefor-

mer i for høj Grad beskyttede Bondegaarden som Driftsform, og om ikke der var Anledning til Skridt i Retning af Sammenlægnings- og Forpagtningsforhold, saaledes at der kunde blive en mere talrig Klasse af dygtige større Landmænd og Bondebruget efterhaanden blive trængt tilbage for denne mere omfattende Bedrift. Den senere politiske Bondeven J. C. Drewsen, en af de ledende i Selskabet, stillede 1822 et Forslag, der ligefrem gik ud paa Gaardmandsklassens Udryddelse, idet han ventede, at dette hurtigt vilde blive Følgen, hvis man blot — som han ønskede og foreslog — erstattede Fæstevæsenet med frie Forpagtninger og gav fuld Frihed til at udstykke og sammenlægge Gaardene. I sin Begrundelse fældede han den haardeste Dom over de datidige Bønders store Flertal, som han frakendte alle Betingelser for nogensinde at kunne faa det tilstrækkelige Udbytte af Arbejdet med den Jord, der var overdraget dem.

Drewsens skarpe Optræden i denne Sag fremkaldte, efter at hans Forslag var blevet trykt som Tidsskriftartikel, en livlig offentlig Diskussion. Blandt dem, der i denne forsøgte at forsvare Bønderne mod det heftige Angreb, var en af Landets store Godsejere: Lensgreve F. A. Holstein-Holsteinborg. Han saa ikke saa sort paa Bondestandens Udviklingsmuligheder og mente, at det ikke var muligt at erstatte denne Stand med nogen anden Klasse. Det vilde trods alt, hævdede han, være lettere at gøre Bonden til en god teoretisk Landmand end af grundige Teoretikere at danne gode praktiske Landmænd.

F. A. Holstein talte her ikke som den blinde om Farverne, for paa sit eget Gods havde han udfoldet en meget vellykket Gerning i Retning af at føre dets Befolkning opad og fremad. Hans Indsats som Godsejer var saa betydelig, at han maa regnes for en af de virkelige fremragende Skikkelser i den danske Godsejerclasses Historie.

Han var født i Holsten og studerede først i Kiel og Göttingen, men kom 1807 til København og tog her 1808 den juridiske Embeds-eksamen, og efter saaledes at have faaet grundigt Kendskab til dansk Lov og Ret overtog han Grevskabet Holsteinborg, som efter Faderens Død i nogle Aar havde været styret under Overopsyn af Chr. D. Reventlow. I sin Godsbestyrelse viste Holstein sig som en tro Elev af Reventlow og lagde som denne stor filantropisk Iver for Dagen. Det første, han gjorde, efter selv at være traadt til, var at iværksætte Hoveriets fuldstændige Afskaffelse, men stødte her paa en vis Vanskelighed, han vel ikke havde forudset. Der var ganske vist mange

Bønder, der straks med Glæde modtog Tilbudet om Hoverifrihed mod til Gengæld at betale en vis Pengeafgift. Andre holdt sig ængsteligt tilbage, fordi de ikke forstod Værdien af den Forandring, der her skulde finde Sted, og desuden var bange for at paatage sig den nye økonomiske Forpligtelse; men det lykkedes dog i Løbet af forholdsvis kort Tid at faa hele Sagen lykkeligt bragt til Afslutning. Samtidig tog han fat paa at forbedre Godsets Landbrugsdrift, der hidtil havde manglet Planmæssighed. Han begyndte her meget naturligt med selve Hovedgaarden Hol-

Kammerherre, Lensgreve Frederik Adolph Holstein til Holsteinborg (1784—1836). Efter Lithografi paa Frederiksborg.

steinborg, hvor han forbedrede Sædskiftet og lod Jorderne mere intensivt behandle gennem Mergling og paa anden Maade. Idet han selv saaledes først havde givet det gode Eksempel, kunde han med des bedre Eftertryk gaa i Gang med at søge Forandringer gennemført i Bøndernes Landbrug. Hans Fremgangsmaade var her, at han lod hver ny Fæster forpligte sig til en bestemt Inddeling og Dyrkning af den Gaards Jord, som han fik overdraget. Ifølge en Bestemmelse i Fæstebrevet kunde Holstein saa mulktene den, der ikke overholdt denne Forpligtelse (med fra 3 til 5 Tdr. Byg, altsaa en Bøde i Naturalier!). Det var utvivlsomt en lidt haandfast og pa-

triarkalsk Maade at udbrede Fremskridt paa, men den gjorde sin Virkning ved saa at sige at tvinge enhver ny Fæster til at blive en Foregangsmand, som de ældre frivilligt kunde tage til Forbillede, naar de saa, hvorledes de nye Metoder lønnede sig. Den planmæssige Drift udbredte sig mere og mere paa Holsteinborg Gods og vel ogsaa, gennem Eksemplets Magt, i den omliggende Egn, men Holsteins Interesse standsede ikke herved.

Han interesserede sig for alt, hvad der kunde tjene til det materielle eller aandelige Livs Højnelse i hans Omgivelser. Det hørte ved hans Overtagelse af Grevskabet til de største Sjældenheder, at der til nogen Gaard eller noget Hus hørte en ordentlig Have, men ogsaa den Mangel fik han efterhaanden afhjulpet. Om hans patriarkalske Trang til at vise Omsorg vidner i særlig Grad det Arbejde, han udfoldede for Husfliden i den Tanke derved at skaffe en sund Fritidsbeskæftigelse for baade ældre og yngre paa Grevskabet, for Husbonde og Madmoder rundt om paa Gaardene saa vel som for Tyendet. Til Fremme af baade Landbrug, Havevæsen og Husflid stiftede han 1809 et Industriselskab, hvis Medlemmer blev samtlige Præster paa Grevskabet og andre udenfor Bondestanden, men tillige enkelte fremmelige Bønder, der blev optaget — som det hedder i den Levnedsbekrielse, der foreligger om Holstein¹⁾ — „dels for at hædre Standen, dels for at de, som bedst kendte deres Jævnliges Tænkemaade og Tarv, kunde gaa Selskabet til Haande med gode Raad“.

Ved at læse om F. A. Holsteins velsignelsesrige Virksomhed, der iøvrig i stadig stigende Grad ogsaa tog Sigte paa det religiøse Livs Udbredelse og Vækkelse, faar man, hvor personligt præget og ejendommelig end denne Virksomhed har været, et typisk Indtryk af, hvad en dygtig Godsejer dengang kunde betyde gennem de store Opgaver, der forelaa for ham ved den daværende Tilstand indenfor Landbruget og Bondestanden. Holstein gik paa en ganske særlig Maade op i sit Kald. Han blev 1810 Stifter af Danmarks første Sparekasse, den endnu bestaaende Sparekasse for Holsteinborg og Omegn, og ved et specielt Foretagende skabte han en Forløber for Nutidens „Husmandsrejser“, idet han fra 1814 til 1819 aarligt lod en lille Kres af Bønder, dels Gaardmænd, dels Husmænd, væsentlig paa hans personlige Bekostning foretage Rejser omkring paa Sjælland, Fyn, Lol-

¹⁾ J. A. L. Holm (Præst paa Holsteinborg): Frederik Adolph, Greve af Holstein (1844).

land, Falster og Langeland, for at de ogsaa kunde lære af Landbrugets Forbedring i andre Egne.

Der var adskillige andre Godsejere, der som Holstein forbandt landøkonomisk Iver med bondevenlig Stræben og derved udrettede betydelige Ting, men saa indtraadte 1818 den store Landbrugskrise, der skyldtes dels Forbedring af Pengenes Valuta, der var blevet nyskabt efter den sørgelige Statsbankerot i 1813, dels en almindelig Nedgang i Kornpriserne. Krisen kan regnes at have varet til 1828, og saa længe hæmmedes meget stærkt alle Fremskridtsbestræbelser. Det blev nu snarest til Skade for en Landmand, hvis han havde ofret for meget paa sin Bedrifts Forbedring. Derimod stod den gamle Bondedyd, Nøjsomheden, sin Prøve. Det var en Tid mere for den passive end for den aktive Økonomi og altsaa mere for Bønderne end for Herremændene. Tilmed led Godsejerne under, at de skulde staa inde for deres Bønders Skatter og derved blev ramt ogsaa af de Vanskeligheder, der væltede ind over Bondestanden.

Staten hjalp det betrængte Landbrug ved Skattelettelser og Laan, men de sidste skulde forrentes og tilbagebetales, og Regeringen tog haardt paa dem, der ikke kunde opfylde deres Forpligtelser. Resultatet blev da, at Staten for sine Udlaan eller for Skatterestancer overtog en stor Mængde Godser. Det var alene i Jylland 30, paa Fyn 8 og i Sjællands Stift 12 Godser, ialt 11.800 Td. Hartkorn Ager og Eng samt 13.000 Td. Land Skov. Paa en billig Maade fik Staten saaledes udvidet sine Domæner, men i lange Tider havde det netop været dens Stræben at likvidere sine Krongodser, og den ønskede heller ikke at beholde de nye Godser, som paa denne Maade faldt i dens Hænder, og saa snart det blev bedre Tider, blev de fleste atter bortsolgt. Opgangen i Konjunkturer kom altsaa igen omkring 1830.

Landbrugskrisens Aar var meget strenge at komme igennem for hele Landbruget, men dog ganske særlig for det store Landbrug, og det fortjener Beundring, naar der alligevel og ganske særlig paa store Gaarde arbejdedes med en vis ufortrøden Iver for at forbedre Driften og indføre nye, hensigtsmæssige Metoder. Landhusholdnings-selskabet fortsatte ogsaa sine Bestræbelser, bl. a. for at faa den gammeldags Hjulplow erstattet med Svingploven, og 1826 begyndte det Udsendelsen af sine Amtsbeskrivelser, hvorved det skulde oplyses, hvad der var udrettet i Landbruget omkring i de forskellige Egne, og hvad der endnu stod tilbage. Amtsbeskrivelserne blev udarbejdet

af forskellige Forfattere, og deres Udgivelse var først afsluttet 1844. De har nu stor Værdi som historiske Kildeskrifter til Oplysning om navnlig den begyndende store Opgangstid efter ca. 1830.

Et af de Spørgsmaal, Amtsbeskrivelserne skal besvare, lyder saaledes: „Findes der udmærkede Agerdyrkere i Eggen? baade af de store Godsejere og mindre Gaardejere i og udenfor Bondestanden, hvad har de udrettet?“. Svarene gaar uden Undtagelse i den Retning, at det er „udenfor Bondestanden“, man aldeles overvejende skal søge Landbrugets Foregangsmænd; mange Præster bliver fremhævet i denne Forbindelse, men ud af Skildringerne i deres Helhed kan ogsaa uddrages et meget smukt Vidnesbyrd om den høje Plads, de store Gaarde ved deres Drift indtog i Forhold til Bøndergaardene, altsaa om Godsejerklassens og Forpagternes Stilling som virkelig førende indenfor det daværende danske Landbrug med dets grundlæggende Betydning for hele den senere Landbrugsudvikling i Danmark. I Beskrivelsen af Aarhus Amt, der fremkom 1827 og derfor skildrer Forholdene, saaledes som de var under Landbrugskrisen, nævnes en Række store Landbrugere — men kun et Par enkelte Bønder — der udmærker sig som Foregangsmænd. Forpagter Christian Hollesen paa Faurskov har gennemført store Arbejder med Rydning, Mergling og Grøftning. Hr. Kastrup, Ejer af Haraldslund, dyrker sin Jord meget bedre end Omegnens Bønder, især ved Brakning og Markens planmæssige Inddeling. „Krigsraad Secher til Kjærbygaard søger baade som Teoretiker at udvide sine Kundskaber i Landbruget og forener dermed praktiske Forsøg“ — men „vidt omgribende Forsøg tør man ej i denne næringsløse Tid forvente; thi omend Viljen er der, savnes til Dels Driftskapital“. Til Trods for de vanskelige Tidsomstændigheder driver dog ogsaa Hr. Faurschou til Holmstrupgaard sin Avl „med Kraft og Omhyggelighed“, og ganske vist klager Forpagter Koch paa Christinedal — iøvrig blot en Gaard paa 145 Td. Land — over, at de lave Kornpriser lader alle Forbedringer kun meget langsomt svare Regning, men han har dog udrettet temmelig store Ting ved Hedeopdyrkning, Grundforbedringer og mægtig Udvidelse af sin Besætning; han bruger Svingploven, har Rensemaskine og Hypeplov, „er formentlig en af de fortrinligste Agerdyrkere i Danmark“. Om Grev Frijs paa Wedelslund oplyses det, at han gerne vilde drive sin Jord paa det bedste, men kan ikke paa Grund af det „uforanderlige Hoverireglement“ (altsaa de faste Hoveriaftaler med Bønderne, som

naturligvis hæmmer Godsejernes Dispositionsmuligheder — et slaaende Vidnesbyrd om det for Fremskridtet skadelige ved Hoveriarbejde). Grev Reventlow til Aakær har ved Mergling og anden god Jordbehandling bragt det saa vidt, at Bygsæd og Hvede gror frodigt der, hvor der før næppe nok kunde avles maadelig Rug og Havre. „Hans Eksempel har virket meget fordelagtigt paa Egnens Beboere“.

I Frederiksborg Amtsbeskrivelse (1831) siges det, at de gode Eksempler for Agerdyrkning „er mest udgaaet fra Mænd udenfor Bondestanden, men Udbredelsen plejer først ret at tiltage, naar enkelte Bønder begynder at følge efter“. I Aalborg Amtsbeskrivelse (1832) fortælles, at den moderne Svingplov var i Brug paa en Række store Gaarde — samt (med karakteristisk Tilføjelse) hos et Par Gaardbrugere i Kær og Hornum Herreder, der „er blevet samme skænkede af Landhusholdningsselskabet“. Det har i Aalborg som i andre Amter været saaledes, at de store Gaarde selv forstod og kunde magte at iværksætte de Forbedringer, der fandtes passende, medens de smaa trængte ikke blot til mere Vejledning, men ofte ogsaa til direkte Hjælp. I Ringkøbing Amtsbeskrivelse (1833) fremhæves flere særlig dygtige Bønder, blandt andre den berømte Ole Kirk, men hverken han eller nogen anden Standsfælle havde dog Lejlighed til en saa banebrydende Indsats i Landbruget som Godsejer S. A. Fjelstrup til Sindinggaard, der saa Hedens Opdyrkning som sin egentlige Livsopgave. Det fremgaar af Amtsbeskrivelsen meget tydeligt, at det i det hele netop var de store Gaarde, der gik foran paa dette Omraade, medens Bønderne dels vurderede Lyngens Værdi for højt til at ville have den bortryddet, dels ikke havde det helt rigtige Tag paa Tingene, naar de endelig satte sig for at opdyrke et Stykke „raa Jord“. Til Godsejerklassens Fortjeneste af dansk Landbrug hører da utvivlsomt ogsaa, at fremragende Medlemmer af denne Klasse var de egentlige Foregangsmænd for en senere saa højt berømmet national Sag som den jyske Hedes Opdyrkning. Fjelstrups Gaard blev en Oase i den magre Hedeegn, og om Ejeren af Krogsdal i Nr. Felding Sogn (Ulvborg Herred) berettes det i Amtsbeskrivelsen, at han siden sin Overtagelse 1820 af denne Hovedgaard har opbrudt og merglet en stor Del Hedejord, og at Bekostningerne ved denne som ved andre Forbedringer af hans Bedrift er blevet anvendt med en saadan Klogskab, at de allerede har lønnet sig saare godt — „noget, som desværre ikke altid har været Tilfældet i vore Tider“.

Fyn var den Landsdel, hvor Bondestanden var videst fremme i Udvikling, men i sin Beskrivelse over Svendborg Amt (1837) føler dog Forfatteren, C. Dalgas, der var en alt andet end aristokratisk sindet Mand, i sit Kapitel om „fortrinlige Agerdyrkere“ særlig Anledning til at mindes, at ogsaa paa disse Egne er det Godsejere, der hidtil har været de førende i Fremskridtet. Han nævner ved Siden af den afdøde Reventlow til Brahetrolleborg den ligeledes afdøde General-løjtnant Frederik Iuel til Taasinge (død 1827), som „med en levende Begejstring for alt skønt, godt og nyttigt“ til sin Død vedblev at virke for sit Gods' Opkomst, for Skolevæsen, Fattigvæsen og Politivæsen, men dog først og fremmest for Landbruget, hvorved han (mener Dalgas) blev den første, der paa dansk Grund anvendte Svingploven, Ekstirpatoren, Hyppeploven og mange andre hidtil ukendte Redskaber. „En hæderlig Ihukommelse,“ skriver Dalgas videre, „tilkommer ikke mindre salig Kammerherre Baron Lehn til Hvidkilde. Mod sine Bønder viste han sig stedse som en Fader og bar den kærligste Omsorg for deres Vel. Følgen heraf viser sig endnu den Dag i Dag. Det skønne Hegn omkring Bøndermarkerne, Frugthaverne, den udbredte Kløveravl, de smaa Fabrikker, alt dette skyldes hans menneskevenlige Opmuntringer.“ Endvidere fremhæves blandt andre afdøde den bekendte General Ahlefeldt paa Langeland, og som de tre bedste nulevende Landmænd i den fynske Del af Amtet nævnes Grev G. Moltke til Glorup, Berg til Skjoldemose og Grev Bille-Brahe til Hvedholm. Om Moltke siges, at han skønt gammel og affældig vedbliver paa egen Haand at administrere 5 Gaarde, og „ingen vil kunne sige andet, end at dette i alle Henseender sker paa saa fuldkommen en Maade som nogetsteds i Fyn, ja vel i hele Danmark. En Lyst er det at se de herlige Afgrøder og de velholdte Besætninger . . . Greven er i Ordets fuldeste Betydning en stor Landmand . . .“

I Beskrivelsen over Københavns Amt (1839) fremhæves blandt Foregangsmændene særlig Valentiner (en født Holstener) paa Gjeddesdal, en Gaard paa ca. 500 Td. Land Agerjord, og Sandholdt paa Vibygaard, der var af omtrent tilsvarende Størrelse. Blandt Foregangsmændene nævnes ogsaa flere Bønder, desuden en Husmand i Vridsløsemagle, der har udmærket sig ved Spadebehandling af sin Lod, men ved sine „ualmindelige Foretagender“ har høstet Spot og Latter hos sine Standsfæller, der er tilbøjelige til at finde latterligt, hvad „ikke tilforn var Vedtægt“. Det anses af Amtsbeskrivelsens For-

fatter for givet, at Husmandsbedriften maa indrette sig paa Havebrug, hvis den skal kunne yde en Familie Livsopholdet. Imidlertid har han absolut ingen Tro paa, at en forøget Udstykning i Almindelighed vilde blive til Gavn, og han taler tværtimod om „den Landet truende Ulykke af en for vidt dreven Udstykning“. Han tror ud fra sin Erfaring om Forholdene, at det vilde være gavnligt, om der blev friere Ret til at sammenlægge Jord til store Ejendomme, da kun derved Intelligens og Kapital i tilstrækkelig Udstrækning vilde søge hen til Landets vigtigste og største Erhverv. Som andre med tilsvarende Opfattelse kunde han bygge paa den Kendsgerning, at det hidtil havde været de store Gaarde, der langt bedre end de smaa Bedrifter havde evnet at iværksætte tekniske Fremskridt og udnytte forhaandenværende økonomiske Muligheder.

Om Arbejdsforholdene paa Gjeddesdal oplyses det, at der til Gaarden intet Hoveri hører, men derimod Arbejde af mange Husmænd, hvorimod Vibygaard, der af Ejeren er drevet op fra en temmelig forhutlet til en udmærket Tilstand, drives ved Hoveri med Undtagelse af 7 Td. Land i hver Mark. Hoveri var altsaa ikke absolut uforeneligt med Fremskridt i Landbruget, men det følte dog i Almindelighed, at det var en forældet Tilvejebringelse af Arbejdskraft til de store Gaarde, og som et socialt Spørgsmaal vedrørende Fæstebondeklassen blev det med Styrke rejst i de raadgivende Stænderforsamlinger, der begyndte deres Virksomhed 1835. I Stænderforsamlingerne var Godsejerklassen og Gaardmandsklassen hver for sig repræsenteret ved Siden af Byernes Borgere. Til den første Stænderforsamling indkom der en Mængde Andragender, hvori hoverigørende Gaardmænd bad om Hoveriets Afskaffelse, men vel at mærke paa en saadan Maade, at Statsmagten foreskrev en Tvangsafløsning mod „billig“ Erstatning. Herimod protesterede Godsejerne, men det var ikke deres Anskuelse, at ikke en frivillig Afløsning af Hoveri paa Vilkaar, begge Parter kunde være tjent med, skulde være at ønske. „Med Hoveri er intet højere Jordbrug foreneligt“, erklærede i Østifternes Stænderforsamling rent ud Grev Reventlow til Christianssæde, Sønnen af Bondestandens Frigører. Hvad der synes at have hæmmet mange Godsejeres Lyst til at afskaffe Hoveriet, var de dermed forbundne Omkostninger, idet Hovedgaardens Drift saa maatte indrettes paa mere eller mindre ny Basis, og tilmed følte man sig ikke sikker paa, at Bønderne altid kunde eller vilde betale den aarlige Afløsnings-

sum, der naturligvis maatte træde i Stedet for Arbejdsydelsen in natura. 1838 udstedtes imidlertid — efter heftige Diskussioner i Stænderforsamlingerne — en Forordning, hvorefter en Godsejer af de Fæstere, han sluttede Kontrakt med om Hoveriets Afløsning, kunde betinge sig den samme Udpantningsret, som gjaldt for de Skatter, han overfor Staten skulde svare til paa Bøndernes Vegne. Samme Aar udstedtes en kongelig „Plakat“, som erklærede, at det vigtige Formaal, som Hoveriets Afskaffelse var, maatte naas ved mindelig Overenskomst mellem Godsejer og Fæster, men samtidig ydede den Opmuntring hertil, som laa i Gentagelse af en ældre Regel om, at de Godsejere, der afskaffede Hoveriet, kunde vente at faa bevilget Ret til Inddragelse af et passende Kvantum Bondejord under Hovedgaarden.

I Tiden efter 1838 er Hoveriets Afløsning rundt om i Landet skredet frem med stærke Skridt; en væsentlig Drivkraft i denne betydningsfulde Bevægelse har været de opadgaaende økonomiske Konjunkturer, der lod Pengene flyde rigeligere fra Aar til Aar og derved skabte Betingelser, der tidligere ikke i samme Grad havde været for, at Hoveriet til begge Parters Fordel kunde erstattes med en Pengeafgift. Ved Begyndelsen af 1849 var der efter Statistiken ialt kun 13.089 Td. Hartkorn, som var „fuldt“ hoverigørende, og 10.899 Td., der „delvis“ gjorde Hoveri. I det hele var nu kun 6,3 pCt. af Landets Jordegods hoverigørende mod 20,5 pCt. i 1834. I sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede skulde denne Bevægelse for Hoveriets Afskaffelse hurtigt blive fortsat, og det kan roligt fastslaaes, at hvor Hoveriet først var blevet afskaffet, blev der ingen Anledning til senere at savne det. Om en gammel sjællandsk Godsejer (Neergaard til Svenstrup Gods), at han nok med et vist Velbehag kunde fortælle sine Efterkommere om, hvor hurtigt de talrige Hoverispand, der stod til Raadighed, kunde besørge et Arbejde som Udbringelse af Gødning; men han glemte ikke at tilføje, at der ikke fra Godsejernes Side var nogen Grund til at klage over Hoveriets Afskaffelse, da dette Arbejde blev daarligt udført, spildte megen Tid og skabte mangehaande Fortrædeligheder.

Ved „Hoveri“ i egentlig Forstand forstaar man blot Gaardmændenes Hoveri, der var at betragte som en Art Grundbyrde paa Jorden. Helt anderledes opfattedes det saakaldte „Husmandshoveri“, der i betydelig Udstrækning siden Landboreformernes Tid var traadt i

Stedet for Gaardsmandshoveriet. Det var et „Pligtarbejde“, en Husmand paatog sig for at faa overladt et Hus og den dertil hørende Stump Jord. Det var i Lovgivningen betragtet som et rent privat Mellemværende mellem Husets Bruger og Husets Ejer, og da man i det hele saa Husmændenes Stilling under den Synsvinkel, at de havde deres egentlige Opgave som Landarbejdere, krævedes det heller ikke ved Overdragelse af Huse til andre, at det, som for Bondegaardenes Vedkommende, skulde ske som livsvarigt Fæste, men et Lejeforhold paa Opsigelse var paa dette Omraade anerkendt for gyldigt — og derfor blev der i Tidens Løb stadig flere Lejehusmænd ved Siden af Fæstehusmændene. Godsernes Forhold til deres Husmænd blev i Fyrrernes Stænderforsamlinger et livligt diskuteret Spørgsmaal, først og fremmest dog i Østifternes Stænderforsamling, hvor en Godsejer uheldigvis gjorde sig til Talsmand for den Opfattelse, at Husbonden burde beholde en — iøvrigt efter gældende Love meget tvivlsom — Ret til at øve Hustugt mod de „Pligtarbejde“ forrettende Arbejdere. Hvad der i øvrigt karakteriserer flere Godsejeres Holdning i de socialpolitiske Stænderdebatter, er den meget skarpe Fremhævelse — paa en Maade, der kan minde om Th. Madsen-Mygdal — af de i Datiden meget udbredte økonomisk-liberalistiske Tanker. De fleste Godsejere vilde en saa „fri“ Udvikling af de bestaaende Landboforhold som muligt og var mod nye Statsindgreb til Fordel for enten Gaardmænd eller Husmænd¹⁾.

Misfornøjelse med Fæstevæsenet gav i Aarene nærmest før 1848 den største Anledning til den Bondebevægelse, der allerede nu kom i Gang og blev Indledning til hele den senere Venstrebevægelse. Der blev under de opadgaaende økonomiske Konjunkturer efter 1830 en naturlig Lyst hos Fæsterne til at opnaa Selveje, og visse Mangler ved Fæsteforholdet i den daværende Form blev mere mærkbare. Godsejerne ængstedes imidlertid, naar der fra „Bondevennerne“s Side blev rejst Krav om tvungen Afløsning af Fæstevæsenet, og en Del af dem følte sig trykket ved, at Tidsaanden ved sin nye demokratisk-liberale Retning vendte en vis Brod mod Samfundsklasser, der kunde opfattes som særlig privilegerede. Under alt dette kunde de store Landmænd og Jordbesiddere dog føle en Opmuntring i Bevidstheden om, at det var dem, der drev det bedste Landbrug.

¹⁾ Jfr. mit Værk: De danske Stænderforsamlingers Historie 1830—48 I—II (1931—34).

I Holbæk Amtsbeskrivelse, der fremkom 1844 og er forfattet af den senere Venstrelandstingsmand J. Th. Hasle, fremhæves, at Amtet er forholdsvis langt fremme i Anvendelsen af moderne Agerdyrkningsredskaber, men flere Steder understreger Hasle den dybe Forskel mellem Herregaarde og Bøndergaardene. „De sidste staar langt tilbage for de første og har ikke fulgt nær saa godt med Tiden.“ „Den sjællandske Bonde er i det hele ikke driftig,“ mener Hasle at kunne paastaa, omend han paa den anden Side dog vil mene, at „Pluraliteten af Landejendomme bliver vel drevne“ (hvilket derfor ogsaa maatte gælde de fleste af Bøndergaardene, der udgjorde Flertallet af Landejendomme). I hvert Fald fremgaar det af Skildringen, at Bøndernes Landbrug paa denne Tid var meget væsensforskelligt fra de store Gaardes. Der tales ligefrem om „Bondehesten“ som en anden og ringere Sort end Herregaardshesten, men iøvrig er denne Bondehest ikke saa helt ringe, da den er meget haardfør — fordi den fra Føl er vant til at døje Kulde og maadeligt Foder. Men dens Ben er daarlige, og dens Fodskifte ikke godt, og vil man have en Ridehest, maa man derfor søge den paa Herregaardene.

Paa intet Punkt finder Hasle dog saadan Forskel mellem Herregaardene og Bøndergaardene som ved Mælkens Behandling og Smørrets Tilvirkning. Paa Herregaardene er der indrettet udmærkede Mælkestuer efter holstensk Mønster — Indretningen er endda næsten ved at blive for luksuriøs, mener Hasle! —, men hvordan tager det sig til Sammenligning ud med Bøndernes Mejerivæsen? Kun meget maadeligt: „Mælken sættes saaledes hele Vinteren i Baller i samme Stue, hvor Folkene er, hvor der aldrig lukkes Vinduer op, hvor der gaar Høns, endog undertiden et Faar med Lam . . .“ Bønderne forstod sig ikke paa at fremstille rent og sælgelig Smør, og der var altsaa i Kvalitet en uhyggelig Afstand mellem Herregaardssmør og Bønder-smør.

I et omtrent samtidigt Skrift har en Præst, den daværende Sognepræst for Holbæk og Merløse, J. H. Larsen, en stærkt agrarisk interesseret Personlighed, angrebet Fæstevæsenet som den store Hindring for Fremgang i Bøndernes Landbrug og særlig peget paa den Mangel, at efter de daværende Love tilkom der ikke Fæsteren eller hans Familie nogen Godtgørelse for de Forbedringer, han gennemførte paa sit Landbrug, og som derfor ofte maaske blot kunde tjene til, at Godsejeren betingede sig større Afgifter af hans Søn og Efterfølger.

Det kunde utvivlsomt med god Grund hævdes, at Fæstevæsenet, hvilket for en væsentlig Del var det samme som Godsvæsenet, under de opadgaaende Tider, som efter den store Landbrugskrisens Afslutning stadig mere prægede Forholdene, ogsaa af rent landbrugsmæssige Hensyn i hvert Fald trængte til at blive væsentlig ændret; men til Gengæld var det, ved en Vurdering ud fra de samme Hensyn, meget iøjnefaldende, at selve Herregaardene paa meget fremragende Maade hævdede deres Eksistensberettigelse. Det var ifølge den første systematiske Hartkornsstatistik, der blev optaget 1834—35, kun 9,4 % af Landets Hartkorn, der hørte under Hovedgaardene, men den Jord blev brugt paa en saadan Maade, at der derved blev givet et betydningsfuldt Mønster til Efterfølgelse.

Det maa tilføjes, at dygtige Herremænd og Forpagtere i høj Grad ønskede, at deres Landbrugsbedrift skulde blive et saadant Mønster til Efterfølgelse for de mindre Landbrugere. De var Hovedstøtter for det kgl. danske Landhusholdningsselskab, hvis Hovedformaal stadig var Bondebrugets Højnelse, og de var sammen med landbrugsinteresserede Præster i høj Grad bærende for de Amtshusholdningsselskaber, der fra Aarhundredets Begyndelse rundt om i de enkelte Egne begyndte at virke til de samme Maal som Landhusholdningsselskabet for hele Landet. Som Eksempler skal blot nævnes, at en Landboforening for Frijsenborg Grevskab 1838 stiftedes paa Godskontoret under et Møde, hvor Godsforvalteren som en Selvfølge præsiderede, og til sin første Formand fik en af Grevskabets Forpagtere, og at „Aarhus Amts landøkonomiske Selskab“ stiftedes 1842 efter en fra Landhusholdningsselskabet udgaaet Opfordring med nogle af Egnens største Landbrugere som de selvfølgelige Ledere.

Overalt i Landet stod ved den Tid, da Enevælden veg for den mere liberale Statsform, Godserne og deres Mænd som førende i Hovederhvervet.

6. Godsejerne og Grundloven.

I det foregaaende er allerede omtalt de raadgivende Stænderforsamlinger, der blev indført ved Forordninger af 1831 og 1834. De var indrettet efter Forbillede fra Preussen, hvor der nogle Aar i Forvejen var blevet indrettet saadanne „Provinsialstænder“, der dog aldrig fik ret meget at betyde. Det er betegnende, at i Danmark Rege-

ringen straks, da Tanken om den nye Indretning kom til Drøftelse, fastslog, at i hvert Fald kunde man ikke følge Preussen paa det Punkt, hvor det drejede sig om Godsejernes Placering i den nye Stænderrepræsentation. — Der blev ikke som i Preussen nogen særlige Forrettigheder for Godsejerne, og i ingen af de oprettede Forsamlinger — hverken Østifternes Stænder i Roskilde eller de jyske Stænder i Viborg, iøvrig heller ikke i den slesvigske eller holstenske Forsamling — fik Godsejerne Flertal. Der skulde i Roskilde være 17, i Viborg 12 „Sædegaardsejere“, men begge Steder var Byborgerstanden og Bondestanden hver for sig talrigere repræsenteret. Besiddelse af Grundejendom — herunder Fæste af Bøndergaarde med et vist Hartkorn — var en Betingelse for Valgret og Valgbarhed, men det var de mindre Grundbesiddere paa Land og i By, der kom til at danne Flertallet i Forsamlingerne. Godsejerne paa Øerne lod sig overvejende repræsentere af meget fornemme og hartkornstærke Medlemmer, saaledes at ved Aabningen af den første Stænderforsamling i Roskilde 1835 straaledede ikke mindre end 10 Kammerherreuniformer og 1 Kammerjunkeruniform (man talte senere om „den røde Bænk“ i Roskilde). Godsejrepræsentanterne indenfor den jyske Forsamling i Viborg var gennemgaaende af en jævnere, borgerlig Type, og medens Godsejerne i Roskilde gennemgaaende var politisk konservative og derfor afvisende overfor det Krav om fri Forfatning, der fra 1840, efter Christian VIII's Tronbestigelse, rejstes aabenlyst i Stænderforsamlingerne, støttede Godsejerne i Viborg for de flestes Vedkommende dette Forfatningskrav.

Paa Forhaand havde Regeringen frygtet, at den skarpeste Opposition skulde udgaa fra Godsejerklassen og være dikteret af dennes Misfornøjelse med Landbrugsbeskatningen og de mange regulerende Bestemmelser vedrørende Fæstevæsenet. Det viste sig imidlertid, at Enevælden, der var blevet indført paa Bekostning af et Adelsvælde, i sine sidste Aar kunde regne med tro Tilslutning fra Adelen mere end fra nogen anden Stand — men det kunde ikke hindre det enevældige Systems endelige Sammenbrud i 1848.

I den grundlovgivende Rigsforsamling blev der kun ganske faa Godsejere blandt de folkevalgte Medlemmer, der var udgaaet af lige, almindelig Valgret uden Klasseskel, og ogsaa kun nogle faa udenfor den kongevalgte Fjerdedel af Forsamlingen. Den djærve P.B. Scavenius til Gjorslev, der som Stænderdeputeret i Roskilde havde været

en til Tider lovlig kras Repræsentant for sin Stands økonomiske Interesser, stillede i Forsamlingen Forslag om at beholde Kongeloven med visse Forandringer som Statsgrundlov, men der blev kun 6 Stemmer for hans Forslag.

Den grundlovgivende Rigsforsamlings Resultat blev Junigrundloven af 5. Juni 1849, og den indførte ikke blot et konstitutionelt Styre, men en meget demokratisk, paa den almindelige Valgret helt hvilende Rigsdagsordning, og det er ikke mærkeligt, at dette kunde føles som noget politisk katastrofalt for Godsejerklassen, da denne dog i nogle Aar trods sit ringe Antal havde været fyldigt repræsenteret i Stænderforsamlingerne. Foreløbig var Godsejernes politiske Indflydelse sat ud af Spillet. De var hurtigt blevet skudt helt til Side af den politiske Udvikling, der straks efter 1830 havde kunnet synes at love dem en Del — og en Skuffelse herover hos Standens Medlemmer er meget forstaaelig.

I Junigrundlovens Paragraf 97 hedder det: „Enhver i Lovgivningen til Adel, Titel og Rang knyttet Forret er afskaffet.“ Grundloven fastslog her den almindelige statsborgerlige Lighed, men det var paa denne Tid noget selvfølgeligt og voldte intet virkeligt Afbræk for Adel og Godsejerstand. Meget mere Betydning laa der i følgende Paragraf 98, der sagde: „Intet Len, Stamhus eller Fideikommisgods kan for Fremtiden oprettes; det skal ved Lov nærmere ordnes, hvorledes de nu bestaaende kan overgaa til fri Ejendom.“ Her var bebudet et Slag mod det Majoratsvæsen, der var skabt af Enevælden; men naar det skulde vare saa længe, inden denne Løfteparagraf kunde blive opfyldt, hang det utvivlsomt sammen med, at den ikke var udsprunget af nogen dybere og virkelig Trang i det danske Samfund til at se en Forandring paa dette Punkt. Det var en af den franske Revolutions doktrinære Ideer, der paa denne Maade blev indført i Danmark ligesom i flere andre Lande. Mod selve Ejendomsretten vendte Bestemmelsen sig jo ikke, da der netop udtrykkelig var Tale om, at de bundne Besiddelser skulde forvandles til „fri Ejendom“.

Den „frie“, men derfor ogsaa ukrænkelige Ejendomsret var det 19. Aarhundredes store Løsen ved Samfundslivets økonomiske Opbygning, og derfor siger ogsaa Junigrundlovens § 87: „Ejendomsretten er ukrænkelig. Ingen kan tilpligtes at afstaa sin Ejendom, uden at Almenvellet kræver det. Det kan kun ske ifølge Lov og mod fuldstændig Erstatning.“

Skønt denne Regel kun stadfæstede et Princip, der allerede havde været anerkendt af Enevælden, maatte den dog føles betryggende for Fremtiden af dem, der havde Ejendom at værne om, altsaa i første Række Godsejerne. Saa længe Paragraffen fuldt svarede til den almindelige Retsbevidsthed, blev den da heller ikke i nogen Henseende en Regel paa Papiret, hvad der ogsaa fandt et selvfølgelig Udtryk i de agrariske Reformer, der fulgte lige efter Grundloven. Fra 1802 var Hovedgaardene ikke mere, som tidligere, skattefri, men der vedblev dog at være en ret betydelig Forskel i Skattebyrden mellem „frit“ eller privilegeret paa den ene og „ufrit“ eller uprivilegeret paa den anden Side. Naturligvis kunde der ligge en praktisk Udligning i en Forskel paa Ejendomspriserne, svarende til Hartkornets forskellige Bebyrdelse, men Hartkornets „Egalisering“ blev dog et naturligt Krav indenfor Fyrrernes Bondebevægelse, og Egaliseringen gennemførtes 1850, vel at mærke dog saaledes, at det hidtil privilegerede Hartkorn fik en Erstatning, der svarede til Skatteforhøjelsens kapitaliserede Værdi — og dette skete under Hensyn til den i Grundloven fastslaaede Ukrænkelighed for al Ejendomsret.

7. Godsvæsenet efter Grundlovens Givelse.

At Junigrundloven for Godsejerne ikke blot betød en Udslættelse af deres politiske Indflydelse, men ogsaa visse Garantier, som det kunde være muligt at bygge paa, viste de selv straks klar Forstaaelse af. 16. December 1850 udsendte 6 danske Godsejere, C. Blixen-Finecke, C. C. Frijs-Frijsenborg, W. Haffner, J. L. Holstein-Holsteinborg, J. Neergaard (Svenstrup) og C. Plessen Indbydelse til at indtræde i en Grundejerforening, hvis Opgave skulde være:

at virke til en retfærdig og human Udvikling af Statslivet i Almindelighed og Ejendomsforholdene i Særdeleshed, overensstemmende med den danske Grundlov og navnlig dens § 87. Den vil vaage over, at den enhver Mand tilkommende aldeles naturlige Ret til at blive i sikker Besiddelse og uhindret Brug af sin lovligt erhvervede Ejendom — andres lovlige Ret uforkrænket — betragtes som hellig og uantastelig, den vil virke for, at Erhverv af Ejendom lettes derved, at Flid og Driftighed ifølge almengyldige Love befries for hæmmende Baand, ikke ved at noget materielt tages fra den ene og gives til den anden; følgelig vil de Medlemmer af Foreningen, som er Ejere af

Fæstegods, paa saadan Maade søge at fremme dettes Overgang til fri Ejendom.

Det var Ejendomsrettens Idé, der under Henvisning til Rigets nye Grundlov her blev proklameret som ledende politisk Tanke af seks Indbydere til Stiftelse af en Sammenslutning, der paa Forhaand er tænkt som i det væsentlige en Godsejerforening.

Det ses ogsaa klart, hvad der er den nærmeste Anledning og Hensigt: man vil modarbejde de Tanker om Tvangsafløsning af Fæstevæsenet, der havde sine ivrigste Talsmænd inden for „Bondevenernes Selskab“, der var blevet stiftet 1846 som Organisation for den frembrydende Bondebevægelse og derved skulde faa stor Betydning som Grundlag for det første „Venstre“ i den danske Rigsdag: „Bondevenerne“. Der havde allerede før 1849 været Diskussion om, hvorvidt Fæstevæsenet skulde afskaffes ved Lovbud, og trods Grundlovens strenge Fastslaaen af Ejendomsrettens Ukrænkelighed blev der endnu meget mere i den følgende Tid.

„Bondevenerne“ var selvfølgelig ogsaa principielt og i al Almindelighed villige til at anerkende Ejendomsretten. De udgjorde intet socialistisk Parti og vilde netop i mange Henseender med ganske særlig Iver forfægte den almene borgerlige Frihed, hvis uomgængelige Forudsætning — saaledes som det paa den Tid klart blev forstaaet — just var Opretholdelsen i Samfundet af en sikkert befæstet Ejendomsret. Hvor Talen var om Forholdet mellem Godsejer og Fæstebonde, mente Bondevenerne det imidlertid efter alle Omstændigheder berettiget at indtage en særlig Holdning til ubetinget Gunst for den Part, der ikke havde Ejendomsretten, men vilde søge at faa den. De hævdede her, at det vilde være forsvarligt ved en ny Lovgivnings Magtbud at indgribe i de bestaaende, lovligt erhvervede private Rettigheder. Et socialt Synspunkt lod de her staa over Retssynspunktet, og derfor rettede Bondevenernes Organ, „Almuevennen“, der redigeredes af J. A. Hansen, straks et voldsomt Angreb paa Grundejerforeningens Program. Bladet syntes ikke om, at man, hvor der var Tale om „Menneskets naturlige Ret“, vilde holde sig til Ejendomsretten alene, og opkastede det Spørgsmaal: Mon ikke Kravet om Adkomst til passende Andel i Nydelse af Livets Goder kunde synes en fuldkommen saa naturlig Ret for Mennesket som den at kræve Beskyttelse for Overmaal af Besiddelse lige over for Trang? „Almuevennen“ fandt, at hvor Talen var om de tvende Parter „jordgridske

Jorddrotter“ og „jordtrængende Bønder“, kunde man ikke saaledes hænge sig i et enkelt Princip, saadan som Grundejerforeningen vilde, og det var ikke blot det særlige Bondeorgan, der ræsonnerede saaledes. „Fædrelandet“, det nationalliberale Blad, et Hovedorgan for den politiske Retning, der havde taget Magten i 1848 og gennemført Grundloven, advarede den nye Forenings Stiftere mod at se bort fra, at den samme Grundlovsparagraf, der foreskrev Ejendomsrettens Ukrænkelighed, undtog de Tilfælde, hvor Indgriben i Ejendomsretten kunde være nødvendig af Hensyn til Almenvellet. „Det synes,“ skriver Bladet, „som om Ejendomsrettens Ukrænkelighed har staaet med større Klarhed for Indbyderne end Almenvellets Fordringer . . .“

Naturligvis var det rigtigt, naar „Fædrelandet“ mente, at den omhandlede Grundlovsparagraf ikke kunde forstaas rigtigt „uden begge disse Momenter i Forening“, og det kan tilføjes, at i og for sig gjorde selve det usikre og mangetydige Begreb „Almenvel“, stillet frem i Paragraffen paa denne Maade, den her ydede Garanti for Ejendomsretten, rent logisk og absolut set, meget tvivlsom. Den praktiske Betydning maatte meget væsentlig afhænge af, hvilken Agtelse man til enhver Tid vilde have for vel erhvervet Ejendomsret, og hvorledes man vilde opfatte og fortolke „Almenvellet“. I 1850 handlede de ledende Godsejere dog som kloge Politikere, naar de over for Offentligheden vilde paaberaabe sig Ejendomsrettens Hellighed under udtrykkelig Henvisning til Grundlovens § 87. Det fulgte af Tidens Aand og Tankegang, at en saadan Paaberaabelse maatte gøre Virkning. Grundlovens Forudsætning var i Virkeligheden, at Begrebet „den ukrænkelige Ejendomsret“ skulde have en saa vid Udstrækning som muligt, men „Almenvellet“ kun gælde efter en yderst forsigtig og begrænset Fortolkning. Grundloven var nemlig udsprunget af en Tankegang, der var ikke blot politisk liberal, men ogsaa økonomisk-socialt liberalistisk og derved præget af vidtgaende Respekt for private Rettigheder. Hvor dybt denne Tangegang bundede i vide Kredse af den daværende danske Befolkning, fremgaar af den Tilslutning, Grundejerforeningens Program fik fra mange uden for den Kres, til hvilken det ganske særlig henvendte sig.

I Januar 1851 lod Grundejerforeningen udgaa Indbydelse til at underskrive en Adresse til Kongen, og da denne Adresse afleveredes i April Maaned, havde den, som Foreningens Formand, Blixen-Finecke, kunde henvise til, faaet fjorten Tusinde Underskrifter fra

Folk i alle Samfundsklasser „deriblandt Kommunalbestyrelser, Borgerrepræsentanter, Haandværkerlav og ansete Mænd fra 37 Købstæder saa vel som Sogneforstanderskaber, Godsejere, Gaardmænd og Husmænd, saa vel Selvejere som Fæstere fra over 370 Sogne“. I Adressen kaldes Grundloven „den faste Grund, hvorpaa det danske Folk skal bygge sin Fremtid“, og der forsikres om Underskrivernes Villighed til at bidrage deres til den gode og gavnlige Udvikling, som var indledet med Grundloven. Der siges videre: „Agtelse for egen og andres Ret er endnu saa dybt rodfæstet i det danske Folk, at Misbrug af Friheden ikke bør befrygtes; Reformerne bør forventes at ville komme ad forfatningsmæssig Vej og ved gensidig Imødekommen, derfor holder vi paa Forfatningen og dens rette virksomme Brug; derfor er det vort Udsagn, at der i Danmark ikke vil findes nogen Mand, som, omend vor Tilstand kan trues af Verdensforholdene, vil forlade sin Konge, hans Tilsagn, hans Frihedsværk.“

Adressen var holdt i forsigtigt dæmpede, *kloge* Udtryk og fik dog tydeligt sagt, hvad Meningen var. Netop dens Affattelse tjener til at forklare, at den kunde faa saa stærk en Tilslutning. Ikke uden Grund betegnede „Fædrelandet“ Blixen-Finecke som „Diplomat“ i hele denne Sag, men over for en sjællandsk Godsejer, der gjorde et Indlæg i Bladet til Fordel for „et virkeligt Aristokrati“, blev dets Redaktør, Carl Ploug, straks yderst voldsom i Tonen. „For os,“ skrev han, „knytter sig til det (Aristokratiet) Tanken om en kunstig vedligeholdt Ulighed, Privilegier og Begunstigelser, særskilt Arveret, Fastholdelse af Ejendommene ved Familien gennem legale Bestemmelser, de yngre Børns Forurettelse og deraf følgende Understøttelse af Statens Midler gennem Embeder ... vi er overbeviste om, at et oplyst og frit Folk ikke taaler den moralske, intellektuelle og nationaløkonomiske Forurettelse, der er Aristokratiets Ledsager ...“

Dette Citat fra det Blad, der særlig kunde betragtes som Talerør for „Mændene fra 48“, er meget betegnende for, hvilke Stemninger der stod Godsejerne imod i den første Tid efter den frie Forfatnings Indførelse. Standens offentlige Stilling kunde synes lidet behagelig og lidet lovende: som Vælgere til Rigsdagen forsvandt dens hele faatallige Skare fuldstændigt i Mængden, og saavel den nationalliberale Retning som det bondevenlige Venstre syntes præget af den Opfattelse, at Godsejerne og især de store og adelige var en Slags fødte Folkefjender. Saa meget mere betydningsfuldt var det, at Godsejerne

trods alt kunde knytte deres samfundsmæssige Selvhævdelse til een af Tidens herskende Tanker: Idéen om den ukrænkelige Ejendomsret.

I sit store historiske Værk „Under Junigrundloven“ har *N. Neergaard* villet hævde, at Tanken om Tvangsafløsning af Fæstevæsenet strandede paa storpoltiske Hensyn: da Danmark gerne skulde undgaa at udæske baade Preussen og Østrig og have et saa nært Forhold som muligt til Rusland, var det nødvendigt ikke at fornærme disse tre konservativt sindede Stormagter ved en saa revolutionær Foranstaltning som at tvinge de danske Godsejere til at skille sig af med deres Bøndergods. Imidlertid findes der næppe noget Dokument, der tilstrækkeligt bekræfter, at disse Hensyn blev de virkelig afgørende. Alt tyder paa, at det væsentlig var Respekt for Ejendomsretten, der holdt Konge og Regering tilbage fra at foretage noget Skridt, der kunde opfattes som dens Krænkelse.

Allerede i den første ordinære Rigsdagssamling 1850 synes en saa fremragende bondevenlig Fører som A. F. Tscherning at være kommet til Klarhed over, at det næppe vilde være muligt at naa frem til den tvungne Fæsteafløsning, hvis Tilhænger og Talsmand han var, og han har allerede paa dette Tidspunkt syslet med Planer om i dens Sted at faa gennemført en Reform af Fæstevæsenet — den Løsning, der skulde vise sig at være den mulige. Imidlertid vedblev Rigsdagen at arbejde med Fæstesagen, og Forslag om Tvangsafløsning fandt betydelig Tilslutning. 1856 vedtog baade Landsting og Folketing Resolutioner om, at Regeringen selv burde fremkomme med et Forslag i denne Retning. Da indgaves til Kongen en Protest i Retens Navn, underskrevet af Besidderne af saa godt som alt det Fæstegods, der var tilbage i Landet. Denne Protest gaar ikke nærmere ind paa det, den kalder „statsøkonomiske Betragtninger af tvivlsom Værdi“. Den holder sig til Retssynspunktet, der opfattes som det ene afgørende. Det siges rent ud, at en Tvangslov kun kan opfattes som „et af despotisk Vilkaarlighed udgaaet Magtsprog“. Idet Adressens Underskrivere betoner, at de er enige om at betragte Fæstegodset som Godsejernes fuldkomne Ejendom, nedlægger de en „Protest og Retsforvaring“ mod den truende Indgriben i deres Forhold og erklærer, at de for Tab og Skade, som kunde opstaa deraf, vil vedblive at holde Kongens Regering ansvarlig.

Det blev vistnok en stor Hjælp for Godsejerne, at de fik Undsætning af en saa anselig Kraft, hvor Talen var om et Retsspørgs-

maal, som den store, gamle Jurist Anders Sandøe Ørsted. Han var nu ikke længere aktiv Statsmand og Politiker, men fulgte stadig med den største Iver Behandlingen af de brændende Samfundsspørgsmaal og vilde heller ikke tie til et Spørgsmaal som Fæstesagen. Han udgav 1857 en Pjece om denne Sag, hvori han med hele sin Autoritet dækkede det Standpunkt, der var blevet udtrykt i Godsejeradressen. I nordisk Jura er A. S. Ørsted den første, der bevidst har fremhævet Statens Ret til at gribe regulerende og begrænsende ind over for den private Ejendomsret. Men han krævede meget tvingende Grunde dertil, og de forelaa efter hans Skøn ikke i Forholdet mellem Gods-ejer og Fæster. Derfor advarer han i sin Pjece om Fæstesagen indtrængende mod her at krænke Grundstøtten for et værdigt og lykkeligt Samfundsliv. Fordi Ørsted ræsonnerede ud fra en Tænkemaade, der ikke blot tilhørte Retsvidenskaben, men i høj Grad ogsaa Tidens nationaløkonomiske Tænkning, var hans Ræsonnementer egnede til at gøre Indtryk, og saa støttedes deres Virkning naturligt ved hans uhyre juridiske Autoritet. Særlig Juristerne i den siddende Regering kan næppe have været tilbøjelige til at se helt bort fra en Protest som hans, men den har været en ny Tilskyndelse for den til at overveje, om nu ogsaa et saa kraftigt Skridt som en Tvangsafløsning var uomgængelig nødvendig efter Forholdene.

Det viste sig i hvert Fald, at Godsejerne havde handlet formaals-tjenligt for deres Sag ved i saa høj Grad at beraabe sig paa Retssyns-punktet. Der kom ingen Tvangsafløsning af Fæstevæsenet, saa længe det 19. Aarhundredes retslige Begreber endnu stod urokket ved Magt, men derimod gennemførte Indenrigsminister Monrad det tiltrængte Kompromis ved Fæsteloven af 19. Februar 1861. Herved gaves der Godsejerne den Opmuntring til Bortsalg af Fæstegods, at den, der afhændede mindst ni Gaarde til Brugere eller et af deres Børn, skulde have Ret til ved Fæstledighed eller med Brugernes Samtykke at udtage saa meget som en Niendedel af det bortsolgte Hartkorn til fri Raadighed. I Tilfælde af Gaardfæsterens eller hans Enkes Død inden Udløbet af 30 Aar, regnet fra Fæstekontraktens Indgaaelse, skulde Godsejeren betale til Boet lige saa mange Tredivtedele af den erlagte Indfæstningssum, som der manglede i, at Fæstekontrakten havde været i 30 Aar. Derved ophævedes en, set fra Fæsterfamiliens Standpunkt, alvorlig Mangel ved Fæsteforholdet i den hidtidige Form, og det samme skete, naar der nu blev Erstatningsret for

alle hensigtsmæssige Forbedringer af Gaardens Bygninger og Inventar ligesom for alle større og mindre Grundforbedringer, hvoraf Fæsteren ikke paa Grund af Fæsteforholdets Afbrydelse kunde naa at faa det fulde Udbytte. — Ved en senere Lov af 9. Marts 1872 blev Retten til Inddragelse af Bøndergods udvidet til at gælde uden Hensyn til Antallet af bortsolgte Bøndergaarde, men iøvrig blev Gods-ejernes Rettighed over Fæstegodset atter indskrænket, idet det blev fastsat, at ingen Fæstegaard ved Omlægning af Fæstegodset maatte nedbringes til en mindre Størrelse end 20 Td. Land, og at der ikke herfra skulde kunne gøres nogen Undtagelse ved Bevilling.

De saaledes givne Love betød intet Brud i Udviklingen, men laa ved deres Aand og Hensigt i Fortsættelse af de tidligere Landboreformer: Selvejendom skulde fremmes uden al direkte Tvang, og i Fæsteforholdet skulde Fæsteren bedst muligt beskyttes og betrygges. Var der endnu inden for det store Landbrug Krese — og det var der utvivlsomt —, der vilde anse det for en rimelig Løsning af det hele Spørgsmaal om Fæstevæsenet, at Godsejerne fik fri, uindskrænket Raadighed over det ganske Fæstegods, da var det endnu mere haabløst at tænke sig denne Tankes Gennemførelse under en Rigsdag med overvejende Indflydelse for Bondestanden end i sin Tid under Enevælden. Det modsatte, en Tvangsafløsning til Fordel for Bønderne, lod sig altsaa heller ikke gennemføre, og der gaves kun een Vej ud, hvis man skulde komme bort fra Fæstevæsenet som Institution: det frivillige Køb og Salg af Fæstegodset ved Overenskomst mellem Godsejere og Bønder.

Mange Godsejere hang sikkert ved deres Bøndergods ikke just af økonomiske Grunde, men af følelsesmæssige, da det nu engang var den gamle „Herlighed“ ved at være Herremand, at der til Herregaarden var knyttet underliggende Bøndergaarde. De fleste vilde dog, naar blot det ikke skulde være paa tvungne Vilkaar, gerne sælge og saaledes efterkomme, hvad der ikke blot var Statsmagtens Ønske men et Krav fra Tiden og dens Aand. Fæstebønderne paa deres Side ansaa ikke blot Overgangen til Selveje for en social Forfremmelse, men ogsaa under de opadgaende Konjunkturer for en økonomisk Fordel. Statsmagtens Opmuntring fandt ikke blot Sted ved den omtalte Lov af 1861, men allerede ved Loven om Kreditforeninger af 1850 var der skabt en bedre Mulighed for Tilvejebringelse af nødvendig Kapital, og ifølge en Lov af 1854 fik Besidderen af et Len eller Stamhus Ad-

gang til at lade 8 eller 12 % af Salgssummen indgaa i sin private Formue, medens Resten blev henlagt som Fideikommiskapital. Med Hjemmel i forskellige Love, der gennemførtes fra 1851 til 1860, bortsolgte Staten selv de offentlige Stiftelsers (Universitetets o. s. v.). Bøndergods til moderate Priser. Det private Bortsalg af Fæstegods til Selveje eller Arvefæste foregik samtidig med ret stor Fart.

1850 var der endnu 22.435 Fæstegaarde med 121.039 Td. Hartkorn, men 1860 kun 14.887 med 77.148 Td. Htk., 1873 8.831 med 43.613 Td. Htk., 1885 5.436 med 26.221 Td. Htk., 1895 4.325 med 21.048 Td. Hkt. Henimod det 19. Aarhundredes Slutning var der altsaa kun en forholdsvis ubetydelig Del af Bøndergodset tilbage under Fæstevæsenet, og yderligere Reduktion gennem frivilligt Salg skulde finde Sted, indtil et godt Stykke ind i det ny Aarhundrede Tvangsafløsningen endelig kom. Det var helt overvejende Fæstegaarde, der blev bortsolgt, og kun i mindre Udstrækning Fæste- og Lejehuse, som der derfor vedblev at være mange af rundt omkring paa Godserne. Husenes Beboere var gennemgaaende Arbejdere paa Herregaardene, men det var ifølge en 1848—50 gennemført Lovgivning ikke mere tilladt at betinge sig „Pligtarbejde“ som Del af Afgiften, og det, der var aftalt i tidligere Tid, skulde efter Husmandens Ønske altid kunne afløses. Derved skete næppe nogen Skade for Godsejerne, men rimeligvis heller ikke et saa stort Fremskridt for Husmændene, som man vilde antage.

Ved det omfattende Bortsalg af Fæstegaarde til Selveje svandt det egentlige Godsvæsens Betydning, men Godsejerne blev derved ikke reduceret til at være Kapitalbesiddere, men de beholdt, selv om alt deres Fæstegods var bortsolgt, deres Skove og deres Hovedgaarde, og disse Besiddelsers samfundsøkonomiske Betydning anfægtedes ikke ved Ændringerne i den anden Henseende.

8. *Det store Landbrugs Betydning i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede.*

1855 var der i Danmark 896 Gaarde med over 20 Td. Hartkorn, og de raadede over tilsammen 39.517 Td. Htk. eller 10,6 % af Landets samlede Hartkornsmængde, der udgjorde ialt 373.044 Td. Htk. Det var det egentlig „store“ Landbrug, der fyldte dette Omraade, men hertil kom saa de noget mindre Gaarde mellem 12 og 20 Td. Htk., Gaarde, der godt kunde være gamle Hovedgaarde, men dog over-

vejende har været „Avlsgaarde“, opstaaet ved Udvidelse eller Sammenlægning af Bøndergaarde. I det 19. Aarhundredes første Halvdel var der foregaaet en Del af saadanne Udvidelser og Sammenlægninger, men dog var der i 1855 i denne Klasse kun 1.145 Gaarde med tilsammen 17.098 Td. Htk. — eller 4,6 % af Landets samlede Hartkornsmængde. I alt fandtes der 2.041 Gaarde med over 12 Td. Htk., og deres Hartkorn udgjorde 56.609 Td. eller 15,2 % af den samlede Hartkornsmængde. De gamle Hovedgaarde udgjorde 9,3 % af Hartkornsmængden, men selv om man, uden Hensyn til den historiske Oprindelse, regnede alle Gaarde med over 12 Td. Htk. sammen som udgørende det store Landbrug, blev altsaa Procenttallet meget beskedent, og det skulde ikke øges væsentligt senere. I første Halvdel af Aarhundredet var der blevet oprettet en Del Gaarde over 12 Td. Htk. ved Sammenlægning med særlig Bevilling af Bøndergaarde, og derved er opstaaet ikke faa af den senere Tids „Proprietærgaarde“, men foreliggende Statistik viser, at denne Udvikling i det væsentlige var sluttet ved Midten af Halvtredserne. Antallet af Ejendomme med mere end 12 Td. Htk. voksede endnu i Femaaret 1850—55 fra 1829 til 2041, altsaa betydeligt, og deres Hartkornsomraade fra 52.086 til, som før nævnt, 56.609, men for hele det følgende halve Aarhundrede konstateres en væsentlig mindre Stigning¹⁾).

Der fandtes i 1905 919 Gaarde med over 20 Td. Htk. med tilsammen 40.547 Td. Htk., 1.174 Gaarde mellem 12 og 20 Td. Htk. med tilsammen 17.635 Td. Htk. I alt var altsaa i 1905 2.093 „store“ Gaarde med tilsammen 58.182 Td. Htk. eller 15,6 % af den samlede Hartkornsmængde.

Ved alle disse Tal viser det sig, hvor forholdsvis lidt af Landets Jord der i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede førtes over fra det mindre til det større Landbrug, og hvorledes der i denne Periode fæstnedes et vist Forhold i Udbredelsen af henholdsvis Herregaaarde og Bøndergaarde. Naar Bøndergaardene i 1855 omfattede i alt 275.065 Td. Htk., i 1905 271.109 Td., viser det, hvilken mægtig Overvægt de havde, og endda kan der regnes med, at meget af Herregaardenes Omraade bestod af de store Skove, som var henlagt til mange af dem.

¹⁾ Der er dog aabenbart stadig blevet nye Gaarde af „Proprietærgaardene“s Klasse, bl. a. ved den frie Benyttelse af Bondejord i Henhold til Fæsteloven af 1861 („Niendedelsgaarde“); men formentlig er til Gengæld ikke faa Gaarde paa kun lidt over 12 Td. Htk. gledet ned under denne Grænse og saaledes ind i de almindelige Bøndergaardes Klasse.

I øvrigt var det først fra Aarhundredets Midte, man kom rigtig ind paa at regne med „Avlsgaardene“ paa mere end 12 Td. Htk. som hørende sammen med de egentlige Herregaarde i en fælles Klasse over Bøndergaardenes Niveau. Tidligere havde „Proprietær“ været Betegnelsen for Godsejer, nu var denne Titel knyttet til Ejerne af de Gaarde over 12 Td. Htk., der var for store til at gælde for Bøndergaarde, men dog for smaa til at regnes for egentlige Herregaarde. „Proprietæren“ var ofte en Mand udgaaet fra Byernes Borgerskab og de gamle Embedsslægter, der var en Afstand mellem ham og den store adelige Godsejer, men begge repræsenterede de det større Landbrug, der var hævet over Bøndergaardenes Vilkaar og endnu i Tiden fra 1850 til 1880 var absolut førende inden for det danske Landbrugserhverv. I denne Periode fortsatte de opadgaaende Landbrugs-konjunkturer, hvis Grundlag var høje Kornpriser. De store Gaardes Mænd evnede bedst at udnytte Forholdene og fik den forholdsvis største Velstandsforøgelse. Ogsaa Gaardmandsklasse og Bondebrug var dog nu inde i en stærk Udvikling, ansporet ikke mindst ved det større Landbrugs Eksempel.

Den jyske Agitator Lars Bjørnbak skrev 1853—56 i Bondepolitikeren Gert Winthers Blad „Nørrejysk Tidende“ nogle til Bondestanden henvendte manende Artikler, som han 1860 samlede og udgav i et særligt Skrift: „Frem, Bondemand, frem“. Han kalder her Bønderne op til bedre Oplysning og gaar haardt i Rette med dem for deres Slendrian og forældede Metoder i den daglige Bedrift. Han spørger: „Hvor skal man vende sig hen for at se det fortrinligst indrettede Agerbrug, den kyndigste Landbobedrift?“ Ikke, svarer han, skønt det burde være saa, til Bønderne, men til Herremændene og Smaaproprietærerne. Bjørnbak henstiller til sine Læsere, at det i Fremtiden kan komme til at hedde, naar nogen vil se et særlig godt Landbrug: „gaa til Niels Jensen og Peder Olesen“ — og ikke, som det nu hedder: „gaa til Hr. Godsejer Schrøder eller Hr. Proprietær Langhoff eller Hr. den og den“. I denne Formaning til Bondestanden ligger altsaa en klar Anerkendelse af den overlegne Dygtighed hos de større Landbrugere, givet af en Mand, der ganske vist skulde blive Herremændenes politiske Modstander, men dog altid Tilhænger af et sagligt, praktisk Samarbejde mellem dem og Bønderne.

Gælder det i det hele, at den Rationalisering og Intensivering af dansk Landbrug, der var kommet i Gang efter Landboreformerne og

navnlig efter det store økonomiske Vendepunkt ved 1830, blev fortsat i Tiden efter 1850, saa var det ogsaa Herregaardene, der vedblev at give et stort Eksempel for Bøndergaardene — lige indtil Andelsbevægelsen, der netop ogsaa i sit Udspring er blevet meget afgørende paavirket af dette Eksempel.

Gehejmekonferensraad Edward Tesdorpf til Orupgaard (1817—89). Efter Fotografi paa Frederiksborg.

Det er egentlig nok her at nævne eet eneste Navn: Edward Tesdorpf. I denne hamburgske Købmandssøn fremstod atter en Nordtysker, hvis Navn blev stort ved fremragende dansk Gerning. Paa udpræget Maade har han forøget Forretningsmandens Evne til Beregning med Sansen for at bruge nedarvede patriarkalske Metoder og med bevidst Stræben efter at tjene Samfundets Tarv. Han anvendte Præmier til Opmuntning for sine Godsers Be-

boere, hjalp dem til Forbedring af Bygninger og til Dræninger, var overhovedet sine Fæsteres og Forpagteres gode Ven og Støtte. I sine senere Aar antog han aarlig paa sine Godser 30 Bøndersønner til Op-læring. Tesdorpf var blevet Landmand af Lyst og Interesse, men en Forudsætning for hans fremragende og samfundsnyttige Virke var ogsaa den Rigdom, han var startet med, og som efterhaanden øgedes ved hans Forretningssans og de stigende økonomiske Konjunkturer. Det store Landbrugs Overlegenhed skyldtes overhovedet for en ikke ringe Del dets Kapitalkraft, der maatte faa ganske særlig Betydning i den Tid, da det mindre Landbrug endnu ikke havde lært at grunde sine Andelsforetagender, og da Staten ikke havde begyndt at støtte og organisere en Forsøgsvirksomhed.

Det var Majoraternes store Betydning, at de holdt Kapitaler samlede, som dog i første Række blev til Fordel for Landbruget og det ikke blot paa Hovedgaardene, men ogsaa paa Bøndergaardene. Fidei-

kommiskapitalerne var for en stor Del anbragt i Bøndergaarde, der var blevet købt til Selveje fra vedkommende Majoratsgodser eller ogsaa i anden Anledning havde skaffet sig Laan fra denne Kilde, der saaledes kunde virke paa tilsvarende Maade som de i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede efterhaanden fremvoksende Kreditororganisationer. — Der er ogsaa Grund til at fremhæve, hvad det betød for Skovbruget, at det for en stor Del var knyttet til store Godsbesiddelser, der hvilede paa et sikkert økonomisk Grundlag. Skovbruget var i Danmark blevet paa det kraftigste reguleret ved den af Godsejerstatsmanden Chr. D. Reventlow i 1805 gennemførte Skovforordning, der var af den Karakter, at ved dens Hundreedaarsjubilæum 1905 kunde fremragende Forstmænd udtrykke deres Forbavselse over en Lov, der ved sine Tvangsbestemmelser syntes at stride mod sin Ophavsmands Kærlighed til Frihed (se min Bog: Chr. D. Reventlows Liv og Gerning S. 164). Loven udtrykte i Virkeligheden blot Reventlows stærke Statsfølelse og Samfundssind, men ved i saa høj Grad at forbyde Rovdrift og paabyde planmæssig Erstatningsdrift stillede den til Skovenes Ejermænd økonomiske Krav, som formentlig Majoratsbesidderne (der jo vidste deres Ejendomme sikret for Efterkommerne) med mindst Resignation kunde efterkomme. Der var i øvrigt de Godsejere, som af Interesse for Skovbruget selv havde søgt faglig og teoretisk Forstuddannelse. En af dem var den senere Konseilspræsident J. B. S. Estrup, der som ung Mand havde taget Forsteksamen.

En banebrydende Kraft i Forsøgsvirksomheden inden for Landbrugets Planteavl var Landsbylæreren P. Nielsen i Ørslev ved Skelshør. Han fik efter flere Aars fortjenstfuld Virksomhed 1877 sin første lille Understøttelse, 600 Kr., som bevilgedes af Landhusholdningsselskabet, der stadig i særlig Grad var forblevet de store Landmænds Organisation. „Han var nu,“ skriver *Aksel Milthers* i „Dansk biografisk Leksikon“, „blevet en kendt Mand inden for Landbruget, men det var navnlig det store Landbrugs førende Mænd, der først forstod at drage praktisk Nytte af hans Arbejde. Efter at han 1876 havde foretaget nøjagtige Undersøgelser af Plantebestanden i et stort Antal Græsmarker, der var tilsaaet med Frø fra Markfrøkontoret, blev det 1877—87 overdraget ham at bestemme Græsblandingen paa Edw. Tesdorpf's otte Gaarde og snart efter i flere Storlandbrug.“ Først 1886 overgik den af Nielsen grundlagte Forsøgsvirksomhed (fra 1887 i

Tystofte) til Staten — og det store Landbrug havde den at takke for Hjælpen og Støtten til de første vanskelige Skridt fremad.

En Forsøgsmand og Nyskaber inden for Mejeriteknik som Th. R. Segelcke havde fra første Færd Interesse for at vejlede det mindre Landbrug til bedre Smørtilberedning, men det var fra de store Gaarde, der blev vist ham den Interesse og Opmuntring, som hjalp ham over de første Vanskeligheder. Da han begyndte sin Virksomhed i 1860-erne, var der straks megen Tvivl om dens praktiske Betydning, men saa blev hans Metoder taget op til praktisk Brug i forskellige Herregaardsmejerier, og da viste det sig hurtigt, hvad de var værd. Da Segelcke tog det Arbejde op systematisk at uddanne unge Landmænd i Mejeriteknikken, var det Forpagter- og Godsejer-sønner, som meldte sig hos ham, før Bøndersønnerne kom med. Ogsaa Danmarks anden store Mejerimand, N. J. Fjord, havde nær Til-knytning til det store Landbrug. De sidste otte Aar før sin Død (1891) sad han som Medlem af Landhusholdningsselskabets Præsidium, og hans Kolleger her var Tesdorpf, Lensgreve C. F. Danneskiold-Samsøe (en Mand med store Interesser og Fortjenester netop paa det land-økonomiske Omraade) og (efter Tesdorpf's Død) Kammerherre C. Castenschiold til Borreby.

Netop den Afstand, der længe i Kvalitet og dermed ogsaa i Pris var mellem „Herregaardssmør“ og „Bøndersmør“, viser allerstærkest, hvilken Betydning Herregaardene har haft ved landbrugsmæssigt at gaa forud for Bøndergaardene og vise disse Vej fremad. Da Storkøbmanden Hans Broge i Aarhus omkring 1860 begyndte et agitatorisk Arbejde for at faa de almindelige Bønder til at lægge mere Vind paa en god Smørtilberedning og bedre Mejeriindretninger rundt omkring paa de enkelte Gaarde, kunde han med Virkning henvise til det grelle Forhold, at Prisen for Bøndersmør paa den Tid gennem-gaaende ikke var mere end ca. to Trediedele af Prisen for Herregaardssmør. Da lige efter 1880 Arbejdet begyndte for Oprettelsen af Andelsmejerier, var det atter en drivende Spore, at det ved at samle Mælk fra flere smaa Bedrifter og behandle den (ved Hjælp af Centrifugen) under eet skulde blive muligt at bringe Bøndersmørret paa Højde med Herregaardssmørret — og det lykkedes som bekendt. Men medens det ofte har været fremhævet, hvad Andelsbevægelsen skyldte Højskolerne, har der været mindre Interesse for at erkende, hvad den skyldte Herregaardene ved det Eksempel, de havde givet, og som

de praktiske Læresteder, de i mange Tilfælde havde været for dygtige Gaardmandssønner. Tesdorpf's og andre store Landbrugeres Elever har utvivlsomt deres Plads i Andelsbevægelsens Historie ved Siden af Højskoleforstanderne Kristen Kolds og Ludvig Schrøders Lær-linge.

Andelsbevægelse og Driftsomlægning hjalp Gaardmandsklassen nogenlunde taaleligt gennem Firsernes og Halvfemsernes strenge Landbrugskrise. Godsejerne havde den særlige Modstandsevne over for de daarlige Tider, der laa i deres Kapitalkraft, Majoratsbesidderne tillige i deres særlig betryggede Stilling. Værst gik Krisen vistnok ud over Proprietærerne, men dens Aarsag og væsentligste Følge, det store Kornprisfald og Nødvendigheden af at gaa over til fortrinsvis animalsk Produktion, virkede afgørende ind paa hver eneste Landbrugsbedrift i Landet.

Utvivlsomt var Andelsbevægelsen, og hvad dertil hører, en Revolution, der varigt forrykkede Forholdet mellem det store og lille Landbrug og lod det Spørgsmaal opstaa: har overhovedet de store Gaarde nogen Eksistensberettigelse under de ændrede Forhold, hvor de mindre ved Samarbejde har ligesom tilegnet sig samme Fortrin i Vilkaar som Storbedriften, og hvor tilmed Regering og Rigsdag helt anderledes end tidligere føler det som en Opgave at tage sig af de almene Foretagender til Landbrugets Fremme.

Naar dette Spørgsmaal skulde blive rejst med skarp og ofte fjendtlig Brod uden Tanke paa, at der skyldtes det store Landbrug megen Taknemmelighed som den gamle Læremester for det lille, da laa dette først og fremmest i de politiske Forudsætninger.

9. Godsejerklassen i det almindelige Samfundsliv mellem 1864 og 1914.

Krigen 1864 og Tabet af Sønderjylland følte som politiske kompromitterende for den politiske Retning, der havde taget Magten i 1848 og i de mellemliggende Aar overvejende havde bestemt, hvilken Kurs der skulde styres i den danske Stats ydre og indre Forhold. Det var det nationalliberale Embedsmands- og Borgerparti, der syntes at have ført Landet ud i Ulykken og derfor nu ikke mere kunde gøre Krav paa den fornødne Tillid som regerende Parti. Man spurgte efter nye Mænd og nye Samfundslag til Afløsning, og her stod saa

to Grupper af Befolkningen med Muligheder: Godsejerne og Bønderne. Af dem var Godsejerne de mest „nye“, da de var den Reserve, der lige siden 1848 ikke havde været taget i rigtig Brug inden for det parlamentariske Liv, hvor dog Bøndernes Repræsentanter havde kunnet gøre sig stærkt gældende. Saa havde fremdeles Godsejerne gennemgaaende i en særlig Grad været paa Afstand af den „Ejderpolitik“, der havde ført lige ud i Krigen og Landetabet, og derimod været tilbøjelige til at støtte „Helstaten“, den konservative Bestræbelse for Opretholdelse af Foreningen mellem Danmark og hele Hertugdømmernes Omraade, Holsten saa vel som Slesvig. Nu var hverken Ejderpolitik eller Helstatspolitik mere noget aktuelt, men der var en umiddelbar Trang til i det offentlige Liv at se Mænd, der ikke behøvede saa direkte at vedgaa Arv og Gæld i den store nationalpolitiske Fallit.

Det betød ogsaa noget, at den nye Konge, Christian IX, var inderligt imod de hidtidige Magthavere, ligesom disse imod ham, medens han som den jævne Adelsmand, han af menneskelig Type egentlig var, nærrede megen naturlig Tillid til Godsejerne. Den hele Situation efter 1864 gav Godsejerne den største politiske Chance, de havde haft lige siden den gamle Adelsvældes Fald 1660 — og de lod den ikke ubenyttet.

Godsejerne havde siden den frie Forfatnings Indførelse kunnet føle sig som en tilsidesat Klasse, og de nærrede ret naturligt en vis Bitterhed mod de nationalliberale Embedsmænd og Politikere, der ofte havde vist det store Hartkorns Mænd ringe Sympati og Respekt. Nu, da Situationen var blevet saa forandret, maatte det ligge nær for Godsejerne at søge en Oprejsning ved et Forbund med Bønderne, der ligesom de selv maatte være interesserede i at faa flyttet den politiske Magts Tyngdepunkt bort fra Byerne og deres Embedskontorer. Det var Godsejerpolitikere paa Grund af deres egen Stands Faatallighed umuligt at undvære en Forbindelse med bredere Masser, og ud fra visse fælles agrariske Grundsætninger stiftedes da ved en Sammenkomst mellem ledende Godsejere og Bonderepræsentanter paa Hotel Fønix i København 10. Oktober 1865 den saakaldte „Oktoberforening“.

Paa dette Møde fastslog Landets største Godsejer, Lensgreve C. E. Krag-Juel-Vind-Frijs til Frijsenborg: Embedsmændene bør være Statens Tjenere, ikke dens Herrer. Den bondevenlige Folketingsmand Gert Winther, A. F. Tschernings nærmeste politiske Medarbej-

der, undsagde Skandinavismen og de hidtilværende Magthavere, de meget regerende, dem, for hvem Regeringen er Levebrød, og Lensbaron Zytphen-Adeler talte om den Enighed og fredelige „Arbejdets Deling“, som burde kunne bestaa mellem Herremænd og Bønder, da de to Samfundsklasser havde hver sin praktiske Opgave og ogsaa hver sin ideelle: som det var Godsejernes Pligt at beskytte Kunst og Videnskab, saaledes havde Bondestanden den Opgave at bevare gammel Sæd og Skik, thi „Folkets Sagn og Sange lyder længst og renest i den lune Bondestue!“

Dette syntes altsammen meget lovende for, at der skulde opstaa en bred agrarisk Fællesfront mod de hidtidige nationalliberale Magthavere, „Embedsmandspartiet“, som man ofte kaldte dem, en Alliance mellem „store og smaa Bønder“ til Varetagelse af visse store politiske Programpunkter, der udtryktes ved Ordene: Kongedømmets Hævdelse, en fornuftig og sparsommelig Statshusholdning, Embedsstandens rette (d. v. s. tjenende og ikke herskende) Stilling i Staten. Hvad der manglede, var imidlertid tilstrækkelig vægtige Fællesinteresser til at fremtvinge en varig Samling af „Bønder“, der i det daglige stod saa langt fra hinanden som de store Godsejere og de almindelige Gaardmænd. Landbrugets almindelige økonomiske Interesser var slet ikke truet paa nogen Maade; der var ingen samlet Agrarpolitik i denne Tid nødvendig af den Grund, og i Forholdet til de Kræfter, man erklærede i Fællesskab at ville stille paa mere passende Plads end hidtil, stod heller ikke Godsejere og Bønder med virkelig fælles Følelser. Godsejerne kunde føle Trang til en vis politisk Oprejsning over for det nationalliberale Aandshovmod, der efter 1848 i sin Presse ikke var veget tilbage for at betegne dem med grove Skældsord som „Smørfjerdingsfyrster“ og „Knaldpiskeriddere“, men den Spot, der af den samme Presse var blevet udgydt over de „kofteklædte“ Bønders „Transtøvler“ havde dog haft en Brod af anden Karakter. Selvom den nationalliberale Selvfølelse ogsaa gerne vilde spille sine Trumfer ud mod Grever og Baroner ved at reducere dem til ubegavede Junkere, røbede der sig dog her let en Mindreværdsfølelse, der kunde ligge paa Bunden af de virkelige Stemninger overfor disse ved Fødsel og Formue begunstigede Mennesker; men naar Foragten vendte sig mod Bønderne, kunde der ikke tages fejl af, at den var ærlig og oprigtig ment! „Men den Følelse,“ har *Hørup* engang sagt, „der bed med den skarpeste Tand i Bondens Sind, var Følelsen af, at de andre saa

ned paa ham.“ Lige saa rigtigt bemærker han i samme Forbindelse: „Grev Frijs sad stor og bred paa sit Herresæde og regnede sig sikkert ikke mindre end en Professor.“ Men naar Hørup alligevel vilde mene, at det dog til sidst havde været Frygt for de nationalliberales aandelige Overlegenhed, der holdt Godsejerne i Almindelighed tilbage fra at virkeliggøre Oktoberforeningens Program, en Samling mellem Herremænd og Bønder, var han derimod nok paa Vildspor. For Gods-ejerne maatte Kamp mod Embedsvælde i Staten simpelthen blive en Kamp mod almen Bureaukratisme, men for den almindelige Bonde blev det først og fremmest en ofte smaalig Kamp mod alle de lokale Autoriteter, der fra gammel Tid var som en Slags Foresatte for Bondebefolkningen: Præsten (ikke mindst ham!), Herredsfogden og Amtmanden. Godsejeren havde dog i Forhold til Embedsvæsenet en helt anden Stilling end Bonden, ligesom han stod anderledes over for Købstadborgerne. Bortset fra det rent landbrugsmæssige Fremskridtsarbejde, hvor Herremændene havde de bedste Betingelser for at være baade forstaaende og hjælpende, maatte de overhovedet staa temmelig fjærnt fra de Motiver, der blandt de daværende Bønder skabte den kraftige og omfattende Bestræbelse for at hæve og højne deres Stand. Et nyt Skel mellem Bønder og Herremænd skabtes paa en vis Maade af Grundtvigianismen, fordi hverken den sociale Selvhævdelse eller den aandelige Stræben, der fandt Udtryk gennem denne Bevægelse, dens Folkehøjskoler og dens Valgmenigheder, kunde have noget særligt Bud til det større Hartkorns Mænd saaledes som til Gaardmandsklassen.

Godsejerne var nu engang ikke Bønder, heller ikke „store“ Bønder, men Landets mest udprægede Overklasse, og de maatte, nu da der pludselig blev kaldt saa stærkt paa deres Deltagelse i det politiske Liv, tage en Stilling, der prægedes heraf. De kunde ogsaa af den Grund vanskeligt blive staaende ved de agrarisk farvede Signaler, der var hejst gennem Oktoberforeningen. Ved selve Stiftelsesmødet paa „Fønix“ udtalte Grev Frijs Ord, der meget eftertrykkeligt lod forstaa, at han dog ikke først og fremmest var Agrar, men Patriot. „Hvad mig selv angaar,“ sagde han, „kan jeg kun sige: Jeg vil med mit Hus og alt, hvad jeg ejer, tjene Danmark, mit kære, nu sønderrevne Fædreland.“ Disse Ord var oprigtigt mente, Udtryk for Overbevisning og Offervilje hos en Mand, der snart skulde blive kaldet til den ledende politiske Post.

6. November 1865 udnævnte Christian IX, med C. E. Frijs som Leder, et overvejende af Godsejere præget Ministerium. Den senere Konseilspræsident J. B. S. Estrup blev Indenrigsminister. Hovedopgaven for dette Ministerium var at gennemføre Forfatningsændringen af 1866, hvortil den Anledning var givet, at Novemberforfatningen af 1863 med dens fælles Rigsraad for Danmark og Slesvig nu naturligvis maatte bortfalde og Kongerigets Rigsdag atter genindsættes i sit fulde Magtomraade. Frijs' Forbindelse med J. A. Hansen medførte, at han med Hjælp af ham og ligesindede inden for Bondevennernes Retning kunde gennemføre en Grundlovsændring, der skaffede danske Godsejere en saadan politisk Magt, som de ikke havde haft siden det gamle adelige Rigsraads Opløsning i 1660.

„Den gennemsete Grundlov“ af 28. Juli 1866 bevarede den almindelige Valgret til Folketinget, men indførte Valgretsprivilegier ved Landstingsvalg. Til disse Valg, der foregik indirekte, skulde kun Halvdelen af alle Valgmænd vælges af alle med Folketingsvalgret; den anden Halvdel skulde i Byerne vælges af de mere velstillede Borgere efter en bestemt Indtægtsgrænse (1000 Rdl. i Købstæderne, 2000 i København), men paa Landet, hvor der af de almindelige Vælgere skulde vælges een Valgmand for hver Sognekommune, skulde der i hvert Amt være lige saa mange privilegerede Vælgere, udtaget efter deres Skatteydelse til Stat og Kommune, som der var Sognekommuner. Det sidste betød i Praksis, at privilegeret Valgret paa Landet blev væsentlig forbeholdt Godsejerne og et Antal andre større Landmænd i Klassen med over 12 Td. Hartkorn, og denne Valgret vejede i hvert enkelt Tilfælde saa tungt til, at den opvejede en hel Kommunes! Der var i Landstinget 66 Medlemmer, deraf 12 kongevalgte, 1 valgt paa Bornholm, 1 paa Færøerne, 7 i København og 45 i større Valgkredse, omfattende Land og Købstæder. I disse sidste 45 Kredse fik de privilegerede Landejendomsbesiddere og hermed Godsejerne en stor Indflydelse, og det Landsting, denne Forfatning skabte, kom, saa længe den bestod, til at rumme mange Godsejere. „Landstingsgreverne“ blev ikke uden Grund et politisk Begreb.

Paa en vis Maade skulde egentlig en Rigsdag med stærkt fremtrædende Repræsentation for Godsejerne i Landstinget, overvældende Indflydelse — som hidtil — for Bønderne paa Folketingets Sammensætning, svare godt til Oktoberforeningens Idé, og det havde da ogsaa været en Tanke ved dens Indretning, men man havde herved set

bort fra, at der dog overgik Gaardmandsklassen en Tilsidesættelse, naar den blev helt udelukket fra alle Privilegier og henvist til de menige Vælgeres Plads. I Virkeligheden kom dette Forhold til at uddybe Skellet mellem Bønder og Godsejere og skabe de store Vækstmuligheder for det Bondevenstre, der i Forgrunden stillede de store politiske Krav om den fulde almindelige Valgrets Genindførelse og snart ganske særlig om Folketingsparlamentarismen. Den Tanke, der laa til Grund for Oktoberforeningen, vilde efter 1866 blot have haft en Chance, hvis de ledende Godsejerpolitikere kunde have tænkt sig at træde i et saa nært Samarbejde med bondevenlige Førere i Folketinget, at de kom til at danne Regering sammen med dem. Men da Ministeriet Frijs afgik 1870, fulgte Ministeriet Holstein-Holsteinborg, der var en Blandingsregering, bestaaende dels af Godsejere, dels af fremstaaende nationalliberale Politikere, men uden noget Medlem af Bondevenstre. J. A. Hansen havde været paa Tale som Ministeremne, men Grev Frijs og andre satte sig bestemt mod hans Udnævnelse. Ministeriet Holsteins Dannelselse betød i Virkeligheden, at nu fastsloges de følgende Aartiers mest afgørende partipolitiske Modsætning i dansk Politik: Modsætningen Højre—Venstre. Samme Aar smeltede de gamle bondevenlige Retninger sammen med en grundtvigsk Venstregruppe i den store Partidannelse: „Det forenede Venstre“. Det kan siges, at Godsejerpolitiken havde givet Stødet til en meget betydningsfuld Udvikling ved ligesom paa en Skillevej at have foretrukket Samarbejdet med de gamle nationalliberale Modstandere frem for Samarbejde med Bønderne, „Professorpartiet“ frem for den folkelige Retning. Det var et Valg, der fik sin skæbnesvangre Betydning, fordi det betød ligesom en Overklassesamling mod den fremrykkende Almue og navnlig en vis Udæskning mod Gaardsmandsklassen, der dog nu var ved at udvikle sig meget stærkt i Velstand, Dygtighed og Oplysning. Hvad der skete, maa dog naturligvis vurderes ud fra den Tids Forudsætninger.

Fra en senere Tids Standpunkt blev det vanskeligere at forstaa. Saaledes skal C. E. Frijs's Søn, Mogens Frijs, engang have spurgt Faderen, om det dog ikke vilde have været klogere af Godsejerne at knytte sig til Bønderne. Han fik til Svar: „Politisk kan du have Ret, men der er noget, der hedder europæisk Velanstændighed.“ Det var paa en Maade patriotisk Hensyntagen til Danmarks Stilling, der af begavede Godsejere kunde ses som et afgørende Motiv for deres Stand

til at indtræde som en meget væsentlig Fløj i det danske Højreparti. Den 23. Maj 1870, faa Dage før Ministeriet Holsteins Udnævnelse, kom Estrup (der paa det Tidspunkt ikke selv var Minister og heller ikke skulde blive optaget i det nye Ministerium) til den lærde nationalliberale Politiker og Jurist A. F. Krieger, der skulde blive en af de nye Ministre, og udtalte sig om det nødvendige i en „Overenskomst mellem Godsejere og Doktrinære“ (Doktrinære = de nationalliberale Akademikere). Han havde ifølge Kriegers Dagbogsoptegnelser dette Hovedsynspunkt: „Vi levede af en vis Grad af Agtelse og Velvilje i Europa; forspildtes den ved et Ministerium af Venstre, var det helt usikkert, hvor længe vi kunde bestaa.“ Altsaa en Betragtning ud fra lav Vurdering af Venstreførernes personlige Kvalifikationer, og der var dermed anlagt et Synspunkt, som utvivlsomt havde Betydning for Estrup selv, da han 1875 som Konseilspræsident overtog Regeringsmagten for trods Venstres heftige Opposition til sidst ved Hjælp af de omstridte provisoriske Finanslove at fastholde den i de mange Aar indtil 1894. Jacob Brønnum Scavenius Estrup, selv en borgerlig Godsejer, men nær knyttet til de adelige, var naturligvis ikke den gennemført „reaktionære“ Skikkelse, hans Modstandere vilde gøre ham til. Han var ivrigt interesseret i praktiske Fremskridt, var som Indenrigsminister under Frijs blevet Iværksætter af store Jernbaneanlæg og af Anlæggelsen af Esbjerg Havn, interesserede sig som Konseilspræsident ikke mindst for de socialpolitiske Spørgsmaal og var meget venligt stemt over for den kraftige Opgang og Udfoldelse inden for Bondestanden, men vilde blot sætte sig imod, hvad han betragtede som en politisk Udartning og som skadeligt for Landets Stilling udadtil. Rent umiddelbart var formentlig Estrups politiske Holdning og Metoder bestemt af Vaner, der var ham indgroet som den dygtige og myndige Leder af betydelige Godsbesiddelser. Han maatte instinktivt holde paa, at der til alles Gavn inden for Staten skulde raade en lignende Autoritet og Orden som inden for den enkelte store Bedrift. Højrepolitiken tiltrak de fleste Godsejere, men en Undtagelse var f. Eks. det glimrende Talent Grev J. L. Holstein-Ledreborg, der blev en af Venstres Førere.

En Række fremragende og dygtige Godsejere foruden Estrup kom til at beklæde Ministerposter i „Forfatningskampen“s Tid mellem 1870 og 1901. Det lyseste Hoved mellem dem var vel Jacob Scavenius til Gjorslev, Estrups Fætter, der var Kultusminister fra 1880 til 1891

Konsejlspræsident Jacob Brønnum Scavenius Estrup til Kongsdal og Skaføgaard (1825—1913). Efter Maleri paa Frederiksborg af A. Jerndorff 1895.

og i den Tid, trods sin politiske Stejlhed, en virkelig god og frisindet Chef for Styrelsen af Kirke, Skole og Universitet. Han var Patriot og Idealist, men alt andet end hildet i Standsfordomme eller andre Fordomme, og der er noget beskæmmende i, at det virkelig blev muligt for den spidsborgerlige Forargelse at svække hans Stilling, da nogle utroligt simple Sladderhanke havde kastet sig over at undersøge hans, „Kirkens Øverste“s, Privatliv! Af en helt anden Type var den dygtige borgerlige Godsejer og landøkonomiske Foregangsmand H. P. Ingerslev til Marselisborg ved Aarhus. Han var fra 1885 til 1894 Indenrigsminister, og det faldt i hans Lod at være Banebryder for den moderne sociale Lovgivning her i Landet. Udenrigs-

minister i Estrups Ministerium var indtil 1892 Lensbaron O. D. Rosenørn-Lehn, der i og for sig hverken havde Interesse eller Anlæg for politisk Virksomhed, men mente, at hans sociale Stilling medførte en Pligt til at deltage i Regeringen, naar Kongen ønskede det. Den fremragende Direktør i Udenrigsministeriet P. Vedel, der i det væsentlige var bestemmende for dets Sagers Afgørelse, lærte i høj Grad at paa-skønne en Chef, der var Aristokrat nok til at kunne vedkende sig sin egen Begrænsning og til uden Vanskelighed for sine underordnede at handle derefter. Rosenørn-Lehns Efterfølger som Udenrigsminister blev Lensbaron Tage Reedtz-Thott, en Godsejer af en særlig „folkelig“ Retning, i en vis Føling med Grundtvigianismen. Han blev — for saa

vidt med Rette — Estrups Efterfølger som Konseilspræsident, da Provisoriepolitiken ved „Førliget“ 1894 blev afblæst, og et Forsøg skulde gøres paa at opretholde en Højregering med Støtte af det moderate Venstre.

Hvad man saa ellers vil mene om den danske godsejerlige Højrepolitik, var det virkelig næppe uden en vis Betydning for Danmarks internationale Stilling, at Folk af de store Godsejeres Klasse vilde fastholde i hvert Fald nogle af Opgaverne i den øverste Statsstyrelse. Det betød noget, at Grev Frijs kunde møde Grev Bismarck naturligvis ikke som politisk Ligemand, men dog som Standsfælle. Man maa huske, hvorledes den „viktorsianske“ Tid baade i Tyskland og England politisk var præget af Adelen og de store Godsejeres stærke Stilling i det offentlige Liv. Derfor var det ogsaa af Vægt, naar man havde en Mand som C. E. Frijs' Svigersøn, Lensgreve C. Danneskiold-Samsøe, til over for det engelske Parlament at tale de danske Interessers Sag, da der 1877 paa Grund af Kvægpest blev Tale om at forbyde Kvægindførsel til England fra Fastlandet. Trods alt dette var og blev dog 66-Forfatningens stærke Begunstigelse af det aristokratiske Element et Brud ikke blot med „Aanden fra 48“, men med Aanden i den hjemlige politiske Udvikling siden Enevældens Indførelse 1660 — og saa tillige i Modstrid med de moderne demokratiske Ideer!

Kong Christian IX saa i Godsejerne sine naturlige Støtter og følte utvivlsomt Tilfredsstillelse ved at se Mænd fra deres Kreds i de fremtrædende Statsstillinger. Han holdt trofast ved Estrup, indtil Tilnærmelsen mellem de moderate Elementer inden for henholdsvis Højre og Venstre medførte, at denne af partipolitiske Grunde maatte afgaa, og lidt naivt viste Kongen ham sin Paaskønnelse ved at give ham livsvarig Rang over alle siddende Ministre. Der tales i historisk Sprogbrug om, at der paa Frederik II's Tid i sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede var som en „Pagt“ mellem Konge og Adel, hvorved Statsstyrelse og Samfundsliv fik sit Præg. Der er et lidt tilsvarende Træk ved Christian IX's Tid lige til Systemskiftet 1901. Kongen havde Tillid til Godsejerne, og disse samlede sig omkring Kongen. Sidste Trediedel af det 19. Aarhundrede var i det hele taget en ny Blomstringstid for den danske Godsejerstand, mindende lidt om Blomstringen tre Hundrede Aar før og ogsaa, trods al den fremmede og især tyske Paavirkning i Mellemtiden, med et nationalt Præg som dengang.

Palle Rosenkrantz har i en Afhandling om dansk Adel fremhævet

det lyse og festlige, der var over dansk Herregaardsliv i denne Tid: „Her er ikke Tale om en „stor“ Tid, historisk set, men her er Tale om en Periode, hvor en bestemt Klasse Mennesker var i Stand til at leve et Liv, der til alle Tider vilde være at betragte som et Liv i Sollys og Lykke“¹⁾. Landadelens Slægter udgjorde næsten een stor Familie, man var indbyrdes beslægtet, kendte hinanden, omgikkes hinanden. Om Sommeren var der paa Herregaardene en livlig Selskabelighed med mange Gæster, om Efteraaret var der Jagterne, og endelig om Vinteren, i Tiden mellem Nytaar og Kongens Fødselsdag den 8. April, samledes de højadelige Familier i Hovedstaden, hvor de havde Palæer og Boliger, og hvor de havde let Adgang til indbyrdes Omgang og Deltagelse i Hoffester.

Vakte al denne Herlighed ikke Misundelse hos de andre Samfundsklasser? Det gjorde den sikkert, men maaske dog ikke saa megen, som man skulde tro. De paagældende Krese var ved alle Forhold saa hævet over det almindelige borgerlige Livsniveau, at de fleste næppe beskæftigede sig videre med en Sammenligning. Det var ligesom en Selvfølge, at Grever og Baroner og de med dem ligestillede, ved Titler og Rang udmærkede borgerlige Godsejere førte en helt andet Slags Liv end almindelige dødelige. Der var i Bourgeoisiet en vis Respekt for den særlige Kultur, der havde Hjemsted paa Herregaardene. Her trivedes i det daglige Liv en Form og Stil, der dog til en vis Grad kunde være Forbillede for andre, her var der, trods al national Danskhed, en Forbindelse med det internationale, der ikke kendtes i andre Samfundskrese; i disse Hjem opøvedes de unge fra tidlig Alder i praktiske Sprogkundskaber, og i en Tid, da Udenlandsrejser endnu ikke var blevet almindelige for Folk i andre Stillinger, dyrkede Herregaardsfolkene saadanne Rejser som et naturligt Led i Livet og — efter gammel Skik — i Ungdommens Uddannelse. De var „Europæere“ i Praksis paa en helt anden Maade end de Akademikere, der under den brandesianske Paavirkning kom til at kalde sig ved dette Navn. „Der stod,“ siger Palle Rosenkrantz, „selv paa fjerne jyske Herregaarde i Sommerferien til de unges Disposition et overordentlig fyldigt Udvalg af international Litteratur, og det er med Urette, at man hævdede Mangel paa aandelig Interesse i de adelige Slægter paa Landet.“ Den aandelige Interesse hos Landadel og Gods-

¹⁾ Dansk Adel, udgivet af Dansk Adelsforbund (Arthur Jensens Forlag, 1932) S. 137 f.

ejere viste sig paa flere Maader, der var enkelte Mæcener for Kunst og Videnskab iblandt dem, og der samledes vel næsten paa alle Herregaarde Antikviteter og Kunstgenstande. I sig selv var det en betydningsfuld kulturel Opgave, der løstes, naar Godsejerne værnede om, udbedrede og udsmykkede, i visse Tilfælde nybyggede eller ombyggede deres arvede Gaarde, vedligeholdte, hvad der fandtes paa dem af Minder fra Fortiden, deres Haver og Parker.

I det offentlige Liv var Godsejernes Virksomhed ikke begrænset til den rene Politik, men de var ogsaa aktive i de kommunale Forhold, i Sogneraad og Amsraad og, som tidligere berørt, i det landøkonomiske Foreningsliv, hvor selv den bitre politiske Strid ikke kunde afbryde det naturlige Samarbejde med deres Fæller i det mindre Landbrug. Det hører ogsaa til Godsejerslægternes samfundsmæssige og nationale Indsats, at fra dem udgik i meget betydelig Udstrækning de Kræfter, der som Diplomater repræsenterede Landet udadtil, og selvom det mest var de yngre Sønner, der overtog denne Opgave, kunde dog ogsaa de have det Rygstød, der laa i en fra Forældre eller Slægtninge arvet privat Formue. Det er vel ikke for meget sagt, at det overhovedet i det 19. Aarhundrede har været de store Godsbesiddelser, der for en stor Del bestred Landets diplomatiske Repræsentation, hvis Lønninger altid kun daarligt dækkede de med Embederne forbundne Udgifter.

De danske Godsejere var i det 19. Aarhundrede ikke en eksklusiv Klasse paa samme Maade som før 1660, da kun en Adelsmand kunde blive Godsejer. Borgerlige Slægter kunde nu gøre sig gældende ved Siden af adelige, men alligevel udgjorde ogsaa nu de egentlige Godsejere en saa afgrænset og særpræget Klasse, at Skellet mellem dem og det øvrige Samfund, ikke mindst den store Landbefolkning, blev betydeligt. Godserne laa som aristokratiske Enklaver i det jævne danske Landskab og skilte sig meget iøjnefaldende ud fra det lighedsprægede Bondesamfund, der omgav dem, men trods alt var en saa nær Tilknytning som muligt til disse Omgivelser baade naturlig og nødvendig. Der var derfor noget unaturligt i de Partiforhold, der nok lod Klassen af „Proprietærer“ gennemgaaende stille sig paa samme højre Side som de egentlige Godsejere, men den store Klasse af Gaardmænd overvejende som Venstremænd tage det modsatte Standpunkt. Tanken om en politisk Forbindelse mellem Gaardmænd og Godsejere kunde, uanset alle Klassefordomme, ikke dø; den var

blevet opgivet af Grev C. E. Frijs, da han 1870 trak sig endelig tilbage fra „Oktoberforeningen“s Politik, men den blev taget op paany af hans Søn, Lensgreve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs til Frijsenborg 30 Aar efter gennem Stiftelsen af den fri-konservative Gruppe, hvis Opposition mod den sidste Højregering, Ministeriet Hannibal Sehested, bidrog til at forberede Systemskiftet 1901. Dette var ikke blot et politisk Skifte med Anerkendelse af Folketingsparlamentarismen, men et socialt med Bondestandens kraftige Selvhævdelse og stærke Udvikling i den nærmest foregaaende Tid som Forudsætning. Først da Bøndermørret, saaledes som det nu tilvirkedes paa Andelsmejerierne, endelig var kommet op paa Siden af Herregaardsmørret, kom det første Ministerium, der overvejende bestod af Tillidsmænd for Bondebefolkningen, og en ligefrem Bonde fulgte en Hofjægermester som Chef for Landbrugsministeriet. Spørgsmaalet blev for Godsejerne, hvilken Plads de herefter kunde hævde i det offentlige Liv.

Med stor politisk Dygtighed evnede Mogens Frijs som den egentlig førende Godsejer i Landstinget at finde et Samarbejde med de første Venstreministerier og derigennem øve en betydelig Indflydelse. Han og J. C. Christensen kom i udmærket Forbindelse med hinanden, og han vandt i Virkeligheden den store demokratiske Førers Anerkendelse for, at ogsaa et Landsting, der for en Del grundede sig paa det store Hartkorn, kunde være et nyttigt og brugbart Led i det parlamentariske Styre. Da Ministeriet Klaus Berntsen i 1912 havde forelagt sit radikale Grundlovsforslag om Udslettelse af ethvert Valgretprivilegium, viste J. C. Christensen sig kun som en meget lunken Tilhænger, og han henviste under Diskussionen til, at Landstinget var i stadig Udvikling, saaledes at der var en næsten overvældende Forskel paa Provisorietidens Landsting, der vilde være førende og ledende, og saa det nuværende, der var paa Vej til at indtage en Stilling af blot regulerende og tilbageholdende Art. I Udtalelsen laa i Virkeligheden en Kompliment til den realpolitiske Sans, der efterhaanden havde ført danske Godsejere bort fra den Estrupske uforsonlige Politik og over til den forhandlingsvenlige, der repræsenteredes af Mogens Frijs.

Det kan ikke siges, at det, der til sidst fældede den danske Godsejerstand som en privilegeret politisk Klasse, var Mangel paa Tilpasningsvilje i en Tid, da det var blevet saa aldeles øjensynligt, at Tilpasning til meget forandrede Vilkaar maatte være nødvendig.

*10. Den radikale Omvæltning: Bortfaldet af politiske Privilegier,
Lensafløsningen og Fæstevæsenets Afskaffelse.*

Trods den maalbevidste frikonservative Politik kom i det 20. Aarhundredes andet Aarti den Omvæltning, der radikalt skulde ændre Godsejerklassens og Godsvæsenets hidtidige Stilling.

Ved Grundlovsændringen af 5. Juni 1915 afskaffedes den 1866 indførte privilegerede Valgret til Landstinget, og dermed mistede Godsejerne Muligheden for at hævde deres Interesser ved en særlig politisk Indflydelse. De var nu atter, som straks efter 1849, ligestillet med alle andre Vælgere, hvilket nu som dengang betød, at de forsvandt i Mængden. De forskellige Partier havde ingen Tilskyndelse til at tage sig af en saa lidt talstærk Befolkningsgruppe, der ikke bød paa mange Vælgerstemmer, men maatte nærmest finde det hensigtsmæssigt i saa ringe Grad som muligt at vælge Folk herfra til de politiske Hverv. Titlen „Godsejer“ var som Regel ingen god anbefaling, politisk set, og heller ikke Adels- eller Hof titler¹⁾. Godsernes Mænd fik da efter 1915 en lidet fremskudt Plads i det offentlige Liv. Ejendommeligt nok blev det brugt som Argument af Stats- og Justitsminister Zahle, da han 1919 skulde forsvare Loven om Lensafløsning, at man jo ikke saa nogen offentlig Indsats fra Adelsens Side efter den privilegerede Valgrets Afskaffelse — en Betragtning, der føjede Spot til Skade, for saa vidt som det utvivlsomt var det nye Demokrati, der vragede Adelen, og ikke omvendt.

I det hele var Lensafløsningen ikke upaavirket af en vis godsejerfjendtlig Stemning med Appel til gammelt politisk Nag. Da Socialdemokraten Marott 1908 som Ordfører for flere Partifæller, deriblandt Stauning, stillede Forslag om en Lensafløsning, undlod han ikke at nævne, at „de samme Herremænd, der sad inde med disse Godser“, havde paaført det danske Folk Forfatningskampen, og Zahle holdt 1919 en meget streng Prædiken om Godsejernes politiske Misgerninger: de havde 1866 sprængt Forfatningen af 1849 og indført den privilegerede Valgret til Landstinget, og da selv den ikke syntes

¹⁾ Af Folketingsmænd i Tiden efter 1920 har været een Lensgreve, B. Holstein-Holsteinborg, og een Lensbaron, Otto Reedtz-Thott. Godsejerætlingen Erik Scavenius, selv en Tid Godsejer, har været Danmarks Udenrigsminister i to farlige Krigsperioder og blev i November 1942 dets Statsminister. Venstres Fører var en Tid lang Godsejer Th. Madsen-Mygdal, en Mand af gammel Bondeslægt (Landbrugsminister 1920—24, Stats- og Landbrugsminister 1926—29).

at give dem Raaderum for deres Trang til Magtudfoldelse, brød de ogsaa Grundloven af 1866 og regerede Landet uden om Forfatningen ved Hjælp af provisoriske Love i en Aarrække; dengang var Adelens og Godsejernes Hovmod saa stort, at de ikke sørgede for at faa ordnet denne Sag, medens de havde Magten, og det var sikkert noget, de nu fortrød. Egentlig laa der i saadanne Ord en aabenhjertig Tilstaaelse af, at den Behandling, visse Godsejere nu kom ud for, ikke var hensynsfuld, og at der ligefrem blandede sig et vist Moment af Hævn i den.

Naar der tilbage i Treserne og Halvfjerdserne nogle Gange paa Rigsdagen havde været drøftet Spørgsmaalet om Opfyldelse af den Grundlovsparagraf, der paabød Lens og Stamhuses Overgang til fri Ejendom, var denne Sag blevet set ud fra det oprindelige politisk-juridiske Synspunkt, der var udtrykt i Paragraffen, uden Indblanding af Hensigter i helt anden Retning. Da Spørgsmaalet endelig førtes frem til Løsning, gik det paa den Maade, at Bimotiverne i Virkeligheden blev de mest fremtrædende.

En Lenskommission, der forhandlede fra 1909 til 1913, satte intet afgørende Resultat ud over, at der 1914 som særlig Institution indførtes en Lenskontrol. Men det var efter de her stedfundne Drøftelser klart, at Sagen drev mod en Løsning. Der var ingen almindelig Jordbund i Tiden for Tanker som dem, der 1908 var blevet fremsat i Folketinget af Nationaløkonomen L. V. Birck: at man ved en saadan Reform skød Slægten til Side for Individider og gennem Frigørelse af bunden Jord til Køb og Salg og Prioritering vilde drive Ejendomspriserne i Vejret og forværre Landbrugets Gældsforhold. Det individualistiske Ejendomsbegreb, der havde fremkaldt den omhandlede Grundlovsparagraf, havde endnu Magt over Sindene, men det blev knyttet til en moderne socialpolitisk Betragtning, naar det samtidig blev gjort til Hovedformaal ved Lens afløsningen at fremskaffe Jord, som Staten derefter kunde fordele til jordhungrende. Landbokommissionen af 1911 foreslog, at Len- og Stamhusbesiddere skulde kunne overtage de til deres Besiddelser hørende Godser og Kapitaler som fri Ejendom mod at betale 10 pCt. af Værdien til Staten og overlade denne en Fjerdedel af den Jord, de overtog, mod fuld Erstatning, Arealer, som derefter skulde udlægges til mindre Jordbrug. Dette var en Flertalsindstilling, men det radikale Medlem af Kommissionen, Husmand Niels Frederiksen, var ikke tilfreds hermed. Han krævede,

at der i Stedet for 10 pCt. af Værdien skulde betaales til Statskassen 25 pCt. for de Besiddelser, til hvilke Staten havde Hjemfaldsret, 20 pCt. for de andre. Ifølge Forslag, der blev udformet af den radikale Regering og gennem Vedtagelse i begge Rigsdagens Ting skulde blive til Lov, fik Staten de af Niels Frederiksen saaledes foreslaaede Procentdele af Ejendommenes Værdi, men det blev endog en Tredjedel af Jorden, der skulde stilles til Raadighed. Socialdemokratiet i baade Kommission og Rigsdag vilde gaa videre; de ønskede simpelthen, at et Gods med Hjemfaldsret efter Besidderens Død mod en vis Erstatning til nærmeste Successor skulde inddrages af det offentlige og de andre Fideikommissgodser med Hensyn til Halvdelen af deres Værdi. Dette Standpunkt er forsvaret offentligt af den senere Justitsminister K. K. Steincke i en Pjece („Kravet om Jord“, 1919), hvori det indrømmes, at det juridiske Problem vedrørende Len og Stamhuse ikke er klart, men samtidig fastslaas, at paa det juridiske kommer det ikke an, hvor der er Tale om at ophæve „Aarhundreders Uret“!

Under Rigsdagsforhandlingerne viste det sig, hvor let de mere eller mindre yderliggaaende fandt paa Argumenter i denne Sag. Zahle glemte ikke at fremhæve Hensynet til selve de Slægter, som Afløsningen vedrørte. Den nuværende Ordning, udviklede han, virkede skadeligt saavel paa den enkelte Arving, der nu alene fik den store Rigdom og derved mistede enhver Spore til at udrette noget, som for hans Søkende, der var vænnede til Luksus, men kunde blive tvungne til at drage formueløse fra deres Hjem; den fremtidige Ordning vilde give Betingelser for, at der atter kunde opstaa Mænd af de gamle Adelslægter. Konfiskationen og Ekspropriationen kunde naturligvis ikke forklares ud fra en Hensyntagen til de Familier, man tog Pengene og Jorden fra, men saa fremdroges Samfundets Ret og Behov: Verdenskrigens Forhold havde gjort Kravet om Jord til danske Landarbejdere langt stærkere, og de store Jordbesiddelser var steget uhyre i Værdi uden nogen som helst Indsats fra Besiddernes Side. En jævn Venstremand fra Vejle Amt, N. C. Jensen-Flø, angav meget klart Forslagets Hovedtendens med de Ord, at da de mange store Jordegodsbesiddelser, som var samlet paa enkelte Hænder, ikke var af det gode, saa skulde de i Stedet fordeles paa saa mange Hænder som muligt. Det var Husmandssynspunktet, der i denne Sag triumferede, og det fik ingen Vægt, at de store Gaarde under Krigen havde vist sig at betyde noget særligt for Landets Forsyning. Endnu fandtes der

i de fleste Krese en ganske urokket Tro paa, at Udstykning af Jord under alle Omstændigheder maatte være noget godt og nyttigt, og det gjorde ikke større Virkning, at den konservative Højesteretssagfører Harboe i Folketinget holdt en advarende Tale om de Konjunkturer, der var Grundlaget for Husmandsbedrifterne, og som let kunde svigte den Dag, da England følte sig nødsaget til at give sine Kolonier en Fortrinsstilling frem for Danmark. De fleste levede i en saa lys Forventning om den Fremtid, der skulde følge efter den lige afsluttede Krig, at der ikke var noget Rum for Frygt af denne Art, og selv Socialdemokraterne opgav helt deres principielle Kærlighed til Storbefridningen, hvor Talen var om Landbrugsforhold, og anerkendte paa dette Tidspunkt fuldt den Tankegang, at det altid betød det ubetingede Fremskridt for en Landarbejder at blive forvandlet til „selvstændig“ Husmand. Nogen Tak fra det mindre Landbrugs Side for, hvad de store Landejendomme havde betydet for Landbrugets Udvikling i Danmark, blev ikke udtrykt i Forhandlingerne — men noget saadant kan ikke ventes i den Slags Situationer.

Lovforslaget vedtoges væsentligt med Venstres og de Radikales — altsaa Gaardmands- og Husmandsrepræsentanternes — Stemmer, medens Socialdemokraterne stemte imod, fordi de fandt det for „mildt“ over for Lensbesidderne, og de fleste Konservative undlod at stemme, fordi de var betænkelige ved de Principer, der her blev fastslaaet. 4. Oktober 1919 udstedtes da *Lensloven*, der formelt gjorde Afløsningen til en frivillig Sag, men reelt paalagde en Tvang: for saa vidt der ikke indgaves Begæring om Afløsning inden Udgangen af 1920, skulde der nok i det følgende Aar være Mulighed for at opnaa Afløsning, men paa haardere Betingelser, og derefter skulde der paalægges de uafløste Besiddelser, der eventuelt blev tilbage, en aarlig Særafgift paa 1 pCt. eller — ved paahvilende Hjemfaldelse — 1 1/5 pCt. af deres Værdi. De samlede Værdier, der faldt ind under Len og Stamhuse, regnedes til 400 Mill. Kr., hvoraf ca. 90 Mill. efter den nye Lov skulde tilfalde Staten, medens den Jord, der skulde overtages til Udstykning, regnedes til 40.000 Td. Land.

Ved Løsningen af Spørgsmaalet om Len og Stamhuse var der paa ejendommelig Maade sket, hvad der i Filosofien betegnes som en „Motivforskydning“. Det havde været Grundlovens Mening simpelt hen at komme bort fra en Ejendomsordning, der ikke syntes stemmende med liberale Principer, men for dem, der 70 Aar efter opfyldte

det herom i Grundloven givne Løfte, var det Hovedsagen at opnaa en Forskydning i selve Ejendomsforholdene ud fra bestemte socialpolitiske Formaal, at komme selve den store Formue, den store Landejendom til Livs. I dette Hovedmotiv blandede sig saa en vis Trang til at ramme en gammel privilegeret Samfundsklasse, som man endog rent politisk mente at have et vist Regnskab med, og endelig spores en vis Paavirkning fra den samtidige revolutionære Stemning ude i Europa. Det var Demokratiet, der rettede sit Slag mod „Aristokratiet“, og hvor haardt Slaget var, derom vidnede i den følgende Tid gamle Slægters nødtvungne Flugt fra Gaarde, de hidtil havde beboet, og som de enten maatte lade staa tomme eller bortsælge til andre.

Der kunde spørges, om Lensloven ikke stred mod Grundlovens Bestemmelse om Ejendomsrettens Ukrænkelighed, og dette Spørgsmaal blev da ogsaa rejst ved Sagsanlæg fra enkelte Lensbesiddere, men ved Højesteretsdomme i 1921 fastsloges det, at Loven ikke var grundlovsstridig. Det var, efter hidtil gældende juridisk Opfattelse, paa Forhaand ikke at vente, at Højesteret vilde underkende en af Rigsdagen vedtagen Lovs Gyldighed, og det kunde heller ikke være sket, uden at Højesteret havde vendt sig mod den Forskydning i de praktiske Begreber om Ejendomsret, der havde fundet Sted fra det 19. til det 20. Aarhundrede.

Det 19. Aarhundrede maa, ogsaa i Sammenligning med tidligere Tider, ved sit fremherskende Præg staa som et Ejendomsrettens Aarhundrede med sine solide Begreber om personlig Frihed fast forankret i stor Respekt for den private Ejendomsret. I det 20. Aarhundrede modnedes en Udvikling, hvorefter Ejendomsretten betragtedes meget stærkere som direkte underordnet Samfundets Velfærd. Selv om Grundloven af 1915 helt gentog Junigrundlovens Paragraf om, at Ejendomsrettens Ukrænkelighed kun var begrænset af Hensyn til Almenvællets Krav, saa var det paa Forhaand let at se, at det nu var muligt at lægge noget helt andet ind i Begrebet „Almenvel“ end tidligere. Under Junigrundloven, da der dog ikke fandtes nogen privilegeret Repræsentation for Godsejerne, havde det ikke været muligt at gennemtvinge Fæstevæsenets Tvangsafløsning, men efter 1915 gik det som Fod i Hose. Ved Lov af 28. September 1918 bortfaldt den gamle Arvefæstelovgivning, idet det blev bestemt, at Grundbyrder, der udrededes i Korn eller andre Varer, paa hvilke der sattes Kapitelstakst, fremtidig skulde udredes med Penge efter Gennemsnittet af

Kapitelstaksterne for Aarene 1890—1913 med Udskydelse af de to laveste og de to højeste Takster. Det var en Reform, der efter det Tidspunkt, da den blev gennemført (under Krigstidens Prisforhold, men paa Grundlag af Førkrigstidens Priser), var højst ugunstig for Ejerne, men meget gunstig for Arvefæsterne, og nogen egentlig „social“ Grund til at begunstige de sidste paa denne Maade kunde der vel næppe siges at foreligge. Det er ikke uden Grund blevet sagt, at Arvefæstets Afskaffelse var et Skridt i antigeoistisk Retning, fordi Afgiften jo varierede med Købesummerne, og der nu vilde kræves en højere kontant Købesum for de paagældende Ejendomme. Geoismen havde nu ellers en saadan Tilslutning i politiske Krese, at de Jordlove, der gennemførtes 1919 med Hensyn til Dispositionen over bl. a. de fra Len og Stamhuse eksproprierede Jordarealer, kunde gennemføre en Ordning med en Slags offentligt Fæste. Men mod det gamle private Fæste vilde man nu engang ikke vise Skaansel, og Principer blev ikke afgørende, naar det gjaldt om at faa de sidste Rester af det gamle Godsvæsen ryddet til Side. Der var kun ca. 3000 Bøndergaarde tilbage under Fæsteforholdet, da Lov om Fæstegodsets Overgang til Selveje af 30. Juni 1919 paabød Fæsteafløsning for den Købesum, der i ethvert Tilfælde beregnedes ved Kapitalisering med 25 af de aarlige Ydelser efter Fæstebrevet plus det Beløb, der med Rente og Rentens Rente til 4 pCt. p. a. i Fæsterens efter hans Aldersklasses beregnede Middellevetid udgør Forskellen mellem Kapitaliseringsbeløbet og Vurderingssummen for Ejendommen. Herved fik den yngre Fæster altsaa sin Gaard billigere end den ældre, og der var omhyggelig sørget for, at Godsejeren ikke skulde faa mere, end der strengt kunde tilkomme ham i Forhold til, hvad hver Gaard i Øjeblikket faktisk var værd (hvilket maatte afhænge af det Tidspunkt, da den efter en Sandsynlighedsberegning kunde blive fæsteledig og saaledes igen var til hans Disposition for Bortsalg eller ny Bortfæstning). Fæsteafsløsningsloven kaldes af Juristen *Fr. Vinding Kruse* (i hans Værk *Ejendomsretten I*, S. 225) den ud fra Grundlovens Bestemmelse om Ejendomsret mest angribelige af moderne danske Love, fordi man, da Priserne forandrede sig, ved en Tillægslovgivning ret vilkaarligt gik over til at anvende et andet Vurderingsgrundlag end det oprindeligt fastsatte. Alligevel blev Loven, da der opstod en Proces, ved Højesteret erklæret for grundlovsmæssig.

1902 var der udstedt en Lov om Fæste-, Leje- og Tjenestehuse,

en Lov, der bl. a. gav Regler om Erstatning for Forbedringer (ligesom den, der siden 1861 gjaldt for Fæstegaarde). 1919 ændredes Loven, og der indførtes en Slags Fæstetvang for Huse med Tilliggender af over $\frac{1}{2}$ ha. Disse Huse skulde, hvis Ejeren ikke selv drev dem, enten gives i Livsfæste eller udlejes for mindst 8 Aar.

Ved det hele Kompleks af Lovgivning, der 1918—1919 gennemførtes vedrørende Landboforhold, afsluttedes den Bevægelse, der indlededes ved det 18. Aarhundredes Landboreformer i Retning af det gamle Godsvæsens Afvikling og den dermed følgende Demokratisering af Jordbesiddelsens Forhold. Samtidig øjnedes ved de nye Love om Husmandsbrug en Indledning til Skabelsen af Forhold, hvor der i Stedet for de Herremænd, der tidligere havde haft saa megen Magt over Jorden og dens Dyrkere, var traadt den ene store Herre, som moderne Mennesker er underlagt: Statsmagten.

Efter 1919 ophørte der at være et egentligt Godsvæsen i Danmark, og det er en betegnende Følge heraf, at der efterhaanden ophørte at være særlige Godsforvalterstillinger. De sidste Godsforvaltere havde for saa vidt afsluttet deres Opgave, da de havde tilendbragt Likvideringen af det gamle Godssystem. Godsejerne selv vedblev at eksistere som Besiddere af det store Land- og Skovbrug. De tidligere Majoratsbesiddere og andre adelige eller med Adelen assimilerede Godsejere vedblev ogsaa herefter at udgøre en ret tæt sluttet og ved mange Familiebaand sammenhørende Befolkningsgruppe af klart kulturelt Særpræg og gennemgaaende med den Følelse at være sat til Værn for visse Traditioner. I Løbet af Mellemkrigstiden ændredes efterhaanden i nogen Maade den almindelige Opfattelse af de store Landejendommers kulturelle, sociale og økonomiske Betydning. Der blev i mange Krese Tvivl om, at det absolut rigtige og i enhver Henseende heldige var sket ved Lovgivningen i 1919. Der følte en vis Uhygge over for den Skæbne, der maatte ramme mange gamle Herregaarde og dermed en af det danske Landskabs Skønhedsværdier, hvis Ejerne ikke mere fik Raad til at opretholde dem, og man fandt det en lidt trist Udvej at forvandle dem f. Eks. til Musæer eller Fængsler. Saa kom 1930ernes haarde Landbrugskrise, der gjorde det noget vanskeligere at tro paa det holdbare i en fortsat Udstykning efter de hidtil fulgte Linjer, og i en vis Sammenhæng hermed blev ganske særlig inden for Socialdemokratiet Grobund for den Tanke, at Landarbejdere maaske ikke altid stod sig ved at blive forvandlet til Hus-

mænd, og at det derfor, hvis man vilde beskæftige saa mange Folk som muligt ved Landbruget, vilde være godt ogsaa at bevare den Slags Landejendomme, der var i Stand til at sysselsætte et Antal af gifte, fast ansatte Arbejdere.

Et stort landbopolitisk Spørgsmaal for Fremtiden maa det være, om der stadig i Danmark er Brug for „Gødser“ i den reducerede Betydning af store Land- og Skovbrug. Det er et Spørgsmaal, der kræver flere Slags Undersøgelser, fordi det er meget mere sammensat og kan ses fra langt flere Sider, end det ofte har været Skik at gøre det i den politiske Agitation eller parlamentariske Forhandling.

II

HERREGAARDES OG GODSERS UDBREDELSE OG FORDELING I DANMARK

Af *Therkel Mathiassen*.

Vi har i det foregaaende fulgt Herregaardene og Godsejerstanden op til vore Dage, og vi har set, hvordan det tyvende Aarhundrede har været en Nedgangsperiode, baade politisk og økonomisk. Godsejernes politiske Magt er brudt, og Herregaarde og Godser er gaaet tilbage baade i Antal og Størrelse. Aarsagerne hertil er klarlagt i det foregaaende; men vi mangler en Opgørelse over, *hvor* stor Tilbagegangen er og hvor den har sat stærkest ind.

Før vi derfor gaar over til at diskutere Forholdene i Øjeblikket, bliver det nødvendigt at kaste et Blik paa de nærmest foregaaende Aartier, nærmere betegnet Perioden siden 1900, da *den moderne Udstykningsbevægelse* satte ind, idet vi hele Tiden ser Forholdene fra de store Gaardes Synspunkt. Først et Par Ord om selve Udstykningsbevægelsen. Grundlaget for den moderne Udstykningsbevægelse er Loven af 24. Marts 1899 — gennemført af en konservativ Regering med en Godsejer som Landbrugsminister —, der gav Adgang til Statslaan ved Oprettelse af nye Husmandsbrug. Det var dog først Loven af 6. April 1906, der satte Fart i Udstykningen, idet den gav Adgang til Statslaan til Udstykningsforeninger. Først nu kunde der skaffes saa store Midler tilveje, at man turde binde an med saa store Opgaver som at udstykke Herregaarde til Husmandsbrug. Navnlig i Jylland blev nu en Række Herregaarde købt af Udstykningsforeningerne og udstykkede. Det bedst kendte Eksempel er Store Restrup, hvorfra allerede i 1897 550 ha var udstykket af et privat Konsortium; Resten af Ejendommen, 580 ha, købtes 1912 for 400.000 Kr. af Aalborg Amts

Udstykningsforening, der delte den i 60 Parceller og indrettede Hovedbygningen til Husmandsskole. I Aarene før forrige Verdenskrig fandt der tillige en stærk privat Udstykning Sted, idet en Mængde større Gaarde blev opkøbt af Konsortier og Gaardslagtere, der som en privat og ofte ganske lønnende Forretning lod Gaardene udstykke; mange værdifulde Storgaarde blev ødelagt i denne Periode, og mange nye Smaabrug opstod, dog langt fra altid af en saadan Kvalitet, at de nye Ejere selv med Flid og Nøjsomhed kunde klare sig; en kontrollerende og regulerende Indflydelse fra Statsmagts Side viste sig efterhaanden nødvendig.

Da Lens afløsningen i 1919 og de følgende Aar fremskaffede store nye Arealer til Udstykning, blev Administrationen af denne lagt i Hænderne paa en ny Institution, Statens Jordlovsudvalg, der efterhaanden overtog og ledede næsten al Udstykning. Det var meget store Arealer — som nævnt i det foregaaende ca. 22.000 ha — der ved Lens afløsningen blev frataget Godsernes Hoved- og Avlsgaarde og efterhaanden blev udstykkede i Husmandsbrug. Men efterhaanden som denne Jord blev opbrugt, købte Jordlovsudvalget i det frie Marked mere Jord til Udstykning, snart hele Godser, snart hele Gaarde og snart kun Arealer af Gaarde; Midler hertil fik Jordlovsudvalget dels gennem Jordfonden, hvori de af Majoratsgodserne afgivne Kapitaler indgik, dels gennem de aarlige Bevillinger paa Finansloven. Det er meget store Pengebeløb, mange Millioner, der i Aarenes Løb er ofret paa Udstykningssagen.

Er der da i Løbet af denne Periode sket en Formindskelse af Herregaardenes Antal, der virkelig betyder noget?

Nedenstaaende Tabel viser, i hvor høj Grad Udstykningen gennem de 40 Aar fra 1900 til 1940 har formaaet at formindske Antallet af store Gaarde. Tabellen viser Antallet af Gaarde med mindst 20 Tønder Hartkorn¹⁾ i alle Landets Amter i 1900 og 1940, og derefter findes en tilsvarende Tabel for Gaarde med over 40 Tønder Hartkorn. Hartkornsansættelsen er her benyttet, idet den danner et bedre Sammenligningsgrundlag end Arealet og da der ved 1900 ikke var noget, der hed Ejendoms- og Grundskyldsvurdering.

¹⁾ Det bemærkes her, at dette Antal større *Gaarde* repræsenterer et noget mindre Antal Ejendomme, idet flere Gaarde med over 20 Td. Hartkorn jo ofte hører sammen til samme Gods. Tabellen kan saaledes ikke direkte sammenlignes med den S. 100 anførte, da denne viser Antallet af *Ejendomme*. For Sønderjylland er kun Tiden siden Genforeningen taget i Betragtning, og i Stedet for Hartkorn er Ejendomsskyldvurderingen paa henholdsvis 200.000 og 400.000 Kr. sat som Grænse.

Amt	Over 20 Td. Hartkorn		Over 40 Td. Hartkorn	
	1900	1940	1900	1940
Hjørring	39	12	9	1
Thisted.....	20	4	3	0
Aalborg	48	17	14	5
Viborg	40	16	7	4
Randers	64	43	26	18
Aarhus	53	40	23	13
Ringkøbing.....	15	9	4	2
Vejle	63	57	18	13
Ribe.....	9	3	2	1
Haderslev	42	20	3	1
Aabenraa.....	15	8	5	2
Sønderborg.....	12	4	8	0
Tønder.....	11	6	3	2
Jylland ialt	431	239	125	62
Frederiksborg	34	35	13	9
København	35	30	19	17
Holbæk	83	69	51	43
Sorø	68	70	49	40
Præstø	82	79	55	48
Bornholm	1	0	0	0
Odense	79	67	40	32
Svendborg	97	78	38	33
Maribo	111	115	65	63
Øerne ialt	590	543	330	285
Hele Landet.....	1021	782	455	347

Af denne Tabel ses det, at Antallet af Gaarde med over 20 Td. Hartkorn i hele Landet i Løbet af disse 40 Aar er gaaet tilbage fra 1021 til 782 eller med 23 %; men denne Tilbagegang er meget ulige fordelt i de forskellige Landsdele, idet der i Jylland er en Tilbagegang paa 45 %, paa Øerne paa 8 %. Ser man efter, hvordan Udstykningen har taget fat i de forskellige Amter, viser der sig ogsaa karakteristiske Forskelle. En meget stor Tilbagegang, til under Halvdelen, er der at notere i de jyske Amter Hjørring, Thisted, Aalborg, Viborg, Ribe og tildels Ringkøbing og de sønderjyske Amter; ja i Thisted Amt er endog de fire Femtedele og i Hjørring og Ribe Amter de to Trediedele af Herregaardene blevet udstykkede. Ogsaa i de sønderjyske Amter har Udstykningen siden Genforeningen været stærk,

næsten udelukkende ved Udstykning af Domænegaarde og Gaarde, opkøbt af Jordlovsudvalget. Mindre kraftig har Udstykningen været i de østjydske Amter; Randers Amt har kun mistet Trediedelen, Aarhus Fjerdedelen og Vejle Amt Tiendedelen af deres store Gaarde i dette Tidsrum.

Paa Øerne ser vi de fleste Steder en jævn, men ikke særlig stor Tilbagegang, størst i Amter som Holbæk, Odense og Svendborg (en Femte- eller Sjettedel), næsten ingen i Sorø og Præstø og endog Fremgang i Frederiksborg og Maribo. Er der da slet ikke udstykket i Nordsjælland og paa Lolland-Falster? Jo, men Sammenlægningen har her været stærkere end Udstykningen. I Nordsjælland er det velhavende Københavnerne, der ved Tilkøb af Nabogaarde eller -arealer forøger deres Landbrugs- og Lystejendomme og derved ofte skaber hele smaa Godser. Paa Lolland-Falster er det Proprietærgaarde, der paa samme Maade har vokset sig store.

Denne Tabel over Gaardene med over 20 Td. Hartkorn giver dog ikke noget udtømmende Billede af Udstykningens Størrelse. Mange Udstykninger kan slet ikke ses her, idet Hovedparcellerne ofte har mere end 20 Td. Hartkorn; dette gælder navnlig mange af Lens afløsningens Udstykninger, hvor der ofte blev en større Hovedparcel tilbage. For at faa et rigtigere Billede frem maa vi saaledes supplere Tabellen med den tilsvarende for Ejendomme paa over 40 Td. Hartkorn.

Vi ser her en Tilbagegang for hele Landet med 24 %, i Jylland alene med 50 %, paa Øerne alene 14 %. Ser vi paa de enkelte Amter, er det stadigvæk de samme, der viser den store Tilbagegang, Nord- og Vestjylland og Sønderjylland; ja i Amter som Thisted og Sønderborg er Gaarde af denne Størrelsesklasse helt forsvundet, medens der i Hjørring af ni kun er een tilbage. Mindre er Tilbagegangen i de østjydske Amter og paa Øerne; her viser dog alle Amter, selv Maribo, Tilbagegang.

Det kunde være ganske interessant at se, hvordan Landets *største Gaarde* har klaret denne Udstykningsperiode. I 1900 fandtes der ialt 71 Gaarde, hvorfra der blev drevet et samlet Landbrug paa 80 Td. Hartkorn og derover; nu er Antallet 41; der er altsaa sket en Formindskelse paa 40 %. Dette skyldes hovedsagelig Lens afløsningen, idet en stor Del af disse store Gaarde hørte under Majoratsgodserne og maatte afgive Udstykningsjord ved Afløsningen.

Det kunde ogsaa have sin Interesse at se, hvordan *Godserne*, de store Ejendomme, der foruden Hovedgaarden i Reglen omfatter Avls-
gaarde, Bøndergaarde, Lejehuse, Skove m. m., har klaret denne Ud-
stykningsperiode siden 1900.

Nedenstaaende Tabel viser dels det samlede Antal Godser (den
nedre Grænse sat ved 100 Td. Hartkorn) ved 1900 og 1940, dels de
større Godsers (med henh. over 200, 500 og 1000 Td. Hartkorn) Antal
ved samme Tidspunkter.

	Jylland		Øerne		Ialt	
	1900	1940	1900	1940	1900	1940
Over 100 Td. Hartkorn..	32	14	132	85	164	99
Over 200 Td. Hartkorn..	8	1	91	29	99	30
Over 500 Td. Hartkorn..	4	0	30	2	34	2
Over 1000 Td. Hartkorn.	2	0	7	0	9	0

De samlede Arealer, der hørte under Ejendomme med mindst
100 Td. Hartkorn i 1900 og 1940, fremgaar af nedenstaaende Tabel,
idet Tallene for 1900 kun er omtrentlige:

	Samlet Areal i km ²		Procentdel af det samlede Areal	
	1900	1940	1900	1940
Jylland	900	441	3	1,5
Øerne.....	3070	1530	24	12
	3970	1971	9,2	4,5

Af disse Tal kan vi se, at der i Løbet af disse 40 Aar er sket en
stærk Tilbagegang for Godserne, baade i Antal og Areal. Antallet
af Godser med over 100 Td. Hartkorn er gaaet ned til godt Halvdelen;
men for de større Godser er Tilbagegangen langt stærkere. Af Godser

med over 200 Td. Hartkorn er der nu kun knap Trediedelen af, hvad der var dengang, og af Godser med over 500 Td. Hartkorn, hvoraf der ved 1900 dog endnu var 34 tilbage, er der nu kun 2 tilbage; og Klassen med over 1000 Td. Hartkorn er helt forsvundet. Tilbagegangen er ogsaa her størst i Jylland, hvor der i Forvejen kun var faa Storgodser. Ser vi paa Godsernes samlede Areal, er det blevet halveret i denne Periode.

Hvad er nu Aarsagen til denne stærke Tilbagegang for Godserne i Løbet af denne Periode? En af Aarsagerne er Bortsalget af det sidste Fæstegods; endnu ved 1900 var der til visse Godser en betydelig Mængde Fæstegods, og dette blev efterhaanden bortsolgt. Dernæst Lensaflysningen i 1919, der tvang Majoratsgodserne til at afgive Trediedelen af deres Landbrugsjord til Udstykning; men dernæst medførte denne Lov, at Majoratsgodserne kunde sælges og deles, og dette har i adskillige Tilfælde medført Sønderdeling af de store Ejendomme. Endelig har de stærkt tyngende Ejendomsskatter og den stærkt progressive Formueskat gjort det mere og mere vanskeligt at holde de store Godser sammen, efter at Lensloven har berøvet dem største Delen af deres rørlige Kapital.

Naar vi nu skal diskutere *Storbesiddelsens Udbredelse og Fordeling i Nutidens Danmark*, er det først nødvendigt at definere, hvad det er vi taler om, og klassificere Ejendommene paa en fornuftig Maade. Hvad forstaar vi da ved en Herregaard, og hvad forstaar vi ved et Gods? Vi maa her, naar vi skal behandle Materialet statistisk, se bort fra alle historiske og arkitektoniske Argumenter, se bort fra, om en Ejendom er en gammel Sædegaard eller Hovedgaard, eller om den er en forholdsvis nyoprettet Avlsgaard, og ogsaa se bort fra, om den har anselige „herregaardsagtige“ Bygninger eller ej. Her er det kun Størrelsen, det kommer an paa.

Som nedre Grænse for de Ejendomme, vi i det følgende skal diskutere, vil vi da sætte 20 Tønder Hartkorn, idet dog Ejendomme, der har et Areal mindre end 100 ha, ikke er medregnet, selv om de har over 20 Td. Hartkorn. Med alle sine Mangler giver den gamle Hartkornsansættelse i de fleste Tilfælde en ganske god Maalestok for en Landbrugsejendoms Størrelse og Værdi; og den har den store Fordel, at den er uforanderlig fra Aar til Aar og saaledes danner et ganske godt Sammenligningsgrundlag, medens for Eksempel Ejendomsskyldværdien ofte varierer en Del fra Vurdering til Vurdering; Arealet alene

kan heller ikke bruges, da Jordens Bonitering jo er saa uhyre forskellig, saa en Gaard i Vestjylland paa 200 ha ofte kun er en Bondegaard, medens en tilsvarende Ejendom paa Øerne næsten altid vil være i Herregaardsklassen.

Grænsen paa 20 Tønder Hartkorn er ganske vist sat temmelig lavt; især paa Øerne og i Sydøstjylland faar vi her en Del Ejendomme med, som i daglig Tale kaldes Proprietærgaarde; men sætter vi Grænsen højere, faar vi ikke med en stor Del Ejendomme, navnlig i Jylland, som absolut betragtes som Herregaarde, gamle Hovedgaarde, ofte med anselige Bygninger og ofte med betydelige Jordarealer. Saa har denne Grænse den praktiske Fordel, at alle Ejendomme med over 20 Tønder Hartkorn er opført i Statshaandbogen, saa det er let at følge deres Skæbne fra Aar til Aar.

Men denne Grænse kan alligevel ikke benyttes alene. Ligesom i Statshaandbogen er det ogsaa her nødvendigt at medtage en Række større Ejendomme, som af en eller anden Grund — det kan være gammel Overdrevsjord, opdyrket Mose eller Hede, inddæmmede Arealer eller Skove — ikke naar de 20 Tønder Hartkorn, men som alligevel absolut hører med til samme Klasse. Derfor supplerer vi den nævnte Grænse med en ny, idet vi ogsaa medtager Ejendomme med et Areal paa mindst 100 ha (een Kvadratkilometer), naar de samtidig har en Ejendomsskyldværdi paa over 200.000 Kr.; i Sønderjylland, hvor vi ingen Hartkornsansættelse har, benyttes kun denne sidste Grænse.

Ejendomme over denne Grænse er jo af højst forskellig Størrelse, og vi deler dem derfor i følgende Klasser:

Mindre Herregaarde, fra 20—40 Td. Hartkorn (mindst 100 ha).

Større Herregaarde, fra 40—100 Td. Hartkorn (mindst 200 ha).

Godser, over 100 Td. Hartkorn (mindst 500 ha).

Disse Grænser maa saa ogsaa suppleres paa samme Maade som Undergrænsen for den laveste Klasse, saaledes at 40 Td. Hartkorn svarer til et Areal paa 200 ha med en Ejendomsskyldværdi paa 400.000 Kr., 100 Td. Hartkorn til et Areal paa 500 ha med en Ejendomsskyldværdi paa 1 Million Kroner.

Ejendommene over denne sidste Grænse er næsten alle, hvad man forstaar ved Godser, det vil sige, at de bestaar ikke alene af en enkelt stor Landbrugsejendom, en Hovedgaard, men har desuden oftest under sig andre Ejendomme, Hovedgaarde, Avlsgaarde, Forpagter-

gaard, Skove o. s. v. Af disse Godser kan man igen udskille Gruppen med over 200 Tønder Hartkorn eller med over 1000 ha og 2 Mill. Kr. i Ejendomsskyldværdi som en særlig Klasse, *Storgodserne*.

Nedenfor følger en Liste over Antallet af Storbesiddelser af disse forskellige Klasser i Landets enkelte Amter:

Amt	Mindre Herregaarde 20—40 Td. H.	Større Herregaarde 40—100 Td. H.	Mindre Godser 100—200 Td. H.	Storgodser over 200 Td. H.	Ialt
Hjørring	14	3	0	0	17
Thisted	7	1	0	0	8
Aalborg	25	3	2	1	31
Viborg	14	6	1	0	21
Randers	22	14	6	0	42
Aarhus	29	10	4	1	44
Ringkøbing	9	2	0	0	11
Vejle	44	11	2	0	57
Ribe	3	1	0	0	4
Haderslev	14	0	1	0	15
Aabenraa	7	0	0	0	7
Sønderborg	3	1	0	0	4
Tønder	2	1	0	0	3
Jylland ialt	193	53	16	2	264
Frederiksborg	25	9	0	1	35
København	14	11	3	2	30
Holbæk	31	31	5	2	69
Sorø	23	14	10	6	53
Præstø	16	19	12	7	54
Sjælland ialt	109	84	30	18	241
Odense	28	15	5	3	51
Svendborg	36	14	8	5	63
Fyn ialt	64	29	13	8	114
Maribo	39	26	8	8	81
Hele Landet	405	192	67	36	700

I denne Liste er medtaget de Staten tilhørende store Gaarde, derimod ikke andre Staten tilhørende Arealer, Skove, Mose-, Hede- og Klitarealer, og heller ikke f. Eks. de Københavns Kommune eller Sorø Akademi tilhørende Skovarealer.

Hvor store Arealer indtager nu disse større Landejendomme? Dette fremgaar af nedenstaaende Tabel, der dels viser, hvor mange Kvadratkilometer Ejendommene af de forskellige Størrelsesklasser indtager i Landets forskellige Amter og i Landsdelene og hele Landet, og dels viser, hvor mange Procent af vedkommende Amts eller Landsdels Areal, de indtager:

Amt	Mindre Herregaarde		Større Herregaarde		Godser		Ialt	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%
Hjørring	46	1,7	18	0,6	25	0,9	90	3,2
Thisted	18	1	4	0,2	0	0	22	1,2
Aalborg	66	2	27	1	121	4	214	7
Viborg	37	1,2	43	1,8	36	1,2	116	4,2
Randers.....	60	2	95	4	113	5	268	11
Aarhus.....	61	2	45	2	106	4	212	8
Ringkøbing ...	22	0,5	11	0,2	0	0	33	0,7
Vejle	77	3	43	2	20	0,9	140	6
Ribe	8	0,3	9	0,3	0	0	17	0,6
Haderslev	25	2	0	0	17	1	42	3
Aabenraa	12	1,6	0	0	0	0	12	1,6
Sønderborg ...	7	1,6	2	0,5	0	0	9	2,1
Tønder	7	0,5	11	0,9	0	0	18	1,4
Jylland ialt ...	446	1,5	308	1	439	1,5	1193	4
Frederiksborg.	29	2	34	3	30	2	93	7
København ...	21	2	31	3	76	7	128	12
Holbæk	64	3	143	8	88	5	295	16
Sorø	39	3	50	3	275	19	364	25
Præstø	25	1,5	82	5	411	24	518	31
Sjælland ialt ..	179	2,3	339	4,6	880	11,7	1398	18,6
Odense	44	2	48	3	144	8	236	13
Svendborg	68	4	61	3	204	12	333	21
Fyn ialt.....	112	3	109	3,3	348	10	569	16,3
Maribo.....	75	4,2	85	4,9	284	15,7	444	24,8
Hele Landet...	812	1,9	841	2	1951	4,5	3604	8,4

En endnu bedre Oversigt over de store Landejendommers Udbredelse og Fordeling over de forskellige Landsdele giver Kortet bag i Bogen. Paa dette er indtegnet med forskellige Signaturer de Arealer,

der hører under henholdsvis mindre og større Herregaarde og Godser. Naturligvis kan der ikke paa et Kort i denne Maalestok indtegnes enhver isoleret lille Skov, der hører under et Gods; men i det store og hele vil dette Kort give et ganske paalideligt Billede af Storbesiddelsernes Udbredelse i Danmark.

Hvad kan der saa udledes herom af disse Tabeller og Kort? Vi ser, at der ialt findes 700 Landejendomme over den vedtagne Grænse, fordelt med 264 i Jylland, 241 paa Sjælland, 114 paa Fyn og 81 paa Lolland-Falster. Allerede her ser vi, at Jylland har forholdsvis faa store Ejendomme, og dette gælder især de lidet frugtbare nord- og vestjydske Egne, medens der dog er en Del i Østjylland, hvor Vejle Amt har flest, med 57 Ejendomme, et Tal, der kommer ganske godt op mod de godsrige Amter paa Øerne, Holbæk 69, Sorø 53, Præstø 54, Odense 51, Svendborg 63, selv om det ikke nær naar Rekorden, der indehaves af Maribo Amt med 81.

Ser man paa de forskellige Størrelsesklasser, træder Forskellen mellem Jylland og Øerne endnu stærkere frem. Af de mindre Herregaarde har Jylland omtrent Halvdelen, og det er for Eksempel disse mindre Gaarde, som oftest mere har Karakter af Proprietærgaarde, der bringer Tallene for Vejle og Haderslev Amter saa højt op. Gaar vi til de større Herregaarde, har Jylland kun en Fjerdedel af disse, og gaar vi til Godserne, har Jylland kun 18 mod Øernes 85, og af Storgodser har Jylland kun to mod Øernes 34. De jydske Herregaarde er saaledes baade færre og mindre end Øernes; og ser vi paa Fordelingen indenfor Jylland, træder Østjyllands Overlegenhed endnu stærkere frem, naar vi betragter de større Ejendommers Fordeling; saaledes findes der ikke i Amterne Hjørring, Thisted, Ringkøbing og Ribe en eneste Ejendom, der er saa stor, at den kan kaldes Gods.

En Særstilling i Jylland indtager Sønderjylland, hvor der kun i enkelte Strøg, som Sundeved og Als, fra gammel Tid har været Herregaarde. Vel findes der i den østlige Del af Haderslev Amt mange større Gaarde, men disse adskiller sig kun ved Størrelsen fra de andre Gaarde og skiller sig ikke ud som en særlig Klasse; deres Ejere benytter sig da ogsaa oftest endnu af den demokratiske Titel „Gaardejer“. En anden Klasse Gaarde i Sønderjylland er Domænegårdene, oftest sammenkøbt af den preussiske Stat, men efter Genforeningen overtaget af den danske Stat, der har udstykket de fleste af dem; ogsaa disse har i Reglen meget beskedne Hovedbygninger.

En Særstilling blandt Øerne indtager Bornholm, der slet ikke er opført i Tabellerne. Paa Bornholm findes slet ikke Herregaarde, og i Øjeblikket er der ingen af dens talrige Proprietærgaarde, der naar op over de 20 Tønder Hartkorn (idet man her maa bemærke, at en bornholmsk Tønde Hartkorn kun svarer til $\frac{2}{3}$ Tønde Hartkorn i det øvrige Land).

Af den næste Tabel kan vi læse, hvor lille en Del af hele Landets Areal der i Virkeligheden hører under Herregaarde og Godser, nemlig 8,4 %; og dette tiltrods for, at vi har sat Grænsen saa lavt, som vi har. Trækker vi den mindste Gruppe, der som sagt oftest mere har Karakter af Proprietærgaarde end af Herregaarde, fra, faar vi kun 6,5 %; og hvis vi kun tager de virkelige Storbesiddelser, Godserne, med, ser vi, at de kun indtager 4,5 % af hele Landets Areal; og af disse Procenttal udgør Skovarealerne en meget betydelig Del: Af de 3604 km², der ialt hører under de større Landejendomme, er de 1217, altsaa godt Trediedelen, Skov; og denne Procentdel stiger indenfor de større Størrelsesklasser. Af de 1951 km², der hører under de egentlige Godser, er saaledes de 835 Skov. Af de 4,5 %, der hører under Godserne, er saaledes de 1,9 % Skov. Af hele Landets Areal er det saaledes kun 2,6 %, der hører under Godserne som egentlig Landbrugsarealer.

I Tabellerne over Arealerne og paa Kortet træder den ulige Fordeling i Landets forskellige Dele meget stærkt frem. I Jylland er der kun 4 % af Arealet, der hører under større Ejendomme, og af dette er det kun $1\frac{1}{2}$ %, der hører under Godserne; heraf er næsten Halvdelen Skov. Indenfor Jylland varierer Procenten iøvrigt fra 10 i Randers Amt til 0,6 i Ribe Amt. Paa Øerne ligger Præstø Amt højest med 31 %, og af disse hører de 24 under Godser; dernæst følger Sorø og Maribo med hver 25, Svendborg med 21 og Holbæk med 16 %; lavest ligger Frederiksborg med 7 %. Paa Kortet fremgaar det ogsaa tydeligt, i hvor høj Grad Sydøstsjælland er Storgodsland, med det ene store Godskompleks ved Siden af det andet.

Hvor store er Landets største Godser, og hvilke er de? Nedenfor findes en Liste over Landets Godser, med deres Hartkorn, Areal og Ejendomsskyldværdi, ordnet efter Størrelse (Hartkorn).

Vi ser af denne Liste, at Danmark har ingen meget store Godser mere; selv de største af dem naar ikke nær op til Størrelsen af et komplet Baroni, der var paa 1000 Tønder Hartkorn, og kun faa naar

Navn	Hartkorn	Samlet Areal (ha)	Deraf Skov (ha)	Ejendomsskyld (i Tusinde Kr.)
Bregentved	655	6645	2743	7323
Wedellsborg	529	4000	1407	4410
Krenkerup	486	3932	1675	4796
Vallø	446	4050	2823	4971
Gisselfeld	433	3930	2289	3815
Gaunø	407	3804	1215	3750
Knuthenborg	402	2932	1176	4425
Ravnholt	381	3200	1324	4386
Tranekær	378	3300	1300	5020
Korselitze	371	2940	1712	3620
Frijsenborg	339	6100	4677	3423
Giesegaard	297	3189	1246	3212
Orupgaard	292	2930	2046	3312
Gyldensteen	289	2150	541	2019
Gjorslev	279	1820	770	2203
Halstedkloster	273	1800	903	2265
Ledreborg	264	1800	782	2368
Aalholm	264	2690	1500	2715
Lystrup	253	1750	606	1969
Vemmetofte	251	2350	1425	2636
Rosenfeld	249	2114	458	2316
Hverringe	245	1510	248	2223
Holsteinborg	236	1908	662	2157
Skjoldenæsholm	223	2613	1418	2561
Jægerspris	221	3000	1616	2848
Egeskov	218	1540	570	2358
Arreskov	212	1400	486	2000
Brattingsborg	211	2434	880	1991
Brahetrolleborg	208	2370	1682	2247
Lerchenborg	205	1660	410	2178
Beldringe	202	1500	765	1647
Svenstrup	202	2430	1670	1984
Krengerup	183	1882	899	2189
Gunderslevholm	193	1500	735	1755
Klintholm	191	1750	757	1556
Lindholm	187	1560	520	1430
Fuglsang	187	1920	851	2403
Orebygaard	183	2280	1295	2529
Næsbyholm	183	1630	893	1794
Store Frederikslund	180	1900	1135	1678
Saltø	177	1100	291	1499
Førslevgaard	175	1150	350	1474
Lindenberg	174	8977	4512	3022
Gyldenholm	169	2100	1360	2436
Glorup	166	1140	486	1422

Navn	Hartkorn	Samlet Areal (ha)	Deraf Skov (ha)	Ejendomsskyld (i Tusinde Kr.)
Erholm	163	1090	553	1527
Hvidkilde.....	161	2070	1460	1930
Ryegaard.....	161	1200	440	1458
Torbenfeldt.....	159	1400	830	1337
Espe	159	950	210	1308
Charlottendal.....	159	1440	873	1590
Marienburg.....	158	1200	337	1622
Birkelse	158	3792	74	1828
Basnæs	155	960	203	1620
Borreby	151	800	96	1084
Iuelsberg	148	906	198	1385
Egebjerggaard.....	144	1500	508	1484
Nordfeld	143	950	226	1173
Tjele	142	2600	1442	1364
Palsgaard	141	1265	375	1547
Valbygaard	141	856	348	1111
Herlufsholm.....	141	1081	760	2023
Valdemar Slot.....	140	1370	952	1672
Petersgaard.....	140	1360	1047	1248
Schelenborg.....	140	1085	95	988
Kragerupgaard.....	138	800	129	1256
Brahesborg.....	137	940	249	1225
Vennerslund.....	136	1000	338	1120
Bonderup (Holbæk A.)...	136	1030	338	1073
Clausholm.....	135	1420	692	1216
Nysø	133	1300	740	1405
Lilliendal.....	132	960	420	1194
Rosendal	130	830	209	1126
Gedsergaard.....	130	680	34	1024
Holstenshus.....	129	1030	590	1158
L yngbygaard (Sorø A.)...	128	780	101	1065
Høvdinggaard.....	128	900	230	1201
Kalø	126	1050	377	1285
Frederiksdal (Maribo A.)...	124	575	47	1019
Pandebjerg	122	709	212	965
Aakær.....	120	1095	339	1148
Holckenhavn.....	120	920	323	1352
Mattrup	120	1710	710	1488
Orenæs.....	118	640	578	600
Tybjerggaard.....	116	720	166	908
Lungholm.....	113	1660	123	1076
Broholm	110	900	450	1102
Engelholm.....	109	700	238	902
Holmegaard.....	108	1300	253	780
Overgaard	107	1290	215	665

Navn	Hartkorn	Samlet Areal (ha)	Deraf Skov (ha)	Ejendomsskyld (i Tusinde Kr.)
Løvenholm	106	3593	2620	1633
Kongsdal	106	1022	339	911
Hørbygaard	104	635	248	769
Skørringe	104	984	359	1110
Gammel Køgegaard.....	103	1008	584	1088
Mejlgaard	103	2020	1094	1047
Steensgaard (Fyn)	102	1000	565	1022
Rathlousdal	101	1230	690	1089
Bygholm	99	690	90	1608
Skaføgaard	99	2050	1280	1236
Nørlund	52	1990	1398	1094
Ry Nørskov	37	1920	920	1000
Gram.....	—	1731	966	1695

op paa Størrelse med et komplet Stamhus, 400 Td. Hartkorn. I Lande som Tyskland og England træffer vi ganske anderledes store Godser.

Det kan imidlertid ogsaa have sin Interesse at se paa Antallet og Fordelingen af *de store Landbrugsbedrifter*; de foran omhandlede Tal omfatter jo hele Arealet af de forskellige Ejendomme, der ofte, foruden Hovedgaarden, bestaar af flere andre Landbrugsejendomme, Skove o. s. v., og en Del af dem er rene Skovejendomme. Nedenfor er derfor givet en Liste over Antallet af Gaarde af de forskellige Størrelsesklasser i Landets forskellige Amter; i Hartkornet er her kun medregnet det Areal, der drives som Landbrug under selve Gaarden; de større Gaarde under Godserne, der i de foranstaaende Tabeller er medregnet i Godsernes Tal, er her optalt for sig, da de jo er selvstændige Landbrugsbedrifter, selv om de hører under et Gods. I Sønderjylland regnes i Stedet med Ejendomsskyldværdien, 1 Td. H. = 10,000 Kr.

Angaaende disse store Landbrug ser vi en ganske tilsvarende Fordeling, som vi saa for de samlede Ejendomme: Øerne har langt flere end Jylland, og Overvægten bliver større og større, jo højere vi kommer op i Størrelsesklasserne; af Gaarde med over 80 Td. Hartkorn har Jylland saaledes 6 mod Øernes 41. Indenfor Jylland ligger Tyngdepunktet i de østjydske Amter, Randers, Aarhus, Vejle, for de større Gaarde i de to førstnævnte; hvad de helt store Gaarde angaar, er Randers Nummer eet. Paa Øerne ligger Maribo i Spidsen, omend Præstø for de største Gaardes Vedkommende ligger foran. Før Lens-

Amt	20—40 Td. H.	40—60 Td. H.	60—80 Td. H.	80—100 Td. H.	Over 100 Td. H.
Hjørring.....	11	1	0	0	0
Thisted.....	4	0	0	0	0
Aalborg.....	15	0	0	0	0
Viborg.....	13	2	1	0	0
Randers.....	25	8	5	2	1
Aarhus.....	27	10	1	0	1
Ringkøbing.....	6	2	0	0	0
Vejle.....	45	5	1	2	0
Ribe.....	2	0	0	0	0
Haderslev.....	15	0	0	0	0
Aabenraa.....	6	0	0	0	0
Sønderborg.....	3	1	0	0	0
Tønder.....	2	0	0	0	0
Jylland ialt.....	174	29	8	4	2
Frederiksborg.....	25	5	1	0	0
København.....	23	5	7	1	0
Holbæk.....	27	22	12	6	1
Sorø.....	31	23	9	5	2
Præstø.....	35	16	20	4	5
Sjælland ialt.....	141	71	49	16	8
Odense.....	35	17	10	1	1
Svendborg.....	46	24	9	0	0
Fyn ialt.....	81	41	19	1	1
Maribo.....	69	32	13	8	1
Hele Landet.....	465	173	89	29	12

afløsningen var Maribo ogsaa her Nummer eet; men denne beskar en Række af Lollands største Gaarde ret stærkt.

Nedenfor er anført Landets største Landbrug, Gaardene med over 80 Td. Hartkorn, ordnet efter Størrelse med det Hartkorn og de Arealer, der drives under dem (Skov ikke medregnet):

	Hart- korn	Areal i ha		Hart- korn	Areal i ha
Orupgaard.....	141	628	Lerchenborg.....	106	425
Gjorslev.....	138	562	Wedellsborg.....	105	388
Borreby.....	120	502	Tybjerggaard.....	103	465
Valbygaard.....	118	506	Nordfeld.....	102	630
Overgaard.....	107	1000	Rosenfeld.....	102	608

	Hart- korn	Areal i ha		Hart- korn	Areal i ha
Aakær	101	684	Brahesborg.....	88	384
Marienburg.....	100	542	Jomfruens Egede.....	88	342
Gunderslevholm.....	99	478	Bøstrup.....	87	484
Vennerslund.....	98	530	Bavelse.....	86	386
Skørringe.....	97	408	Egemarke.....	84	395
Store Frederikslund...	95	445	Rudbjerggaard.....	84	334
Søholt.....	95	569	Holmegaard.....	83	488
Birkendegaard.....	94	512	Bregentved.....	82	371
Palsgaard.....	93	524	Aagaard.....	82	416
Svenstrup.....	93	400	Søllestedgaard.....	82	333
Gisselfeld.....	93	351	Aalholm.....	81	287
Vemmetofte.....	90	402	Brattingsborg.....	81	594
Korselitze.....	90	336	Hørbygaard.....	80	331
Saltø.....	89	383			

En anden Sag er, at der i en Række Tilfælde drives to eller flere nærliggende Gaarde under samme Overledelse, hvorved der dannes endnu større samlede Landbrug. Paa denne Maade drives der f. Eks. under Gjorslev ialt 216 Td. Hartkorn, under Lystrup 205, Rosenfeld 194, Orupgaard 189, Lerchenborg 187, Egeskov 178, Hverringe 120, Basnæs 147, Gyldensteen 111, Egebjerggaard 107, Svenstrup 105, Lyngbygaard 104 og Iuelsberg 102 Td. Hartkorn; men egentlig Sammenlægning af to eller flere Gaarde er som bekendt ifølge Lov forbudt.

Over de *Skovarealer*, der hører under Herregaarde og Godser, giver nedenstaaende Tabel en Oversigt; Arealerne er angivet i km².

Amt	Mindre Herregaarde	Større Herregaarde	Godser	Ialt
Hjørring.....	13	9	0	22
Thisted.....	3	0	0	3
Aalborg.....	9	11	50	70
Viborg.....	5	19	22	46
Randers.....	13	34	59	106
Aarhus.....	16	18	64	98
Ringkøbing.....	2	6	0	8
Vejle.....	10	17	5	32
Ribe.....	2	2	0	4
Haderslev.....	2	0	9	11
Aabenraa.....	0	0	0	0
Sønderborg.....	1	0	0	1
Tønder.....	0	2	0	2
Jylland ialt.....	76	118	209	403

Amt	Mindre Herregaarde	Større Herregaarde	Godser	Ialt
Frederiksborg	2	6	18	26
København	1	1	41	43
Holbæk	7	37	23	67
Sorø	1	8	103	112
Præstø	2	31	154	187
Sjælland ialt.....	13	83	339	435
Odense	6	22	48	76
Svendborg.....	10	15	106	131
Fyn ialt	16	37	154	207
Maribo	6	27	139	172
Hele Landet	111	265	841	1217

Ogsaa her ser vi Øernes stærke Overvægt over for Jylland, og ogsaa her er det Præstø og Maribo Amter, der har de største Arealer.

Nedenfor er anført Landets største private *Skovejendomme*, ordnet efter Størrelse (Areal i ha).

Frijsenborg.....	4677	Orebygaard	1295
Lindeneborg.....	4512	Skaføgaard	1280
Vallø	2823	Giesegaard	1246
Bregentved	2743	Gaunø.....	1215
Løvenholm	2620	Knuthenborg	1176
Gisselfeld	2289	Store Frederikslund	1135
Orupgaard	2046	Mejlgaard	1094
Korselitze	1712	Petersgaard	1047
Brahetrolleborg.....	1682	Villestrup.....	1013
Krenkerup	1675	Gram	966
Svenstrup	1670	Valdemar Slot.....	952
Jægerspris	1616	Ry Nørskov	920
Aalholm	1500	Halstedkloster	903
Hvidkilde	1460	Krengerup.....	899
Tjele	1442	Næsbyholm	893
Vemmetofte	1425	Brattingsborg.....	880
Skjoldenæsholm	1418	Charlottendal.....	873
Wedellsborg.....	1407	Fuglsang	851
Nørlund	1398	Torbenfeldt	830
Gyldenholm	1360	Ledreborg.....	782
Ravnholt	1324	Katholm	770
Tranekær.....	1300	Gjorslev	770

Beldringe	765	Lystrup	606
Herlufsholm	760	Holstenshus	590
Klintholm	757	Gl. Køgegaard	587
Nysø	740	Orenæs	578
Gunderslevholm	735	Steensgaard (Fyn).....	565
Dronninglund Storskov	718	Erholm.....	553
Matstrup	710	Løndal	550
Clausholm	692	Dønnerup	545
Langesø	677	Gyldensteen	541
Benzon	667	Rosenvold	520
Holsteinborg	662	Lindholm	520
Rathlousdal	658	Bidstrup	513
Fussingø	638	Egebjerggaard	508

Af disse 79 store Skovejendomme ligger kun de 14 i Jylland; men mellem dem er ganske vist de to allerstørste.

Her er ikke medregnet de store Plantageejendomme, hvoraf adskillige (Store Hjælland, Klelund, Høgildgaard, Tinggaard, Estvadgaard Plantage, Baldersbæk) omfatter mere end 500 ha, men hvis Ejendomsskyldværdi ikke naar de 200,000 Kr.

Det vil saaledes ses, at af det samlede Areal, der hører under Herregaarde og Godser, 3604 km², er de 1217 eller 33 % Skov. Procenten varierer kun lidt fra Landsdel til Landsdel; saaledes udgør den Del af Godsernes samlede Arealer, der er Skov, i Jylland 34 %, paa Sjælland 31 %, Fyn 33 % og Lolland-Falster 38 %. De samlede Landbrugsarealer under Herregaarde og Godser udgør saaledes kun 2392 km² eller 5,6 % af hele Landets Areal; og selv af dette Areal er store Strækninger Moser, Strandenge, Hede og lignende Arealer, der ikke egner sig til Opdyrkning.

Det kan have sin Interesse at foretage en *Sammenligning mellem Jordfordelingen i Danmark og de andre europæiske Lande*. Ved en Henvendelse herom til Det statistiske Departement stillede dette med stor Elskværdighed det efterfølgende Talmateriale til Raadighed, idet Departementet ledsager disse Tal med følgende Bemærkninger: „I Henhold til Aftale fremsendes hermed en Oversigt over Landbrugs-ejendommenes Fordeling efter Arealets Størrelse indenfor forskellige europæiske Lande og Landsdele. En Sammenligning af den nævnte Størrelsesfordeling i de forskellige Omraader kan ikke foretages umiddelbart, idet Opgørelserne er foretaget paa forskellige Tidspunkter og paa vidt forskelligt Grundlag. Tidspunktet og visse Hoved-

oplysninger vedrørende Grundlaget for Opgørelserne — saasom Arealets Undergrænse og hvorvidt Fordelingen er baseret paa Størrelsen af Landbrugsarealet eller af det samlede Areal — er anført for hvert enkelt Land i Oversigten. Herudover kan der være Forskelligheder i Afgrænsning af Begrebet Landbrugsejendom og Landbrugsareal. Som Kilder er benyttet de enkelte Landes officielle statistiske Publikationer, særlig fra Det internationale Landbrugsinstitut i Rom.

Einar Cohn / Mads Iversen.“

Danmark.

Landbrugsejendommens Fordeling efter Størrelse af Landbrugsarealet. 1937.

Størrelse	Antal	Landbrugsareal i ha
0,55—1,5 ha	8510	9040
1,5—3 ”	17.526	37.666
3—5 ”	25.407	99.830
5—10 ”	49.894	348.550
10—15 ”	28.424	341.470
15—30 ”	47.845	997.266
30—60 ”	22.933	881.579
60—120 ”	3685	274.751
120—240 ”	782	123.210
Over 240 ”	277	88.476
Ialt...	205.283	3.201.838

Tager man Grænser, der lettere kan sammenlignes med Forholdene i Udlandet, faar man for Landbrugsarealets og det samlede Areals Fordeling efter Størrelsen af Landbrugsarealet i 1937:

Størrelse	Antal	Landbrugsareal i km ²	Samlet Areal i km ²
Under 1 ha	2981	23	} 32.603
1—100 ”	200.831	29.447	
Over 100 ”	1471	2548	4153

Norge.

Fordelingen af Landbrug efter Landbrugsarealets Størrelse. 1939.

Størrelse	Antal	Landbrugsareal ha	Skovareal ha	Andre Arealer ha	Samlet Areal ha
Under 1 ha	139.862	35.442	88.569	64.880	188.891
1—10 „	167.234	645.603	2.298.377	1.860.458	4.804.438
10—20 „	18.782	256.042	994.052	511.690	1.761.784
20—50 „	5.432	151.395	511.414	170.587	833.396
50—100 „	351	22.428	93.000	10.749	126.177
Over 100 „	41	5.238	18.720	3.141	27.099
Ialt...	331.702	1.116.148	4.004.132	2.621.505	7.741.785

Sverige.

Fordelingen af Landbrug efter Agermarkens Størrelse. 1937.

Størrelse	Antal		Agermarksareal	
	Ialt	Heraf Skaane	Ialt ha	Heraf Skaane ha
Under 1 ha	341.449	56.913	41.751	3.724
1—10 „	270.010	23.178	1.241.664	114.835
10—20 „	60.441	9.362	864.178	134.581
20—50 „	28.487	5.793	853.036	174.641
50—100 „	5.077	894	347.133	59.566
Over 100 „	2.294	447	383.276	83.702
Ialt...	707.758	96.587	3.731.038	571.049

Finland.

Fordelingen af Landbrug efter Størrelsen af det dyrkede Areal. 1929.

Størrelse	Antal	Samlet Areal ha	Dyrket Areal ha
Under 1 ha	37.987	309.456	20.259
1—10 „	181.490	6.960.080	730.501
10—25 „	51.757	4.566.193	767.112
25—50 „	12.240	1.992.255	402.125
50—100 „	2.865	852.813	187.111
Over 100 „	832	675.888	138.111
Ialt...	287.171	15.356.685	2.245.219

Tyskland.

Fordelingen af Land- og Skovbrug efter Størrelsen af det samlede Areal. 1933.

Størrelse	Antal	Samlet Areal ha	Landbrugsareal ha
0,5—1 ha	359.863	263.987	245.488
1—10 ha	1.881.067	7.613.694	6.883.811
10—20 ha	450.517	6.270.451	5.337.364
20—50 ha	267.094	7.948.618	6.274.709
50—100 ha	54.491	3.618.708	2.571.668
100—200 ha	16.542	2.255.984	1.371.083
200—500 ha	10.593	3.306.264	1.903.307
500—1000 ha	3.911	2.691.079	1.336.784
Over 1000 ha	2.797	7.455.849	699.442
Ialt...	3.046.875	41.424.634	26.623.656

Fordelingen af Landbrug efter Landbrugsarealets Størrelse. 1933.

Størrelse	Hele Tyskland		Preussen		Mecklenburg	
	Antal	Landbrugs- areal, ha	Antal	Landbrugs- areal, ha	Antal	Landbrugs- areal, ha
0,5—1 ha	420.137	288.507	226.796	155.389	6409	4.548
1—10 ha	1.929.232	7.800.278	1.018.173	4.113.908	23.764	89.537
10—20 ha	419.215	5.810.092	241.172	3.348.670	7.148	100.853
20—50 ha	200.230	5.836.719	131.268	3.883.624	6.083	197.398
50—100 ha	30.632	2.023.128	23.477	1.555.775	1.254	79.127
100—200 ha	9.430	1.299.867	7.249	1.000.136	299	42.465
200—500 ha	6.994	2.175.712	5.586	1.737.404	765	258.562
500—1000 ha	1.800	1.167.677	1.409	917.272	338	216.488
Over 1000 ha	171	221.676	148	190.147	18	22.427
Ialt...	3.017.841	26.623.656	1.655.278	16.902.325	46.078	1.011.405
	Sachsen		Bayern		Baden	
	Antal	Landbrugs- areal, ha	Antal	Landbrugs- areal, ha	Antal	Landbrugs- areal, ha
0,5—1 ha	16.423	10.779	50.264	33.685	28.430	20.479
1—10 ha	53.489	224.826	369.052	1.643.165	127.900	440.090
10—20 ha	19.185	273.088	91.408	1.264.355	8.441	112.200
20—50 ha	8.397	230.151	33.134	915.810	2.090	58.832
50—100 ha	849	58.178	2.389	153.832	233	15.711
100—200 ha	515	72.015	495	67.608	103	13.943
200—500 ha	169	44.579	148	41.044	35	10.750
500—1000 ha	7	3.989	11	7.552	3	1.803
Over 1000 ha	—	—	2	5.518	1	1.291
Ialt...	99.034	917.605	546.903	4.132.569	167.236	675.099

Holland.

Fordelingen af Land- og Havebrug efter Størrelsen af det samlede Areal. 1930.

Størrelse	Antal	Land- og Havebrugsareal ha
Under 1 ha	137.936	42.236
1—100 ha	233.950	2.075.228
Over 100 ha	195	32.940
Ialt...	372.081	2.150.404

Belgien.

Fordeling af Landbrugsareal efter Ejendomsstørrelse. 1940.

Størrelse	Antal	Landbrugsareal ha
Under 1 ha	838.883	131.146
1—50 ha	289.773	1.647.694
50—100 ha	2.026	142.492
Over 100 ha	464	76.246
Ialt...	1.131.146	1.997.578

Frankrig.

Fordeling af Land-, Skov-, Have- og Vinbrug efter Arealstørrelserne. 1929. Landbrug, tilhørende Stat, Departementer og Kommuner, samt Skovbrug, tilhørende private, er medregnet.

Størrelse	Antal	Samlet Areal ha
Under 1 ha	1.014.731	724.908
1—10 ha	1.863.867	9.556.284
10—20 ha	593.147	9.459.840
20—50 ha	380.373	12.977.930
50—100 ha	81.744	6.126.880
100—200 ha	23.473	3.540.112
200—500 ha	7.252	2.326.776
Over 500 ha	1.743	1.492.589
Ialt...	3.966.330	46.205.319

England.

Fordeling af Landbrug efter Størrelsen af det samlede Areal. 1924 og 1935.

Størrelse	1935	1924	
	Antal	Antal	Areal
0,4—2 ha	67.223	76.859	97.445
2—8 ha	96.882	111.934	511.644
8—20 ha	75.062	79.537	1.089.047
20—40 ha	62.310	60.781	1.786.458
40—61 ha	31.967	31.930	1.588.146
61—121 ha	34.356	35.485	3.002.941
Over 121 ha	11.927	12.857	2.396.141
Ialt. . .	379.727	409.383	10.471.822

Skotland.

Fordelingen af Landbrug efter Størrelsen af det samlede Areal 1931 og 1935. Heri ikke medregnet Hede- og Bjergarealer.

Størrelse	1935	1931	
	Antal	Antal	Areal
0,4—2 ha	15.646	16.778	22.338
2—6 „	18.520	18.530	68.805
6—12 „	8.468	8.771	78.407
12—20 „	6.513	6.416	104.526
20—40 „	10.184	10.244	306.581
40—61 „	5.888	5.923	298.585
61—121 „	6.750	6.799	570.131
Over 121 ha	2.366	2.389	425.186
Ialt. . .	74.335	75.850	1.874.559

Spanien.

Fordelingen af Landbrugsejendommene efter Størrelsen af det samlede Areal i de 8 Provinser, hvor Landbrugsreformer var gennemført 1935.

Størrelse	Antal	Samlet Areal ha
Under 1 ha	1.460.760	791.577
1—100 ha	957.865	4.335.434
100—1000 ha	14.734	3.982.926
1000—5000 ha	854	1.515.457
Over 5000 ha	55	331.209
Ialt...	2.434.268	10.956.603

Selv med den ovenfor omtalte Usikkerhed vil disse Tal dog alligevel give en Idé om Jordfordelingen indenfor de omtalte Lande, og nedenfor er derfor gjort et Forsøg paa en Sammenstilling af visse Forhold, baseret paa disse Tal, nemlig Gennemsnitsstørrelsen af Ejendommene (eller disses Landbrugsarealer), samt den Procentdel, Ejendommene med over 100 ha (der nogenlunde svarer til den Størrelsesklasse, der er behandlet i dette Arbejde) udgør af det samlede Areal under Landbrugsejendomme i vedkommende Land.

Hertil skal gøres følgende Bemærkninger: Ved disse Beregninger er der helt set bort fra Ejendomme med under 1 ha, idet disse oftest uegentligt kan kaldes Landbrugsejendomme, men snarere maa kaldes Havebrug. I England og Skotland er den øvre Grænse for den mindste Størrelsesklasse 2 ha, og denne Klasse er da ikke medregnet her; dette gør i disse Lande Gennemsnitsstørrelsen forholdsvis lidt større end i de andre Lande. For de samme Lande er Undergrænsen for den Gruppe, der har det største Areal, ikke som i de andre Lande 100, men 120 ha. For at udligne dette Forhold er Arealet, der hører under de store Gaarde i disse Lande, udvidet med Trediedelen af den næststørste Gruppes Areal (60—120 ha).

For Frankrig, England og Skotland haves kun Tal for Ejendommenes samlede Arealer og ikke særskilt for Landbrugsarealerne, medens der for Sverige og de tyske Provinser kun haves Statistik over selve Landbrugsarealerne, og for Sveriges Vedkommende omfatter Statistikkene kun „Agermark“, saaledes næppe Eng- og Græsningsarealer, der formentlig er medregnet i de andre Landes Tal. Dette maa man have for Øje ved en Sammenligning.

Alle Tal er afrundet til det nærmeste hele Tal, da der, med den Usikkerhed, der gør sig gældende, vilde være urimeligt at regne med Decimaler.

Sammenstilling af Jordfordelingen i forskellige europæiske Lande.

Tabellen viser, med de Forbehold, Udtalelsen fra Statistisk Departement giver Udtryk for: 1) Gennemsnitsstørrelsen af Landbrugs-ejendommene i ha, dels disses samlede Arealer, dels selve Landbrugs-arealerne, idet Ejendomme med under 1 ha er fraregnet (i England og Skotland dog under 2 ha). 2) Hvilken Procent af det samlede Areal (eller Landbrugsareal) Ejendommene med over 100 ha indtager.

Land	Gennemsnitsstørrelsen af Landbrug		De store Ejendommers Procentdel af	
	Samlede Arealer	Landbrugs-arealer	Samtlige Arealer	Landbrugs-arealer
Danmark	18	16	11	9
Norge	26	4	0,4	0,5
Sverige		10		10
Herunder Skaane.....		14		15
Finland	60	9	4	6
Tyskland	15	10	39	19
Herunder Preussen.....		12		23
— Mecklenburg.....		25		54
— Sachsen.....		11		13
— Bayern		8		3
— Baden		5		4
Frankrig	15		16	
England og Wales	31		34	
Skotland	31		33	
Holland		9		1,5
Belgien		6		4
Spanien	10		57	

Af denne Tabel fremgaar følgende:

Danmark har et forholdsvis højt Gennemsnitsareal for samtlige

Landbrug, nemlig 18 ha, hvoraf de 16 er Landbrugsareal. Af de andre nævnte Lande har kun Mecklenburg og højst sandsynligt ogsaa England og Skotland et større gennemsnitligt Landbrugsareal; det samme gælder antagelig ogsaa Skaane, naar man tager Beregningsgrundlaget i Betragtning; Skaane er jo den af Sveriges Provinser, der bedst kan sammenlignes med Danmark.

Tager vi derimod de samlede Arealer i Betragtning, kommer foruden Mecklenburg, England og Skotland tillige i hvert Fald Norge og Finland og utvivlsomt ogsaa Sverige højere op end Danmark.

Ser vi derimod paa den Procentdel af det samlede Areal, der hører under større Gaarde, kommer Danmark langt ned i Rækken, idet baade Sverige (og herunder navnlig Skaane), Tyskland (og herunder navnlig Preussen og Mecklenburg), Frankrig, England, Skotland og Spanien kommer højere op.

Dette maa betyde, at det, der sætter Gennemsnitsstørrelsen af de danske Landbrug saa højt op, ikke er de store Gaarde, men først og fremmest de mange større Bøndergaarde og Proprietærgaarde; man vil saaledes bemærke i Tabellen, at Klasserne mellem 30—60 og 60—120 ha tilsammen indtager et Areal, der er 5—6 Gange større end det, der hører under den højeste Størrelsesklasse.

De største Landbrug spiller saaledes en mindre Rolle i Danmark end i de fleste andre europæiske Lande; kun i Lande som Norge, Finland, Bayern, Baden, Holland og Belgien spiller det store Landbrug en mindre Rolle end i Danmark; men i disse Lande er Naturforholdene ofte saa afgjort forskellige fra de danske, at en direkte Sammenligning mellem Landbrugenes Størrelse ikke siger meget.

III

BESIDDELSESFORHOLD

Af THERKEL MATHIASSEN

Hvem ejer de danske Herregaarde og Godser? Først et kort historisk Tilbageblik: I Middelalderen var Landets Storgaarde delt mellem Konge, Kirke og Adel; den sidste talte mange Slægter, hvoraf mange var lidet kendte, og Grænsen mod de frie Storbønders Klasse var ikke meget skarp. Ved Reformationen mistede Kirken sine store Godser til Kronen, og Adelen fik ogsaa sin Del af Byttet, dels ved Køb og Mageskifte, dels ved som Lensmænd paa de kongelige Godser at faa deres Del af Indtægterne. Tiden fra Midten af det 16. til Midten af det 17. Aarhundrede var den danske Adels Storhedstid, da den naaede en politisk Magt, Rigdom og Anseelse som hverken før eller siden. Den ejede nu største Delen af Landets Jord, og Adelsstanden afgrænsede sig nu skarperne fra Bondestanden, idet visse Lavadelsslægter ved Dygtighed hævede sig op i Rigsraadsadelens Rækker, medens andre sank tilbage i Bondestanden. Adelen talte nu et Par Hundrede Slægter; blandt de mest fremtrædende blandt disse kan nævnes Arenfeldt, Banner, Bildt, Bille, Brahe, Brockenhuus, Brok, Bryske, Daa, Friis, Glob, Gyldenstjerne, Gøye, Kaas, Krabbe, Krag, Iuel, Juul, Lunge, Lykke, Oxe, Podebusk, Rosenkrantz, Rud, Seefeld, Sehested, Skeel, Skinkel, Skram, Ulfeld, Urne, Vind og Walkendorff, Slægter, hvoraf en Del endnu lever og sidder paa danske Herregaarde, medens andre er uddøde eller ikke mere ejer Godser i Danmark. Med Enevældens Indførelse 1660 mister den gamle Adel en stor Del af sin politiske Magt, og de daarlige Tider rammer dem ogsaa økonomisk haardt, saa den i Løbet af de næste 40 Aar mister Halvdelen af sine Besiddelser. De afløses paa Herregaardene dels af dygtige borgerlige Handelsmænd og Embedsmænd, der for en Del blev ophøjede i Adelsstanden (Slægter som Berner, Gyldenkrone, Lerche, Rosenørn, Schimmelmann og Stampe), dels af indvandrede tyske og holstenske Adelsmænd, indkaldt af de ofte tysk orienterede Konger, Slægter som Ahlefeldt, Bernstorff, Knuth, Moltke, Plessen, Reventlow og Wedell. Alle

tre Grupper deltog i Dannelsen af den nye Lensadel; gennem de nye Grevskaber, Baronier og Stamhuse blev der skabt en Institution, der skulde bevare Godserne i disse Slægter igennem de kommende Tider. Disse Majoratsgodsets store Betydning saa vi i Pengekrisens Tid under og efter Krigen med England først i det 19. Aarhundrede. Af de frie Herregaarde maatte en Mængde skifte Ejere, navnlig i Jylland, hvor omtrent Halvdelen af Herregaardene gik til Tvangsauktion; der blev spekuleret stærkt og udstykket meget, og mange nye Ejere af Borger- eller Bondeslægt rykkede ind paa de gamle Gaarde. Men de fleste af Majoratsgodserne gik Krisen igennem, selv om det ofte kneb haardt. Fra Midten af det 19. Aarhundrede kommer atter en økonomisk Opgangstid, der fortsætter jævnt indtil vort Aarhundredes Krige atter har bragt Uro og Usikkerhed i Udviklingen.

Hvordan Ejendomsforholdene er i Øjeblikket, fremgaar af nedenstaaende Tabel, der dels viser hvor mange Ejendomme af de forskellige Størrelsesklasser, der ejes af Adelen, borgerlige Ejere, Aktieselskaber og af mere eller mindre offentlige Institutioner (Stat, Kommuner, Klostre, Stiftelser, Legater o.l.), dels hvilke Procentantal af det samlede Antal, disse Tal udgør. Endvidere er der i samme Tabel anført, hvor mange Ejendomme der ejes af Folk udenfor Land- og Skovbrugernes Klasser, hovedsagelig Folk fra Byerhvervene: Grosserere, Fabrikanter, Direktører, Bankfolk, Skibsredere, Sagførere o. s. v., samt udenlandske Statsborgere.

		Ade- lige	Borger- lige	Aktiesel- skaber	Offentl. Instit.	Ialt	Byer- hverv	Udlæn- dinge
20—40 Td. Hartk.	Antal	23	344	15	23	405	59	2
	Procent	5 %	86 %	4 %	5 %			
40—100 Td. Hartk.	Antal	38	133	12	9	192	18	2
	Procent	19 %	70 %	6 %	5 %			
100—200 Td. Hartk.	Antal	35	24	1	7	67	4	1
	Procent	52 %	36 %	2 %	10 %			
Over 200 Td. Hartk.	Antal	28	3	0	5	36	1	0
	Procent	77 %	9 %	0	14 %			
Ialt	Antal	124	504	28	44	700	82	5
	Procent	17 %	73 %	4 %	6 %			

Medlemmer af den danske *Adel* ejer nu 17 % af Landets Herregaarde; men dette Procenttal stiger stærkt, naar vi kommer op i de højere Størrelsesklasser. Allerede i Klassen 100—200 Td. Hartkorn ejer Adelen over Halvdelen af Godserne, og for Storgodserne med over 200 Td. Hartkorn endogsaa 77 %. Hvilken Betydning Majoratsinstitutionen har haft herfor ser man af, at af de 28 Adelsgodser af den største Klasse er de 23 tidligere Majoratsgodser, og af de 35 af Klassen med over 100—200 Td. Hartkorn har de 20 været Majorater.

Nedenstaaende Tabel giver en Oversigt over den danske Adels Besiddelser i Øjeblikket: De Godser, de ejer, Antallet af større og mindre Herregaarde og det samlede Areal i ha (afrundet til Hundreder ha). Endvidere er i Parenthes tilføjet det Areal, de forskellige Slægter ejer ud over det, der hører under Herregaarde og Godser (Proprietærgaarde, Plantager o. l.):

Slægt	Større Godser over 200 Td. H.	Godser 100—200 Td. H.	Større Herregaarde 40—100 Td. H.	Mindre Herregaarde 20—40 Td. H.	Samlet Areal i ha
Ahlefeldt	Tranekær Egeskov	Hvidkilde	Løvenborg Eriksholm Hjortholm Stensballe- gaard Kringelborg		10.500 (+ 300)
Arenfeldt Berners (Schil- den Holsten) Bernstorff	Gylden- steen	Clausholm Holstenshus	Langesø	Sæbygaard	700 3300
Bertouch Bille (-Brahe)		Lungholm	Kattrup		2800
Blixen (-Finecke) Blücher (-Altona) Brockenhuus (-Schack) Bülow Castenskiöld	Giesegaard	Gram	Højbygaard Rønningesø- gaard	Fravde- gaard Risinge	2100 700 (+ 500)
Cederfeld de Simonsen			Store Frede- rikslund Borreby Erholm	Hesselager- gaard	
			Barritskov		5600 (+ 1100)
				Kongsted- lund	(200) 2900 (+ 200)
				Taarup- gaard	1100

Slægt	Større Godser over 200 Td. H.	Godser 100—200 Td. H.	Større Herregaarde 40—100 Td. H.	Mindre Herregaarde 20—40 Td. H.	Samlet Areal i ha
Danneskiold-Samsøe	Brattingsborg	Holmegaard	Gjessinggaard		3700
Folsach					Dronninglund Storskov
Gyldenkrone	Krenkerup	Holckenhavn	Allindemaglegaard		(100)
Haugwitz					Næsbyholm
Holck	Holsteinborg	Rathlousdal		Fuirendal	2500
Holstein		Ledreborg			5000
Inel	Hverringe	Valdemar Slot	Lundsgaard	Havnø	9300
Jermiin	Ravnholt	Schelenborg		Hindemae	
Juul					Iuelsberg
Knuth	Knuthenborg	Lilliendal	Villestrup	Østergaard	4100 (+ 100)
Lerche		Rosendal	Vosnæs		6000
Leth			Egelykke	Flintholm	700
(Steensen-)					Benzonsdal
von Lowzow			Hagedstgaard		
Lüttichau			Steensgaard		400
Løvenskiold		Tjele	Estruplund		500
Moltke	Bregentved	Glorup		Rohden	3000
Mylius	Lystrup	Espe		Bjergbygaard	200 (+ 100)
Neergaard		Marienborg	Fænøgaard		11900(+1600)
Oxholm	Skjoldenæsholm	Gunderslevholm		Vindumovergaard	400
Plessen	Gyldenholm	Førslevgaard			10000 (+200)
Raben	Fuglsang	Charlottendal			
(-Levetzau)	Rosenfeld	Lindholm	Harrested	Langeskov	2400
	Beldringe	Saltø	Fussingø		4400
					4100

Slægt	Større Godser over 200 Td. H.	Godser 100—200 Td. H.	Større Herregaarde 40—100 Td. H.	Mindre Herregaarde 20—40 Td. H.	Samlet Areal i ha
Rantzau	Gaunø	Krengerup	Rosenvold	Biskops- torp	2700
Reedtz (-Thott)					3900
Reventlow	Brahe- trolleborg	Klintholm	Rudbjerg- gaard	Vinde- holme	3200
Rosenkrantz	Orebygaard		Nørholm	Liselund Ørumgaard	500
Rosenørn		Arreskov	Schacken- borg	Bjergsted- skov	3200
Scavenius	Linden- borg		Rødkilde		1800 (+ 100)
Schack		Schaffalitzky	Brøholm	Dronning- lund	1100
Schimmel- mann	Hellebæk- gaard				Frederiksdal
Schulin		Sophien- holm	Ruggaard	Addithus Pandum	
Sehsted	Torbenfeldt				Orelund
Skeel (Scheel)		Brahesborg	Toftholm	1300	
Teilmann	Halsted- kloster	Wedells- borg	Sanderum- gaard	Elvedgaard	5500 (+ 100)
Treschow					Frijsenborg
Vind (og Krag- Iuel-Vind- Frijs)	Svenstrup	Engestofte		3100	
Wedel- Heinen				2300	
Wedell	200 (+ 100)				
Wichfeld	12.700				
					800
Ialt ...	28	35	40	22	159.700 (+ 5300)

Endelig maa nævnes, at et Gods, Kalø, med 1100 ha, ejes af en tysk Adelslægt, v. Jenisch, og at en anden tysk Adelslægt, v. Platen zu Hallermund, ejer en lille jydsk Herregaard, Klitgaard.

Vi ser saaledes, at medens Adelen kun ejer 17 % af det samlede Antal Herregaarde, ejer den 44 % af det samlede Areal, der hører under Herregaarde og Godser.

Er der i de senere Aartier sket nogen væsentlig Ændring i Adelens Stilling som godsbesiddende Klasse? Nedenstaaende Tabel viser Antallet af Herregaarde og Godser af de forskellige Størrelsesklasser i adeligt Eje ved 1900 og nu:

	Over 200 Td. Hartk.	100—200 Td. Hartk.	40—100 Td. Hartk.	20—40 Td. Hartk.	Ialt
1900	78	18	49	38	183
1942	28	35	39	22	124

Vel ser vi her en meget betydelig Tilbagegang, navnlig for de største Klassers Vedkommende; men her maa vi erindre, at dette er en Periode, hvor der i det hele taget er sket en stærk Tilbagegang i Antallet af Storgodser, navnlig paa Grund af Salget af det resterende Fæstegods og Lensafløsningen. Tager vi saaledes samtlige Godser med over 100 Td. Hartkorn, viser det sig, at Adelen nu ejer omtrent den samme Procent af disse som i 1900, nemlig omkring 60 %.

En væsentlig Aarsag til den Tilbagegang, der konstateres, har vi i Lensafløsningen, der dels berøvede Godserne det meste af deres rørlige Kapital, dels fratog dem en Trediedel af Landbrugsjorden (hvis ikke der blev købt Erstatningsjord andetsteds), og endelig ved at den Arvedeling, der nu skulde finde Sted, i mange Tilfælde gjorde det umuligt at holde de store Besiddelser samlet — hvis den ikke ligefrem førte til Salg.

Siden Lensafløsningen begyndte i 1920 er de følgende tidligere Majoratsgodser blevet solgt og derved gaaet ud af Adelens Eje: Af Grevskaberne Lerchenborg (Slægten Lerche), Einsidelsborg (nu Egebjerggaard; Wedel-Heinen), Hvedholm (Bille-Brahe), Christianssæde og Sandbjerg (begge Reventlow). Af Baronierne Dragsholm (Zytphen-Adeler), Tølløse (Schulin; den tidligere Ejer har dog beholdt en mindre Hovedgaard) og Vilhelmsborg (Gyldenkrone). Af Stamhusene Gammel Estrup (Scheel), Benzon (Mylius), Rosenholm (Rosenkrantz; ejer endnu Hovedbygningen), Stensballegaard (Krag-Iuel-Vind-Frijs), Ausumgaard (Jermin), Hindsgavl (Fønss) og Nedergaard (Kaas).

Endvidere er solgt Baroniet Løvenborg (Løvenskiold) og Stamhuset Lundsgaard (Ahlefeldt), der begge er købt af adelige (henholdsvis Ahlefeldt og Iuel), samt Stamhuset Egholm, der ejedes af en svensk Adelslægt, og Stamhusene Sandholt, Østrupgaard og Herrschendsgave, der allerede som Majorater tilhørte borgerlige Slægter.

Ved Arv er endvidere det tidligere Grevskab Frijsenborg (Slægten Vind) gaaet over til en anden Slægt (Wedell), efter at store Dele af det, navnlig hele den sydlige Del (Boller Gods), er blevet solgt.

Men desuden har Lensafløsningen medført, at en Del Hovedgaarde og Avlsgaarde under de tidligere Majoratsgodser er blevet solgt, oftest til Forpagterne.

Desuden er i dette Aarhundrede et Antal Adelsgodser udenfor Majoraterne blevet solgt; de vigtigste af disse er Voergaard (Scavenius, der endnu ejer Hovedbygningen), Overgaard (Arenstorff), Svanholm (Bille-Brahe), Krabbesholm (Iuel), Birkendegaard (Lerche), Nørager (Moltke), Basnæs og Gjorslev (begge Scavenius), Nordfeld (Danneskiold-Samsøe), Dallund (Blixen-Finecke), Søbysøgaard (Zyphen-Adeler) og Faarevejle (Neergaard). Ved Arv er Nysø gaaet over til den borgerlige Gren af Slægten (Stampe), og Gl. Køgegaard (Carlsen) og Hørbygaard (Castenskiold) gaaet over til Legater.

Til Gengæld har Adelen ved Køb erhvervet Godser som Lykkesholm (Juul) og Hesselagergaard (Blixen-Finecke) og ved Arv Næsbyholm (Holck) og Petersgaard (Iuel).

Største Delen af Herregaardene, navnlig af de middelstore og smaa, ejes dog af *borgerlige Slægter*. Af disse er der dog nogle, der hæver sig frem over de andre, dels ved at de igennem lang Tid, ofte et Aarhundrede eller mere, har været Godsejere, dels ved at de ejer flere eller særlig store Ejendomme. Nedenfor er anført de Slægter af borgerlig Oprindelse, der enten ejer et Areal paa mindst 1000 ha eller mindst 3 Herregaarde. De fire sidst anførte er dog ikke egentlige Godsejerslægter, men er Folk fra Handel og Industri, der i nyere Tid har erhvervet et større Gods. Iøvrigt er denne Liste ordnet paa samme Maade som Listen over Adelens Besiddelser, ogsaa derved, at de Arealer, der hører under mindre Ejendomme, er opført særskilt og sat i Parenthes.

82 Herregaarde ejes af *Folk fra Byerhvervene*, Forretningsfolk, Fabrikanter, Ingeniører, Sagførere, Bankfolk, Skibsredere o. s. v.; mellem disse er der dog kun 5 Godser med over 100 Td. Hartkorn,

Slægt	Over 200 Td. Hartkorn	100—200 Td. Hartkorn	40—100 Td. Hartkorn	20—40 Td. Hartkorn	Samlet Areal i ha
Bech		Valbygaard	Brorupgaard	Isgaard	1700
Collet			Kruuses- minde Lundbygaard		2600
Dinesen		Kragerup- gaard	Rønnebæks- holm Katholm		3100
Estrup		Skørringe	Lerbæk		3100
Fabricius Friderichsen		Kongsdal Skaføgaard Lynghygaard	Viffertsholm		1000 (+ 800)
Grandjean Grüner			Kærstrup Gammel- gaard Høvænge- gaard	Skovsgaard	1300
Hansen (Mullerup) Hasselbalch		Vennerslund	Egemarke Sæbygaard Lille Sven- strup Mullerup Bøstrup		1000 1000 1100
Hastrup Honnens de Lichtenberg Ingemann				Borupgaard Grønnæsse- gaard Løvegaard	700 (+ 300)
Juhl		Egehjerg- gaard	Dønnerup Bidstrup		1100 1100
Lund	Lerchen- borg			Lykkes- gaard Bjørnholm Binderup- gaard Dalbygaard	1500 700 (+ 600)
Lundgaard			Ausumgaard	Gimsing- hoved Skrillinge- gaard	1700 500

Slægt	Over 20 Td. Hartkorn	100—200 Td. Hartkorn	40—100 Td. Hartkorn	20—40 Td. Hartkorn	Samlet Areal i ha
Mourier- Petersen			Rugaard		1300
Neergaard		Aakær	Tirsbæk		1500
Nymann			Gjeddesdal	Strander- holm	1400 (+ 300)
Rasmusen			Sæddinge- gaard	Flinterup- gaard	500
			Liselund	Værslev- gaard	
Schou		Palsgaard		Spjellerup- gaard	
				Lottrup	1700
Skou			St. Grundet	Søborg- gaard	
			Grundet	Lil. Grundet	1000
Stampe		Nysø	Avlsgaard	Hvilbjerg- gaard	
Svanholm					1300
				Sebber	900 (+ 100)
				Kloster	
				Fredens- lund	
Teisen			Vognserup	Ravnborg	
				Tidselholt	1000
				Severins- minde	
				Nissum- gaard	
Tesdorpf	Gjorslev	Pandebjerg			3100
		Gedsergaard			
Thorsen			Dalbygaard	Christians- høj	700
			Christians- minde		
Westenholz		Mattrup		Refsnæs	2100
Wilhjelm		Orenæs	Øllinge- søgaard		1100
Hansen		Steensgaard			1000
Højgaard	Orupgaard				2900
Lystrup		Høvdings- gaard		Mullerup- gaard	1100
Uttental		Løvenholm			3600

og de allerfleste af dem er mindre Gaarde. Men Antallet har været stigende gennem de sidste Aartier: Ved 1900 var der ca. 30, ved 1930 ca. 55. Under forrige Krigsperiodes „Gullaschtid“ steg Antallet stærkt, men faldt hurtigt igen, idet de fleste af disse nye Pengemænd hurtigt igen overlod Gaardene i Landmændenes Hænder. Men under denne Krigsperiode ser vi igen, at en Del Folk fra Byerhverv anbringer deres Penge i Landejendomme.

Der har været skrevet og talt en Del om Ikke-Landmænds Køb af Landejendomme og det uheldige heri. Mon ikke de fleste tror, at dette er sket i betydelig større Udstrækning, end det i Virkeligheden er? I Aarene 1939—42 er der ialt solgt til Ikke-Landmænd 35 Herregaarde, hvoraf dog kun 11 er større (40—100 Td. Hartkorn), ingen større Godser. Og af disse ejedes de 4 i Forvejen af Ikke-Landmænd; desuden er der i samme Periode solgt 5 større Herregaarde af Byfolk til Landmænd. Hertil kommer ganske vist 16 Herregaarde, hvoriblandt 7 større, der er købt af Aktieselskaber, der formodentlig i de fleste Tilfælde repræsenterer Bykapital. Alt ialt drejer det sig saaledes kun om et Nettooverskud af 38 Herregaarde, der er erhvervet af Ikke-Landmænd, ca. 5 % af det samlede Antal, og imellem dem er der ingen større Godser. Iøvrigt vil det oftest ikke være nogen Skade til, om en Herregaard købes af en kapitalstærk Grosserer og Fabrikant, der har Lyst og Evne til at ofre Penge paa at forbedre Bygninger og Jord; det bliver i saa Fald kun til Gavn og Glæde for den Landmand, der formodentlig atter skal overtage den, naar det igen bliver normale Tider. Adskillige Herregaarde har allerede faaet en saadan kraftig „Saltvandsindsprøjtning“, der har bekommet dem vel.

Der er heldigvis ikke mange *Udlændinge*, der ejer danske Herregaarde: Kalø Gods, der tilhører den tyske Friherre von Jenisch, der bor paa sit Gods i Holsten; dernæst de tidligere Majorater Fussingø og Harsted, der begge ejes af den tyske Gren af Slægten Plessen, og et Par mindre Gaarde i Sønderjylland, der ejes af en tysk Skibsreder; de 8 „hjemmetyske“ Gaarde i Sønderjylland maa her lades ude af Betragtning, da deres Ejere er danske Statsborgere. Det er glædeligt, at de nuværende Ejere af de tre tidligere Grevskaber Lindenberg (Schimmelmänn), Gyldensteen (Bernstorff), og Krenkerup (Haugwitz) i Modsætning til de tidligere Besiddere er danske Statsborgere og bor her i Landet; det samme er Tilfældet med Ejeren af Lindholm og Saltø (Plessen). Da Danmark overtog Nordslesvig ved

Genforeningen i 1920 fandtes her to ret store Godskomplekser i tysk Besiddelse, nemlig Graasten, der tilhørte den hertugelige Augustenborgske Familie, og de Rombergske Godser paa Als (Gammelgaard, Vertemine, Rumohrsgaard); men de er siden købt af Staten og udstykkede. Under forrige Krigsperiode var der mange Nordmænd, der købte Gaarde i Danmark, og en hel Række Herregaarde, især i Vendssysel, gik da over til norske Skibsredere og Grosserere; men da den gyldne Tid var forbi, gik de ret hurtigt over paa danske Hænder igen, ofte efter store Pengetab.

Hvor længe har de nuværende danske Godsejerslægter siddet paa deres Gaarde? Har vi i Danmark blandt Herregaardene mange *Slægtsgaarde*? Ikke sammenlignet med f. Eks. et Land som Tyskland, hvor en fornylig foretagen Opgørelse har vist, at 2650 Ejendomme paa over 125 ha har tilhørt samme Slægt siden før 1800, ja at 950 af disse Slægtsgaarde gaar helt tilbage til Middelalderen, før 1500, 74 endog tilbage til før 1200! En saadan Bofasthed kan vi ikke præstere. Vi har i Øjeblikket ikke en eneste Herregaard, der har tilhørt samme Slægt siden Middelalderen, ja ikke engang i 300 Aar, siden Rosenholm og Gammel Estrup er solgt.

Nedenstaaende Tabel viser Antallet af danske Slægtsgaarde af de forskellige Alders- og Størrelsesklasser:

		250—300 Aar	200—250 Aar	150—200 Aar	100—150 Aar	Ialt
Over 200 Td. Hartkorn	Adelige	4 (4)	5 (5)	7 (7)	4 (4)	20 (20)
	Borgerlige	0	0	0	0	0
100—200 Td. Hartkorn	Adelige	3 (3)	5 (5)	6 (3)	10 (4)	24 (15)
	Borgerlige	0	0	0	5 (2)	5 (2)
40—100 Td. Hartkorn	Adelige	2 (2)	4 (3)	2 (2)	2	10 (7)
	Borgerlige	0	0	4 (1)	6	10 (1)
20—40 Td. Hartkorn	Adelige	0	1 (1)	0	4 (1)	5 (2)
	Borgerlige	1	1	2	11	15
Ialt	Adelige	9 (9)	15 (14)	15 (12)	20 (9)	59 (44)
	Borgerlige	1	1	6 (1)	22 (2)	30 (3)

De Tal, der er sat i Parenthes, angiver, hvor mange af vedkommende Ejendomme der har været Majorater.

Vi ser heraf, at der ialt findes 89 Herregaarde, der er gaaet i Arv indenfor samme Slægts Mandslinie i over 100 Aar; af disse tilhører de 59 adelige, de 30 borgerlige Slægter. Vi ser hvilken stor Betydning Majoratsordningen har haft for at bevare Gaarden i Slægten. Vi ser hvordan de adelige Slægtsgaarde fortrinsvis er at finde indenfor de større Godser (Majoraterne!), medens de borgerlige fortrinsvis findes indenfor de smaa Herregaarde, ja en Del af disse borgerlige Slægtsgaarde (11 af de ialt 17 mellem 20 og 40 Td. Hartkorn) er ikke engang Hovedgaarde, men store Proprietærgaarde.

Kun to Slægtsgaarde gaar tilbage til før Enevældens Indførelse, 1660. Det er Birkelse (Slægten Skeel) fra 1656 og Tranekær (Ahlefeldt) fra 1659. Fra det 17. Aarhundredes sidste Halvdel stammer endvidere Rosenvold (Rantzau, 1660), Schackenborg (Schack, 1661), Wedellsborg (Wedell, 1666), Holckenhavn (Holck, 1671), Brattingsborg (Danneskiold, 1677), Valdemar Slot (Iuel, 1678), Knuthenborg (Knuth, 1682) og Fussingø (Plessen, 1694); alle disse har været Majorater. Den eneste borgerlige Gaard, der gaar saa langt tilbage, er den store Proprietærgaard Sønderholm i Vonsild Syd for Kolding, der har tilhørt Slægten Tingleff siden 1665. Tilbage til 18. Aarhundredes første Halvdel gaar Holsteinborg (Holstein, 1707), Brahetrolleborg (Reventlow, 1722), Sæbygaard (Arenfeldt, 1723), Harrested (Plessen, 1723), Aalholm (Raben, 1725), Saltø (Plessen, 1725), Engestofte (Wichfeld, 1728), Lindholm (Plessen, 1728), Broholm (Schested, 1730), Gjessinggaard (Folsach, 1733; den eneste af disse, der ikke har været Majorat), Tjele (Lüttichau, 1737), Hverringe (Iuel, 1737), Frederiksdal (Schulin, 1739), Ledreborg (Holstein, 1740) og Bregentved (Moltke, 1746). Borgerlige Slægtsgaarde fra denne Periode er Hovedgaardene Jensgaard (Glud, 1748) og Margaard (Schøller, 1745), samt de to store Proprietærgaarde Bøgeskovgaard ved Christiansfeld (Wiborg, ca. 1700) og Lindgaard i Dalby Syd for Kolding (Lind, 1745).

Blandt de andre Adelsslægter, der har Slægtsgaarde, træffer vi Navnene Bernstorff, Bertouch, Brockenhuus-Schack, Castenskiold, Cederfeld de Simonsen, Juul, Neergaard, Reedtz-Thott, Rosenkrantz, Rosenørn, Scavenius, Schaffalitzky, Schimmelmänn, Steensen-Leth, Treschow og Vind. De større Slægtsgodser, der ikke er Majorater, tilhører fortrinsvis Slægterne Castenskiold, Neergaard og Treschow.

Blandt de borgerlige Slægter, der har Slægtsgaarde, finder vi Nav-

nene Dinesen, Estrup, Feddersen, Grandjean, Grüner, Hjorth, Hofman-Bang, Johansen (Dalhavegaard), Jørgensen (Søllestedgaard), Kielsen, Lange, Neergaard-Petersen, Overgaard (Hindsels), Rottbøll, Skriver, Stampe, Svanholm, Sørensen (Irup), Wassard, Wilhjelm, Wissing og Wolf-Sneedorff.

Hvis vi medregner de Herregaarde, der er gaaet i Arv paa Spinde-siden, kommer vi op paa et betydeligt større Antal Slægtsgaarde; ialt forøges Antallet med 32. Og vi kan ogsaa for enkelte af de fore-gaaende komme betydeligt længere tilbage i Tiden, ja for et Par helt tilbage til Middelalderen. En Gaard som Krenkerup synes aldrig at have været solgt siden Gøyerne ejede den i det 14. Aarhundrede, og Arreskov synes at komme tilbage til Begyndelsen af det 16. Aarhun-drede; Fussingø er ikke solgt siden Albert Skeel byggede den midt i 16. Aarhundrede; Birkelse kan paa denne Maade komme tilbage til 1614, Broholm til 1641, Ravnholt til 1657, Gram til 1664, Frijsborg til 1665, Knuthenborg til 1667, Schelenborg til 1671, Rathlousdal til 1674, Sæbygaard til 1682, Langesø til 1684 og Erholm til 1699. Af de borgerlige Gaarde kommer Sjølundgaard, Niensensminde og Dalhave-gaard, alle i Koldingegnen, helt tilbage til det 17. Aarhundrede.

Naturligvis har Lensaflysningen bevirket, at en Del gamle Slægts-godser er gaaet tabt for vedkommende Slægt; men de fleste af de tid-ligere Majoratsgodser er det dog endnu lykkedes at beholde i Slægten.

Det er efterhaanden ikke nogen hel lille Del af Landets Herre-gaarde og Godser, der tilhører *det Offentlige eller Stiftelser og Insti-tutioner*, der kommer en større Kreds af Mennesker til gode; som det fremgaar af Tabellerne foran, gælder dette 7 % af samtlige Herre-gaarde og af den største Klasse, med over 200 Td. Hartkorn, endog-saa 14 %.

Nedenstaaende Tabel giver en Oversigt over disse Ejendomme:

	Over 200 Td. Hartkorn	100—200 Td. Hart- korn	40—100 Td. Hart- korn	20—40 Td. Hart- korn	Ialt
Statsejendomme	0	0	2	8	9
Kommunale Ejendomme.	0	1	2	9	12
Klostre	3	0	2	0	5
Stiftelser, Legater o. l. . . .	2	6	3	6	17
Ialt	5	7	9	23	43

Statsejendommene er gennemgaaende mindre Ejendomme; det er dels Forsøgsgaardene Faurholm og Trollesminde, dels forskellige Jordlovsudvalget tilhørende, endnu ikke udstykkede Ejendomme (Krogerup, Vildmosegaarden, Dybvad, Møgelkær, der er Ungdomslejr, sønderjydske Domænegaaarde m. m.). Blandt de kommunale Ejendomme har vi først og fremmest det Horsens Kommune tilhørende Byholm Gods, dernæst Middelfarts Hindsgavl og Sønderborg Ladegaard, og endelig en Række mindre Gaarde, der er købt af forskellige Kommuner, bl. a. tre af København.

Klostrene er Vallø, Gisselfeld og Vemmetofte, alle hørende til Sjællands største Godser, Aastrup, ligeledes paa Sjælland, og Støvringgaard i Jylland. Formaålet med dem er at understøtte ugifte Døtre af en større eller mindre Kreds af Mennesker, dels ved at give dem Bolig paa Klostret, dels ved at give dem aarlige Understøttelser. Til Vallø har kun Døtre af dansk Adel Adgang, til Gisselfeld og Vemmetofte tillige Døtre af Mænd i de tre første Rangklasser, til Støvring de 5 første Rangklasser, og til Aastrup dels Opretterens Slægt, dels Officersdøtre. Ogsaa Enker har Adgang til Understøttelse fra disse Klostre, dog ikkê Støvringgaard. Paa Gisselfeld er der ingen Bolig for Klosterfrøknerne, men kun Understøttelser. Alt ialt maa siges, at det er en ret stor Kreds af Mennesker, der nyder godt af disse store, rige Klostres Overskud.

Stiftelser, Legater o. l. tilhører to Storgodser: Jægerspris og Korse-litze, seks andre Godser: Nørlund, Gammel Køgegaard, Bonderup, Hørbygaard, Herlufsholm og Tybjerggaard, fire større Herregaarde: Nivaagaard, Vedbygaard, Idagaard og Nordruplund og fem mindre: Landerupgaard, Fiskbæk, Nebbegaard, Mørup og Lundegaard. Meget godt gør disse Stiftelser og Legater, til Understøttelse af trængende, til Uddannelse af Ungdom, til Hjælp for forskelligt samfundsnyttigt Arbejde.

Korselitze, der er et af Landets største Godser, tilhører det Clas-senske Fideikommis, hvis Overskud gaar til forskellige sociale For-maal, blandt andet den store Landbrugsskole paa Næsgaard. Jægers-pris tilhører Kong Frederik VII's og Grevinde Danners Stiftelse, hvis Formaal er at opdrage og uddanne Piger fra fattige Hjem. Herlufsholm er Kostskole-Gymnasium, Nordruplund og Mørup tilhører Sorø Akademi, Landerupgaard er Opdragelsesanstalt, Fiskbæk Landbrugs-skole. Gammel Køgegaard tilhører Carlsen-Langes Legatstiftelse, der

understøtter sociale, almennyttige og videnskabelige Formaal. Bonderup (Den Suhrske Stiftelse), Hørbygaard (Overhofmesterinde, Frk. Louise Grevenkop-Castenskiolds Legat), og Tybjerggaard (Det Steinmannske Legat) tilhører Familiestiftelser. Vedbygaard er Rekreationshjem under Diakonissestiftelsen, og Nivaagaard (Det Hageske Legat) understøtter Syge.

Alt ialt maa man saaledes sige, at Overskuddet af en ikke saa ringe Del af Danmarks Herregaarde direkte kommer Samfundet til gode. Og Antallet af disse Herregaarde har været stærkt stigende gennem de senere Aartier; siden 1900 er saaledes følgende Herregaarde gaaet over til saadanne Formaal: Nørlund, Gammel Køgegaard, Hørbygaard, Tybjerggaard, Nivaagaard, Vedbygaard, Idagaard og Fiskbæk.

IV

STORLANDBRUGETS NATIONALØKONOMISKE BETYDNING

Af KARL MADSEN

1. Indledning.

I det følgende skal især omtales det karakteristiske ved de større Landbrugs *Produktion* samt denne Gruppes forholdsmæssige Andel i dansk Landbrugs samlede Produktionsresultat, hvilket er af væsentlig Interesse ved en Bedømmelse af det meget omdebatterede Spørgsmaal om Storbedriftenes *samfundsmæssige* Stilling i Forhold til mindre Bedriftsenheder.

Storlandbruget i Almindelighed er karakteriseret ved, at det i højere Grad end det lille og mellemstore Landbrug er indrettet paa Produktion af Markafgrøder for direkte Salg (Korn, Sukkerroer og Frø m. v.).

Det er dog ikke alle store Gaarde, der sælger Markafgrøder i betydende Omfang, og det er yderst sjældent at træffe „kvægløst Landbrug“, endsige de saakaldte „mekaniserede Landbrug“, hvorpaa der næsten ingen Husdyr findes og Motorer udgør Trækkraften. Men der er næsten altid færre Husdyr pr. ha i vore større Landbrug end i Brugene af Mellemstørrelse og da navnlig end i Husmandsbruget. Uanset at enkelte Storgaarde har lige saa store Besætninger, som man vilde finde paa Arealet, ifald dette var delt op i et Antal mindre Brug — altsaa gennemfører Husmandsdriften paa Herregaarden — saa er der gennemgaaende den Forskel paa Storlandbrugenes Driftsmaade og Husmandsbrugene, at sidstnævnte næsten altid har flere Husdyr, end der kan produceres Foder til paa Ejendommen, medens det omvendte gælder for de store Gaarde. Derved faar disse et Overskud af Planteavlsprodukter, der enten kan sælges eller hvis det i sjældnere Fald drejer sig om Foderafgrøder og Prisforholdene taler for det, kan opfodres paa Ejendommen ved at dennes Husdyrhold midlertidigt forøges. Dispositionsfriheden er derfor større i Storlandbruget end i Husmandsbruget, fordi dette er mere ensidigt indstillet paa Husdyrproduktionen end hint paa Planteavlen, og en saa-

dan Forskel i Dispositionsfriheden *kan* faa meget stor Betydning for Driftens Økonomi i et Antal større Landbrug, nemlig naar Chancerne melder sig for Udnyttelsen af et tidsbegrænset godt Marked for de direkte Salgsafgrøder. Naar denne Elasticitet i Driftsplanen ikke i Praksis giver sig Udtryk i et mere stabilt Udbytte i Storbrugene fra Aar til Aar end i de andre Størrelsesgrupper — det omvendte er just Tilfældet — skyldes det mange Forhold, om hvilke man kort maa-
ske kan sige, at Risikoen ved Driftsændringerne er større end Chan-
cen, og derfor ikke bør tages medmindre den paagældende Drifts-
leder er udrustet til at kunne klare Vanskelighederne.

Ligesom Brugsstørrelserne indenfor dansk Landbrug glider jævnt over i hinanden, er Driftssystemet i *Hovedsagen* det samme fra de mindste til de største Brug, idet Dyrkningen af Foderafgrøder og dis-
ses Omsætning ved Husdyrholdet er det bærende ogsaa i Storland-
bruget. Men ved det mindre Omfang Husdyrbruget har i de større
Landbrug bliver der her fortrinsvis Plads for de specielle Plante-
kulturer som Frø, Sukkerroer, Kartoffler til Fabriksbrug, Havesager,
og under Afspærringsforhold tillige Olie- og Spindplanter, hvorved
den store Ensartethed brydes, som ellers kendetegner Driftsordnin-
gen i dansk Landbrug.

I selve det naturlige Grundlag for Landbrugsproduktionen (Jord-
bund, Klima og Beliggenhed) med dets tydeligt udtalte Forskelle ikke
blot fra Landsdel til Landsdel, men fra Sted til Sted, ligger dog nok
saa meget Anledningen til, at der findes forskellige Driftstyper som
Frøavlsgaarde, Sukkerroegaarde, Kartoffelavlbrug etc. Imidlertid er
det altsammen mere *Nuancer* i det Fællestræk, som er over den dan-
ske Ager og Engs Benyttelse, og som ogsaa fremgaar af den Kends-
gerning, at 94 % af Landbrugsarealet benyttes til Korn, Foderroer og
Græs, nemlig henholdsvis 41,8 %, 12,4 % og 39,4 % af det samlede
Areal.

2. Antallet af Landbrug med over 100 ha.

Der fandtes i Danmark ved den i 1936 foretagne Ejendomsskyld-
vurdering 2048 Landejendomme med Jordtilliggende paa 100 ha og
derover, eller det samme Antal (2050), som en Optælling efter Hart-
kornstilliggende viser, naar Grænsen lægges ved 12 Td. Htk. og der-
over. De to Grupper omfatter imidlertid ikke de samme Ejendomme,
hvilket nedenstaaende Tabeller oplyser om:

Antallet af større Landbrugsejendomme i 1936.

	Øerne			Jylland			Hele Landet		
	Ialt	Heraf m. 12Td.Htk. og derover	Under 12 Td. Htk.	Ialt	Heraf m. 12Td.Htk. og derover	Under 12 Td. Htk.	Ialt	Heraf m. 12Td.Htk. og derover	Under 12 Td. Htk.
Over 100 ha....	653	618	35	1395	489	906	2048	1107	941
Under 100 ha...		538			405			943	
Ialt med 12 Td. Htk. og derover		1156			894			2050	

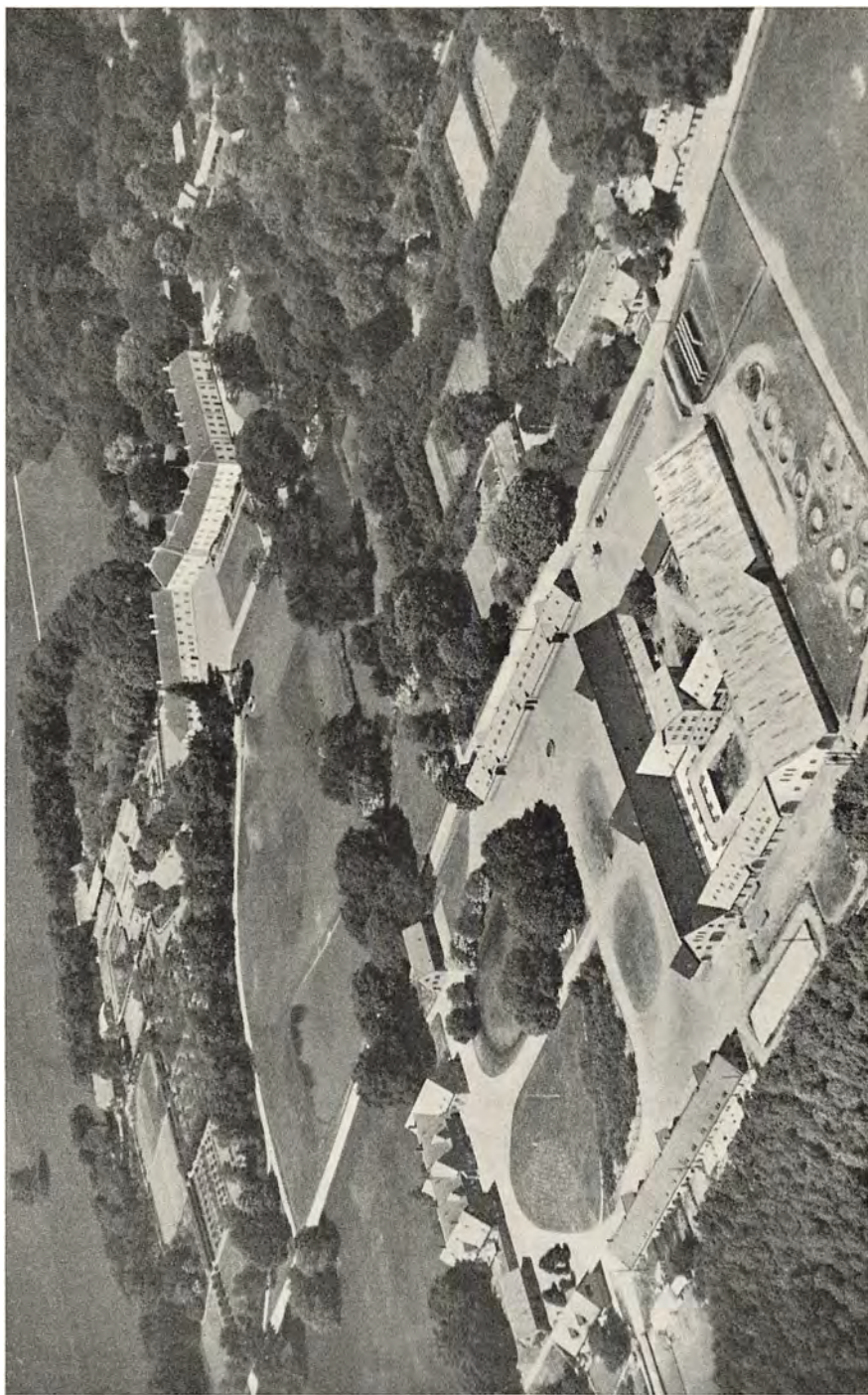
Af Landets 2048 Gaarde med over 100 ha er der 941, som ikke har 12 Td. Htk. Det ses, at i Jylland er der mere end dobbelt saa mange Gaarde med over 100 ha som paa Øerne, medens disse har 262 flere „12 Td. Hartkorns-Gaarde“ end Jylland.

Da det kan være af Interesse at sammenholde Antal Gaarde over 100 ha med Antal Gaarde over 12 Td. Htk. i Landets forskellige Egne, skal en Oversigt herover anføres:

De større Gaardes amtsvise Fordeling 1936.

	o. 100 ha	o. 12 Td. Htk.		o. 100 ha	o. 12 Td. Htk.
	Antal	Antal		Antal	Antal
København	13	39	Vejle	113	161
Roskilde	25	67	Skanderborg	59	39
Frederiksborg	47	82	Aarhus	30	51
Holbæk	92	113	Randers.....	136	121
Sorø	83	142	Aalborg.....	133	53
Præstø	87	126	Hjørring	184	48
Bornholm.....	10	62*)	Thisted.....	72	27
Maribo.....	122	234	Viborg	115	38
Svendborg	87	126	Ringkøbing	240	32
Odense.....	62	102	Ribe	84	14
Assens	25	63	Haderslev	98	168
Øerne.....	653	1156	Aabenraa	36	30
			Sønderborg	6	62
			Tønder	89	50
			Jylland.....	1395	894
			Hele Landet	2048	2050

*) Regnet efter Bornholms Htk., der svarer til $\frac{2}{3}$ alm. Htk.

Luftbillede af Hovedsæde til stort Gods: Wedellsborg. Hovedbygningen, i Baggrunden, er et større, ret uregelmæssigt Kompleks, der har faaet sit nuværende Ydre 1706, men rummer langt ældre Bygningsdele. I Forgrunden den store, moderne Avlsgaard. I Udkaanten af den store Park Gartner- og andre Funktionærboliger.

Paa Øerne og i fire af de jydsk Amter er Antallet af Gaarde over 12 Td. Htk. større end Antallet af Gaarde med over 100 ha. De 2048 Gaarde over 100 ha omfatter tilsammen 372.800 ha eller 10,5 % af det samlede til Landejendommene hørende Areal; deres Hartkornstilliggende og Grundværdi er henholdsvis 10,7 % og 9,9 % af Htk. ialt som er 385.000 Tdr. og Grundværdi ialt som er 2460 Mill. Kr. De 2050 Gaarde med 12 Td. Htk. og derover omfatter tilsammen 310.500 ha eller 8,8 % af det samlede Areal; deres Hartkornstilliggende og Grundværdi er henholdsvis 13,2 % og 11,2 % af Htk. ialt og Grundværdi ialt.

3. Arealbenyttelse og Kreaturhold i de forskellige Ejendomsstørrelser.

A. *Arealbenyttelsen.* Af det *dyrkede* Areal udgjorde i 1940 for Landet som Helhed Græs- og Grøntfoderarealerne 28,5 % og Rodfrugterne 19,5 %, tilsammen 48 %, medens Kornarealerne beslaglagde 48,5 % og Frøafgrøder, Havesager og Brak tilsammen 3,5 %. Hertil kommer Græsarealerne udenfor Omdriften, som udgjorde 17,4 % af det samlede Landbrugsareal, og ovennævnte Afgrøder i Agermarken omfattede saaledes 82,6 % af hele Landbrugsarealet, hvis Størrelse uforandret gennem de sidste 60 Aar har været 3,2 Mill. ha. — I denne Periode har der ganske vist været en Tilgang paa omkring 10 % gennem Nyopdykning, i Hovedsagen foregaaet i Jylland, men Afgangen af Landbrugsjord til Plantager, Bebyggelse, Haver og til Vej- og Baneanlæg har næsten holdt Trit med Tilvæksten.

Forholdet mellem Arealanvendelse og Bedriftsstørrelse belyses sædvanligt ved at vise Hovedafgrødernes procentiske Fordeling paa *det samlede* Landbrugsareal i de respektive Grupper, hvorved de større Gaardes Græsarealer udenfor Omdriften, der udgør en forholdsvis større Part af Ejendommenes samlede Areal end i de mindre Brug, trykker Procenttallene for Korn, Roer o. s. v., som det vil ses nedenfor, hvor begge Opgørelsesmaader er vist.

I Tabellens øverste Halvdel, der er beregnet paa Grundlag af Statistisk Departements Tælling i 1933, bekræftes, hvad der om Arealbenyttelsen siges i Landøkonomisk Driftsbureaus Beretning (1938/39), „at naar man ser paa Agermarken alene, stiger Kornmarkens Andel fra 48 % i Smaabrugene til 54 % paa de store Gaarde“. Hvis Udtalel-

Arealanvendelsen 1933.

	Bedriftsstørrelse (ha)										Ialt
	0,55—1,5	1,5—3	3—5	5—10	10—15	15—30	30—60	60—120	120—240	240-derov.	
<i>Af dyrket Areal:</i>	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Korn.....	40,2	44,2	46,5	47,8	48,4	49,5	51,1	52,9	54,5	53,7	49,9
Rodfrugter.....	27,2	24,0	23,2	22,6	21,2	19,8	18,6	17,4	17,4	15,6	19,9
Andre Høstafgrøder ..	4,3	1,9	1,0	0,4	0,5	0,6	0,9	1,6	3,8	8,3	1,1
Brak.....	0,9	1,0	1,2	1,2	1,6	1,9	2,1	1,8	2,4	3,8	1,8
Grøntfoder og Græs i Omdriften.....	27,4	28,9	28,1	28,0	28,3	28,2	27,3	26,3	21,9	18,6	27,3
Tilsammen = ...	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do. pCt.....	92,0	94,1	93,1	90,4	87,8	84,7	79,6	73,5	74,0	76,3	83,1
↓											
<i>Af samlet Areal:</i>											
Græs udenfor Omdrif- ten.....	8,0	5,9	6,9	9,6	12,2	15,3	20,4	26,5	26,0	23,7	16,9
Korn.....	37,0	41,6	43,3	43,2	42,5	41,9	40,7	38,9	40,3	41,0	41,5
Rodfrugter.....	25,0	22,6	21,6	20,4	18,6	16,8	14,8	12,8	12,9	11,9	16,5
Andre Høstafgrøder ..	4,0	1,8	0,9	0,4	0,4	0,5	0,7	1,2	2,8	6,3	0,9
Brak.....	0,8	0,9	1,1	1,1	1,4	1,6	1,7	1,3	1,8	2,9	1,5
Grøntfoder og Græs i Omdriften.....	25,2	27,2	26,2	25,3	24,9	23,9	21,7	19,3	16,2	14,2	22,7
(Græs ialt).....	33,2	33,1	33,1	34,9	37,1	39,2	42,1	45,8	42,2	37,9	39,6

sen refererer til de regnskabsførende Brug, er der saaledes fuldkommen Overensstemmelse mellem disse og den landsomfattende Tælling paa det Punkt.

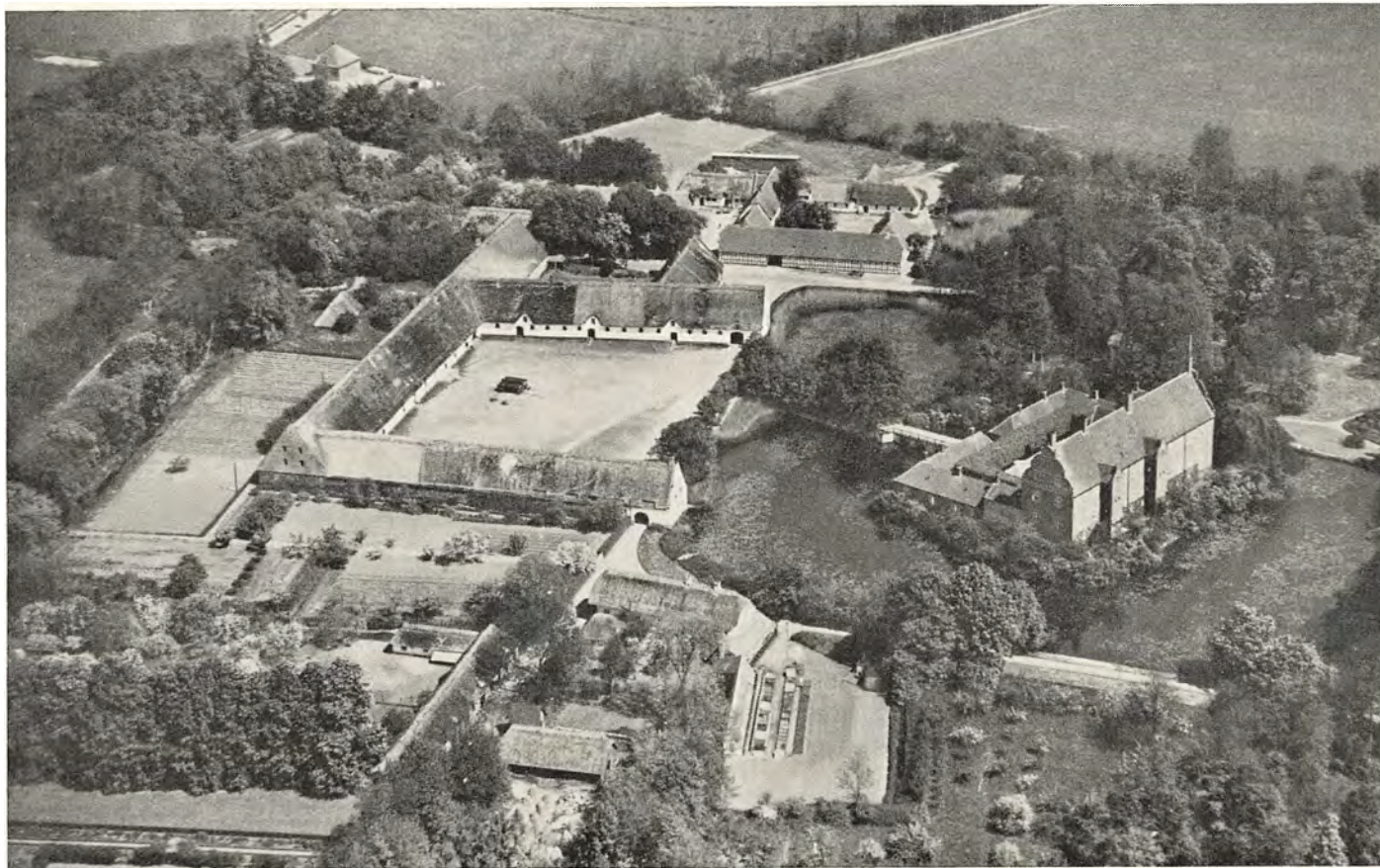
Betragtes derimod Procenttallene for Korn, Rodfrugt og ialt Græs af *det samlede Landbrugsareal* ses, at de store Gaarde nærmest har mindre Kornareal end de smaa Brug (smlg. Gruppen 5—10), og Rodfrugtarealet er kun godt halvt saa stort, medens Græsarealet vel er stigende med Ejendomsstørrelsen, men for de største Gaarde dog ikke meget forskellig fra Smaabrugenes Græsarealprocent.

Det tydeligste Billede af Forskellene faar man imidlertid ved at se paa Agermarkens Benyttelse, og sammenholde dette med Græsarealerne udenfor Omdriften, der er stærkt tiltagende med Ejendomsstørrelsen. Det er disse baade af naturlige Aarsager og i nogen Grad ogsaa af driftsmæssige Grunde gennemgaaende lidet afkastende „Enge, Kær og Fællede“, der bevirker de større Gaardes svage Stilling, hvad Græsningsudbyttet angaar i Regnskabsstatistikken. Og her til kommer, at Opgørelsen „paa Grundlag af de solgte og opfodrede Mængder“ af Græs eller Hø formentlig i mange Tilfælde fører til en altfor lav Vurdering af den faktisk producerede Fodermængde. Driftsbureauet anfører ogsaa herom, at de mindre Brug gennem de større Besætninger pr. Arealenhed opnaar en fuldstændigere Udnyttelse af Græsset — og „det samme gør sig gældende for Halmens Vedkommende, hvor en større Del af Halmen medgaar til Opfodring i Smaabrugene end for de større Gaarde“.

I Beretningen for 1939/40 siges der: „*For Størrelsesgruppernes Vedkommende viser det sig ligesom i tidligere Aar, at Forskellen i Høstudbyttet af Korn og Roer synes at variere ret tilfældigt, medens der for Græs- og Grøntfoderarealernes Vedkommende er en Nedgang i Udbyttet med tiltagende Ejendomsstørrelse — —.*“

Imod denne Formulering af Driftsregnskabernes Svar paa det yderst vigtige Spørgsmaal, om Høstudbyttet pr. ha af de respektive Afgrøder er mindre eller større med stigende Ejendomsstørrelse, kan der vistnok ikke rejses Indvendinger, og da Statistisk Departement er kommet til samme Resultat, „at Forskellen mellem smaa og store Ejendomme i det hele ikke er stor m. H. t. Foldudbytte“, skal her kun bemærkes, at det citerede er i god Overensstemmelse med Erfaringerne.

Men vender vi tilbage til Arealbenyttelsens Forskelle m. H. t.

Luftbillede af større Herregaard med ældre Avlsbygninger: Gyldensteen. Hovedbygningen, der ligger paa en Holm, er opført 1640 i Renæssancestil af Gregers Krabbe, Sidefløjene dog fra 18. Aarhundrede. Den store straatækte Avlsgaard er omtrent samtidig med Hovedbygningen.

Agermarken er der i Roedyrkningens mindre Omfang med stigende Ejendomsstørrelse et vigtigt Moment, naar Talen er om den samlede Planteproduktion pr. ha paa smaa henholdsvis store Ejendomme.

Rodfrugterne var det essentielle i den Driftsomlægning, som brød igennem fra 1883, da Danmark skiftede om til at være et kornindførende Land, og som i Løbet af faa Aar prægede Erhvervet i en saadan Grad, at man kan sige, at Nutidslandbruget principielt var udformet inden Udgangen af 1880'erne. Betragter man nu den hele Udvikling over Roearalets Vækst fra dengang 20.000 ha til nu 453.000 ha, maa dog indrømmes, at det har taget sin Tid, for siden 1920 er Roearalet vokset med 100.000 ha. En Stagnation i Arealernes samlede Størrelse har fundet Sted fra 1930, men siden da er væsentlige Forskydninger sket m. H. t. de dyrkede Former, idet Foder-sukkerroerne og Sukkerroerne næsten helt har afløst Turnips'ene og i betydelig Udstrækning er trængt ind paa Runkelroe- og Kaalroearalerne.

Roernes Produktion af *Foderenheder* pr. ha er mere end dobbelt saa stor som Kornets og henved det 3-foldige af Græsarealernes, men tages Hensyn ogsaa til Æggehvideindholdet (Korn 75 Gram, Græs-Hø ca. 100 Gram mod kun 40 i Roer pr. F.-E.) udlignes Forskellen noget. Til det straalende Billede af den opnaaede Produktionsforøgelse gennem Roedyrkingen hører den Skygge, at Roerne er fattige paa Æggehvide, og under Afspærringsforhold er dette et føleligt Minus. De store Roearaler er saaledes en absolut nødvendig, men altsaa ikke tilstrækkelig Forudsætning for det stærkt forøgede Husdyrhold, som ledsagede „Driftsomlægningen“ og som danner Grundlaget for de landbrugsindustrielle Virksomheder (Mejerier og Slagterier), hvorfra Eksporten — der betaler det meste af vor Vareindførsel — udgaar. Roedyrkningens direkte og indirekte Fordele og dens nationaløkonomiske Betydning overhovedet er dog saa umiddelbart indlysende, at man kunde være fristet til at lade Koantallet og Roemarkens Størrelse være det afgørende Kendemærke paa Bedriftens Intensitet.

Et berettiget Spørgsmaal paatrænger sig da her: Hvorfor har de store Gaarde ikke i samme Grad optaget Forædlingsproduktionen som de mindre Brug? Er de tilbage i den ovenfor skitserede Udvikling, fordi de ikke har kunnet følge med — eller har de med god

Grund foretrukket at blive staaende paa det mere primitive Stadium at sælge en Del af Markafgrøderne direkte?

Da stort Husdyrhold og dermed ogsaa et stort Rodfrugtareal er meget arbejdskrævende og da Udbuddet af Arbejdskraft ved Landbruget langtfra har været rigeligt, maatte der alene i dette Forhold ligge en stærk Opfordring til de store Gaarde til ikke at forcere Husdyrproduktionen i samme Grad som de Bedrifter, hvor Familiemedlemmerne præsterer Størsteparten af Arbejdet. Priserne — som dikterer Produktionsretningen — har desuden under forrige Krig og i Mellekrigsaaarene hyppigere vist Udsving til Gunst for Planteavl-produkterne end for Husdyrvarerne, og da Krisen i 1930'erne slog igennem, var det en Indskrækning af Roedyrkingen og af Besætningernes Størrelse, som stod paa Dagsordenen. En stor Besætning blev paa det Tidspunkt betegnet som „en tung Rustning“ for Landbrugene i Almindelighed. For de større Gaarde var det da mest nærliggende at spejde efter Mulighederne for billig Produktion, d. v. s. mindske Foderroearialet og gaa over til mere Korn, samt Lucerne og Græs. Faktisk fandt der i de følgende Aar en mærkbar Reduktion Sted af Malkekøernes Antal, nemlig 11 % fra 1933 til 1937, og samtidig blev i Spørgsmaalet om Arealanvendelse Kravet understreget om, at der herefter skulde lægges større Vægt paa Æggehvideproduktionen end forhen.

I denne Tendens gennem den sidste halve Snes Aar til for Landbruget som Helhed at indskrænke Kvægholdet og Roedyrkingen laa en Anledning for de større Gaarde til at fastholde deres særlige Driftsform, der m. H. t. Arbejdskraftforbruget maa karakteriseres som mindre kostbar end de smaa Brugs. I Erfaringerne fra Tiden 1914—18 kunde heller ikke ligge en Opfordring til at lade Besætningsudvidelsen omfatte hver eneste Hektar af Landets Jord, men ikke desto mindre var Staten skredet til store Udstykninger fra 1919, — og da Afspærringen 20 Aar senere atter var en Kendsgerning, blev en Tilpasning gennem Besætningsformindskelse betydeligt vanskeligere at gennemføre end under forrige Krig, fordi Behovet for Korn og æggehviderigt Kraftfoder var vokset stærkere end Høstudbyttet.

Det har saaledes været til Gavn for Helheden, at den af Ejendomsstørrelsen afhængige Driftspraksis (jo større Ejendom, desto mindre Besætning forholdsvis) ikke er brudt i Perioderne før 1914 og i 1920'erne, hvor det driftsøkonomisk set maaske vilde have sva-

ret sig bedre at staa med en større Besætning. Hvorvidt det dernæst har været forbundet med et Indtægtstab, at de af de større Gaarde, som *egnede* sig for et stort Husdyrhold, har fortsat med „den gamle Driftsplan“, er det overmaade vanskeligt at udtale noget generelt om. Det maa erindres, at for hver Ager, der skulde lægges til Roemarken, skulde Stalden udvides med nogle Fag, Dyr indkøbes eller opdrættes, og flere Folk antages til at malke og passe dem. Evnen til at faa dette gjort har sikkert i nogle Tilfælde manglet, men oftest har Tilbageholdenheden været bestemt af, at man ikke har været sikker paa, at det vilde svare Regning at omlægge Driften til større Husdyrhold.

Man maa derfor besvare Spørgsmaalet derhen, at de større Gaarde ikke, som Betingelserne hidtil har været, har kunnet naa fuld Paritet med de mindre Gaardes Kreaturhold, fordi Stordriftsfordelene samlede sig om Markbruget. Saavel privatøkonomisk som samfundsøkonomisk har „Arbejdsdelingen“ været til Gavn — og vil under de samme ydre Forhold ogsaa blive det i Fremtiden.

Med Hensyn til Rodfrugtdyrkningens mindre Omfang i de større Brug skal iøvrigt bemærkes, at der af Roer og Korn tilsammen beslægtedes den samme Part af Agermarken i alle Bedriftsstørrelser, nemlig 70 % (se Tabellen); de større Brug har altsaa i Korn det de mangler i Roer. Frøavlens faar de store Gaarde Plads til ved at de kan klare sig med een Sædskiftegræsmark, grundet paa det større Græsareal *udenfor* Omdriften, som hører med til de fleste store Gaarde.

Naar der i Gnst. avles 3000 Foder-Enheder pr. ha ved Afgræsning, og 3500 i Korn (incl. Halm) mod gnstl. 6400 F.-E. i Roemarken (evt. 7700, ifald hele Topmængden medregnes) og fra Høarealerne ca. 2000 F.-E. plus Eftergræsning, kan Forskellen paa Arealbenyttelsen i Brug paa 5—10 ha sammenlignet med de større Gaarde beregnes at resultere i en Underlegenhed for sidstnævnte paa omkring 12 % i F.-E. pr. ha, men mindre end 5 % ved en Betragtning af *Æggehvidemængderne*. Hertil kan saa lægges Udbyttet af Frøarealerne, d. v. s. 3—8 % af dyrket Areal, som de større Gaarde har *udover* de andre Brugsstørrelser gnstl. Frøareal. Dette tillagt Korn-Grovfoderhøsten, som altsaa for de større Gaarde kan regnes at udgøre 88 % af Middel-Udbyttet for alle Brug (henholdsvis 96 % af *Æggehvideavlen*) tilvejebringer paa det nærmeste Paritet, hvad Udbytte af Jorden angaar. Medvir-

kende hertil er, at Kunstgødningsforbruget er stærkt stigende med Ejendomsstørrelsen, saa Forskellen i Staldgødningsmængde normalt ikke resulterer i et mindre Høstudbytte paa de større Gaarde.

At de store Gaardes Markbrug ikke staar tilbage er iøvrigt, som allerede nævnt, en Erfarings sag, og af Oversigten over Beliggenheden af de større Gaarde ser man ogsaa, at de gennemgaaende maa have gode Betingelser dyrkningsmæssigt set, ikke mindst hvad Kornavlens angaar. Til Belysning af den Indflydelse, som Jordbunds- og Klimaforskelle fra Egn til Egn har paa Driftsformen skal sluttelig anføres en Sammenligning mellem Arealbenyttelsen i Maribo og Ringkøbing Amter den 29. Juni 1940.

I Procent af Landbrugsarealet udgjorde:

	Maribo Amt	Ringkøbing Amt
Hvede	3,8	1,0
Rug	0,8	6,0
Korn ialt	46,6	33,9
Sukkerroer	19,0	1,0
Kartofler	0,5	3,6
Foderroer	5,3	11,6
Frø	2,5	0,2
Græs (Grønt) ialt	25,7	49,0
Brak	0,4	0,7
	100,0	100,0

Man ser, at Græsarealet i Ringkøbing Amt omfatter Halvdelen af Arealet, hvorfor Korn—Roer tilsammen maa nøjes med den anden Halvdel, medens de førømtalte 70 % med Korn—Roer genfindes for Maribo Amt som Helhed. Vedrørende de enkelte Kornarters Udbredelse efter Ejendomsstørrelsen gælder for Øerne, hvor Jordboniteten er mest ensartet, at Hvedearealet samt Byg- og Havrearealet er voksende med Ejendommens Størrelse, medens omvendt Rug- og Bland-sædsarealet er aftagende. For Rodfrugtsarealernes S sammensætning er Landsdelsforskellen den dominerende, men over hele Landet har Sukkerroer og Kaalraber størst Udbredelse paa de store Ejendomme, medens disse har mindre af Foderroer og Kartofler. Frøarealerne indtager saavel paa Øerne som i Jylland en desto større Del af Area-

let, jo større Ejendommen er. I 1933 havde de største Gaarde paa Øerne 6,6 % af hele Arealet med Frø, mens det for alle Ejendomme i Gnst. var 1,7 %.

B. *Antal Kreaturer pr. 100 ha i de forskellige Ejendomsstørrelser.* Som flere Gange nævnt i det foregaaende er de større Gaarde „tyn-dere“ besat med Kreaturer end de mindre Brug, og vi skal nu be-lyse dette lidt nærmere. Paa Gaarde over 100 ha var i 1933 i H. t. Statistisk Departements Opgørelse kun $\frac{2}{3}$ af den gnst. „Husdyrtæt-hed“ nemlig 72 % paa Gaarde 60-120 ha og 65 % paa Gaarde 120-240 ha og endelig 59 % paa Gaarde over 240 ha (I Skalaen for Bereg-ning af Antal Kreaturenheder er 1 (stor) Hest sat = 1 Malkeko = $1\frac{1}{2}$ Smaaheste = $2\frac{1}{4}$ Stk. Opdræt = 6 Svin = 50 Høns = 7 Faar.) De stør- ste Gaarde havde i 1933 kun halvt saa mange Heste pr. 100 ha som Landsgennemsnittet og ligeledes kun halvt saa mange Svin, men dog $\frac{3}{4}$ saa mange Køer, hvorimod de af Høns kun havde $\frac{1}{10}$.

I Regnskabsstatistikken ses det samme. Kreaturstyrken er jævnt faldende med stigende Ejendomsstørrelse, og Yderpunkterne samt Middell findes givet nedenfor.

Husdyrholdets Størrelse pr. 100 ha i 1940.

	Gruppen under 10 ha	Alle Ejendomme (gns. 31 ha)	Gruppen over 100 ha
Arbejdsheste	28,2	17,4	8,7
Malkekøer	83,6	63,7	44,9
Ungkvæg	65,1	59,3	38,8
Søer og Orner	19,5	13,5	6,9
Andre Svin	127,7	93,9	45,6

Det maa bemærkes, at Smaabrugenes Heste for $\frac{3}{5}$ Vedkommende er Smaaheste, hvortil kommer, at de jo ingen Traktorer har, medens efterhaanden næsten alle de større Gaarde benytter disse. Alligevel er det store og kostbare Hestehold i Smaabrugene en Ulempe, der vejer tungt og maa ses som en af de Faktorer, der taler imod en vidt-gaaende Udstykning. De større Gaarde kan saaledes aldrig (heldig- vis kan man sige) naa fuld Paritet m. H. t. Husdyrhold, fordi Heste- holdet kun behøver at være godt halvt saa stort som for Landbrug i Almindelighed. Naturligvis kan man tænke sig, at der i Stedet for

de sparede Heste blev holdt saa mange flere Køer — eller 6 Svin flere for hver sparet Hest — men hidtil har der ikke været den fornødne Gevinst ved en saadan Udvidelse af Kvægbestanden og Svineholdet. Utvivlsonst har dog Gaardene haft for faa Svin — ialt Fald paa de Tidspunkter, hvor der var noget at tjene ved det (Svinekortordningen), og sandsynligvis vil baade Kvægholdet og Svineholdet blive udvidet efter Krigen paa de større Gaarde, notabene hvis Lovgivningen tillader det og Afsætningen og Priserne opfordrer til det.

Med Hensyn til Svin og Høns er Storbedrifterne næppe anderledes stillet end Brugene af Mellemstørrelse, hvad de naturlige Betingelser angaar, hvorimod Kostalden sædvanligt „slutter“, naar Besætningen er omkring 150 Køer, hvilket selvfølgelig ikke er nogen Tilfældighed, men Resultatet af en Række Faktorer, som ikke paa dette Sted kan blive nærmere analyseret. Det skal dog paapeges, at de større Gaarde (Gnst. 150 ha) kun mangler 20 Køer for at være paa Linie med Middelbestanden, og at opfede 200 Svin mere paa en stor Gaard — naar Kornordningen holder op — er ligeledes gørligt, ogsaa uden Køb af en eneste Kærne Korn, hvis Situationen er den, at Kornimporten er stoppet.

Men Følgen vil under sidstnævnte Forudsætning blive, at de mindre Brugsstørrelser saa maa holde mindre Besætninger, hvilket vilde forringe deres Stilling i allerhøjeste Grad. Det maa ses som en meget stor Fordel, at ikke samtlige Landbrug har en for alle ens Arealbenyttelse, ligesom Standardisering til samme Besætningsstørrelse pr. Arealenhed vilde være en Kapitalfejl, som vilde medføre store Tab og Usikkerhed i Produktion og Afsætning. Thi just Arbejdsdelingen, som den kommer til Udtryk i Fordelingen af Ejendomsstørrelsen og dermed i Driftsformen, medførende, at man „ikke har alle Æggene i en Kurv“, er baade privatøkonomisk og i ikke mindre Grad samfundsøkonomisk en Styrke. Under Forhold som de nuværende tjener det som en Sikkerhedsforanstaltning — en Reserve, hvis Tilstedeværelse enhver Borger nyder godt af, naar de normale Forsyningskilder er blokeret.

Da Anskuelserne om den ideale Driftsmaade meget ofte er baseret paa Forestillingen om det attraaværdige i den maksimale Smør- og Flæskeproduktion og eventuelt ogsaa største Ægudbytte pr. ha, er det vigtigt at fremholde Aarsagerne til det forskellige Driftssystem og Fordelen ved, at de ikke har lige store Besætninger allesammen.

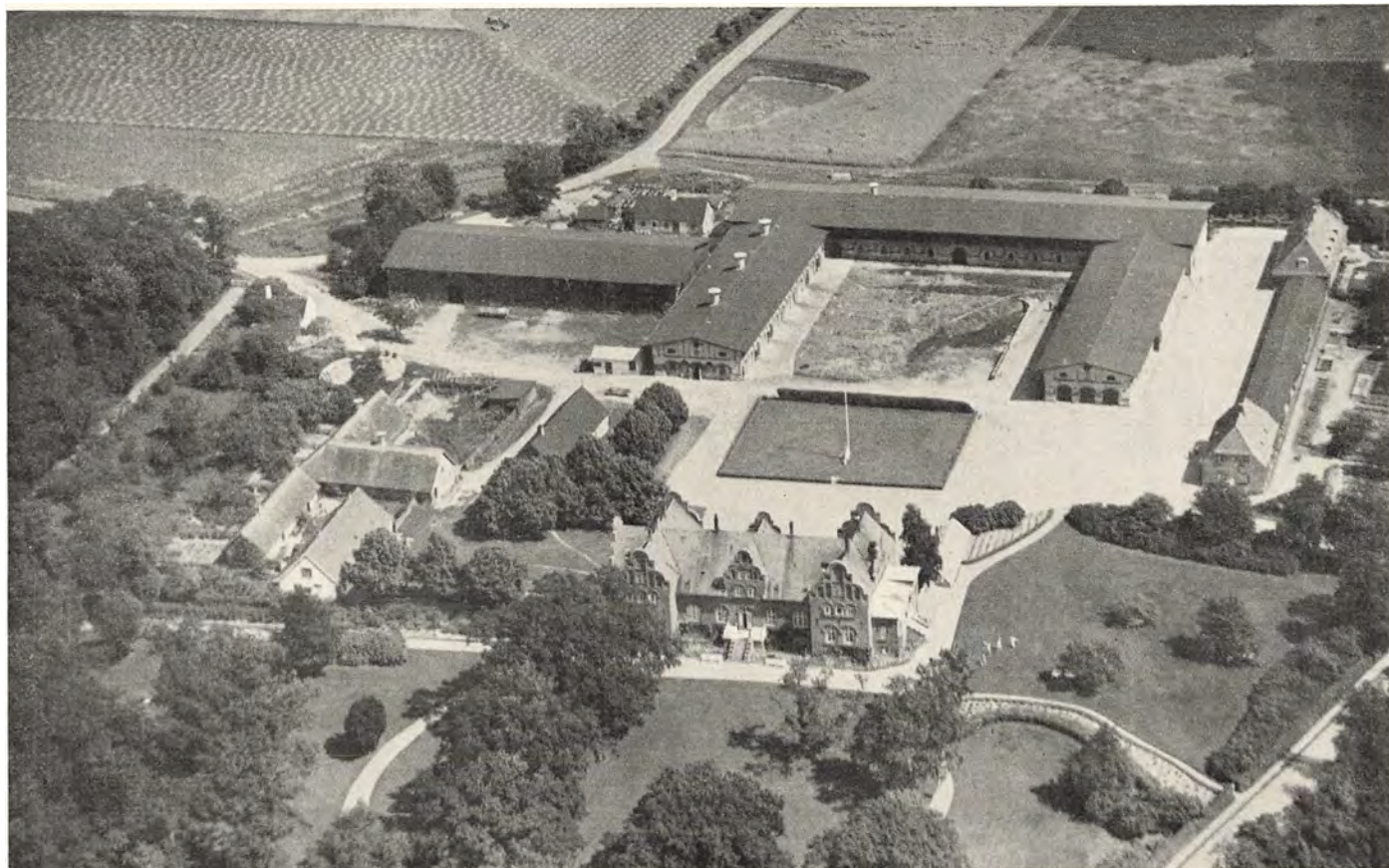
Det bør saa iøvrigt altid have for Øje, at Planteavlens er den fundamentale Faktor i dansk Driftsøkonomi, og Stordriftsfordelene er næsten helt paa Planteavlens Side, men gør sig dog ogsaa gældende ved Produktionen af en Vare som Kvalitetsmælk (se senere).

Naar dette er sagt, maa der gøres den Anmærkning, at de store Gaardes Kvægbesætninger i Nutiden desværre ikke i Kvalitet rangerer over Middel, som Tilfældet var tidligere; de har tabt Forspringsget i Kontrollforeningernes Tidsalder, hvor Fremgangen i de mindre Gaardes og Husmændenes Besætninger har været meget stor. Dette maa i alt Fald konstateres, naar man lader Kontrollforeningsstatistikken afgøre Spørgsmaalet, idet de sjællandske Herregaardsbesætninger paa over 100 Køer (Gnst. 140 Køer pr. Besætning) i 1937/38 ydede 162 kg Smør pr. Ko mod 169 som Middel for alle kontrollerede Køer paa Sjælland og 167 som Landsgennemsnit.

Med alle de Reservationer, som en Ydelsessammenligning paa dette Grundlag faktisk berettiger til, bør det siges, at der her er et Omraade, hvor de større Gaarde (ikke absolut de store, for de halvstore Besætninger stod lavest) skylder sig selv en ekstra Anstrengeelse m. H. t. bedre Tyrehold, mere rationel og sandsynligvis som Helhed ogsaa kraftigere Fodring, samt bedre Pasning.

Hestebesætningerne paa de større Gaarde maa sikkert vurderes højere pr. Dyr end i de alm. Landbrug, da det forbyder sig selv at holde daarligere Heste, naar 4 Spand skal klare Arbejdet med 100 ha. Der har ogsaa i en længere Aarrække været sat meget ind fra adskillige større Landmænds Side paa Kvalitetsforbedringen af Hestene — gennem hyppige Indkøb af dyre Hingste —. Der holdes sædvanligt store, stærke og godt gaaende Heste i de større Brug og opdrættes efter Behovet.

Angaaende Svinebesætningerne paa de større Gaarde er det bemærket, at de uden Skade kunde være noget større, dog ikke før Kornafleveringen ophører, og m. H. t. Kvaliteten af de danske Svin er det jo saadan, at den er næsten ens, hvor man end træffer dem. Fodringen med Skummetmælk er mange Steder forhindret gennem Mælkesalg til Byerne, medens de til Smørmejerierne leverende alm. Landbrug jo kun sælger Mælkefedtet, og i dette Forhold har man en af Forklaringerne paa, at Produktionen af Slagtesvin ikke gennemgaaende er stærkt ænsset paa de største Gaarde. De havde $1\frac{1}{2}$ Svin pr. Malkeko mod 2 paa de halvstore Gaarde og $2\frac{1}{2}$ i Gnst. for alle.

Luftbillede af middelstor Herregaard med moderne Avlsbygninger: Øllingesøgaard. Hovedbygningen er fra Midten af 19. Aarh.

Af Faar har man hyppigt en Flok paa de større Gaarde til at udnytte de ringere Græsgange. Medens alle andre Brugsstørrelser afskaffede de $\frac{2}{3}$ af Faarene i Tiden mellem 1919 og 1933, forøgede de største Gaarde deres Antal, og siden maa Forskydningen være fortsat, idet man nu finder $\frac{1}{3}$ af samtlige Faar paa Ejendommene over 50 ha.

Besætningsreduktionen i 1940/41 ramte Brugsstørrelserne paa følgende Maade. *Malkkekøer*: Mindst Reduktion i saavel Husmandsbrugene som de større Gaarde paa Øerne, lidt mere i de jydsk Husmandsbrug, og størst Reduktion paa de store Gaarde i Jylland. *Svin*: Væsentlig større Reduktion for de store Gaarde paa Øerne og i Jylland end for alle andre Brug, mindst for Husmandsbrugene paa Øerne, og kun lidt større for de jydsk Husmandsbrug end Gnst. for hele Landet. *Høns*: Mindst Reduktion for de store Gaarde paa Øerne, men størst for de jydsk Storgaarde, og i Husmandsbrugene over hele Landet kun uvæsentlig større Reduktion end Gnst. for alle Brug i hele Landet.

Dette Resultat pr. 12. Juli 1941 sammenlignet med Tællingen i 1937 kan sammenfattes derhen, at den kombinerede Virkning af Importens Bortfald, Kornafleveringen i 1940, Høstens delvise Fejlslagning i Jylland i 1940 samt de daarlige Høstudsigter for 1941 var den, at de store Gaarde i Jylland maatte bortsælge mest af deres Besætninger, derefter i aftagende Grad de store Gaarde paa Øerne, de jydsk Husmandsbrug, og mindst Reduktion fandt Sted i Husmandsbrugene paa Øerne.

Et bedre Bevis kan næppe faas for, at de store Gaardes Besætninger gennem Kornafleveringen til Staten er blevet haardere trængt end rimeligt var, naar man betænker, at der i Forvejen paa de store Gaarde ikke var mere end $\frac{3}{8}$ af den Besætningsstørrelse, som Landbrugene i Almindelighed havde. En Reduktion fra „oven af og ned efter“ var saaledes ubegrundet, men blev ikke desto mindre forlangt og fremtvunget.

4. Arbejdskraften paa de større Gaarde.

Behovet for menneskelig Arbejdskraft er forholdsvis lille paa de større Gaarde navnlig som Følge af den større Maskinbenyttelse, de mindre Besætninger, og en Driftsform, hvor Planteproduktionen er overvejende.

Hele Landbrugsbefolkningen udgør i alt 1.030.000 Personer, hvoraf

de 710.000 er Familiemedlemmer og 320.000 Medarbejdere, naar disses ca. 90.000 Forsørgede medregnes. Af Medarbejderne er 110.000 Karle, 60.000 Kvinder og 35.000 Daglejere samt 25.000 Fodermestre etc. Der regnes i Opgørelserne dog nu kun med 465.000 Helaarsarbejdere (à 300 Arbejdsdage), idet Husmødrene samt Børn under 14 Aar ikke medregnes. I 1934 var Helaarsarbejdernes Antal omkr. 500.000 og i 1923 482.000.

Landbrugets 480.000 Helaarsarbejdere fordelt paa 3,2 Mill. ha Landbrugsjord svarer til gnstl. 6,7 ha pr. Arbejder, og dette divideret op i 300 Arbejdsdage giver 45 Arbejdsdage pr. ha. Til Sammenligning har Ejendommene paa over 100 ha kun 30 Arbejdsdage pr. ha, stigende til 32 for Ejendomme fra 80—100 ha og 34 paa Ejendomme 60—80 ha. Der er saaledes præcis det samme indbyrdes Forhold mellem Arbejdskraftanvendelsen paa de større Gaarde og Gns. for samtlige Brug som for Husdyrholdets Størrelse, nemlig $\frac{2}{3}$.

Den „fremmede Arbejdskraft“ (Lønarbejderne) udgjorde for Landbruget som Helhed ved Opgørelsen i 1934 de 44 % af hele Arbejdskraften, medens Familiemedlemmerne (incl. Slægtninge) omfattede de 56 %. For de større Gaarde var de tilsvarende Tal følgende:

	120—240 ha	240 ha og derover
Brugernes Arbejde	5,4 %	2,4 %
Slægtninge	3,9 -	1,8 -
Fast Medhjælp (med Kost og Logi) ..	60,9 -	60,8 -
Faste Daglejere	23,4 -	28,5 -
Midlertidig Medhjælp	6,4 -	6,5 -
	100,0 %	100,0 %

Det fremgaar heraf, at godt 60 % af Arbejdet udføres af Karle, Elever og Piger, mens 30—35 % præsteres af „Husmændene“ og midlertidig Medhjælp. Ser man nærmere paa, hvor mange Arbejdsdage pr. ha, der er overladt *Lønarbejderne*, viser det sig, at i Bedrifter med 1 Mand bliver der 19 Løn-Arbejdsdage pr. ha mod 26, hvor der er 2 Mand beskæftiget, og 33, hvor der er 4 Arbejdere eller flere, og disse 33 er Maksimum for Beskæftigelse af Lønarbejdere i Landbruget. Paa de største Gaarde er der 27 Arbejdsdage pr. ha aarlig til Lønarbejderne, hvoraf de gifte Arbejdere har de 10.

Med det Areal paa 372.800 ha, som vi forud har set hører til de

2048 Gaarde over 100 ha, og regnet med 30 Dage aarligt pr. ha og 300 Dage til en Helaarsarbejder, samt 8 % Fradrag for Brugernes og Slægtninges Arbejde, bliver disse Gaardes Part af den samlede Fremmedhjælp 34.298 Helaarsarbejdere af ialt 210.000 eller 16,3 %. Paa $\frac{1}{10}$ af Arealet beskæftiges altsaa $\frac{1}{6}$ af Arbejdskraften og af de faste Daglejere rigeligt $\frac{1}{3}$ af samtlige eller 8—9000 af de ialt 20.000 i 1940.

Fra 1935 til 1940 er Antallet af faste Daglejere i hele Landbruget steget med ca. 6000 eller 40 %, hvilket er en Fordel, men den midlertidigt beskæftigede Medhjælp (Daglejerkarle og andre Løsarbejdere) har desværre faaet en endnu større Udbredelse, idet næsten en Fordobling er sket maalt i Helaarsarbejde i Løbet af de sidste 7 Aar, nemlig 11.579 i 1934 mod 20.645 i 1940. Samtidig gik Antallet af Karle og Piger 27.000 tilbage. Siden 1940 har der været en fortsat Tilbagegang for alle Grupper, mest for „hjemmевærende Børn“, der enten altsaa er taget ud at tjene eller har kvitteret Landbrugsarbejdet.

Denne Udvikling har resulteret i, at Landbrugets samlede Arbejdskraft er 3,5 % mindre nu end for 20 Aar siden og 7 % mindre end i 1934 og kan vel ogsaa spores i de større Gaardes Arbejderforhold; men uden at have Tal for det, kan det vist siges, at Forskydningerne nok saa meget har fundet Sted udenfor som indenfor de større Gaardes Kreds. Denne er jo, hvad Arbejderforholdene i Almindelighed angaar og specielt m. H. t. Løn- og Arbejdstidsbestemmelser, i stor Udstrækning indstillet paa Organisationernes kollektive Overenskomster. Landarbejdergruppen indenfor Dansk Arbejdsmands Forbund har ganske vist ikke meget over $\frac{1}{10}$ af den fremmede Arbejdskraft som sine Medlemmer, og selv i Maribo Amt er det kun godt $\frac{1}{4}$ af Arbejdsgiverne saa vel som af Arbejderne, der er organiserede, men ikke desto mindre bliver „Maribo-Overenskomsten“ lagt til Grund ved et Flertal af de Arbejdsaftaler, der træffes paa de større Gaarde, ialt Fald paa Øerne.

I Jylland og paa Fyn er der ikke som i Maribo Amt og paa Sjælland Land-Arbejdsgiverforeninger, og det gælder for disse Landsdele, at selvom der er oprettet et Antal Særoverenskomster mellem Gaardene og Forbundet (og mellem dette og Sukkerroedyrkerforeningerne), saa er det hyppigste dog, at de faste Folk er antaget og arbejder efter individuelt truffne Aftaler, hvorimod Roearbejdet og Løsarbejderne oftest bliver aflønnet i H. t. kollektivt aftalte Satser. Ved Loven af 30. April 1942 om Formidling af Arbejdskraft i Landkom-

munerne knæsattes „Maribo-Tariffen“ som det, der mindst skulde tilbydes de Arbejdere, der henvistes („overførtes“) til Landbrugsarbejdet, og derved har man paa en Maade gennemført den kollektive Løntarif ogsaa i Landbruget som en for alle fælles og over hele Landet praktiseret Norm, fra hvilken der imidlertid ifølge Landbrugsarbejdets særegne Karakter ogsaa fremtidigt vil være større Afvigelser fra Sted til Sted, end Tilfældet er for Arbejdspladserne i Byerhvervene.

Under den forløbne Del af indeværende Krigsperiode har alle, der er tilknyttet Landbrugserhvervet, faaet nogen Revanche for de forudgaaende 7 magre Aar 1930—37, og Lønstigningen (Dyrtdstillægget) for Landbrugets Arbejdere andrager nu 40—45 %, eller nogenlunde det samme som Detailpriserne er steget, mens den for Arbejderne udenfor Landbruget kun er steget omkring 25 % (Efteraaret 1942).

I Diskussionerne om Landbrugets Arbejdskraftsspørgsmaal har man uden for Landmændenes Kreds særlig hæftet sig ved — foruden „de manglende Fremtidsudsigter“ — dels at det hovedsagelig er den unge, ugifte Arbejdskraft, der efterspørges, saa den gifte Arbejder selv i Sommertiden ofte kan komme ud for ufrivillig Ledighed, dels at Arbejdet i stigende Grad bliver sæsonpræget og at Afskedigelserne, naar Efteraarsarbejdet er forbi, mere end noget andet bidrager til „Flugten fra Landet“.

Bortset fra, at Anken over den ringe Adgang til at blive selvstændig i Landbrugserhvervet beror paa en Forglemmelse af, at i Byerne er Chancen for at faa sin egen Virksomhed mindre end kun halvt saa stor, saa adskiller det større Landbrug sig fra det almindelige bl. a. ved, at en forholdsvis stor Del af dets Mandskab er gifte, faste Folk. Reglen er, at de større Gaarde ingen eller kun faa Afskedigelser foretager om Vinteren af det faste Mandskab, ialt Fald ikke af de faste Daglejere, der iøvrigt mange Steder kan beskæftiges i Skoven, der er tilknyttet Landbruget, og heller ikke i synderlig Udstrækning mindsker Antallet af Karle eller Elever om Vinteren, men derimod betjener sig af Løsarbejdere i Roetid og Høst. Og selvom denne Del af Arbejdskraften er tiltaget siden Opgørelsen i 1933, saa vejer den midlertidige Medhjælps Størrelse i absolutte Tal paa de 2050 Ejendomme ikke ret meget i den hele Afgang paa 12 % eller 19.000 Karle og Piger samt 13.000 Sønner og Døtre af Ejerne, der eksempelvis konstateredes i 1940 fra Juni til December.

En væsentlig Del af dem er selvfølgelig efter endt Skoleophold vendt tilbage, men det er en fast Foreteelse, at det er i Oktober Kvar- tal, at Hovedstaden og Provinsbyerne faar det store Tilflytterkontin- gent fra Landbefolkningen og dermed megen Arbejdskraft i Alderen omkr. 20 Aar, som for stedse har vendt Landbruget Ryggen. Af denne Grund har man talt ikke saa lidt om, at Helaarsfæstemaalet burde skaffes samme Udbredelse som før, og at Landmændene i saa vid Udstrækning som gørligt skulde tilstræbe en Stabilisering af Beskæf- tigelsen og undgaa Afskedigelserne i Vintermaanederne.

Udsigterne for en tilfredsstillende Løsning af det yderst vigtige Problem ad frivillig Vej og gennem Tilpasning paa naturlig Maade at fastholde den nødvendige Arbejdskraft ved Landbruget er blevet stærkt forringede under de af Krig m. v. skabte Forhold. Og skønt det paa Baggrund af de her skitserede for de større Gaarde specielt gældende Vilkaar m. H. t. at kunne staa sig i Konkurrencen om Ar- bejdskraften maa kunne udledes, at Vanskelighederne ikke er større, men snarere mindre end i Brugene af Mellemstørrelse, saa er dog Arbejdskraftproblemet ogsaa for de større Gaarde det, der rummer de fleste Bryderier og mest præger Dispositionerne i Øjeblikket.

5. Landbrugets og specielt de større Gaardes Økonomi under skiftende Konjunkturer.

Efter at have set paa Jordens Benyttelse, Husdyrholdet og Arbejds- kraften i de større Landbrug sammenlignet med de andre Brugsstør- relser, skal vi nu betragte Kapitalens Udbytte i en Aarrække for de respektive Grupper, for derudfra at drage nogle Slutninger om den indbyrdes Stilling i økonomisk Henseende og om det hele Erhvervs Placering i den samlede Landsøkonomi.

„Landbrugskapitalen“ inkluderer Værdien af Jord, Bygninger, Besætning, Inventar og Forraad. Udtrykket „bøgført Værdi“ dækker over Ejendomsskyldværdien (Jord og Bygninger) plus den til Skatte- væsenet opgivne Værdi af Besætning og Inventar, samt de tilstede- værende Forraad. Handelsværdien er det skønsmæssigt ansatte Be- løb, som Ejendommen under eet vurderes til at kunne koste ved Salg.

„Nettoudbyttet“ er Forskellen mellem Bruttoudbyttet og Drifts- omkostninger, og i disse er intet afsat til Forrentning af Gæld eller Egenkapital, saaledes at Nettoudbyttet staar som Udtryk for, hvad den

samlede Landbrugskapital — uanset hvem den tilhører — faar i Rente. Forrentningsprocenten kan saaledes ikke jævnføres med „Overskud“ eller Dividenden i et Aktieselskab, hvor betalte Renter er forlods fradraget.

I Driftsomkostningerne er derimod medregnet Værdien af Familiemedlemmernes Arbejdsydelse samt „Driftslederlønnen“, idet sidstnævnte er ansat til 3 % af Landbrugskapitalen ved Ejendoms-skyldværdier mellem 15 og 100.000 Kr. og faldende til 2½ ved 200—225.000 og til 2 % ved 400.000 Kr. For Brugene af Gns.-Størrelse anført i Oversigten over Driftsresultatet vil Driftslederlønnen derfor udgøre 3 % og for Smaabrugene 2½ % samt for de store Brug 2—2½ % af Landbrugskapitalen. En Del af Driftslederlønnen anvendes til Vedlerlag til Inspektører el. lign. Funktionærer. Arbejdsvederlaget opgøres efter Dagspris og den præsterede Ydelse. I 1939/40 beløb Familiens Arbejde og Driftslederlønnen sig til (Kr. pr. ha):

	under 10 ha	over 100 ha	Gns. (30—50 ha)
Familiens Arbejde	270	1	32
Driftsledelse	70	46	65
Tilsammen	340	47	97

Disse Beløb vil altsaa foruden Nettoudbyttet tilfalde Brugeren, men der skal saa fradrages Rentekravet, som beregnet efter Handelsværdien i 1939/40 var henholdsvis 194—98—114 Kr. pr. ha, og vi faar da den virkelige Arbejds- og Driftslederløn som vist nedenfor:

	Kr. pr. ha		
	under 10 ha	over 100 ha	Gns. (30—50 ha)
Bogført Arbejds- og Drifts- lederløn	340	47	97
Nettoudbytte	123	116	101
÷ Rentekrav	463 194	163 98	198 114
Opnaaet Arb.-Fortjeneste..	269	65	84
Arealet (ha)	6,7	190	38
Arbejds-Fortjeneste Kr. pr. Ejendom	1.802	12.350	3.192

Sammenligner man det gnstl. Nettoudbytte i Oversigtstabellen næste Side med ovenstaaende Rentekrav i 1939/40 ses det, at der ikke for Husmandsbrugene, men derimod for Gaardmandsbrugene og de større Gaarde har været Dækning, naar Aarene tages under eet.

I Gns. for de 25 Aar (se næste Side) har for de større Gaarde saavel som for de middelstore Brug Arbejdsfortjenesten og Driftslederlønningen været uangrebet til Raadighed — bortset fra, at der evt. af Driftslederlønningen paa de største Gaarde afgives noget til Assistance ved Driftsledelsen. Bedriftsindehaverens Indtægt bestaar dog ikke blot af den Del af Driftslederlønningen, som tilfalder ham, men bestaar desforuden af den Anpart af „Nettoudbyttet“, som Egenkapitalen faar.

Ejerens samlede Indtægt af Ejendommen vil derfor som Regel overstige Driftslederlønningen (der som nævnt udgør 2—2½ % af Landbrugskapitalen), fordi Egenkapitalens Udbytte normalt udgør mere, end hvad der afgives af Driftslederlønningen til Assistance ved Driftsledelsen.

Men som Nettoudbyttets Svingninger direkte viser i Oversigten, har Indehaverne af de større Gaarde i 15 af de 25 Aar maattet spæde til af Driftslederlønningen og af Formuen for at klare Udgifterne, og endda har de større Gaardes Forrentningsevne ligget over Gaardmandsbrugenes, og den har ligget 1 % over Husmandsbrugenes, nemlig som Gns. for de 25 Aar: 4,2 % mod 3,2 % af Ejendommenes Handelsværdi.

Vi har her en Dokumentation for, at Landbruget som Forrentningsobjekt i det sidste Kvantsekel ikke har kunnet staa Maal med dets i samme Tidsrum stærkt stigende Betydning for den nationale Økonomi. Tager man Udførselsoverskudets Stigning fra mindre end ½ Milliard Kr. ved Periodens Begyndelse til de i 1939 opnaaede 913 Mill Kr. som et gyldigt Udtryk for den stedfundne Udvidelse af Erhvervets Kapacitet og Bidrag til den samlede Nationalindtægt, maa Landbrugernes svage privatøkonomiske Stilling, specielt i Tiaaret før den nuværende Krig, uundgaeligt efterlade Indtrykket af, at en stor Skævhed har gjort sig gældende i det ellers saa imponerende System, som vort intensive Jordbrug repræsenterer.

Nogle kunde maaske betvivle, at den her fremlagte Regnskabsstatistik belyste Tilstanden helt fyldestgørende, idet Tallene jo ikke som den øvrige Landbrugsstatistik er Det statistiske Departements

Oversigt over Driftsresultatet m. v. i de regnskabsførende Landbrug.
(Landøkonomisk Driftsbureau)

	Under 10 ha			Over 100 ha			Gns. for alle Ejendomme			Index for Priserne 1909/14 = 100			
	Netto-udbytte Kr. pr. ha	Forrentning af Bogf. Værdi %	Handels- værdi %	Netto-udbytte Kr. pr. ha	Forrentning af Bogf. Værdi %	Handels- værdi %	Netto-udbytte Kr. pr. ha	Forrentning af Bogf. Værdi %	Handels- værdi %	Kornh. Størr. Mill. hkg.	Husdyr- produkt.	Plante- produkt.	Landbr. produkt. ialt ²⁾
1916/17							220	9,2	7,3	20,8	181	157	179
1917/18	151	6,4	4,4	190	9,1	7,3	217	9,2	6,8	15,6	209	239	212
1918/19	308	11,1	7,3	281	13,8	9,1	306	12,7	8,3	19,1	268	232	264
1919/20	288	9,5	6,0	274	13,3	8,3	281	11,7	7,4	21,6	311	250	305
1920/21	279	7,4	4,9	170	6,7	5,2	236	8,2	5,8	22,2 ¹⁾	309	292	308
1921/22	1	—	—	45	1,8	1,7	33	1,2	0,9	23,7	211	193	209
1922/23	165	5,3	3,6	95	4,2	3,8	145	5,6	4,5	25,4	201	204	201
1923/24	283	8,8	6,0	156	7,7	5,9	210	8,1	6,1	27,2	215	229	217
1924/25	316	9,1	5,8	175	7,9	6,3	246	9,1	6,4	25,8	239	263	241
1925/26	86	2,3	1,6	1	—	—	44	1,6	1,2	28,9	171	146	169
1926/27	62	1,8	1,3	15	0,7	0,6	35	1,3	1,1	26,6	139	146	140
1927/28	49	1,5	1,1	32	1,6	1,5	44	1,8	1,5	27,5	135	157	137
1928/29	199	6,2	4,4	121	6,4	5,6	151	6,2	4,9	35,1	142	132	141
1929/30	210	6,5	4,6	79	4,1	3,5	135	5,6	4,3	35,1	135	122	134
1930/31	36	1,1	0,8	÷ 2	÷ 0,1	+ 0,1	14	0,6	0,5	34,0	102	100	102
1931/32	÷ 21	÷ 0,7	÷ 0,5	÷ 10	÷ 0,5	÷ 0,5	÷ 11	÷ 0,5	÷ 0,4	31,8	80	90	81
1932/33	53	1,9	1,4	39	2,3	2,0	60	2,9	2,3	34,4	82	85	83
1933/34	87	3,3	2,5	53	3,4	2,8	71	3,6	2,9	33,8	94	100	95
1934/35	99	3,7	2,7	63	4,0	3,3	79	4,0	3,1	34,4	108	114	109
1935/36	98	3,6	2,6	73	4,5	3,8	88	4,4	3,3	37,5	117	101	115
1936/37	41	1,5	1,1	59	3,5	3,0	52	2,5	1,9	29,4	118	127	118
1937/38	112	3,8	2,8	85	4,4	4,2	100	4,5	3,6	35,6	129	121	128
1938/39	131	4,9	3,4	63	3,7	3,2	97	4,5	3,5	41,2	129	107	126
1939/40	123	4,2	3,1	116	6,4	5,6	110	5,0	3,8	36,2	138	149	140
1940/41	223	7,6	5,2	218	11,7	10,0	221	9,8	7,1	32,5	198	225	201
1916/17— 1940/41	141	4,6	3,2	100	5,1	4,2	127	5,3	4,0	29,4	166	163	166

¹⁾ 20,9 uden Sønderjylland. — ²⁾ Basis for alle Pris-Index er Bruttoudbyttets Sammensætning i 1934/35.

eget Arbejde, men derimod et Resultat af „Driftsbureauet“s og Regnskabskonsulenternes forenede Bestræbelser.

Det mest sigende Svar herpaa er, at Landbrugets Egenkapital er svundet fra i 1914 at dække ca. Halvdelen af Ejendommenes Panteværdi til nu kun at andrage ca. Femtedelen. Da Gælden har været stigende baade i gode og daarlige Tider, og da Levofoden hverken for Landmændene og deres Paarørende eller for deres Arbejdere i det betragtede Tidsrum har kunnet staa Maal med Bybefolkningens, er det mest sandsynligt, at Regnskabsstatistiken er rigtig. Forrentningsudbyttet har hyppigt kun været en Brøkdel af eller ligget i Underkanten af, hvad der skulde svares, følgelig er Arbejdsfortjenesten (for de større Gaarde Driftslederlønnen) blevet afkortet med det manglende Rentebeløb i Underskudsaaarene, og Resultatet er altsaa blevet, at Utrygheden har bredt sig hos Landmændene og Tilfredsheden er aftaget.

Dette kan ikke benægtes, men det skal saa understreges, at Afvigelserne fra den gennemsnitlige Forrentningsprocent er mange. I 1939/40 var det aritmetiske Gns. 5 % af bogført Kapital, men kun $\frac{1}{4}$ faldt mellem 4—6, og $\frac{3}{5}$ mellem 2—8, hvorhos $\frac{1}{9}$ havde over 8 %, medens $\frac{1}{14}$ havde negativt Forrentningsudbytte. Man træffer Forrentningsprocenter paa det firefoldige af Gns. og Minusafvigere paa $1\frac{1}{2}$ Gang Gns. (se Hovedtabellen i Driftsbureauets Beretninger). Om Aarsagerne hertil siger Driftsbureauet, „at de først og fremmest maa søges i de varierende Driftsformer med ulige Vægt paa de enkelte Driftsgrene, samt i hvor hensigtsmæssigt Driftens Enkeltheder gennemføres, ogsaa med Hensyntagen til Omkostningernes Størrelse“.

Heraf følger jo, at naar de større Gaardes Indehavere gennemgaaende kan regnes at have haft en Indkomst af Landbruget svarende til 2— $2\frac{1}{2}$ % af Landbrugskapitalen (plus Rente af Egenkapitalen minus udbetalt Driftslederløn), saa kan dette kun tages som en Norm; der vil til enhver Tid være nogle, som faar langt mere ud af det.

Inden vi gaar over til at se paa de omskiftende Pris- og Produktionsvilkaar, der har bevirket, at de større Gaardes Økonomi rent periodevis har været ringere end de andre Brugsstørrelses, falder det naturligt at nævne nogle Tal til Belysning af det samlede Landbrugserhvervs Forsørgerevne, naar saavel selve Produktionens som de heraf afhængige Virksomheders Personel tages i Betragtning.

Kun en Fjerdedel af Befolkningen er nu direkte beskæftiget ved det egentlige Landbrugsarbejde, men hermed er Landbrugserhvervets Beskæftigelsesevne som bekendt ikke udtømt. Dets Frembringelser skaber Arbejde i Industri, Handel og Trafik, og medens dette for saa vidt angaar den rent indenlandske Omsætning vanskeligt lader sig udskille og vurdere, har man i Landbrugets Eksportoverskud, der i normale Tider indløser Hovedparten af Vareimporten, en Beskæftigelsessektor, som retfærdigvis maa lægges til Landbrugets direkte beskæftigede.

I runde Tal fordelte Landbrugsindtægten sig i 1937 saaledes:

	Mill. Kr.
Landmændenes Nettoindkomst.....	420
Folkeholdsudgiften	280
Renter af Laan	200
Skat	100
	<hr/>
	1000
Vareforbrug til Driften	550
Vedligeholdelse etc.....	250
	<hr/>
Ialt Indtægt = Produktionsværdi.....	1800

I den samlede Produktionsværdi er medregnet de 10 %, som Forbruget af Landbrugsprodukter maa have udgjort indenfor Landbruget og hvorved Pengeindtægten kommer ned paa godt 1600 Mill. Kr. Af denne udgør Landmændenes Part de 22 %, medens Lønninger, Renter og Skat tilsammen tager 28 % og Vareforbruget (Kraftfoder, Gødning, Udsæd m. v.) samt Vedligeholdelse beslaglægger de 50 %.

Produktionsværdien (1826 Mill. Kr. i 1938) tilvejebragtes saaledes: Kvægholdet indbragte 860 Mill. Kr., Svineholdet 560, Fjerkræet 207, Hestesalget 16 og Planteavlprodukter 183 Mill. Kr. Der eksporteredes godt 60 % af Produktionen, knapt 40 % blev hjemme.

Ved dette har vi betragtet Landbruget i sin Helhed, og m. H. t. de større Gaardes Andel skal henvises til, hvad der forud er sagt: de har $\frac{1}{10}$ af Arealet, men kun $\frac{1}{14}$ af Husdyrholdet, hvorfor man i normale Tider vil være berettiget til at anslaa deres Part af Produktionsværdien til mindre end $\frac{1}{10}$, men til Gengæld kan være sikker paa, at den har højere Værdi i Afspærringstider.

I Oversigten Side 157 er angivet de enkelte Aars Indextal indtil 1940/41 for Priserne paa henholdsvis Husdyr- og Planteavlprodukter med $1909-14=100$, og i Juli 1942 var Indexene steget til 231 for Husdyrprodukter og 283 for Planteavlprodukter, samt 235 for „Landbrugsprodukter ialt“. Sammenholder man disse Tal for Prislejet i de Aar indenfor Perioden, hvor Omslagene tydeligst har fundet Sted med Forskellen paa Forrentningen i de store Brug og Gns. af alle Regnskaber, faar man omstaaende Billede:

	Prisindex for		Forrentningsprocent	
	Husdyr- produkter	Planteavls- produkter	over 100 ha	Alle Regnskaber
	1909/14 = 100			
1920/21	309	292	5,2	5,8
1921/22	211	193	1,7	0,9
1925/26	171	146	0,0	1,2
1929/30	135	122	3,5	4,3
1938/39	129	107	3,2	3,5
1942 (Juli)	231	283	10,0	7,1 (1940/41)

Det vil dog være nødvendigt at gennemgaa Perioden noget nærmere for at forstaa Sammenhængen mellem Priserne og Udsvingene i Rentabiliteten.

Fra 1916/17—1921/22 var Rentabiliteten bedst i de store Brug, der i Gns. havde 6,32 % af Handelsværdien mod 5,84 i samtlige regnskabsførende Landbrug og 4,52 i Husmandsbrugene.

De følgende 3 Aar 1922/23—1924/25 kunde Ejendommene over 100 ha ikke klare sig mod de middelstore, men havde dog højere Forrentning end Husmandsbrugene, Forskellen var ikke stor: 5,33 % mod 6,00 i de middelstore og 5,13 i Husmandsbrugene. Saavel Husdyrvarernes som Planteavlsprodukternes Priser var stigende, mest de sidste forøvrigt. Bygprisen var over 30 Kr. i 1924, den faldt til 28 Kr. *Aaret efter* — og til mindre end 18 Kr. i 1926. Det var Kronestigningen fra 66 til 90 Guldører i Løbet af 1925, som satte Bom for den 2. Inflationsperiode (1922—25) og bevirkede en generel Prisnedgang, der i det følgende 5-Aar var haard for Landbruget, men senere skulde blive langt værre. Som medvirkende til Prisfaldet og mindre Eksportindtægter maa endvidere nævnes Følgerne dels af den engelske Kulminestrejke, dels den tyske Toldlov af 13. August 1925. I denne (den 2. Deflationsperiode) var de 3 første Aar udprægede Kriseaar, men et jævnt godt Høstudbytte, i 1928 og 1929 endog en særdeles god Høst, samt nogen Nedgang i Udgifterne (ca. 25 % mod et Fald i Indtægterne paa 40—50 %) resulterede i en Tilpasning, der fik Folk udenfor Landbruget til at tro, at Kronestigningens Følger var overstaaet i 1929, hvilket desværre ikke var Tilfældet.

Landbrugets Udførselsoverskud dalede fra 927 Mill. Kr. i 1924 til 691 i 1927 for i 1928 og 29 at rette sig op til godt 800 Mill. Kr., i hvilke Tal afspejler sig den samlede Virkning af Pris- og Mængdeforskydningerne i Landbrugets Im- og Eksportforhold, der m. H. t. sidstnævnte var præget af stigende Mængder af Smør og Flæsk samt Kreaturer. Under Deflationen bragte Mund- og Klovesygens Hærgen store Tab for Landbruget, og i den skæve Prisudvikling („Prisaksen“), opstaaet i Aarene efter 1925 ved at Omkostningerne ikke holdt Trit nedad med Faldet i Produktpriiserne, lagdes Grunden til den katastrofale For-

ringelse af Landbrugets Økonomi, der afsløredes, da Verdensprisfaldsbølgen i 1930 satte ind.

For de større Gaarde var Driftsresultatet i Tiaaret 1925/26—1934/35 ugunstigere end for de andre Ejendomsstørrelser; kun i to Aar ud af de 10 (1928/29 og 1934/35) laa deres Forrentning over Gns. af alle regnskabsførende Landbrug, og som Helhed laa de 0,27 % under, idet Forrentningen kun udgjorde 1,87 % for større Gaarde, 2,14 % for samtlige Landbrug og 1,99 % i Husmandsbrugene.

I den næste 5-Aarsperiode indtil 1939/40 var det omvendt, de større Gaarde havde i 4 ud af de 5 Aar bedre Forrentning end de andre og som Helhed 0,74 % over, nemlig 3,96 % mod 3,22 % for samtlige Landbrug og 2,60 % i Husmandsbrugene.

Forrentningstillene for disse Perioder er resumeret nedenfor, og skønt der er Grund til at advare imod at lægge for meget ind i de smaa Differencer i Perioden 1925/34 som Følge af et for ringe Antal Regnskaber og disses Ulighed, saa samler Interessen sig alligevel om dette Tiaar og særlig om den første Del af Perioden. Thi det er let at indse, at med saa lave Kornpriser som i 1930—35, med en Bygpris paa omkring 12 Kr. pr. 100 kg kunde man umuligt faa de større Gaarde til at svare sig — og ej heller de mindre Brug, fordi Husdyrbrugets Salgsvarer samtidig var faldet endnu mere i Pris. I 1931—34 var Indexet for saavel Korn som Husdyrprodukter 93 mod 100 i 1909—14, medens Omkostningernes Index var 133.

Forrentnings-Procent af Handelsværdien.

	Gaarde over 100 ha	Gns. af alle Ejendomme	Huse under 10 ha
1916/21	6,32	5,84	4,52
1922/24	5,33	6,00	5,13
1925/29	2,24	2,60	2,60
1930/34	1,50	1,68	1,38
1935/39	3,96	3,22	2,60

Det er ligeledes Planteprodukternes stærke Prisfald, navnlig Frø og Sukkerroer, der bedst forklarer de større Gaardes daarlige Stilling i 1925/26, medens den relativt gode Flæskepris indtil Udgangen af 1926 holdt de mindre Brug oppe, foruden at de hurtigere kunde faa en Del Omkostninger presset ned. I 1926/27, hvor Høsten ligesom det følgende Aar var halvsløj, gik Driftsomkostningerne ogsaa for de store Gaarde ned, og naar de mindre Brug det Aar staar bedst, maa der henvises til deres store Omsætning. De to næste Aar er det skiftet til, at de store Gaarde klarer sig bedst. Kornpriserne ligger 1—2 Kr. højere end i 1926/27 — men efter et nyt Fald i Kornpriserne i 1929 er det atter de smaa Brug, der møder med den højeste Forrentning. I 1930 naaede Verdenskrisen Danmark og siden 1931/32 har der konstant været bedre For-

rentning (1938/39 dog undtaget) paa de større Gaarde end i Smaabrugene. Sammenlignet med Gns. af alle Brugsstørrelser har de større Gaarde i 3 Aar ligget lidt under, men til Gengæld i de seks andre Aar saa meget over, at der gennemsnitlig har været en Forskel paa 0,7 % i de større Gaardes Favør.

Det har hidtil været den almindelige Opfattelse, at lave Kornpriser var uforenelig med Rentabilitet i Storbruget, medens det modsatte gjaldt for Smaabrugene, i hvert Fald *indtil Forædlingsprodukterne ogsaa var faldet i Pris*. Hos de danske Landmænd, der har gjort Kriseaarene med, er der imidlertid nu ved at vise sig en voksende Forstaaelse af, at en moderat høj Kornpris er at foretrække for Erhvervet som Helhed. „*Det skal være noget værd, det der gror paa de danske Agre*“, har man hørt og ogsaa set paa Tryk ikke een, men mange Gange. Dansk Landbrug kan ikke sætte sig som Maal at være helt eller næsten helt afhængig af billigt Korn udefra. Det vil stedse anstrænge sig for at være i Stand til at kunne udnytte enhver Chance for Indkøb udefra af Raa- og Hjelpestoffer, fordi øget Omsætning og billig Produktion forudsætter Tilførsler af æggehviderigt Kraftfoder og Kunstgødning. Principielt og praktisk maa der haabes paa og arbejdes for en Tilbagevenden til saa fri Økonomi som gørligt, men til visse Tider og paa enkelte Omraader vil Regulering vist vedblivende være nødvendig. Og et „stilbart Sluseværk“, hvad angaar Kornimporten, vil det næppe være vanskeligt at faa indrettet, hvis Spørgsmaalet igen bliver aktuelt, som det blev i 1930'erne.

Gennem de sidste 20 Aar (indtil 1940/41) har i 8 Aar et Fald i Kornprisen været ledsaget af et Fald i Forrentningsprocenten for alle Landbrugsstørrelser, og i 7 Aar er en Stigning i Forrentningsprocenten fulgt med en Stigning i Kornprisen, medens i 5 Aar et Fald i Kornprisen er optraadt sammen med en stigende Forrentningsprocent. I Kornprisernes Bevægelse i Kalenderaaret har man saaledes et ret paalideligt Barometer for, hvordan det vil gaa med Forrentningsprocenten i det Landbrugsaar, som slutter Juni det paafølgende Aar.

6. De større Gaardes Stilling under Produktionens og Afsættningens Regulering.

Under den verdensomspændende, altomfattende Prisfaldskrise, som fra 1930 afløste den specielle danske Pengekrise for Landbruget fra 1925, blev det nødvendigt ogsaa for den danske Stat at afbøde de værste Virkninger gennem en Række Indgreb i Erhvervslivet, der først og fremmest tilsigtede at komme Landbrugerne og de Arbejdsløse til Hjælp. Gennem 1) Valutakontrollen, 2) Landbrugsordningerne og 3) Indgreb i Arbejdsforholdene søgte man at „holde Kronen“, at hæve Priserne paa Landbrugets Salgsvarer, og fremme Beskæftigelsen, samt forhindre en generel Lønsenkning.

Kun om de egentlige „Ordninger“, der direkte greb ind i Landbrugets Produktion og Afsætning og hvis Virkninger ændrede de respektive Brugsstørrelsers Betingelser i kendelig Grad, skal der her gøres enkelte Bemærkninger, idet en sammenfattende Oversigt over hele den økonomiske Politik's Indflydelse paa Landbrugets Rentabilitetsforhold i Tiaaret 1930—40, eller blot en Del heraf, f. Eks. det Lovgivningsarbejde, der gik ud paa at lette Landbrugernes Gældsbyrde, fuldstændig vilde sprænge Rammen for nærværende Fremstilling.

Sukkerordningen gennemførtes første Gang i Marts 1932, idet der dog allerede i 1930 var ydet Sukkerroedyrkerne et Statstilskud paa 1,2 Mill. Kr. Den efter 1932 hvert Aar fornyede „midlertidige“ Lov om en garanteret Pris for Roerne dyrket til Fabriksbrug har ikke affødt større Debat uden- eller indenfor Landbruget, hvilket tildels beror paa, at den højere Roepris ikke mindst kom Arbejderne til gode i Form af mere Beskæftigelse og højere Løn, men ogsaa den valutariske Betydning af Sukkerproduktionens Opretholdelse motiverede Foranstaltningen. Samme Betragtninger kan anlægges med Hensyn til *Kartoffelmelsordningen*, der gennemførtes i Maj 1933, og hvorefter Dyrkerne af Fabrikskartofler er sikret en Minimumspris for Leverancerne til de 7 eksisterende Andelsfabrikker (heraf de 6 i Jylland) med godt 5000 Andelshavere.

De foretagne Forsøg paa at opgøre hvilken Nettofortjeneste Landbruget har — eller har haft — ved disse Særordninger peger mod, at det for Sukkerordningen drejede sig om ca. 3 Mill. Kr. aarligt før Krigen, for Kartoffelmelsproduktionen om $\frac{1}{2}$ Mill. Kr.

Da Gaardene over 100 ha paa Øerne har ca. de 10.000 af de ialt

godt 40.000 ha med Fabriksroer, altsaa $\frac{1}{4}$, vilde disse Gaardes Andel med deres tilsammen ca. 150.000 ha blive omkring 5 Kr. pr. ha, ifald de alle dyrkede Roer til Fabrik. Da dette imidlertid ikke er Tilfældet, vil Dyrkernes Fordel af Ordningen have beløbet sig til mere. I Driftsundersøgelserne har Sukkerroebundene hævdet sig i Aarene efter 1933/34, modsat i 1928/32, hvor ikke blot Frøavlsbrugene, men endog de alm. Brug med halvsmaa Besætninger havde bedre Forrentning end Sukkerroebundene.

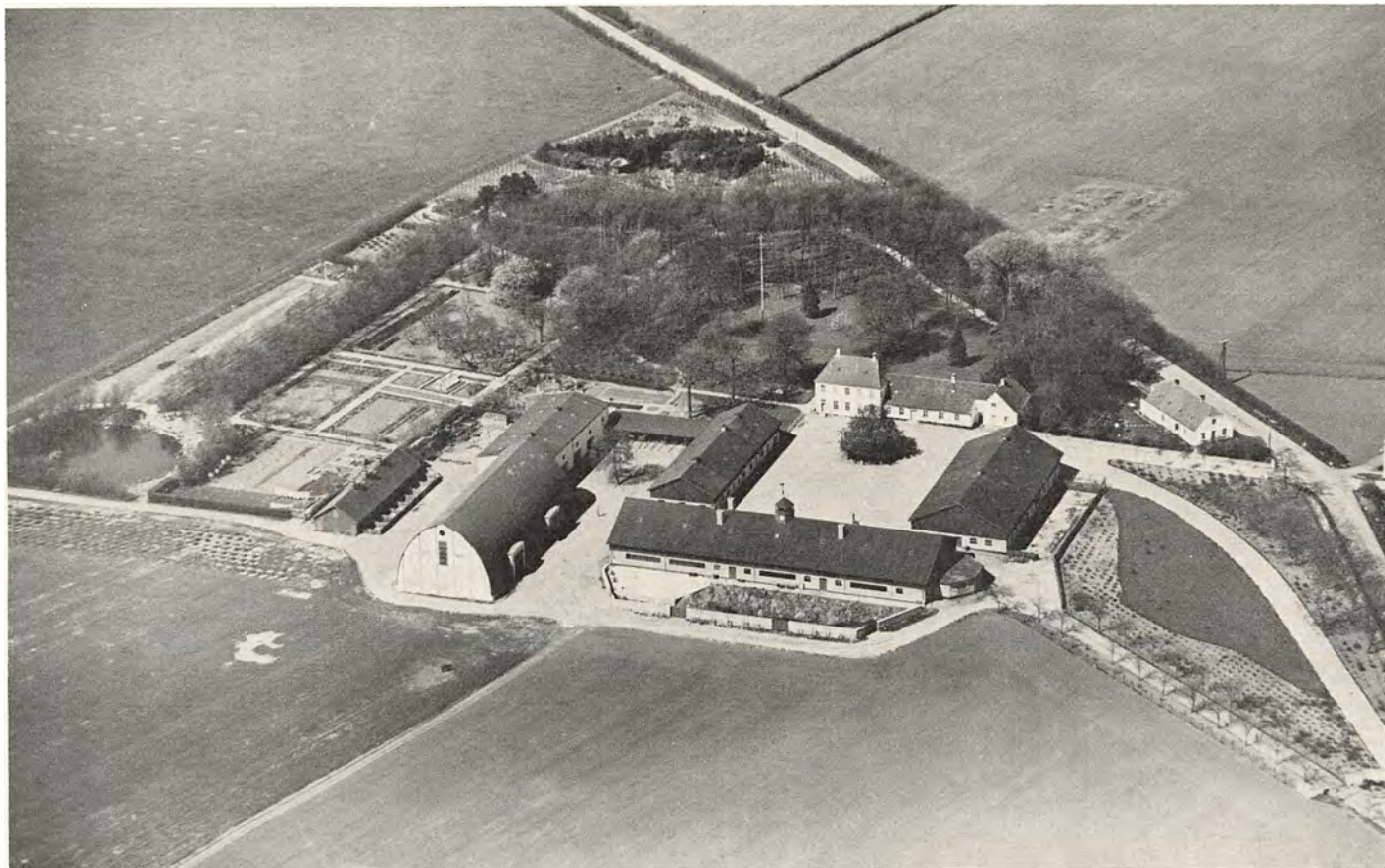
Efter Krigens Udbrud, hvor Minimalprisen er blevet til en Maksimalpris, der ikke kan friste Dyrkerne stærkt, bliver Spørgsmaalet om en Opmuntringspræmie for at sikre Arealernes Opretholdelse muligvis aktuelt inden længe, i alt Fald spores en lille Tilbagegang fra 1941 til 1942.

Om *Smørordningen* og om *Kødordningen* skal bemærkes følgende:

Disse specielle Markedsreguleringsforanstaltninger er beregnet i Penge at have tilført Landbruget netto omkring 10 Mill. Kr. aarligt for Smørordningens Vedkommende og halvt saa meget for „Kødloven“ med dens Slatgeskat. Det samme Sæt Beregninger opfører Kornordningens Provenu med 9 Mill. Kr., ialt for Smør, Oxekød og Korn 24 Mill. Kr., og hertil skal lægges de førnævnte $3\frac{1}{2}$ Mill. Kr. fra Sukker- og Kartoffelmelsordningerne. Prishævningen andrager saaledes kun et Par Procent af den samlede Produktionsværdi for Landbruget omkring 1938—39.

Slatgeskatten ophævedes den 22. November 1940, og den senere ved Lov indførte Eksportafgift paa 1 Øre pr. kg. levende Vægt ved Udførsel af Kvæg og Kød (plus 1 Mill. Kr. aarligt i Statstilskud) tjener til Støtte for Udrensningen af Kvægtuberkulose m. m. Hjemmemarkedsafgiften er saaledes bortfaldet, og m. H. t. den nugældende Prisordning for Smør og Mælk forholder det sig ganske som med Kornordningen. Formaalet at hæve Prisen paa Hjemmemarkedet er ændret til det modsatte: at holde en lavere Pris ved Salg paa Hjemmemarkedet end den, der opnaas ved Eksport, og jo længere Tid der gaar, des større vil Landbrugets samlede Bidrag (Indbetaling) til denne Konjunkturudjævning blive, saa Forudsætningen for den hele Politik maa være, at det sandsynlige kommende Prisfald afbødes paa lignende Maade. (Smørordningen kostede Mejeribruget ca. 140 Mill. Kr. fra Oktober 1940 til Oktober 1942).

Principielt maa det Synspunkt fremholdes, at da Prisfaldet og Af-

Luftbillede af mindre Herregaard med moderne Avlsbygninger: Mullerupgaard. Avlsgaarden er opført i 1930'erne.

sætningskrisen var ophørt og Motiveringen for „Ordningerne“ dermed bortfaldet, burde Landbruget have sat Kræfterne ind paa at faa dem afviklet. Selvfølgelig kunde Landbruget ikke holdes udenfor den Prisregulering, som alle andre Erhverv maa underkaste sig under Forhold som de nuværende, men en skarpere Adskillelse mellem Førkrigstidens Foranstaltninger og den regulære Priskontrol fra Krigsbegivenhedernes Indtræden burde have været forsøgt. En Bo-opgørelse foretaget paa Overgangsstadiet, i Stedet for at lade alt glide videre, hører til de uopfyldte Ønsker, som Tilhængerne af Fri-økonomi maatte affinde sig med i den „mærkelige“ Tid fra Krisen 1930 til Krigen 1939.

Man kan naturligvis ogsaa betragte Sagen saaledes, at det er Landbrugets Opgave i Fredstid saa vel som i Krigstid at skaffe Befolkningen billig Føde, og at det maa indrette sig herpaa, idet der altsaa ikke fra Statens Side skal være noget i Vejen for periodevis at yde en Forstrækning og ekstra Laan. Men dette letter ikke et ønskeligt Overblik over, i hvilken Udstrækning Landet betaler til Byerne paa langt Sigt, og der kan ikke være Tvivl om, at i Tiden fra 1925 til Dato er der krævet og præsteret mere af de danske Landbrugere og deres Paarørende, end de egentlig har kunnet være tjent med.

Naar man betragter „Svineordningen“, der var gældende fra 21. April 1933 til 1. September 1940 og som konstant var Genstand for stærk Kritik og lidenskabelig Debat i *Landbrugskredse*, er Spekulationsmomentet og Favoriseringen af de mindre Brug vel nok det, der springer mest i Øjnene. Svinereguleringen er ogsaa blevet kaldt „et Stykke vidtgaaende Kartelpolitik af stor Interesse ogsaa fra et rent teoretisk økonomisk Synspunkt“, og uimodsigeligt var denne Landbrugsordning, foruden at der var mange Penge i den, stærkt præget af Politik og Monopol, saa Betegnelsen „Landbrugets Valutaordning“, som den ogsaa er blevet kaldt, er ikke helt ueffen. I alt Fald bragte den en Del af Landbruget en betragtelig Fordel, hvilket alene Eksporttallene viser. Fra næsten 400 Mill. kg Flæsk og Svineprodukter i 1932, beløbende sig til 388 Mill. Kr., sank Udførselsmængderne til 300 Mill. kg i 1933, mens Værdien nu var 447 Mill. Kr., i 1935—39 var Mængden ca. 200 Mill. kg aarlig, men stadig kom der præcis det samme Beløb hjem, som den dobbelte Mængde havde givet i 1932. Statistikken slutter 1940 med 427 Mill. Kr. som samlet Indtægt for Eksporten af Flæsk, Svineprodukter og levende Svin.

Sammenligner vi 1939 med 1933, tager det sig saaledes ud:

Aar	Udførselen			Antal slagtede Svin ialt Mill. Stk.
	Mill. kg	Mill. Kr.	Kr. pr. kg	
1933.....	300	447	1,49	6,4
1939.....	207	418	2,02	4,2
Forskel	÷ 93	÷ 29	+ 0,53	÷ 2,2

Det fremgaar heraf, at man kun er gaaet Glip af 29 Mill. Kr. ved at nedsætte Eksporten med ca. 100 Mill. kg, og ved en saa lav Betaling som 31 Øre pr. kg Flæsk svarende til højst en 6—7 Øre pr. kg Korn for „Overskudsproduktionen“, kunde Eksporten umuligt være holdt oppe, selvom der ingen Restriktioner var blevet gennemført. Under alle Omstændigheder vilde der ingen Valuta være tjent paa en Opfedning af de 1½ Mill. Stk. Svin aarlig, som *Eksportformindskelsen* drejede sig om, og ligesaa uforsvarligt vilde det have været at fortsætte med at overforsyne Hjemmemarkedet, som det skete i 1931—32. Der var jo Overflod af Oxekød og stor Knaphed paa Valuta, saa en Begrænsning af Kornimporten og af Flæskeproduktionen var den naturlige Reaktion overfor den alt for lave Flæskepris, og *de ligesaa urimelig lave Priser for de andre Fødevarer*. Imidlertid slap man for det, der blev praktiseret andre Steder: at betale Landmændene for at nedsætte Produktionen, idet den engelske Kvotaordning skabte tilstrækkelig Grundlag for herhjemme at faa vedtaget en Lov, der bemyndigede Landbrugsministeren til at rationere Leverancerne.

I Medfør af denne Lov fastsattes med Tilslutning af Landbrugsraadet et Svinekort-Tildelingssystem, ud fra hvilket der beregnedes det Antal Kort, som hver enkelt Ejendom skulde have og derved opnaa Monopolprisen for lige saa mange Svin. En større Leverance „straffedes“ med et saa klækkeligt Fradrag pr. Svin, at der praktisk taget ikke blev leveret „kortløse“ Svin, men derimod handlet med Kort i stor Stil. Kortets Værdi var oftest omkring 50—60 Kr.

Det snildeste ved Ordningen var iøvrigt nok, at Hjemmemarkedet stort set maatte betale den samme Pris, som opnaedes ved Eksport, og for saa vidt maa man give Slagteriledelsen Ret i, at Svineordningen fortjente et bedre Ry, end den havde faaet i sin Levetid — som det blev udtalt, da Ordningen definitivt maatte opgives i September 1940.

En Gentagelse er dog formentlig utænkelig, hvad angaar den Ulig-

hed i Fordelingen af Produktionsret til de store Ejendomme sammenlignet med de smaa og middelstore, som blev praktiseret med Hjemmel i de af Landbrugsministeriet udstedte Bekendtgørelser, idet samtidig maa bemærkes, at Vilkaarligheder eller Sløseri derimod ikke forekom; det hele System gennemførtes med stor Fasthed og Dygtighed, hvad Forretningsgangen angik.

Udgangspunktet med $\frac{1}{4}$ af samtlige Kort fordelt med lige mange til alle Ejendomme uanset deres Størrelse, og Resten givet dels efter Grundværdibeløb (indtil 40.000 Kr.), dels efter Skummetmælksforbruget, dels endelig efter tidligere Levering, havde aldeles utilsløret den Hensigt at udelukke de store Ejendomme fra at faa et nævneværdigt Antal Kort. — Det var en kendt Sag, at mange store Gaarde ikke havde deltaget i den store Udvidelse af Svineholdet i Aarene forud for Kvotaens Indførelse, men man oversaa, at dette ikke gjaldt dem alle.

Skummetmælksforbruget paa en Gaard, der — som de fleste store Gaarde — leverer Konsummælk, eksisterer jo ikke, og naar Kortene paa Grundværdibeløb over et vist Minimum (som Husmændene helst vilde sætte til 10.000 Kr., medens Gaardmændene naturligt nok foretrak 40.000 Kr.) gøres afhængig af en Top-Leverance paa Grundlag af indkøbte Kort, saa var der ogsaa nogenlunde Sikkerhed for, at kun et Faatal kunde følge med. Forlodskortenes Antal, vekselvis 5—4—5—6 gennem de 8 Aar, Reguleringen varede, er jo helt udenfor enhver fornøftig Betragtning; en Ejendom med 2000 Kr.s Grundværdi stillet lige med et Gods paa 600—800.000 Kr.s Grundværdi, er formentlig en Rekord i Lighedsbestræbelser, naar det erindres, at det drejede sig om Produktionspolitik.

At enkelte store Gaarde trods alle Handicap endnu i 1937 kunde præstere ca. det halve af den Leverance, de havde haft før der blev reguleret (en Nedgang fra 200 til 100 Fedesvin pr. 100 ha), vidner om ikke helt almindelige Evner hos de paagældende Driftsledere, men da fra 1937 enhver Mulighed for at faa Kort paa Grundværdibeløb over 40.000 Kr. bortfaldt og Kortantallet for en Ejendom som ovennævnte dermed nedsattes til $\frac{1}{4}$, var Taalmodigheden ogsaa forbi. Et Par Sagsanlæg mod Ministeriet blev indledet og i første Instans afgjort til Fordel for dette og (i Oktober 1939) hævet af Sagsøgerne, hvorefter Ministeriet i December ved en ny Lov halvvejs indrømmede Kravet om Kort ogsaa for Beløb over 40.000 Kr.

I Kornprishævningen havde man haft mest Chance for at udligne ovennævnte Forfordeling, men den blev ikke af tilstrækkelig Størrelse til at dække den økonomiske Skade, der var tilføjet de store Gaarde ved disses urimelige lave Tildelinger af Svinekort. Det falder udenfor Fremstillingen her at trænge ind paa den rent politiske eller juridiske Side af Landbrugsordningerne, specielt Korn- og Svineordningerne, men ved at se paa de rent økonomiske Virkninger af Indgrebene føres man uundgaaeligt ind paa en Betragtning ogsaa af Motiverne til og Forsvarligheden af disse Foranstaltninger, som jo iøvrigt var af mere socialpolitisk end af erhvervsmæssig Natur.

Et Par enkelte Tal fra Driftsbureauets Undersøgelser belyser mest direkte Udviklingen i Korttildelingen:

	Antal Svinekort pr. 100 ha		
	under 10 ha	20—30 ha	over 100 ha
Regnskabsaaret 1933/34....	295	194	95
— 1938/39....	239	139	50
Nedgang.....	56	55	45
— i Procent.....	19	28	47

Husmandsbrugene har altsaa i 1938/39 opnaaet at faa 4,8 Gange saa mange Kort og de mindre Bøndergaarde 2,8 Gange saa mange som de store Gaarde, idet disses Kortmængde var blevet næsten halveret.

Fra samme Kilde (Driftsbureauet) kan vi hente den Oplysning, at der i de 8 Aar har været et Bruttooverskud paa gnstl. Kr. 26,71 pr. Slagterisvin, og tager vi det bedste Aar (1934/35) var Overskudet Kr. 35,48 pr. Svin. Det kunde derfor let komme til at dreje sig om en Mindreindtægt paa omkr. 10.000 Kr. for en stor Gaard, at den maatte affinde sig med en Halvering af Kortrationen, og heroverfor stod en Vinding gennem Kornordningen beløbende sig til ca. $\frac{1}{10}$ heraf (fremlagt under Retssagen). Ifølge Sagens Natur maa den sidstnævnte Beregning mere blive et Skøn, men vejlet mod hinanden kan der afgjort ikke blive Erstatning for de større Gaarde i Kornlovene af December 1933 og August 1935 med senere Forlængelser.

Kornordningerne og Priserne. Erkendelsen af, at Kornprisen ogsaa kunde blive lavere end godt er, selv for et Indførselsland som

Danmark, førte til Lovene om Importafgift for Korn og Kornprodukter (men ikke Oliekager) første Gang 13. Dec. 1933, gældende til Sept. 1934, og anden Gang fra 3. Aug. 1935, hvilken Lov forlængedes sidste Gang 22. Dec. 1939 et Aar. I den første Lov var Bundprisen 11 Kr. pr. 100 kg, d. v. s. Afgiften skulde bringe Importkornets Pris op til mindst 11 Kr. og højest 13 Kr. pr. 100 kg; i de senere Love forhøjedes efterhaanden Maksimalprisen til sidste Gang at være 14 Kr. for Majs, Havre og Blandsæd, for Byg 14½ Kr. og for Hvede og Rug 15 Kr. pr. 100 kg.

Da disse sidstnævnte Priser fastsattes, laa Noteringerne ca. 5 Kr. højere, og iøvrigt var der 3 Mdr. forud (16. Sept. 1939) gennemført Maksimalpriser (19 Kr. for Rug, 18 for Hvede og 17 for Vaarsæd og endelig for Majs 16 Kr. pr. 100 kg), hvilke Priser dengang laa i Underkanten af Markedspriserne. Foranstaltningen med Minimalpriser kunde saaledes kun være af teoretisk Betydning, saalænge Krigen varede, og i Juni 1940 blev ovennævnte Maksimalpriser samtidig med Afleveringsbestemmelsernes Fastsættelse forhøjet med 10 Kr. pr. 100 kg for Vintersæd og med 8 Kr. for Vaarsæd, og disse Priser kom uforandret til at gælde saavel i 1941 og 1942 som nu i 1943.

Naar det nu bagefter er blevet almindeligt at kritisere Forhøjelsen af Kornpriserne i 1940, beror det paa Ukendskab til Kornafleveringens System og Virkninger for det kornsælgende Landbrug. Lavere Priser end de fastsatte vilde have umuliggjort den gennemførte Rationering af Kornet og Kontrol med Omsætningen, selvom en Dyrkningstvung samtidig var blevet paabudt. Allerede i 1940 var der en Nedgang i Kornarealerne paa 6 %, og Kornsituationen vilde i Høstaaret 1941 have bragt alvorlige Forsyningsvanskeligheder, i Fald man havde forsøgt sig med „billigt Korn“. Tilbudet til Landmændene i 1940 var saavel m. H. t. Brødkornets som Foderkornets Pris saa nøje og rigtigt afstemt efter de da foreliggende Omstændigheder, at enhver Kritik med største Lethed kan afvises. Landbrugsminister Bording, om hvem ingen vil tro har været interesseret i at medvirke til højere Kornpriser end de strengt fornødne, forsvarede da ogsaa Prisfastsættelsen saa godt som nogen under Rigsdagens Behandling af Lovforslagene. Man kan indrømme, at det var en fair Pris, der blev tilstaaet Producenterne i 1940, men det maa saa tilføjes, at i de efterfølgende Aar blev der snarere betalt for lidt end for meget for det afleverede Korn.

I de 6—7 Aar *Afgiftslovene* virkede, udgjorde det samlede Afgifts-

beløb 53 Mill. Kr., hvoraf de 46 udbetaltes til de kornkøbende Landmænd, hvortil man efter den 1ste Lov regnede Brugene med indtil 55.000 Kr.s Grundværdi, i 1935 nedsat til 15.000 Kr. og i den 3die Lov (fra Sept. 1936) til 10.000 Kr.'s Grundværdi, saaledes at der derefter var over 130.000 Landbrug, som fik Andel i Kornfonden.

Importen af Korn og Kornvarer udgjorde i Aarene 1934—39 ca. 40 Mill. hkg, hvorved den gnstl. Afgift pr. hkg bliver 1 Kr. og 30 Øre, men stærkt varierende.

Hensigten med Ordningerne var at afbøde Virkningerne af de udefra gennem Eksportpræmier m. v. kunstigt nedstemte Kornpriser, saa Korndyrkningen i Danmark kunde opretholdes eller af valuta-riske Grunde helst udvides, men samtidig skadesløsholde det mindre Landbrug, saa vel som Brødkonsumet. Princippet var afgjort rigtigt, og skønt der konstant blev sat kraftigt ind for at hindre, at det kornsælgende Landbrug profiterede af Ordningen, maa Opgaven siges at være løst tilfredsstillende; Afgiftslovene var til Gavn for alle Landmænd.

Hvor meget Prishævningen paa det indenlandske Korn har andraget i denne Periode, hvor den gnstl. Kornafgift har været 1—2 Kr. pr. hkg, er det vistnok umuligt at anslaa for hele Landbruget eller Dele deraf. For paa længere Sigt betød det maaske, at hele det danske Høstudbytte hævdes tilsvarende i Værdi, men sædvanligt regnes der kun med den omsatte Kornmængde. Holder man sig, hvad denne angaar, til de 1567 Ejendomme med over 80.000 Kr.'s Grundværdi, der siden 1940 har afleveret $\frac{3}{4}$ af deres Kornavl, er det givet, at disse Ejendomme ikke i Aarene 1934—39 tilnærmelsesvis har solgt saa meget af deres Avl hvert Aar, som de nu er pligtige at aflevere. Prishævningen dengang, 1—2 Kr. pr. hkg, skal altsaa sammenlignes med Prissænkningen gennem Maksimalprisen gældende siden 1940, og *den beløber sig til ca. 15 Kr. pr. hkg* afleveret Korn, eller det 10-foldige af, hvad Prishævningen gennem Importafgiftslovene højst kan have bragt disse Gaarde, idet erindres, at de solgte mindre dengang, end de maa aflevere nu.

Det vil heraf forstaas, at disse Kornlove før Krigen ikke med Rette kan betragtes som Kompensation til det kornsælgende Landbrug for Skævheden i Svinereguleringen eller for Skævheden til den modsatte Side i Kornafleveringen. Med Hensyn til sidstnævnte forhold er det sig saaledes, at medens en Gaard paa 40.000 Kr.'s Grund-

værdi skal aflevere ca. Halvdelen af Avlen, skal der ved 80.000 Kr. afleveres $\frac{3}{4}$, og for Grundværdibeløbene over 100.000 Kr. skal der praktisk taget afleveres alt, hvad der kan høstes, ja i mange Tilfælde er Afleveringskravet betydeligt større end Gaardens normale Høstudbytte, naar Saasæd og et minimalt Kvantum Foderkorn til Heste m. v. forlods fragaar; hertil bidrager ogsaa, at ogsaa Skovarealerne medregnedes ved Beregningen af Grundlaget for Kornafleveringen. I Kornydelsen fra de større Gaarde har man under denne Krig faaet et fuldgyldigt Bevis for, at det vilde have været i allerhøjeste Grad til Skade for Samfundet og for de 120.000 Smaa-brug, der faar Foderkorn for afleveret Brødkorn, og for Hovedpartens Vedkommende yderligere faar Tildelingskorn, dersom Udstykningen var gaaet endnu videre end den er. Erkendelsen heraf burde være en klar Sag for alle.

Det er tilstrækkeligt at fastslaa, at der saavel ved Svinereguleringen som ved Importafgiftens Tilbageføring til Kornkøberne og ved den rundhaandede Ydelse af Tildelingskorn (fra 1940) er taget saa overmaade stort Hensyn til det mindre Landbrug, at det er mindre velvalgt at ville paastaa, at Husmændene har bragt et Offer ved i sin Tid at gaa med til en Kornlov til Støtte for det store Landbrug.

— — —

De større Gaardes Stilling under disse produktions- og afsætningsregulerende Indgreb maa — trods Tendensen til at kræve mest af dem og lette Byrderne mindre for dem end for de andre Brugsstørrelser — siges at have afgivet Bevis for, at de taaler mere Modgang end i alt Fald Smaabrugene gør; mest udpræget kommer dette frem nu under Blokadetilstanden, hvor Kornydelsen fra de større Gaarde paa saa iøjnefaldende Maade godtgør deres Eksistensberettigelse.

7. De større Gaardes Produktion af Sædefrø og Industriplanter.

Det høje Stade, som Frøavlen i Danmark er kommet til at indtage gennem den sidste Menneskealder, maa i ikke ringe Grad tilskrives de større Gaardes Indsats. De kendte Pionerer fra Storlandbrugets Glansperiode i 1870'erne savnes ikke i Beretningen om Grundlæggelsen af en rationel dansk Frøavl. Bistaat af nogle *Skolelærere*, hvis særegne Anlæg og Interesse for Kulturplanteforbedringen skulde faa saa indgribende Betydning for dansk Landbrug, banede enkelte

af de større Landmænd tilknyttet Landhusholdningsselskabet Vejen for Frøavlens Fremgang og Udbredelse ogsaa i det alm. Gaardmandsbrug, men derimod ikke i Smaabrugene, som man ellers oprindelig troede vilde egne sig for denne Opgave.

Naar Frøavlens i særlig Grad er taget op af de større Gaarde, beror det i nogen Grad paa det samme Forhold, som gør sig gældende ved Leverancen af Konsummælk til Byerne: store, ensartede Partier af høj Kvalitet er lettere at fremskaffe fra færre, større Bedrifter end fra mange smaa Brug. Det er en betydelig Fordel ved Afsætningen, hvorfor Firmaerne foretrækker de store Arealer. Hertil kommer Krydsningsfaren ved de forskellige Roeformer og Kaalroe-Turnips, der sætter en Grænse for, hvor smaa og tætliggende Frøarealer det er forsvarligt at have. Ogsaa ved visse Skadedyrsangreb kan Ødelæggelsen lettere blive total paa Smaastykker end i store Marker.

Større praktisk Betydning har dog den Udjævning af Arbejdsforbruget, som Frøkulturerne betinger, og i ganske særlig Grad er det de større Gaardes Muligheder for i en kort Periode at kunne sætte en større og bedre organiseret Maskin- og Trækraft ind, som giver dem Fortrinet ved Avl saavel af Græsfrø som af Rodfrugtfrø paa Blivestedet. Ved disse Afgrøder spiller Anvendelsen af Maskiner og Hestekraft en forholdsvis større Rolle end Mandsarbejdet og vil rigtigt udnyttet betinge en lavere Produktionspris paa større Arealer end paa smaa. Det samlede Arbejdsforbrug paa Frøavlsgaardene er væsentlig mindre, end hvor Sukkerroe- og Kartoffeldyrkningen er dominerende, og specielt kræver Frøgræsmarkerne, der henligger i 2—3 Aar uden at Jorden skal foraaars- og efteraaarsbehandles, ikke meget hverken af Mandskab eller Hestekraft, som Regel noget mindre end der skal til i Kornbruget. Kløverfrøet og Rodfrugtfrø er derimod betydeligt mere arbejdskrævende Afgrøder end Korn, men ved at Høst og Bjergning falder $1\frac{1}{2}$ Maaned senere end Kornhøsten (medens Græsfrøet høstes før Kornet), sker der en hensigtsmæssig Udjævning af Arbejdsforbruget. Ved den rigtige Fordeling af Frøafgrøderne kan man faa Høsten til at begynde i Juli og slutte omkring 1. Oktober, hvilket under de nuværende Forhold, hvor det er vanskeligt eller umuligt at skaffe ekstra Mandskab i August, er en meget stor Fordel.

At have Raadighed over tilstrækkeligt gode og egnede Maskiner i Frøhøst og ved Tærskningen er ligeledes af stor Betydning og en væsentlig Betingelse for at kunne producere billigt. Man er ofte ude

for at skulle høste hurtigt for at undgaa et for stort Frøspild; den rette Høsttid strækker sig over et meget kort Tidsrum, og hvis der høstes for tidligt bliver Kvaliteten for ringe, og høstes der for sent, bliver Frøspildet for stort.

Af Græsfrøafgrøderne egner Hundegræs sig bedst for Stordrift; det gaar ikke i Leje, saa der kan køres rundt paa Stykket med Selvbinderen. Ogsaa Rødkløverfrø høstes ofte med Selvbinder, og det samme gælder gul Sennep, ligesom forøvrigt de overvintrende Rodfrugtafgrøder, hvortil bruges enten Selvbinder eller Aflægger. Til Ærter anvendes i Reglen en Slaamaskine med Aksløfter; der kræves saaledes forskellige Maskiner til Høstning af de respektive Frøarter, et Krav, som det kniber med at faa opfyldt paa de mindre Ejendomme.

Mange Frøafgrøder skal tærskes lige fra Marken og hertil kræves store selvrensende Maskiner, der kan tage noget fra. Ilæggerapparatet, der er paamonteret de fleste større Tærskéværker, kommer navnlig til sin Ret under Frøtærskning. I samme Forbindelse kan nævnes, at en Del af de større Gaarde har Tørrerier, hvilket ofte er af stor Betydning ved Behandlingen af de olieholdige Frø.

Kornavl sammen med Frøavl, saavel som Kombinationen: Sukkerroer og Frøavl, er for de store Gaarde et fordelagtigt Driftssystem, naar ellers Dyrkningsbetingelserne og den fornødne Indsigt og Erfaring er til Stede. Medvirkende til at de større Gaarde har optaget Frøproduktionen, er vel iøvrigt ogsaa — foruden de nævnte Forhold — at de bedre end de smaa Bedrifter kan undvære det Græsningsareal, som Frømarken optager; de kan bedre løbe Risikoen for at komme til at mangle Græs, da de ikke skal føde saa mange Kreaturer og desuden oftest har større Græsningsareal udenfor Omdriften.

Frøafgrøder fandtes i 1941 paa ialt 11.260 Ejendomme, hvoraf 8.490 paa Øerne og 2.770 i Jylland; det samlede Areal med Markfrø var 27.000 ha paa Øerne og godt 10.000 ha i Jylland, altsaa i Gnst. 3,2 henholdsvis 3,7 ha pr. Ejendom. I 1942 blev Arealet kun lidt større som Følge af Udvintring, til Trods for at der var udlagt væsentlig større Arealer. — Industriplantedyrkingen omfattede i 1941 17.781 ha paa 10.000 Ejendomme, i 1942 var der 29.600 ha, idet Sennepsarealet mere end fordobledes og dyrkedes paa 18.500 ha, Hør paa 9.400 ha og Hamp paa 1700 ha, fordelt mellem Øerne og Jylland saaledes:

	Øerne- ha	Jylland ha
Sennep.....	11.000	7.500
Oliehør	1.100	2.000
Spindhør	2.400	3.900
Hamp	800	900
	15.300	14.300

Sennepsarealerne fandtes i 1941 paa 3.860 Ejendomme, hvoraf kun 1.263 med 2.374 ha i Jylland. Udvidelsen i 1942 har saaledes navnlig fundet Sted i Jylland og omfatter sikkert nu ogsaa flere Ejendomme, da der vel ikke er sket større Forandringer i den gnst. Størrelse af Sennepsmarkerne, som altsaa i 1941 kun var 2 ha, medens Hørmarkerne kun var godt $1\frac{1}{2}$ ha i Gnst. (af 6.105 Hørdyrkere i 1941 med tilsammen 9.300 ha var de 3.311 Ejendomme med 5.138 ha i Jylland). I Modsætning til Frøafgrøderne dyrkes saaledes Industriplanterne i næsten samme Udstrækning i Jylland som paa Øerne.

Hvad Frøavlens angaar, viser den senest foreliggende Statistik (1933) over Arealbenyttelsen efter Ejendomsstørrelse, at Frøarealerne indtager en desto større Del af Arealet, jo større Ejendommene er.

Frø i Procent af Landbrugsarealet 1933.

	Ejendomsstørrelse (ha)					Ialt
	5—10	10—60	60—120	120—240	240 og derover	
Øerne.....	0,2	1,1	3,0	6,0	6,6	1,7
Jylland.....	0,1	0,15	0,5	0,5	5,7	0,2
Hele Landet.....	0,1	0,4	1,1	2,7	6,3	0,7

Det samlede Frøareal var i 1933 kun 22.500 ha, og heraf var Halvdelen paa Ejendommene med 100 ha og derover; ved det mere end dobbelt saa store samlede Frøareal, som kan paaregnes i 1943, kommer de større Gaardes Andel evt. ikke til at udgøre mere end $\frac{1}{3}$ af den samlede Frøproduktion (af Græsfrøet dog nok Halvdelen). Men naar det erindres, at disse 2050 Ejendomme tilsammen kun raader over godt $\frac{1}{10}$ af det samlede Landbrugsareal, faas et tydeligt Indtryk af deres Betydning for Frøavlens og Eksporten af Frø, som ikke

mindst for nærværende maa gives Forrang, da dansk Frø er et værdifuldt Bytteobjekt overfor Udlandet.

De nugældende Frøpriser er ca. 3 Gange den gnstl. Pris i sidste Tiaar eller nogenlunde det samme, som Frihandelskornet koster, og da Omkostningerne i Henhold til Driftsregnskaberne i 1939/40 laa noget lavere for Græsfrø end for Korn (for Kløverfrø dog snarest lidt over), blev der med de dagældende Priser et betydeligt større Overskud for Engsvingel og Rajgræsfrøet og især for Kløverfrøet (men ikke for Hundegræsfrøet) end for Korn. Med de fra 1940 stærkt forhøjede Afregningspriser har Frøafgrøderne for de Ejendomme, hvor Bestanden har klarer de usædvanligt strenge Vintre, været en god Indtægtskilde, og for Landbruget som Helhed er det selvsagt af allerstørste Betydning, at det ikke kommer til at mangle Udsæd af de gode danske Stammer, der er de fremmede langt overlegne.

Ogsaa med Hensyn til Fremavlen af Kvalitetskorn og som Dyrkere af store, ensartede Partier af Korn til industrielt Brug til Hjemmemarkedet eller til Eksport f. Eks. Byg til Ølbryggeri, har de større Brug hidtil haft Føringen, og vil utvivlsomt bevare denne Placering, da de uanset Konjunkturændringer har de bedste Betingelser for at kunne staa sig i Konkurrencen paa dette Omraade.

8. De større Gaardes Andel i Byernes Forsyning med Mælk.

Hovedstadens Forsyning med Mælk har gennem de sidste 150 Aar gennemgaaet en trefaset Udvikling. Oprindeligt blev Mælken leveret fra Besætninger i Byen og den nærmeste Omegn, senere blev Omegnsforsyningen (Mælkeforpagtere) den almindelige, og nu faar Byen sin Mælk fra „Mælkeforsyninger“, beliggende i Byen eller dens umiddelbare Nærhed, som faar Mælken dels fra direkte Leverandører, dels fra Mejerier paa Landet.

De direkte Leverandører leverer for en mindre Parts Vedkommende til Samlemejerier, som er undergivet Mælkeforsyningerne og hvorfra Mælken sendes til Byerne, men Størsteparten leverer direkte til Mælkeforsyningerne.

Mælken, som af Mælkeforsyningerne købes paa Mejerierne, kan enten være en fast aftalt Mængde, („Kontraktmælk“) eller varierende Mælkemængder, afpasset efter Svingningerne i Forbruget („Suppleringsmælk“).

I 1795 blev (ifølge Dr. Z. D. Lando) København tilført 6,28 Mill. Liter Mælk, og ca. 60 % heraf kom fra Amager. Hvor meget Mælk Københavns egen Kobestand, paa daværende Tidspunkt ca. 1800 Køer, har produceret, findes der ingen sikker Angivelse af, men man kan næppe regne med en større Ydelse end gnstl. 1500 Liter pr. Ko om Aaret, hvilket giver 2,7 Mill. Liter Mælk, som sammen med de indførte 6,28 Mill. Liter udgør ca. 9 Mill. Liter Mælk, svarende til et Mælkeforbrug paa ca. 0,4 Liter Mælk daglig pr. Person til Københavns daværende 100.000 Indbyggere.

Efter Aaret 1800 begyndte Mælkeleverancerne fra Amager at aftage, fordi Havesager blev Amagerbøndernes væsentlige Produktion. Samtidig steg Brændevinsbrænderiernes Andel i Byens Forsyning med Mælk, dog ikke i samme Forhold som Amagerens Del aftog, idet en stadig stigende Del blev leveret af Bønder bosiddende Nord og Vest for København. Denne Kategori af Leverandører voksede gennem de første 70 Aar af det nittende Aarhundrede, saaledes at det omkr. 1880 var Mælkeforpagtere, der havde den væsentligste Del af Københavns Mælkeleverance.

Ved Jernbanernes større Udbredelse i 1870'erne frembød der sig Mulighed for at tilføre Byen Mælk længere borte fra, og Resultatet blev, at i Tiden mellem 1881 og 1902 steg den Mælkemængde, der tilførtes København med Jernbane fra 26,3 til 68,5 % af det samlede Forbrug. Ved denne Ændring i Tilførselsmaaden blev det fortrinsvis de store Gaarde, som solgte Mælken til de Mælkeforsyninger, der i sidste Trediedel af forrige Aarhundrede blev oprettet i København.

Mælkens Kvalitet har ifølge samtlige Forfattere, som har beskrevet Konsummælkens Kvalitet i det nittende Aarhundrede, været meget uensartet og daarlig.

Indtil det første kommunale Mælkeregulativ fremkom i 1904, havde der kun eksisteret Forskrifter, givet af Mælkeforsyningerne, og de er næppe blevet respekteret i ret vid Udstrækning.

De københavnske Mejerier modtager som nævnt nu Mælk dels fra de direkte („private“) Leverandører, dels gennem Landmejerierne. De direkte Leverandører, som i Hovedsagen er store Gaarde, leverer under normale Forhold ca. $\frac{2}{3}$ af Københavns Mælkeforbrug og Mejerierne $\frac{1}{3}$; med den nuværende nedadgaaende Ydelse er Forholdet i Leveringsmængden forskudt, saaledes at de to Parter hver leverer ca. Halvdelen.

Hvorledes Landets Provinsbyer forsynes med Mælk, fremgaar af en Oversigt fra Handelsministeriets Mælkekommission i 1940, hvori der er medtaget Provinsbyer og Flækker, ialt 85 Byer, som i 1938 tilsammen havde et Indbyggerantal paa godt 1 Mill. Mennesker. Forbruget af Konsummælk i disse Byer var 97,4 Mill. kg Sødmælk, og af Fløde omregnet til Sødmælk 67,0 Mill. kg, ialt 164,4 Mill. kg. Tillige forbruges der ca. 35 Mill. kg Skummetmælk og Kærnemælk, men da denne Mængde kun er ca. 70 % af, hvad der fremkommer som Bi-produkt ved Flødefremstillingen til disse Byer, skal dette ikke tillægges. De tilsvarende Forbrug er for Hovedstaden (København, Frederiksberg samt Forstadskommunerne) 122 Mill. kg Sødmælk og af Fløde omregnet til Mælk 54 Mill. kg, ialt 176 Mill. kg, samt 7,0 Mill. kg Skummetmælk og Kærnemælk, hvoraf kun en ringe Mængde tilføres Byen, men fremkommer som Biprodukt ved Flødefremstillingen.

Det samlede Forbrug for Hovedstaden og de 85 Provinsbyer bliver 340 Mill. kg Mælk eller 0,47 Liter daglig til hver Person. Foruden de 85 Provinsbyer findes imidlertid ca. 100 Stationsbyer med hver over 1.000 Indbyggere, som sammen med det mælkekøbende Publikum, som findes i Landsbyer og mindre Stationsbyer, omfatter ca. 1,0 Mill. Mennesker. Gennemsnitsforbruget af Mælk for disse Personer er næppe mindre end de 0,47 Liter, som bruges i de større Byer, eller ialt ca. 170 Mill. kg, hvilket for hele Landets mælkekøbende Befolkning, d. v. s. den samlede Befolkning 3,88 Mill. (÷ ca. 1 Mill. Mennesker, som er beskæftigede paa Landejendommene) ialt 2,88 Mill. giver et Forbrug paa 510 Mill. kg Mælk. Denne Mælkemængde vil med et Aarsudbytte paa 3.000 kg Mælk pr. Ko beslaglægge Mælken fra 170.000 Køer eller 12 % af Landets nuværende Koantal. Selv under normale Forhold er Antallet af Køer, hvorfra der leveres Konsummælk, dog større. *Lando* anfører saaledes, at der til København formentlig i Aarene 1935—37 leveres Mælk fra godt 75.000 Køer, og under de nuværende Forhold med den aftagende Ydelse er Antallet af Køer ifølge Københavns Sundhedskommissions Beretning fra 1940 90.891 med helaarlig Levering og 6.853 med periodisk Levering. Det vil altsaa sige, at over 200.000 Køers Mælkeproduktion af Landets samlede Bestand paa 1,4 Mill. Stk. medgaar til hele den mælkekøbende Befolknings Forsyning.

Mælketilførselen til København fra direkte Leverandører kommer

som før nævnt for en væsentlig Del fra store Besætninger, hvilket fremgaar af nedenstaaende Tabel:

		Antal Besætn.	Antal Køer	Antal Køer pr. Besætn.
Mælk fra direkte Leverandører	De tre Mælkekompagnier	589	25.193	42,8
	Andre af Kbhvn.s og Omegns Handelsmejerier	1120	13.800	12,3
Mejerimælk og Fløde	Direkte leverende Mejerier . . .	1344	18.769	14,0
	Gennem „Mælkeudvalget“	979	13.175	14,0
	Flødemejерier	229	4.490	19,6

Efter „Dansk Mejeristat“ havde de to af de tre Mælkekompagnier i 1930 188 Leverandører med 18.327 Køer eller i Gennemsnit lige ved 100 Køer pr. Besætning.

Af Mælkekommissionens Beretning, hvori er anført Resultatet af en Række Undersøgelser af Kvaliteten af den til København leverede Mælk, fremgaar det, at den raa Mælk, leveret af de store Mejerier, er væsentlig bedre end raa Mælk, leveret af mindre Mejerier.

Prof. Aage Jepsen fra Veterinær- og Landbohøjskolens Mælke- og Kødhygiejniske Laboratorium har foretaget disse Undersøgelser. Der er undersøgt flere Prøver Mælk fra samme Mejeri; efter den gennemsnitlige Reduktionstid, bestemt ved Reduktaseprøven efter „Vendemetoden“, er Mælken af Prof. Jepsen inddelt i 4 Klasser, som har faaet følgende Karakterer:

Reduktionsklasse a	Reduktionstid over 4 Timer + 10 Point
„ b	„ under 4 men over 3 Timer + 4 Point
„ c	„ „ 3 „ „ 2 „ ÷ 4 „
„ d	„ „ 2 „ „ 1 „ ÷ 12 „

Den raa Mælks Reduktionstid angivet i Reduktionsklasse var for de forskellige Mejeristørrelser følgende:

Mejerigruppe	Salg af Mælk i 1938 Mill. kg	Antal Mejerier	Reduktionsklasser a — b — c — d				Gennemsnit- point
1	over 10	4	3	1			8,5
2	4,2—2	11	3	6	2		4,4
3	2 —1	13	3	4	4	2	1,5
4	under 1	35	5	11	13	6	÷ 0,9

Aarsagen til, at Mælken fra de mindre Mejerier staar saa meget under Mælken fra de større Mejerier, kan være, at Mælken, der

leveres til mindre Mejerier, allerede ved Leveringen er ringere, eller den behandles daarligere paa de mindre Mejerier.

En Række Undersøgelser af pasteuriseret Mælk fra Mejerier af forskellig Størrelse (se Side 87 i Beretning fra Handelsministeriets Mælkekommission) viser imidlertid, at den pasteuriserede Mælks Reduktionstid kun er lidt bedre i Mælken fra de større Mejerier end fra de mindre Mejerier, og Forskellen er betydelig mindre end for den raa Mælks Vedkommende. Der er derfor Grund til at antage, at den store Forskel, der er paa den raa Mælks Kvalitet fra henholdsvis store og smaa Mejerier, skyldes Forskel i Mælkens Tilstand ved Leveringen til Mejerierne.

De store Mælkeforsyninger aftager forholdsvis lidt Blandingsmælk — i 1937 fik Mælkeforsyninger over 15 Mill. kg Mælk kun 24,2 % af deres samlede Forbrug dækket gennem Suppleringsmælk, medens de smaa Mejerier under 1 Mill. kg Mælk fik 52,2 % Suppleringsmælk, og da de store Mejeriers Mælk er bedst, har man fornødent Bevis for, at Mælken, som leveres til de store Mejerier direkte fra Producenterne, er bedre end Mælken leveret fra Landmejerierne.

At denne i bakteriologisk Henseende ikke staar Maal med Mælken fra de direkte Leverandører, fremgaar iøvrigt ogsaa med stor Tydelighed af den omfattende, kontinuerlige Kvalitetskontrol, som Mælken til København er underkastet, og hvorefter det fremgaar, at sættes Mælkens bakteriologiske Kvalitet fra de direkte Leverandører til 100, saa er Mælkens bakteriologiske Kvalitet fra Mejerierne kun 80.

Da den direkte leverede Mælk fortrinsvis kommer fra større Besætninger, er det her af Interesse nærmere at se paa Aarsagerne til, at denne Mælk er bedst. Blandt de mulige Grunde vil man især fæstne sig ved:

- 1) En formindsket Infektionsfare af Mælken.
- 2) Bedre Opbevaringsforhold. (Maskinkøling).
- 3) En bedre udbygget Kontrol med Køer og Personale.

De foretagne Undersøgelser angaaende Anvendelse af Klorpræparater til Desinfektion af Malkeredskaber viser, at Mælkens Forurening i det væsentlige sker ved Kontaktinfektion, altsaa ved Mælkens Berøring med Mælkespande, Køleapparater, Sier og Transportspande. De enorme Mængder af Bakterier, som kan være paa Malkemateriellets Overflade, vil, naar Materiellet benyttes til 100 Liter Mælk,

tilføre enhver Mælkeenhed forholdsvis mange flere Bakterier, end hvis det benyttes til 500 Liter Mælk. Malkemateriellet forøges jo ikke i samme Forhold som den Mælkemængde, hvortil det benyttes.

I store Besætninger vil Forholdsregler, som kan nedsætte Mælkens Infektion gennem Støv og direkte Forurening fra Dyrene, lettere kunne gennemføres, ligesom den passende Tidsafstand mellem Fodring, Rengøring og Malkning lettere kan praktiseres, naar tilstrækkeligt Personale er for Haanden. Anvendelse af Malkemaskine som et Middel til at udvinde særlig bakteriefattig Mælk er ikke altid fuldtud lykkedes, fordi Malkemaskinens Rengøring er mere vanskelig end Rengøring af en alm. Malkespand, men i større Besætninger, hvor Tilstedeværelsen af saavel kyndigt Personale som effektive Rengøringsmidler er sikret, vil man dog lettere end i mindre Besætninger, hvor ofte mere tilfældigt Personale bliver sat til at ordne Malkning og Rengøring, kunne opnaa særlig bakteriefattig Mælk ved Brug af Malkemaskine.

Som mange Mejeribakteriologer har vist, er det af stor Betydning for Mælkens Holdbarhed, ved hvilken Temperatur den opbevares fra Udvindingen til Konsumeringen — jo lavere Temperatur desto mere holdbar vil Mælken være. Et maskinelt Køleanlæg, som muliggør Mælkens Afkøling indtil faa Grader Celsius over Nulpunktet, vil derfor være det bedste. Men paa Ejendomme med mindre Besætninger vil Forrentning og Amortisation af et saadant Køleanlæg let nedsætte Rentabiliteten ved Mælkeproduktionen for meget, hvorimod det er overkommeligt for en større Gaard at anskaffe Køleanlæg.

I de store Besætninger, hvorfra man ønsker at sælge Mælk til Konsum, vil ikke alene de Fordringer, der stilles af Dyrlægen, men ogsaa de Fordringer vedkommende Aftager af Mælken stiller (Lægekontrol af Personale, specielle Fordringer m. H. t. Personalets Tøj og dets Rengøring) lettere kunne opfyldes, uden at de dermed forbundne Udgifter tynger for meget. Specielt uddannet Personale er det ogsaa lettere for de store Gaarde at faa, i hvilken Forbindelse det kan nævnes, at en enkelt af vore Mælkeforsyninger for at skærpe Interessen for Udvinding af god Mælk har indført et Belønningssystem for Fodermestre i Besætninger, der leverer særlig bakteriefattig Mælk. —

Fra Samfundets Side stilles hyppigere og strengere Krav om, at den leverede Mælk garanteres fri for Sygdomskim, samt at den ikke er forurennet eller har et saa stort Bakterieindhold, at Mælkens Hold-

barhed er forringet. Da man trods de mange Foranstaltninger, der tager Sigte paa, at den raa Mælk kan fremkomme hos Konsumenten i god og sund Tilstand, alligevel fra Autoriteternes Side er bange for Anvendelse af raa Mælk og vil paabyde Varmebehandling af alm. Sødme, kunde man maaske fristes til at tro, at Mælkens Behandling paa Produktionsstedet ikke længere er det væsentlige. Dette er imidlertid forkert, Mælkens Behandling hos Producenten maa først og fremmest være i Orden; ved en Varmebehandling kan man aldrig faa gjort daarlig Mælk god, for det første, fordi ikke alle Bakterier ødelægges ved de Temperaturer, der kan være Tale om at anvende, og for det andet, fordi Omsætningsprodukterne (daarlig Lugt og Smag), som Bakterierne har dannet i Mælken inden Varmebehandlingen, vedblivende vil være i Mælken.

Konsummælk-Fremstillingens Kapacitet og Teknik skal imidlertid som enhver anden Produktion have økonomisk Basis, og alene den forøgede Kontrol og mere Teknik maa kræve, at saadan Mælk betales med en højere Pris. Tillige faar Konsummælksgaardene ikke Skummetmælk hjem igen, men maa købe Erstatning for dens Indhold af letfordøjelige Næringsstoffer (Æggehvide og Sukker), samt uorganiske Salte (Calcium og Fosforsyre), i anden og ringere Form og til Priser, der er væsentlig højere, end det, Producenten af Mælk til Smørproduktion betaler for Skummetmælken. Under de nuværende Forhold, hvor Adgangen til at købe disse Stoffer er stærkt begrænset, kan Afsavnet vanskeligt overvurderes. Disse Forhold bevirker, at Produktionen af Konsummælk er mere fordyret end Produktionen af Mælk til Smørfabrikation og kræver en større Overpris end under normale Forhold.

Det er en af Samfundets Opgaver at sørge for, at der er Konsummælk af god Kvalitet til Raadighed til Priser som Forbrugerne kan betale. Dette opnaas lettest, naar Produktionen af Konsummælk fortrinsvis foregaar i større Besætninger; d. v. s. paa over 50 Malkekøer. Imidlertid findes kun 6,6 % af Landets samlede Koantal i saadanne Besætninger, eller ca. 100.000 Køer, og som foran anført maa der regnes med, at til Produktion af det samlede Kvantum Konsummælk kræves ca. 200.000 Køer. Dette vil altsaa sige, at Udstykningen allerede har sat en Stopper for, at al Konsummælk kan blive produceret i store Besætninger.

Hvis man ønsker, at Konsummælk skal produceres under de bedst

mulige Forhold og til rimelige Priser, maa de større Landbrug ved en fornuftig Afregningsform opmuntres til overalt at have Produktion af Konsummælk som Speciale.

9. De større Gaarde som Lærested og Forsøgsgaarde.

Landbruget adskiller sig fra de øvrige praktiske Erhverv ogsaa i Henseende til Uddannelsen af de unge. Der er ingen fast Lærlingeordning i Landbruget, som i Haandværk, Industri og Handel m. v. Og selvom man har set Forslag om at faa indført en systematisk 3-aarig Læretid i praktisk Landbrug med Pligt til at deltage i Aftenskole i Vinterhalvaarene, saa er der ingen Udsigt til, at det vil blive akcepteret af de toneangivende indenfor Landbruget. Det, at man skulde gennemtvinge en obligatorisk Læretid og skelne mellem faglærte og ufaglærte, bryder for stærkt med det tilvante og prøvede, med den Opfattelse, at de unge landbofødte faar en god Lære i det daglige Arbejde hjemme og i Tjeneste hos andre. Interessen samler sig mere om gennem Foredrag og Kursus at bibringe de unge almene og faglige Kundskaber, og saa lade Opøvelsen af de praktiske Færdigheder bero paa Evnen til at kunne efterligne og klare sig i Konkurrencen med de trænedes Arbejdere.

Til det givne hører dernæst, at Flertallet af de unge siden skal have egen Bedrift, nemlig en 6—7.000 af de 10—11.000 konfirmerede Drengene, som Landbrugsbefolkningens Aargange nu tæller, medens ca. 1.500 bliver Landarbejdere eller Funktionærer og Resten, 3—4.000, søger over i andet Erhverv.

Det er klart, at disse Kategorier ikke har det samme Behov, hvad Uddannelse i *Faget* angaar. Fælles for dem alle, og som det der først maa lægges an paa, er at faa gjort dem til dygtige Arbejdere og anspore dem til at bruge deres Fritid paa rigtig Maade, men herunder vil der finde en Sortering Sted efter hver enkelts Evne og Vilje til at nemme det, der skal kunnes for at blive Arbejdsledere. For de udvalgte er Behovet for speciel og videregaaende Uddannelse i Landbrugspraktik og -teori naturligvis større end for dem, der henvises til at fortsætte som Arbejds mænd, og desto større i samme Grad, som de mangler Kapital. Den vigtigste Skillelinie er dog nok, at vel bliver de fleste som nævnt Bedriftsindehavere, men for mere end Halvdelen Vedkommende drejer det sig om et lille Brug, og derfor diver-

gerer de unges Uddannelsesvej paa et tidligt Trin efter deres Udsigter til at faa med lidt eller meget at gøre.

Disse Selvfølgeligheder er ingen betydende Indvending mod den gode Tanke, at lade et langt større Antal af Landbrugsungdommen end det hidtidige gennemgaa en fast normeret Læretid og evt. tillige et Kursus paa en landbrugsfaglig Skole. Ønskeligheden heraf er selvindlysende, men Landbrugets Forhold og Vilkaar er nu engang, naar Talen er om de mange, præget af knapt tilmaalte Midler og Muligheder. Ønsker af materiel Art realiseres sjældnere end i de andre Erhverv, man maa altsaa slaa af paa Fordringerne, og da det større Landbrug kræver en særlig Uddannelse, findes Lærlingene normalt kun paa de større Gaarde og er noget særegent for dem.

Som Følge af og ikke mindst paa Grund af det ringe Antal Funktionærstillinger, der tilbyder sig, udgør det samlede Antal Elever kun en ringe Brøkdel af de ca. 110.000 Karle, Landbruget beskæftiger og hvoraf $\frac{3}{4}$ er under 24 Aar, foruden de 61.000 hjemmeværende Sønner eller Slægtninge, hvoraf $\frac{3}{5}$ er under 24 Aar. I Aarene op til og under den forrige Krig var der en voksende Tilgang af Elever, men i Mellemkrigsaaarene er det gaaet den anden Vej, saa vidt man kan skønne; nogen Statistik herover er ikke optaget.

Det Spørgsmaal, der her er en særlig Grund til at stille, er, hvorvidt de større Gaarde fortsat kan betragtes som bedre Uddannelsessteder end Bøndergaarde, ogsaa for dem, der siden skal arbejde med eller i mindre Bedrifter, eller om Rationaliseringen i Bøndergaardene gennem de sidste Tiaar har udlignet Forskellen, saa det nu er underordnet, om Uddannelsen af de vordende Bønder finder Sted paa de større eller mellemstore Ejendomme.

At Brugere og Medhjælperne paa de større Gaarde ikke blot staar sig ved at være uddannet og trænet i Arbejdsgangen paa større Gaarde, men næsten nødvendigvis maa være det, er der ingen Tvivl om. Endvidere er det med Hensyn til dem, der kommer fra og gaar tilbage til mindre Brugsstørrelser (eller eventuelt kommer fra Ikke-Landbrugshjem) ogsaa fremdeles et Plus at have haft en Læretid paa en større veldrevet Gaard, hvor man interesserer sig for at vejlede de unge og har Apparatet i Orden til det. For imidlertid at kunne bedømme Sagen og drage den rette Sammenligning, maa man vistnok selv have gaaet Turen igennem, oplevet det, der foregaar i Stordriften — helst naturligvis i en Mønsterbedrift — og følt Værdien af

at være sammen med jævnaldrende, opvakte unge, der stræber mod det samme Maal: at dygtiggøre sig til Landmandsgerningen og naa videre frem, end det store Flertal driver det til. Og desværre har mange af dansk Landbrugs overordentlig dygtige Vejledere (Landbrugsskolefolk og Konsulenter) netop ikke under deres Uddannelse haft en Læretid paa større Gaarde, hvorfor disses Fortrin som Læresteder almindeligvis i Nutiden ikke vurderes særlig højt.

At være vænnet til den Disciplin og Punktlighed, som trods alt i højere Grad gennemføres paa større Bedrifter end i „Familiebrugene“, er ikke desto mindre meget betydningsfuldt, især naar den unge Mand, som de fleste nu, ingen Soldatertid faar.

For de dygtigste Elever er der paa de større Gaarde i Uddannelsen og den Udvælgelse efter Lederegenskaber, som faktisk foregaar, en Chance for at komme fremad, som alt taget i Betragtning ikke er ringere end indenfor andre Erhverv. Gennem Forpagtningsystemet er der Muligheder for en Oprykning fra Forvalterstillingen, og det hænder jo ogsaa, at Forpagteren sluttelig bliver Ejer af et større eller mellemstort Landbrug, skønt han ved Starten af sin Karriere ingen Kapital havde. Det, at en Række Storlandbrug er forpagtet ud, er ingen daarlig Ordning rent advancementsmæssigt set, og herved kan den Kombination af stor Dygtighed og stor Kapital, som Stordriften forudsætter, lettere tilvejebringes.

Hvilken Rolle de større Gaarde *har* spillet som Uddannelsessted for Foregangsmænd i det almindelige Landbrug og for de professionelle Vejledere tidligere, faar man et stærkt Indtryk af ved at betragte Udviklingen i dansk Landbrug gennem de sidste 2—3 Slægtled. Nu er denne Herregaardenes Pionertid afløst af en ny Ordning, for saa vidt som der nu er Tusinder, hvor der før var 10 eller 100, der kunde lære fra sig og ved Eksemplets Magt være med til at bane Vej for Fremskridtene, hvad enhver har Grund til at glæde sig over. Men at de større Gaarde ikke helt har udspillet deres erhvervs-pædagogiske Rolle, men fremdeles yder et væsentligt Bidrag til Løsningen af teknisk-økonomiske Opgaver i Landbruget og ved Indarbejdelsen af nye Fremgangsmaader, er dog lige saa sandt, som at de ved dette er meget skarpt fulgt i Konkurrencen af de mellemstore Brug.

Det er dog især paa Husdyravlens Omraade, at sidstnævnte har overtaget Førerskabet, hvis man for at svare enhver sit vil bruge denne Vending. Naar det drejer sig om det rent jordbrugs- og plante-

avlsmæssige, for ikke at tale om Maskinkraftens Udnyttelse, behøver de større Gaarde ikke at frygte Sammenligning med mindre Brugsstørrelser. De anmodes ikke saa sjældent om at være Forsøgsværter, og paatager sig i Reglen gerne dette. En Masse Gødningsforsøg er i Aarenes Løb udført paa de større Gaarde, og Jordbundsundersøgelser for Kali og Fosforsyre er ogsaa først taget i Brug der. Da Opmærksomheden fra Udlandet henledtes paa en bestemt Driftsmaade (den „biologisk-dynamiske“), som tilstræber en kvalitativ Forbedring af Fødemidlerne, bl. a. ved Undladelse af Brug af Kunstgødning, stillede nogle større Gaarde sig ogsaa beredvilligt til Raadighed, bl. a. er der paa *Gyldensteen* og *Lerbæk* gjort Forsøg hermed i en Aarrække.

Men just m. H. t. Husdyrholdet er der Grund til at nævne den Tilknytning, som Forsøgsvirksomheden har til mange af de store Gaarde, og som lige siden de ambulante Husdyrbrugsforsøg startedes i 1883 og til denne Dag har betydet overordentlig meget for Fremgang i Fodringsteknikken, saavel som for en Række andre Spørgsmaal vedrørende Husdyrvarernes Frembringelse og Behandling.

Arrangementet mellem det af Docent *Fjord* oprettede Forsøgs-laboratorium og de private Forsøgsgaarde kan uden Overdrivelse karakteriseres som en Hovedhjørnesten i det agrariske Ry, Danmark fik i Udlandet. Ordningen er paa en Gang saa hensigtsmæssig, enkel og billig (for Statskassen), at man kan undre sig over, hvorfor den øvrige statslige Landbrugs-Forsøgsvirksomhed her i Landet ikke har fulgt samme Vej og gennemført som ambulante Undersøgelser paa de større Gaarde.

Forsøgene med Malkekøer har vel nok den største økonomiske Rækkevidde, skønt de tilsvarende Forsøg med Svin paa ret iøjnefaldende Maade ogsaa har en betragtelig Andel i Produktionsfremgangen og dermed det Valutaoverskud, som har hævet den danske Befolknings Levestandard overmaade meget.

Af de private Forsøgsgaarde, der har haft eller har Forsøg med Malkekøer, skal følgende nævnes:

Brattingsborg, Bregentved, Børglumkloster, Christiansdal, Clasonsborg, Dybvad, Egebjerggaard, Egeskov, Engestofte, Eskildstrup, Frederikshøj, Gaardbogaard, Gyldenholm, Hollufgaard, Holmegaard, Hvidkilde, Jernit, Juellinge, Kalø, Kærsgaard, Klostergaarden, Korsebølle, Langholt, Lundsgaard, Lungholm, Nislevgaard, Næsgaard,

Orupgaard, Ramsing Avlsgaard, Ravnholt, Rosenfeld, Rosenholm, Rosvang, Sanderumgaard, Sannholm, Stensbygaard, Søholt, Sønder Elkær, Taastrupgaard, Tjele, Torbenfeldt, Tranekær, Tybrind, Wedellsborg, Villestrup, Visborggaard, Visby Hedegaard og Vojensgaard.

Der har ligeledes i Aarenes Løb været udført ambulante Forsøg med Svin mange Steder rundt om i Landet, af hvilke skal nævnes:

Bakkegaard, Bjergbygaard, Bregentved, Constantinsborg, Due-lund, Gjedesdal, Gravballegaard, Hvidkilde, Karlshøj, Krusaagaard, Langholt, Lehnskov, Lerchenborg, Linderumgaard, Marienlyst, Melbygaard, Nislevggaard, Rodsteenseje, Rosenfeld, Rosvang, Sanderumgaard, Serridslevgaard, Sofiendal, Steffensminde, Thomasminde, Tranekær, Tybrind, Wedellsborg og Vestervig Kloster.

Forsøg med Heste har været afholdt paa *Aakær, Boderup, Haraldskær, Kringelborg, Langholt, Orupgaard, Wedellsborg, Serridslevgaard, Vilhelmsborg, Visborggaard*, foruden paa Statsgaarden *Trollesminde*, en Række mindre Gaarde, Husmandsbrug og Bryggerier. Endvidere blev der i en Aarrække gennemført Fjerkræforsøg paa *Lundsgaard* ved Kerteminde, senere er disse Forsøg flyttet til Hillerød-Gaardene, hvor Kvægopdrætningsforsøgene ogsaa foretages.

Mange af disse Gaarde har været Værter for Forsøgene gennem en lang Aarrække, saaledes har *Sanderumgaard* været med lige siden 1883 og er det endnu, og i Laboratoriets 50-Aar hædredes denne Gaard med en Guldmedalje bærende Fjords Billede og det danske Forsøgslaboratoriums Tak.

10. Resumé.

De større Gaarde (100 ha og derover) udgør i Antal 2048 af Danmarks ialt godt 213.000 Landbrug, men omfatter tilsammen 372.800 ha eller 10,5 % af det samlede Landbrugsareal.

Driftssystemet er ikke principielt forskelligt fra de mellemstore og smaa Bedrifters, idet Husdyrholdet og Foderafgrøderne ogsaa paa de større Gaarde er det bærende; men da Stordriftsfordelene navnlig gør sig gældende i Markbruget, har de ved Siden heraf en forholdsvis stor Produktion af Markafgrøder for direkte Salg — Korn, Sukkerroer og Frø etc. — og af den Grund er deres Husdyrantal pr. Arealenhed kun $\frac{2}{3}$ af Gennemsnittet for samtlige Ejendomsstørrelser. —

I Anvendelsen af Arbejdskraft gælder det samme Forhold; de større Gaarde anvender 30 Mands-Arbejdsdage pr. ha mod 45 i Landbruget som Helhed, og paa de største Gaarde er Arbejdsforbruget nedsat til 27 Dagsydeler pr. ha, hvoraf de 10 præsteres af gifte Arbejdere. Af de ialt 200.000 Helaarsarbejdere, som Landbrugets Fremmedhjælp udgør, findes desuagtet $\frac{1}{6}$ paa de større Gaarde (og af de faste Daglejere $\frac{1}{3}$) skønt disse Ejendomme som nævnt kun tilsammen beslaglægger $\frac{1}{10}$ af Landbrugsarealet. — Lønningerne er i Reglen størst paa de store Ejendomme.

De større Gaardes Rentabilitet har som Gennemsnit for en 25-aarig Periode (1916/17—1940/41) været lidt bedre end i de mellemstore og smaa Brug, nemlig henholdsvis 4,2 % — 4,0 % — 3,2 % af Ejendommenes Handelsværdi.

Under de i 1930'erne gennemførte Reguleringer af Landbrugets Produktion og Afsætning har de større Gaarde til Trods for, at de har været stillet ugunstigt ved de foretagne Foranstaltninger, forrentet sig bedre end de mindre Ejendomme, og efter Blokadens Indtræden har de paa afgørende Maade bevist deres større Modstandskraft og Hensigtsmæssighed, naar Tilførslerne udefra svigter.

De større Gaardes Fortrin ved Produktionen af Sædefrø, Kvalitetskorn og Industriplanter er alm. anerkendte og beror ikke mindst paa, at de er i Stand til i en kort Periode at kunne sætte en større og bedre organiseret Maskin- og Trækraft ind, hvilket betinger en lavere Produktionspris i Sammenligning med Avl paa smaa Arealer.

I Byernes Forsyning med Mælk har de større Gaarde en meget væsentlig Andel. Mælken fra de større Besætninger foretrækkes, fordi den er renere og sundere som Følge af formindsket Infektionsfare, mere effektiv Afkøling og bedre Kontrol med Køer og Personel, end Mælken leveret fra mindre Besætninger, spredt over et større Omraade. Men den foretagne Udstykning har allerede sat en Stopper for, at al Konsummælk kan blive produceret i store Besætninger.

De større Gaarde har som Læresteder og Forsøgsgaarde fremdeles deres Mission. Med Hensyn til at bibringe de unge den fornødne Færdighed i Maskinernes Brug etc., samt ved at vænne dem til den Disciplin og Punktlighed, som i højere Grad kan gennemføres paa større Bedrifter end i „Familiebrugene“, har de nu som forhen betragtelige Fortrin, og ogsaa ved Samarbejdet med Forsøgslaboratoriet i Gen-

nemførelsen af de betydningsfulde Husdyrbrugsforsøg yder de større Gaarde deres Part til Fremme af Erhvervsdygtigheden.

Ikke blot i Krigstider, men ogsaa under normale Forhold, er det heldigst for Landet, at dets Jordbrug omfatter en passende Repræsentation og naturlig Fordeling af de forskellige Brugsstørrelser. Et i saa Henseende alsidigt opbygget Landbrug er ogsaa en Betingelse for, at der spilles paa flere Streng, saa de vekslende Vilkaar kan udnyttes, og Maalet kan aldrig blive, at den gennemsnitlige Størrelse skal være en Enkeltmandsdrift; thi i saa Fald var der ingen Arbejds- og Uddannelsessteder for de unge, som skal indtræde i Landmændenes Rækker, og heller ikke noget større Maal for virkelig dygtige Landmænd at stræbe henimod.

V. GODSERNES SKOVBRUG

Af AAGE BAVNGAARD

Historie.

Ved Menneskets Indgriben har Danmarks Skove gennemgaaet saa store Forandringer, at intet andet Plantesamfund kan udvise Magen dertil. Efter Mosefundene at dømme har saa godt som hele Landet været dækket af Skov; i alle Tilfælde gælder det for de Omraader, der var isdækkede under den sidste Istid, og selv Vest for den jydsk Israndslinie fandtes der meget betydelige Skovstrækninger. Nu er Danmark et af Verdens skovfattigste Lande, og de tilbagestaaende Rester er saa godt som alle rene Kulturskove.

Vore ældste Forfædre ernærede sig hovedsagelig af Jagt og Fiskeri og var ikke fristet til at ødelægge Skoven, men efterhaanden som Agerbruget og Husdyrholdet blev almindeligere, blev Skoven betragtet som en Ting, der maatte bort, fordi den hindrede Udviklingen. Paa Valdemarernes Tid levede der en talrig Befolkning i Danmark, og allerede dengang var Skovarealet meget stærkt reduceret. Der kom derefter en lang Periode, omtrent til det nittende Aarhundredes Begyndelse, hvor Krige, Pest og økonomiske Kriser standsede Befolkningstilvæksten, og samtidig forblev Skovarealets Udstrækning temmelig uforandret, saa Vaupel kan skrive, at „for Sjællands Vedkommende var Skovarealet 1760 ikke meget mindre, end det havde været paa Valdemarernes Tid“.

Skoven stod paa det Tidspunkt saa godt som kun tilbage paa vraget Landbrugsjord samt langs Kysterne til Læ for Storme og Fjender, men var ikke skarpt afgrænset som nu, idet der overalt paa Landbrugsjorden stod spredte Træer og Skovholme, der bevirkede, at Landet tilsyneladende var temmelig skovrigt.

Saa længe der var Overflod af Skov, ødslede man med Træet til Brænde, Husbygning, Skibsbygning, Redskaber og Hegn; men foruden Mennesket havde Skoven som Fjender store Flokke af Heste, Køer og Svin, som søgte Føden her og navnlig skadede ved at afgnave og oprode Ungskoven og sammentrampe Jorden. Hvad Mennesker og Husdyr ikke formaaede at ødelægge, kunde den talrige Bestand af Hjortevildt nok overkomme. Kun naar Kvægpest havde hærget Landet, fik Skoven lidt mere Fred, saa der kunde komme noget Opvækst.

Fotografi, der illustrerer Skovens Tilstand før 1805. (Gammel Oldenskov paa Fyn). J. Rafn fot.

Foruden at Skoven saaledes blev fortrængt og udhulet, mishandlede man den paa en hel anden Maade, idet man stedse huggede de bedste, hvilket oftest vil sige de mest rette Træer, ikke mindst i Ungskoven, hvor man tog sit Forbrug af Redskabskafter, Indbo, Hustømmer, Lægter, Vognstænger, Aarer, Spyd og Lanseskafter og efterlod de daarligst formede Træer, der blev Modertræer til fremtidig Opvækst. Herved har man utvivlsomt bidraget til at forringe de nuværende Skoves Kvalitet; værst er det vel nok gaaet ud over rette unge Aske, og det er vel Grunden til, at vor Askerace gennemgaaende er af slet Kvalitet.

Omkring Midten af det 18. Aarhundrede, da Landet truedes af Fallit, fandt de store Domænesalg Sted, hovedsagelig til Spekulanter, der huggede Skovene ned for Fode. Herved mener man, at Øernes Skovareal gik ned fra 160.000 til 100.000 ha.

Skovene havde dengang et helt andet Udseende end nu. De var ikke indfredede, og inde i dem fandtes store Arealer af Agerjord, Græssletter, Enge og Moser eller stedvis Lyngsletter, og paa de bevoksede Arealer var Forholdet oftest det, at Træerne, der jævnligen havde Grene til Jorden, var gamle og affældige og saa spredte, at de ikke naaede sammen. Vel Halvdelen af Øernes Skovareal var ydermere kun Gærdselsskov.

Skovenes økonomiske Betydning var efterhaanden reduceret til at afgive Føde, Olden, for vor gamle, danske Svinerace, der voksede saa langsomt, at Grisene det første Aar ikke blev større end en god Kat, og man vurderede da ogsaa Skovene ud fra denne Benyttelse, idet man skyldsatte dem efter det Antal Oldensvin, de kunde ernære.

Fra en Tid, hvor man kunde ødsle med Træ, var man naaet dertil, at Træmanglen stod truende for Døren, og at der overhovedet blev noget tilbage, kan man i Hovedsagen takke Jagten for, idet det var Hensynet til denne, der foraarsagede, at de sidste Rester ikke forlængst var opbrugte. Skovene tilhørte dels Kronen, dels og navnlig Godserne, og Jagten var en saa vigtig Herlighed, at Skoven skulde bevares til Ly og Skjul for Vildtet. Naar den ældste Skovforordning, udstedt af Christian V i 1670, siger om Skoven, at den er „en af de største Herligheder, Gud og Naturen dette vort Kongerige med begavet haver“, saa gælder det utvivlsomt, at det har været Jagthensynet, der har været den dybeste Anledning til Forordningens Paa-bud. Forordningen gjaldt dog kun Statsskovene.

Udbyttet af Ved var meget ringe, ofte omkring 1 m³ pr. ha, og heraf brugtes undertiden omkring Halvdelen til „Deputat“. Under denne Betegnelse fandtes dog en Del Leverancer, som vi enten ikke kender eller ikke henfører derunder; saaledes blev gamle Heste og Køer, der leveredes til Jagthundene, købt for Brænde. Et Læs Brænde for en Hest eller Ko, hvorimod en Gris kun kostede et halvt Læs. Som Følge af det ringe Vedudbud kom Befolkningen ud for en alvorlig Brændselsnød, og Skovtyverierne tog et voldsomt Omfang, saa man har Eksempler paa, at Skove er helt bortryddede af Tyve. De talrige smaa Jordbrug, som til Søsiden krandses vore Kystskove, er et Levn fra de Dage, hvor man maatte lægge Opsyn herud for at stoppe Tyverierne fra tilsejlende Fartøjer.

Ved det nittende Aarhundredes Begyndelse var Tilstanden saa

ynkelig som vel mulig. Kun mellem 3 og 4 % af Landets Areal var skovbevokset, og de aabne Bevoksninger af gamle, halvraadne Oldentræer mindede vist mere om Park end om egentlig Skov. Tilstanden var nok noget bedre i Statens Skove (ca. 20.000 ha), hvor man havde

Rest af gammel Oldenskov paa Taasinge. Efter Dansk Skovforenings Tidsskrift.

gjort Tilløb til en forbedret Skovdrift, men generelt set kunde Landets Skove kun karakteriseres som et vist Areal, der var forbeholdt Trævækst.

Fra at blive betragtet som en Fjende var Skoven nu blevet et stærkt savnet Gode. Det har ogsaa paa dette Omraade vist sig, at Mennesket aldrig kan lære at holde Maade. Skovene skulde bogstavelig helt ødelægges, før man tog Reb i Sejlene, og hvilke Ofre skulde der saa ikke bringes for at genoprette noget af det forsømte? En Mængde Jord af Middelbonitet, der navnlig paa bakket Terræn havde været fordelagtigere i Skovdrift, var overgaaet til Landbruget, forsynet med Bygninger og derved bundet for stedse.

Hine Tidens Rædsel for den truende Brændselsnød gav Chr. Olufsen Udtryk for ved at omtale den som „en af de vedvarende Lænker, hvormed Naturen har smedet Danmark til Dørtærsklen af Middelmaadighedens Tempel“.

Under disse helt ynkværdige og haabløse Forhold fremkom Forordningen af 27. September 1805 „Om Skovenes Udskiftning, Vedligeholdelse og Fredning i Kongeriget Danmark“, oftest kaldt Fredskovsforordningen, og den indførte saa dybtgaaende Forandringer og Indgreb i den private Ejendomsret, at den indtil vore Dage søger sin Lige i dansk Lovgivning. Skovene blev udskiftede, og al Højskov blev erklæret for at være Fredskov, hvorved Jorden varigt blev bundet til Skovdrift. Man havde Pligt til at sætte et saa forsvarligt Hegn omkring Skovene, at det kunde værne mod løsgaaende Kreaturer, og disse maatte ikke mere græsse i Skovene. Det blev under Bødestraf forbudt at forhugge Fredskovene, og den, der ved Køb blev Ejer af Skov, maatte i de første 10 Aar efter Købet kun hugge til sin egen og Godsets Fornødenhed, fra hvilken Bestemmelse Landbrugsministeriet dog kunde meddele Dispensation paa Betingelse af, at al Hugst baade til eget Brug og til Salg foretoges af Ministeriets Tilsyn, samt at Ejeren forpligtede sig til at udføre de Kultur- og Efterbedringsarbejder, som den Tilsynsførende foreskrev i Anledning af Udvisningen.

Den Mand, der var Sjælen i dette for vore Skove saa betydningsfulde Lovgivningsværk, var en *Godsejer*, Lensgreve Christian Ditlev Frederik Reventlow til Pederstrup og Christianssæde (1748—1827), og man anser ham for at være den, der har udarbejdet Forordningen.

I Danmarkshistorien vil han tillige staa som den store Bondeven, som den, der paa sin egen Jord frigjorde den danske Bonde, og som derpaa var den ledende i de store Landboreformer.

I den danske Skovbrugshistorie staaer Reventlow som intet mindre end det danske Skovbrugs Fader. Foruden at skabe den Lov, som indførte Udskiftning, Vedligeholdelse og Fredning af Skovene, gjorde han det, som havde lige saa stor Betydning for vore Skoves Fremelskning; han satte sig personligt ind i Driften, læste flittigt tysk, fransk og engelsk Skovbrugslitteratur, lærte af Forstmænd og udformede selv sine banebrydende Anskuelser om, hvorledes vort Skovbrug skulde indrettes og plejes, for at man kan opnaa et tilfredsstillende økonomisk Udbytte, konkurrencedygtigt med andre Jordbenyttelser. Han indhøstede praktiske Erfaringer paa sine Ejendomme, og han førte disse ud i Livet som Kongens højeste Embedsmand.

Grundet paa økonomiske Vanskeligheder som Følge af Landbrugskrisen fik han ikke offentliggjort sin Bog om Skovbehandlingen før sin Død, og først mange Aar efter blev Manuskriptet trykt under Titlen: Forslag til en forbedret Skovdrift grundet paa Undersøgelser over Træernes Vegetation i Danmark og Slesvig.

Heri klarlagde han Skovdriftens økonomiske Muligheder samt Tyndingshugstens Fordelagtighed som Middel til Opnaaelse af god Rentabilitet.

Fra han 1813 var traadt tilbage som Embedsmand, helligede han sig sit Landbrug og sine Skove, og hans Eksempel smittede, fordi han baade var en Autoritet og nød sine Standsfællers Tillid.

Der havde ikke været Mulighed for et saadant Lovgivningsværk, hvis ikke danske Godsejere selv havde haft Lyst og Vilje til at udbygge deres Besiddelser. Man maa ikke glemme, at dette skete paa et Tidspunkt, hvor Godsejernes Indflydelse var saa stor, at de med deres Modstand havde været i Stand til at hindre Lovens Gennemførelse, og man bør nu om Dage erindre, at de af Kærlighed til deres Ejendomme underkastede sig de strenge Bestemmelser ikke alene uden Protest, men endda paa eget Initiativ.

Perioden 1813—48 kalder Oppermann i sin Skovbrugshistorie for Stilstandsperioden, men det synes med nogen Uret, for selv om Landets store Armod bevirkede, at mangen en Skovejer maatte afstaa sin Ejendom til Staten for Skatterestancer, og der ogsaa af og til fandt Skovslagting Sted for at dække Nøden, viser det sig dog, at en meget stor Del af vore nuværende gamle Bevoksninger netop stammer fra den Tid. Skovene blev indfredede, de gamle Oldentræer fik Mulighed for at frembringe god Ungskov, og de ubevoksede Arealer blev tilkultiverede, vist hovedsagelig med Eg og Naaletræ. Endnu den Dag i Dag kan man se de gamle Agre rundt omkring i vore Skove, hvor der nu staa smukke gamle Bevoksninger.

Den nationale Ydmygelse, der blev tilføjet os ved Tabet af Flaaden i 1807 og Norge i 1814, affødte paa mange Maader en Vækkelse i vort Folk, og adskillige Privatmænd anlagde saaledes betydelige Egebevoksninger for at skaffe Træ til senere Tidens Flaadebygning. I dette Aaremaal gik Bestræbelserne dog hovedsagelig ud paa at genrejse de allerede bestaaende Skove uden at indtage nye Arealer.

Reventlows Betydning sporedes foruden paa hans egne Godser

C. V. Oppermanns Bøgebevoksninger paa Brahetrolleborg er nu smuk gammel Skov og Distriktets Forraadskammer.

først og stærkest paa Brahetrolleborg, der ejedes af Broderen Johan Ludvig Reventlow og bestyredes af den Tids mest fremragende Forstmand, Skovridder C. V. Oppermann, der forstod at føre Reventlows Ideer ud i Livet og i Praksis bevise Tyndingens Betydning for Skovenes gode Udvikling. Han viste, at man kunde faa et godt Udbytte ud af en Skovejendom, naar man var en god Distriktsbestyrer, en indsigtfuld Handelsmand og en fremragende Kultivator. Skovbrugets Udbytte paa Brahetrolleborg kom før andet Steds til fuldt ud at kunne taale Sammenligning med dets Landbrugs. Brahetrolleborg er skovbrugsmæssigt set et historisk Sted ligesom Pederstrup og Christianssæde, og Oppermanns Skovbehandling har dannet Skole for senere Slægter.

Med Udgangspunkt fra de Reventlowske Godser bredte Skovopbygningen sig over det ganske Lands større private Distrikter. Med sejt Vilje lagde man Sten paa Sten i dette bekostelige og langsommelige Genrejningsarbejde, som maa beundres, ikke mindst i Betragtning af, at man, og især de førende Statsskovkredse, stædigt fastholdt

den Opfattelse, at Skovbrug aldrig vilde kunne svare Rente, og at det derfor kun egnede sig for Statsdrift, hvor Formaalet alene var at skaffe Ved uden Hensyn til Omkostningerne. Man ansaa fra den Side Privatskovbruget som værende ude af Stand til at opbygge en acceptabel Skovtilstand. Landets førende Politikere tabte da ogsaa Taalmodigheden over Arbejdets Langsommelighed og Besværlighed i selve Statsskovene og arbejdede, dog uden Held, paa at frigive Skovtvangen og flytte Skove fra Øernes gode Jorder til Jyllands magre Egne. Man solgte betydelige Statsskovsarealer som Hald, Frederiksgave, Falster, Ordrup Krat, Flenstofte, Jægerspris og Petersgaard. Buderupholm blev gentagne Gange forgæves udbudt til Salg, men da det var den almindelige Mening, at Skovbrug var en slet Forretning, var Købelysten ikke særlig stor; man havde nok at gøre med det, man selv ejede. C. V. Haller kaldte Skovene „en forgældet Stodder i prægtig Dragt“.

Salg af Fæstejord medførte, at mange Smaaskove, der ved deres Beliggenhed naturligt hørte til en Bondegaard, blev solgt med denne, og Bønderskovenes nuværende Standard viser tydeligt, hvilken fremragende Udvikling Godsernes Skove har gennemgaaet i Sammenligning med disse, for hvem Fredskovsforordningen i mange Tilfælde ikke har haft stort anden Betydning, end at Arealet kun maatte anvendes som Skov.

Den uhyre Forskel, der oftest findes mellem de større private Skovbrug og Smaaskovene, har forskellige Aarsager.

Den væsentligste er vel den, at Skovens Opbygning maa foregaa over saa langt et Aaremaal, at Ejeren af en mindre Skov ikke i nævneværdig Grad føler sig foranlediget til at paatage sig Bekostningerne paa en lille, i Forhold til det øvrige Brug, ubetydelig Skov, idet Forbedringerne næppe vil blive honoreret ved Ejendommens Salg. For Godsernes Vedkommende var Forholdet et andet, idet et meget stort Antal, og det endda af de betydeligste, var behæftede med fideikommissariske Baand, saaledes at man havde Forvisning om, at mulige Kapitalanbringelser vilde komme efterfølgende Slægtled til gode. Dette Forhold har haft en uvurderlig Betydning. Uden denne Sikkerhed var der næppe tilnærmelsesvis sket en saadan Arbejds- og Kapitalindsats, og Fredskovsforordningen vilde ikke have faaet nær saa stor Betydning. Nu da Lenene og Stamhusene er blevet afløste, skal det nok vise sig, at end ikke den strængere Skovlov af

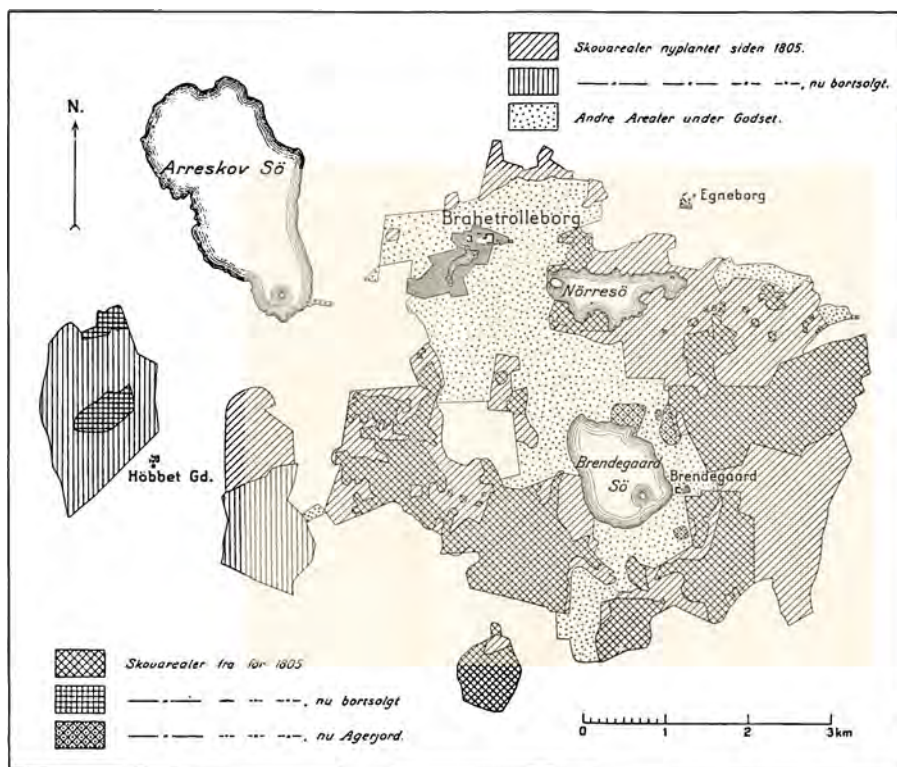
1935 slaar til, og der er allerede tydelige Tegn paa en Skovforringelse ved overdreven Kapitalhævning.

En anden Aarsag til Forskellen mellem Tilstanden i store og smaa Skovejendomme er den, at det ligefrem blev Mode for de store Besiddelser at udbygge Skovene. De Reventlowske Besiddelser blev betragtet som Mønsterbrug, som flere og flere efterlignede, og snart blev det saaledes, at enhver Godsejer af Respekt for sig selv maatte have et anseligt og respektabelt Skovbrug. Fra en meget tilbagetrukket Tilværelse vandt Skovene frem i Betydning og konkurrerede i Anseelse med Landbruget, ja blev endda sat højere, hvilket gav sig Udtryk i, at man indtog Agerjord i betydelig Udstrækning, først og fremmest Jord af ringere Bonitet, men ogsaa ofte god Jord. Tilladelserne til Indtagning af $\frac{1}{3}$ af Fæstegaardene for at opmuntre til Salg af disse gav ogsaa betydelige Forøgelse til Skovarealet.

Endelig maa det ikke glemmes, at Stordrift nu engang er den fordelagtigste Form for Skovdyrkning, idet man kan benytte faguddannet Arbejdskraft. I intet andet Jordbrug er det saa nødvendigt at have nøje Kendskab til opsummerede Erfaringer, og intet Sted er det saa vanskeligt at skelne mellem Kapital og Udbytte, fordi disse i Skovbruget er af ganske samme Stof og Art. Her er det ikke Køer, der er Kapital, og Smørret, der er Udbytte, men Kævler og Brænde er begge Dele. I intet andet Erhverv straffer Fejltagelser sig derfor saa langvarigt som i Skovbrug.

Naar Danmarks Skovareal er mere end fordoblet siden 1805, er det sket ved Resignation med Hensyn til det øjeblikkelige Udbytte og ved en meget betydelig Indsats af Arbejde og Kapital, saavel fra Statens som fra Privates Side. Godserne har i høj Grad taget sin Part saavel paa deres eget Omraade som ved Støtte til Hedeplantningen, hvor der dels er ydet pekuniær Hjælp, dels er opkøbt og tilplantet betydelige Lyngarealer.

For at faa et Overblik over, i hvor høj Grad Godserne har bidraget til Opbygning af vort Skovareal, er der rettet Forespørgsel til alle Godser om, hvor stort Skovarealet var i 1805, i 1900 og nu i 1942, samt om, hvor stort Skovareal der i dette Tidsrum var bortsolgt eller tilkøbt. Besvarelserne dækker 75 % af Godsernes samlede Skovareal, og alt medregnes, som er opbygget af disse, saaledes Skovsalgene fra Frijsenborg, Hindsgavl, Boller, Brahetrolleborg, Mullerup o. s. v., ligesom Stiftelsernes Skove ogsaa er medtaget.

Brahetrolleborg Skovdistrikt før 1805 og nu.

I mange Tilfælde er Arealerne fra 1805 ikke oplyst i Besvarelserne og i adskillige Tilfælde heller ikke Arealet fra 1900. Hvor begge Arealer mangler, regnes der for begge Aar med det nuværende, og hvor kun Tallet fra 1805 mangler, udfyldes det med Tallet fra 1900, saaledes at kun de virkelig konstaterede Arealforøgelser medregnes.

Resultatet er samlet amtsvis i nedenstaaende Skema, hvor Besvarelserne er angivet i de tre lodrette Kolonner til venstre. I de tre sidste Kolonner er Tallene korrigerede, saaledes at de gælder for hele Arealet, og det er gjort paa den Maade, at Arealerne fra de Distrikter, som ikke har besvaret Spørgsmaalene, er taget fra „Danske Skovdistrikter 1934“ og lagt til det besvarede Areal fra 1942, og ved Hjælp af Reduktionsfaktoren fra Kolonnerne til venstre er dette Areal formindsket forholdsvis, saa man faar et sandsynligt Areal for Aarene 1900 og 1805. Som Følge af, at Besvarelserne viser en generel stærk

Godsernes Skovareal.

	Besvarelsen ha			Korrigerede Arealer Totalareal, ha		
	1805	1900	1942	1805	1900	1942
Frederiksborg Amt...	372	567	547	1752	2681	2588
Københavns „ ...	3250	3553	3611	3743	4117	4183
Præstø „ ...	17593	18906	19666	21567	23184	24112
Sorø „ ...	8713	9429	10686	10125	10955	12412
Holbæk „ ...	5286	5966	6880	6681	7550	8705
Maribo „ ...	11622	11884	11976	17612	18000	18115
Odense „ ...	4218	6030	6943	5121	7318	8423
Svendborg „ ...	8497	11253	11896	11207	14838	15683
Øerne	59531	67588	72205	77808	88643	94221
Hjørring Amt	1295	1532	2521	2671	3160	5198
Aalborg „	8089	8558	8920	10820	11450	11929
Thisted „	30	93	217	30	93	217
Viborg „	2763	3373	3717	4200	5131	5695
Randers „	6944	8322	9621	10054	12065	13947
Aarhus „	7441	10123	12098	9354	12721	15202
Vejle „	2457	2756	2887	4221	4736	4963
Ringkøbing „	80	157	474	313	615	1860
Ribe „	241	514	439	241	514	439
Haderslev „	878	914	1172	878	914	1172
Aabenraa „	578	578	579	578	578	579
Tønder „	144	144	183	144	144	183
Jylland	30940	37064	42828	43504	52121	61384
Hele Landet	90471	104652	115033	121312	140764	155605
Hedebeplantning	0	0	5780	0	0	5780
Ialt	90471	104652	120813	121312	140764	161385

Forøgelse = 40.000 ha eller 33 %.

Stigning af Skovarealet i Aarenes Løb, maa man formode, at Tallene fra disse to Aar er noget for lave, idet der i de ufuldstændige Besvarelser er benyttet Arealet fra det senest udfyldte Aar.

Nederst paa Skemaet angives Størrelsen af det jyske Hedeareal, som Godserne har indkøbt og tilplantet, saasom Høgildgaard, Klelund, Hjøllund-Bredlund, Guldborgland o. s. v. Dette Areal er opgivet af Det danske Hedeselskab.

Arealopgørelsen oplyser, at Godserne som Minimum har nyskabt

40.000 ha Skov, hvilket er en Forøgelse af det oprindelige Areal med 33 %, og at de ialt har opbygget 161.000 ha Skov eller ca. Halvdelen af hele Landets Skovareal.

Skovenes økonomiske Struktur.

Danmarks Skovareal er nu 347.570 ha. Det er et Omraade, der er større end Fyn med tilhørende Øer, og er saaledes af ikke helt ubetydeligt Omfang. Af dette Areal er 149.052 ha bevokset med Løvtræ og 198.518 ha med Naaletræ. Staten ejer 85.427 ha, Kommunerne 10.942 ha og private 251.201 ha, hvoraf 161.385 ha Totalareal er opbygget af Godserne.

Af det samlede Løvtræareal tilhører 26.694 ha Staten, 3.104 ha Kommunerne og 119.254 ha Privatskovene¹⁾. Statsskovenes Løvtræareal ligger i det væsentligste samlet i Nordsjælland og Sønderjylland, medens Godserne og de med dem beslægtede Ejendomme ejer Hovedparten af de øvrige Landsdeles Løvskove.

Saa vel arealmæssigt som produktionsmæssigt er Godsernes Skove en særdeles tungtvejende Del af Landets Skovbrugserhverv, og da de hovedsagelig ligger i Landets frugtbareste Egne, udgør deres Vedproduktion en endogsaa overordentlig stor Part af Landets samlede Træhøst.

Der er saaledes al Grund til at tillægge disse Brug den Betydning, som de fortjener, ogsaa fordi disse Skoves Standard er saa høj, at man ikke finder dens Lige i privat Eje noget andet Sted i Verden. Dette er saa meget mere bemærkelsesværdigt, som Besiddelsen af Skov stiller Krav, som ikke kendes ved nogen anden Brugsform. Her skal nævnes det specielle Forhold, at Skoven for at være ydedygtig stadig maa indeholde et meget stort Vedforraad. Forudsætningerne for disse Privatskoves gode Driftstilstand ligger saaledes i, at man med betydelige økonomiske Ofre har tilvejebragt en stor Træmasse til Trods for, at denne til de fleste Tider har været let afsættelig til øjeblikkelig Berigelse for de skiftende Ejere.

Der skal derfor i det følgende gøres et Forsøg paa at klarlægge Skovens ejendommelige, økonomiske Struktur.

Da Godserne som ovenfor nævnt hovedsagelig ligger paa Landets bedste Jorder, vil det derfor være naturligt at forestille sig en almindelig dansk Løvskov, bestaaende af en Mosaik af større og mindre

¹⁾ Tallene er fra „Hvem, hvad, hvor 1940“, Politikens Aarbog.

Bevoksninger i alle Aldre af Bøg, Eg, Ask, Ær, Æl og Gran, hvor de to første har en normal Omdrift paa 120—150 Aar, medens de fire sidste ligger omkring 60—80 Aar. Man regner ikke meget galt, naar man anslaaer Skovens gennemsnitlige Omdriftsalder til 100 Aar, hvilket vil sige, at det aarlige Kulturareal udgør 1 % af det bevoksede Areal.

Før Oversigtens Skyld vil det være nemmest at opstille Skovbilledet rent skematisk, idet man regner med, at hele Arealet er bevokset med Bøg med 100 Aars Omdrift i Normaltilstand, hvilket vil sige, at Aldersklasseforholdet er regelmæssigt, saaledes at $\frac{1}{10}$ af Arealet har en Alder mellem 1 og 10 Aar, $\frac{1}{10}$ mellem 11 og 20 Aar, $\frac{1}{10}$ mellem 21 og 30 Aar o. s. v. . . . $\frac{1}{10}$ mellem 91 og 100 Aar. Herved gør man ikke nogen større Fejl, idet Totalskovbruget ikke afviger meget fra en saadan Opstilling. Hvis man endvidere tænker sig et Distrikt med et bevokset Areal paa 1.000 ha, og man regner med et almindeligt Hugst-udbytte i Bøg og Priserne før Krigen, vil Indtægter og Udgifter kunne opstilles paa følgende Maade:

Indtægt:

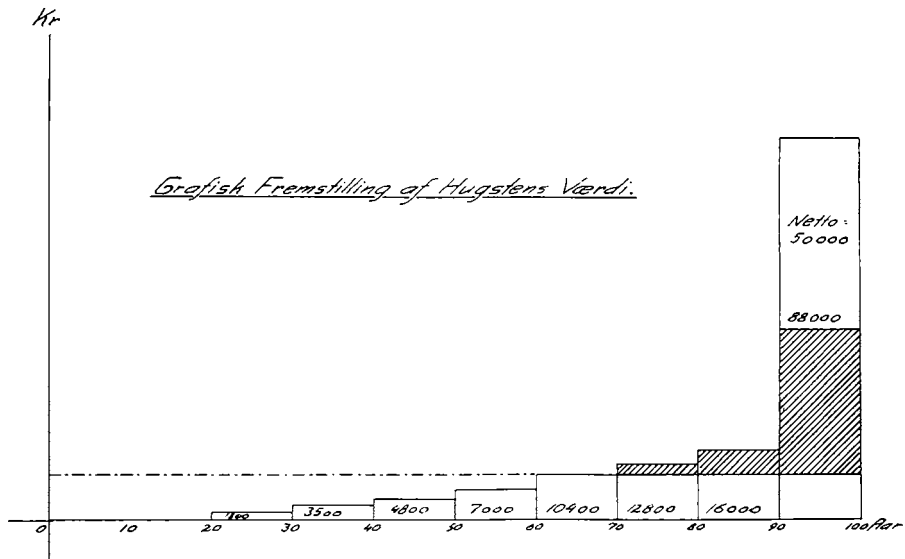
Aldersklasse	Areal, ha	Hugst pr. Aar m ³	à Kr.	Ialt Kr.
1— 10	100	0	0	0
11— 20	100	0	0	0
21— 30	100	300	6	1.800
31— 40	100	500	7	3.500
41— 50	100	600	8	4.800
51— 60	100	700	10	7.000
61— 70	100	800	13	10.400
71— 80	100	800	16	12.800
81— 90	100	800	20	16.000
91—100	100	4.000	22	88.000
		8.500 m ³		144.300 Kr.
Udgift				94.300 Kr.
		Nettoudbytte		50.000 Kr.

Mellem f. Eks. 41 og 50 Aar findes der 100 ha, der giver et aarligt Udhugningsudbytte paa 6 m³ pr. ha, og alle Bevoksningerne mellem 91 og 100 Aar bliver borthugget i Tiaaret, d. v. s. 10 ha i aarlig Hovedskovning à 400 m³. Ved normal Drift, d. v. s. den Drift, som kan fortsættes vedvarende uden Ændring i Udbyttet eller Vedforraadet, kan man altsaa faa et Udhugningsudbytte i Bevoksningerne, der har Alder

fra 60—70 Aar, paa 10.400 Kr. og et aarligt Hovedskovningsudbytte af ældste Aldersklasse paa 88.000 Kr.

Hvis man, som ved Ejendomsskyldansættelsen, regner med en Rentefod paa 5, er Distriktets Værdi lig 1 Mill. Kr. eller 1.000 Kr.

pr. ha, hvilket harmonerer temmelig godt med sidste almindelige Ejendomsskyldansættelse.

Ovenfor er Tilvejebringelsen af Bruttoindtægten grafisk fremstillet. Fordedes Udgifterne jævnt paa alle Aldersklasser, bliver den at afsætte som den stiplede Linie. Rektanglet mellem Abscisse- og Ordinataksen og den stiplede Linie svarer til de samlede Udgifter, og man ser, at man skal helt op til 60-aarig Skov, for at den overhovedet er i Stand til at dække sin Anpart i Udgifterne; men da der er et Tomrum mellem den stiplede Linie og de virkelige Indtægter af Aldersklasserne fra 1—60 Aar, skal der yderligere fradrages det paa Figuren skraverede Areal, for at man kan faa et Billede frem af Nettoindtægten, som kun repræsenterer det øverste uskraverede Rektangel af Taarnet over ældste Aldersklasse.

Det skematiske Eksempel viser os, at det er dyrt at holde Ungskov. Indtægterne af Skoven over 60 Aar udgør 127.200 Kr., og hvis vi gaar ud fra at dele Udgifterne ligeligt paa Aldersklasserne, bliver de paa Skoven over 60 Aar hvilende Udgifter $400 \times 94,3 = 37.720$ Kr.,

saaledes at et Distrikt, der kun er 400 ha med jævn Aldersklassefordeling fra 60 til 100 Aar, faktisk vil kunne give et Nettoudbytte paa $127.200 \div 37.720 = 89.480$ Kroner eller omtrent dobbelt saa meget som det hele normale Distrikt paa 1.000 ha, et Forhold der langt fra er taget tilstrækkelig Hensyn til ved Ejendomsskyldansættelsen eller ved Skovsalgene, hvor man har set Eksempler paa, at en mindre Part af et Distrikt, indeholdende hovedsagelig ældre Skov, er blevet solgt til en almindelig Middelpris til Trods for, at det frasolgte var meget mere værd og indeholdt netop det, der betingede det samlede Distrikts normale Forrentning.

Naturligvis kan man diskutere, hvorledes Udgifterne skal fordeles over Aldersklasserne, men det er netop Kulturarealerne, der kræver mange Udgifter, og de yngre Bevoksninger, der fordrer en omhyggelig og taalmodig Pasning, saaledes at de formentlig rettelig burde belastes med en endnu større Andel i Udgifterne.

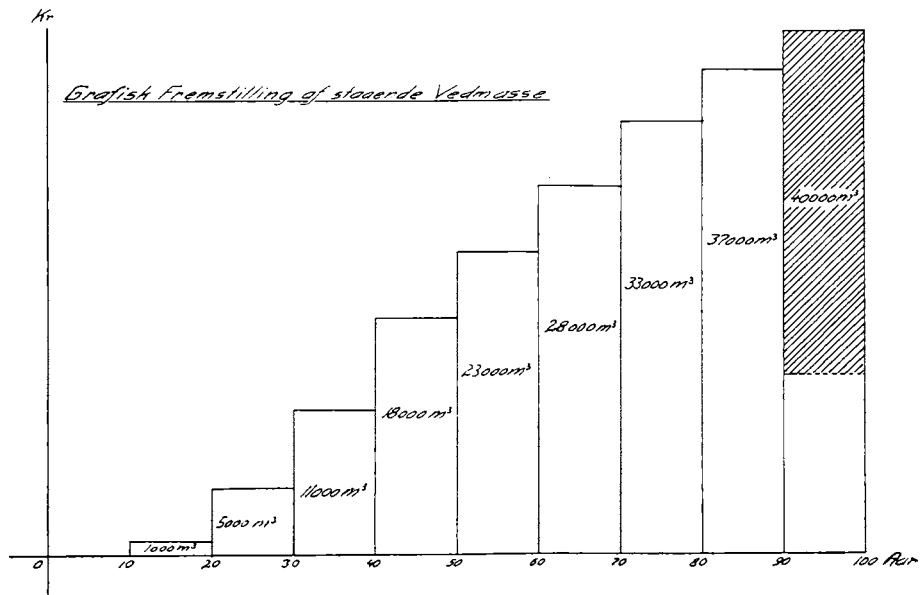
Hvis vi vender os fra Skovens Udbytte ved normal Drift og ønsker at se, hvilke Kapitaler Skoven skal indeholde for at kunne præstere en Hugst paa 8.500 m³, et Udbytte i Penge paa 50.000 Kr., og altsaa repræsentere en Værdi paa 1.000.000 Kr., saa faar man følgende Opstilling:

Aldersklasse	Vedmasse m ³ pr. ha	Areal ha	Ialt m ³	à Kr. Netto paa Rod	Ialt Kr.
1— 10 Aar	0	100	0	0	0
11— 20 „	10	100	1.000	0	0
21— 30 „	50	100	5.000	3	15.000
31— 40 „	110	100	11.000	4	44.000
41— 50 „	180	100	18.000	5	90.000
51— 60 „	230	100	23.000	7	161.000
61— 70 „	280	100	28.000	10	280.000
71— 80 „	330	100	33.000	13	429.000
81— 90 „	370	100	37.000	17	629.000
91—100 „	400	100	40.000	19	760.000
Ialt			196.000		2.408.000

Opstillingen er skitseret nedenfor.

Det bør maaske gentages, at Opstillingen er rent skematisk og kun et Forsøg paa at give nogenlunde Udtryk for Skovens ejendommelige,

økonomiske Struktur. Ligeledes er de angivne Realisationsværdier til en vis Grad af teoretisk Art, idet Afsætningsforholdenes naturlige Grænse vil forhindre et stort Distrikt i en Totalrealisation paa et enkelt Aar. Ved hovedsagelig at lægge Hovedvægten paa Gavntrehug-

sten, hvor Afsætningsmulighederne for f. Eks. Eg, Ask og Gran som oftest er ubegrænsede, er det dog i de fleste Tilfælde muligt at tilrane sig en stor øjeblikkelig økonomisk Gevinst, især da det ofte er nemt at finde et usagkyndigt Offer, der vil købe de afpillede Rester til en Værdi, som Skovens Ydeevne nu slet ikke mere betinger. Navnlig vil Markedet aldeles ikke blive trykket i de Tilfælde, hvor en Skovspekulant køber og realiserer en mindre Skov, der maaske sælges fra et nødstedt Distrikt, som ikke selv vil drive Rovdrift; der vil her være Mulighed for at tilegne sig den kontante Værdi af det store Forraad i Løbet af et kort Tidsrum.

Det ejendommelige ved Skovens økonomiske Struktur er altsaa kort og godt, at den indeholder Realisationsværdier, som er ca. $2\frac{1}{2}$ Gange højere end den Værdi, Skoven har i almindelig god og forsvarelig Skovdrift.

Det kan ogsaa have Interesse at belyse, hvorledes en moderat forceret Hugst vil virke. Hvis man f. Eks. paa Distriktet tager en Mer-

hugst paa 31 % ved at forstærke Tyndingsgraden i de ældre Aldersklasser, bliver alle Generaludgifter som f. Eks. Administration, Skatter o. s. v. naturligtvis upaavirket, men i dette Tilfælde kan Kultur og Skovforbedringsudgifterne ogsaa holdes uændrede, saaledes at Merhugsten kun skal belastes med Opskovningsudgiften eller ca. 3 Kr. pr. m³.

Merhugsten er da $8500 \times \frac{31}{100} = 2635$ m³ og Merhugstens Værdi er $2635 \times 19 = 50.065$ Kr., saaledes at et Skovdistrikts Nettoudbytte fordobles ved en Merhugst paa 31 %.

Hvis man nu udtager en Merhugst paa 31 % i 10 Aar i Træk, vil disse Aars samlede Udbytte blive $10 (2 \times 50.000) = 1$ Mill. Kroner eller lig den Værdi Distriktet repræsenterer.

Vil man nu undersøge, hvad det koster at bringe Distriktet tilbage til Normaltilstanden, maa vi i den skematiske Opstilling tænke os, at Merhugsten er fremkommet ved Afdrivning af næstældste Aldersklasse (fra 80—90 Aar), saaledes at der ved Slutningen af de 10 Aar ikke blot er fjernet hele ældste Aldersklasse, men ogsaa 26.350 m³ af næstældste, som nu skulde have haft et Vedforraad paa 40.000 m³, men hvoraf der paa Grund af Tilvæksttabet paa den afdrevne Del end ikke er Differencen 13.650 m³ tilbage. Vi vil dog regne med denne Masse, da vi ikke ved, hvor meget den er reduceret, kun at den i hvert Tilfælde ikke er større.

Hovedskovningsudbyttet maa gaa ned, idet man maa nøjes med det, der er, og de 10 næste Aars Udbytte vil da blive:

Aldersklasse	Areal ha	Hugst m ³	à Kr.	Ialt Kr.
1— 10 Aar	166	0		
11— 20 „	100	0		
21— 30 „	100	300	6	1.800
31— 40 „	100	500	7	3.500
41— 50 „	100	600	8	4.800
51— 60 „	100	700	10	7.000
61— 70 „	100	800	13	10.400
71— 80 „	100	800	16	12.800
81— 90 „	100	800	20	16.000
91—100 „	34	1.365	22	30.030
Aarlig Indtægt . . .				86.330
Aarlig Udgift				86.395

De normale Udgifter bliver reducerede med de formindskede Skovningsudgifter ($3 \times 2635 = 7905$), og der bliver overhovedet intet Nettooverskud de næste 10 Aar.

Hvis man forlyster sig med 10 fede Aar, saa vil de blive efterfulgt af 10 magre, der aldeles opsluger Gevinsten, Resultatet vil være:

Normal Behandling i de 20 Aar: $20 \times 50.000 = 1.000.000$ Kr.

Springende Behandling i de 20 Aar: $10 \times 100.000 + 10 \times 0 = 1.000.000$ Kr.

Det oplyser os om to ret aktuelle Spørgsmaal. Skovbruget er nu i Krigstiden inde i en Periode, hvor vi faar den ene Pligthugst efter den anden. Tre Aar i Træk har vi haft en saadan Merhugst paa 60 %, og en ny af samme Størrelse er atter udskrevet. Af disse Aars Nettooverskud er kun $\frac{1}{3}$ reelt, medens $\frac{2}{3}$ er direkte Kapitalhævning, som atter engang skal investeres for at opnaa Skovtilstanden før Krigshugsterne.

I „De danske Statsskoves Udbytte af Ved og Penge for Finansaaet 1940—41“ har Forrentningsprocenten af det egentlige Skovareal været 19,6, og der oplyses, at den ved Normalskovning vilde have været 7, Tal der meget godt harmonerer med det ovenfor anførte.

Ulykkeligvis hæfter Myndighederne sig for Tiden haardnakket ved Totaludbyttet og tror at vide, at det er gyldne Tider for Skovene, hvilket medfører, at man paalægger disse den ene Udgiftsforøgelse efter den anden, uden Kompensation i Maksimalpriserne.

Man har oftest kunnet regne med, at Auktionsprisen for Bøgeklov svarede til Prisen paa en Tønde Byg, og at 1 m^3 Grantømmer kostede omkring det dobbelte; det vil, naar man tager Hensyn til Frihandelskorntet, sige, at saa skulde 1 m^3 Bøgeklov koste mindst 30 Kr., men koster 18 Kr. og 1 m^3 Tømmer mindst 60 Kr., men koster ca. 28 Kr.

Det reelle Udbytte, ca. $\frac{1}{3}$ af det nominelle, er da ogsaa derefter.

Det skulde endvidere synes at være en Selvfølge, at man fik Lov til at henlægge hele Udbyttet af Merskovningen ligesom under sidste Verdenskrig uden Indkomst- og Formuebeskatning, men Loven kræver Halvdelen af Kapitalhævningen indkomstbeskattet og forlanger ydermere, at Generalomkostningerne, som naturligt alene bør hvile paa Normalskovningen, skal fordeles jævnt over hele Udbyttet.

Man maa derfor paaregne, at Skovene nu faar et Knæk, som de

aldrig vil overvinde, idet Skattetrykket nu om Dage er saa stort, at man ikke vil kunne faa Raad til at rekonstruere Privatskovene og paa ny bringe dem i fuld Produktionskraft.

Henlæggelsen af den halve Merhugst i et Fond, der lidt efter lidt udtrækkes og indkomstbeskattes, vil ofte være ugunstigt for Skov-ejeren paa Grund af, at Muligheden for Reduktion af Formueskatten, i Tilfælde, hvor den skattepligtige Indtægt er under 3 % af Kapitalen, forflygtiges herved, og der er derfor ogsaa kun faa, der har benyttet denne Tilladelse.

Muligheden for at forgribe sig paa Skovenes store Forraadsværdi rummer en stor Fare for selve Skovadministrationen. Man kan ikke direkte se, naar dette finder Sted, men kan kun slutte sig dertil ud fra omhyggelige Hugst- og Tilvækstberegninger. Derfor kan den fuldkommen usagkyndige paa tilsyneladende endog særdeles tilfredsstillende Maade bestyre et Distrikt og i en lang Aarrække præstere et Overskud, som let kan overstige det, den helt rigtige Drift vil kunne give. Forsømmelse af Veje, Grøfter, Hegn, Bygninger og Kulturer springer ikke straks i Øjnene.

Den investerede Kapital.

De danske Godsejere har opbygget 161.000 ha Skov eller ca. 46 % af Landets samlede Skovareal og har gjort det af egen fri Vilje og paa egen Bekostning. De har ikke haft Adgang til den Hjælp, som Staten f. Eks. gennem Hedeselskabet yder til Plantageanlægene paa magre Jorder, men tværtimod har Godserne været et stærkt benyttet Skatteobjekt.

Naar vi i det foregaaende har set, at en Skov med en Driftsværdi paa 1 Mill. Kroner skal indeholde en Realisationsværdi paa 2,4 Mill. Kroner, saa maa det betyde, at man kun opnaar halv Bankrente af den investerede Kapital, eller med andre Ord at man ofrer Halvdelen af den Formue, som er bundet i Skoven, saa den er borte for stedse.

Som oftest vil det være vanskeligt at belyse dette fuldt ud med Tal, fordi Aaremaalet er saa langt, og Pengenes Værdi har forandret sig, men for dog at faa et Indtryk, skal her gives Oplysninger om de faktisk afholdte Bekostninger paa den lille Ladby Skov under Lunds-gaard Skovdistrikt.

Ladby Skov.

Aar	Kultur- udgift Kr.	Bøg ha	Alder 1942 Aar	Eg ha	Alder 1942 Aar	Gran ha	Alder 1942 Aar	Ialt ha
1912.....	6.318	1,56	30	3,14	30	2,65	30	7,35
1913.....								
1914.....								
1915.....								
1916.....								
1917.....	6.596	3,25	25			4,90	25	8,15
1918.....								
1919.....								
1920.....								
1921.....								
1922.....	5.059	0,72	20			1,02	20	1,74
1923.....								
1924.....								
1925.....								
1926.....								
1927.....	2.665	1,55	15					1,55
1928.....								
1929.....								
1930.....								
1931.....								
1932.....	4.150	0,65	10			1,96	10	2,61
1933.....								
1934.....								
1935.....								
1936.....								
1937.....	3.947	2,04	5			0,31	5	2,35
1938.....								
1939.....								
1940.....								
1941.....								
1942.....								
	28.735	9,77		3,14		10,84		23,75

Ladby Skov var en almindelig Gærdselsskov paa 38 ha, hvoraf 23,75 ha er blevet tilkultiveret i Aarene 1912—1940. Jorden er meget frugtbart; nogen Afgravning har været nødvendig, derimod er der intet kostet paa Veje. Kulturudgifter og Kulturarealer er samlede i 5-aarige Perioder, og Indtægterne for den solgte Vedmasse, saavel af Gærdselsskoven som af de senere Tidens Udhugning, er fradraget i Udgifterne.

Kulturudgifterne fra de enkelte Aar føres frem med Rente til 1942:

6.318 × 1,05 ³⁰	27.305,76 Kr.
6.596 × 1,05 ²⁵	22.336,69 „
5.059 × 1,05 ²⁰	13.423,04 „
2.665 × 1,05 ¹⁵	5.540,27 „
4.150 × 1,05 ¹⁰	6.759,94 „
3.947 × 1,05 ⁵	5.037,56 „
De 23,75 ha Skov staar i 1942 Godset i ...	<u>80.403,26 Kr.</u>

men en Skov fra 1 til 30 Aars Alderen vil endnu ikke i mange Aar komme op paa en Normalskovs Udbytte, tværtimod vil der endnu gaa mange Aar, inden man faar en rimelig Indtægt, og trods 30 Aars betydelig Kapitalindsats er der endnu meget tilbage baade af Kultur og Vejarbejde.

Overføres disse Tal paa et dansk Skovdistrikt af Middelstørrelse, kommer man til saa fantastiske Tal, at det forstaas, at man tabte Taalmodigheden i den lange Opbygningstid i sidste Aarhundrede. Det hjælper ikke at fortælle, at Ladby Skov i Dag repræsenterer saa og saa stor en Venteværdi, d. v. s. Nutidsværdien af fremtidige Udbytter, for naar disse Kilder ikke flyder endnu, maa det foreløbig blot konstateres, at man er kommet af med en Bunke Penge. Er det ikke prisværdigt, at der stadig er nogen, som vil gøre det?

For at faa det økonomiske Billede færdigt, maa man imidlertid tage Hensyn til den ovenomtalte Venteværdi. Professor A. Howard Grøn har i Dansk Skovforenings Tidsskrift 1942 offentliggjort nogle Tabeller til det Brug; dog bemærkes det, at Priserne er noget for høje og ikke svarende til normale Tidens Prisleje, saaledes at Enderesultatet bliver for højt.

Benyttes disse Tabeller, faar man følgende Opstilling. Se S. 212-13.

Man har ikke Tabeller for Egs Venteværdi, men ud fra de udregnede Tal for Bøg sættes den skønsmæssigt til 800 Kr. pr. ha, og Venteværdien

for 9,77 ha Bøg bliver da	9.030 Kr.
„ 3,14 ha Eg	2.512 „
„ 10,84 ha Gran	29.773 „
Ialt Venteværdi af 23,73 ha	41.315 Kr.
Udgifterne var	80.403 Kr.
Det samlede Tab	39.088 Kr.

Da den benyttede Prisskala er noget for høj, giver Venteværdiberegningen et for stort Tal. Desværre har Grøns Tabeller ikke Tal for Rentefoden 5.

Skovens Nyttevirkning.

Man behøver ikke at spørge en Svensker eller Finne, om Skoven er til nogen Nytte. I Sverige og Finland udgør Skoven en saa fundamental Del af Nationalformuen, at alle har den største Respekt for Skovbrugserhvervet.

Forholdene har hidtil stillet sig anderledes her til Lands, hvor det i hvert Fald i Fredstider var et temmelig overset Brug, hvis Kaar de færreste forstod og interesserede sig for. Hvis man vilde spørge, om Samfundet har Interesse i at bevare et godt Skovbrug, vilde dog sikkert alle besvare det med et Ja, ikke mindst nu i Krigstiden, hvor Skovene dækker et saa stort og uundværligt Behov. Men selv i Fredstider, hvor der er Muligheder for at dække vort Træforbrug ved Import, vilde alle sikkert nu være enige om, at Danmark vilde være fattigere, hvis alt var Landbrugsjord, og vi ingen Skove havde.

Det haandgribelige i Skovens Nyttevirkning er selve Vedproduktionen, der for Danmark er enestaaende stor pr. Arealenhed, og det er nærmest utroligt, at vort beskedne Skovareal kan yde saa meget Ved, at vi under Krigens Afspærring kan dække en saa betydelig Del af vort Raastofbehov og endda yde et mindre Eksportkontingent af Løvtræ til Støtte for Vareudvekslingen.

Først naar man bliver afskaaret fra en Vare, opdager man, hvor uundværlig den er. Til daglig bruger man den tankeløst som en Selvfølge. Det er en meget trist Historie, at vi ikke kan faa Risengryn til

Skovene er som oftest indhegnede med smukke Stendiger, er forsynet med et Net af makadamiserede Veje og har en fast Stab af Arbejdere med pyntelige Huse.

Venteværdiberegning for 9,77 ha Bøg af Bo

Aldersklasse Aar	Areal ha	5,0—9,9 cm		10,0—14,9 cm		15,0—19,9 cm		20,0—24,9 cm	
		Grund- tal	Ialt	Grund- tal	Ialt	Grund- tal	Ialt	Grund- tal	Ialt
0— 9.....	2,04	18,53	37,80	16,86	34,39	9,91	20,22	7,20	14,40
10—19.....	2,20	28,77	63,29	26,18	57,60	15,38	33,84	11,18	22,36
20—29.....	3,97	24,37	96,75	40,66	161,42	23,89	94,84	17,37	69,48
30—39.....	1,56	0,35	0,55	40,82	63,68	37,10	57,88	26,97	40,46
Sum	9,77		198,39		317,09		206,78		150,10
Pris			7,50		10,00		12,20		14,40
Ialt Kr.			1.488		3.171		2.523		2.100

Ialt .....

Kulturfradrag $500 \times 0,13141$ ..... 66Primær Generalomkostn. $9,77 \times 444$ 4.338

Venteværd

Venteværdiberegning for 10,84 ha Rødgran af Bo

Aldersklasse Aar	Areal ha	Brænde		Lægter		Snitgavn	
		Grund- tal	Ialt	Grund- tal	Ialt	Grund- tal	Ialt
0— 9.....	0,31	41,38	12,83	33,71	10,45	26,32	8,16
10—19.....	1,96	59,15	115,39	48,19	94,45	37,63	73,75
20—29.....	5,92	69,10	409,07	50,93	301,51	57,18	338,51
30—39.....	2,65	69,04	182,36	33,98	90,05	71,44	189,31
Sum	10,84		720,25		496,46		609,73
Pris.....			5,10		15,50		11,50
Ialt Kr.			3.673		7.695		7.011

Ialt .....

Kulturfradrag $475 \times 3,20609$ ..... 1.523Primær Generalomkostn. $10,84 \times 583$ 6.320

Venteværdi

Julegrøden eller Svesker til den Gaas, vi heller ikke kan faa, men hvad om vi skulde undvære Vand eller Salt, eller hvad om Danmark i Dag havde været skovblottet, og vi ikke kunde faa Træ til vore daglige mangeartede Forbrug af dette uundværlige Raastof?

Til Husbygning, Indbo, Vogne, Skibe, Jernbanevogne, Sveller, Fodtøj, Papir og Træuld, Kar og Dritler anvendes Træ, men desuden

årlig Omdrift og ved 4,5 % p. a.

cm	30,0—34,9 cm		35,0—39,9 cm		40,0—44,9 cm		45,0—49,9 cm		50,0—54,9 cm	
alt	Grund- tal	Ialt	Grund- tal	Ialt	Grund- tal	Ialt	Grund- tal	Ialt	Grund- tal	Ialt
8,59	2,76	5,63	1,12	2,28	0,73	1,49	0,49	1,00	2,40	4,90
2,18	4,28	9,42	1,74	3,83	1,14	2,50	0,75	1,65	3,73	8,21
0,33	6,64	26,36	2,71	10,76	1,77	7,02	1,17	4,64	5,80	23,03
4,60	10,32	16,10	4,21	6,57	2,74	4,27	1,82	2,84	9,00	14,04
5,70		57,51		23,44		15,28		10,13		50,18
5,50		17,00		17,80		18,50		18,70		19,00
28		978		417		283		189		953

= pr. ha 924 Kr.

årlig Omdrift og ved 4,5 % p. a.

cm	27—29 cm		30—35 cm		36—42 cm		Over 42 cm
7,87	6,43	1,99	5,05	1,57	0,36	0,11	
71,13	9,19	18,01	7,22	14,15	0,52	1,01	
333,65	14,27	84,48	11,21	66,36	0,79	4,68	
227,50	22,15	58,70	17,41	46,14	1,24	3,29	
640,15		163,18		128,22		9,09	
19,50		21,50		23,50		25,50	
483		3.508		3.013		232	

= pr. ha 2746 Kr.

fremstilles en uendelig lang Række af mindre Artikler som Redskabskaffer, Haandtag, Tændstikker, Tøjklemmer, Kasser, Æsker, Ispinde o. s. v. Vedforbruget stiger Aar efter Aar til Trods for, at Træet ved mange Anvendelser erstattes af Metaller og Jernbeton. De nyere Anvendelser til Drivkraft, Kunstsilke, Sukker o. s. v. synes endda at indebære yderligere uanede Krav til Træbeholdningerne.

Nogen Betydning har ogsaa Skovens saakaldte Biprodukter saasom Pyntegrønt og Ege- og Granbark til Garvesyrefremstilling, medens Skovgræsset og Oldenen nu ikke længere spiller nogen større Rolle, og Bær, Nødder og Svampe mere er en Attraktion end just en Værdi.

Skovbruget beskæftiger vel ikke direkte Arbejdskraft i samme Omfang som Landbruget, men dets Beskæftigelsesmuligheder spiller en ganske særlig Rolle, idet den langt overvejende Del af Arbejdet udføres i Vintermaanederne, hvor netop Arbejdsløsheden er størst.

Hvilken Betydning Skovarbejdet har for Landarbejdernes Beskæftigelsesgrad belyser Professor A. Howard Grøn i sin Bog: „Hvad Nytte er Skoven til?“ ved et Uddrag af Landarbejderforbundets Erfaringer for Tiaaret 1918—1927, som viser følgende karakteristiske Tal:

	Skovarealet i % af Amtets hele Areal		Arbejdsløshed blandt Landarbejdere	
	%	Forholdstal	%	Forholdstal
Aalborg Amt.....	5,7	100	10,6	100
Randers Amt.....	7,1	124	8,5	80
Aarhus Amt.....	11,4	200	6,6	62

Skovprocenten og Arbejdsløshedsprocenten synes at være omvendt proportionale.

Paa mange øde Jorder, hvor Landbruget ingen Muligheder har, eller hvor Jorden har været af saa ringe Beskaffenhed, at Dyrkningen er opgivet, er der blevet plantet Skov, og der er derigennem skabt nogen Arbejds mulighed. Dermed kan man imidlertid ikke standse, naar man taler om Skovens Beskæftigelsesmuligheder. Medens Landbrugs Produktioner er nogenlunde færdige til Brug, naar de forlader Ejendommen, er Skovens Ved en Nøgleproduktion for en lang Række Virksomheder. Træet skal skæres paa Savværkerne, Tømmerne samles og opstiller Bygningstræet, Snedkerne forarbejder Møbler, der atter bliver bejdset, malet, lakeret og polstret, Karetmagerne laver Vogne og Bødkerne Kar og Dritler o. s. v., et vidt forgrenet Net af videre Oparbejdning, hvor Skovens Træ er Raamateriale.

Jægerinstinkt ligger i Blodet paa de fleste Mænd, og naar Jagten gaar ind, styrter en talløs Skare sig ud med Bøsse og Hund og

gennemkrydser Terrænet tidligt og silde over det ganske Land, saaledes at Jagt paa de fleste Vildtarter vilde være forbi, hvis der ikke fandtes Oaser, hvor de kunde finde Beskyttelse og Fred.

Skoven yder en saadan Beskyttelse, og en god Jagt paa Fasaner og Raavildt kan ikke bestaa uden med Skoven som Tilflugtssted. Til et godt Jagtterræn hører der endvidere en betydelig Del Agerjord, og derfor har Godserne været ideelle Vildtreservater, fordi man der har givet Vildtet Fred og skærmet det ogsaa mod Rovvildtets Forfølgelse.

Paa Godserne bliver der aarligt kun holdt en enkelt Jagt paa Terrænet, og dette sker sent paa Aaret, naar Vildtet er helt udvokset og har større Chance for at undslippe. Fasanerne beskydes kun saaledes, at gamle, udlevede Goldhøns og overtallige Haner fjernes, og Hjortevildtet saaledes, at kun kraftige og sunde Individuer faar Lov at leve til Vedligeholdelse af en yngledygtig Stamme.

Selv om Jagt ikke er en vellønnet Forretning, tilfredsstiller den dog et Behov, som føles uundværligt for mange Mennesker, og som baade er en styrkende og opdragende Idræt, og havde de danske Godser ikke ligget som delvis fredede Omraader, vilde Danmark nu have haft en fattigere Fauna.

De økonomiske Vilkaar for Godserne giver sig Udslag i, at Jagten paa mange af dem bliver helt eller delvist udlejet, og da den Sport vel nok er den Herlighed, som af mange Godsejere vurderes allerhøjest, er dette Fænomen et sikkert Tegn paa, at det er galt fat. Hvor Pengene er flyttet hen, kan man finde ud af ved at se, hvem det er, der har Raad til at betale de dyre Jagtlejer. Det var sikkert bedre og mere rimeligt, om Ejendomsbesidderne havde Raad til at jage paa deres egen Jord.

Men Skoven har endvidere ogsaa ren samfundsmæssige Nyttevirkninger, der ikke kan maales i Penge og Arbejde, først og fremmest i sin blotte Tilstedeværelse. Den er blevet et saa nødvendigt Led i Landskabet, at vi overhovedet ikke kunde tænke os at undvære den, og den er blevet et Tilflugtssted for alle Befolkningslag paa Søn- og Fridage. Med sin Fred og rene Luft styrker den de af Dagliglivet maaske tyndslidte Nerver.

Privatskovejerne viser en storstilet Gæstfrihed ved at aabne deres Skove for Publikum. Hvem sætter i Almindelighed Pris paa at have ubekendte Mennesker til frit at færdes paa sin Jord? Det er ikke ude-

lukkende, fordi de fleste vilde foretrække at kunne færdes paa deres Ejendom uden at løbe paa fremmede Mennesker, men nok saa meget fordi disse ofte gør direkte Skade ved at afbryde Grene eller trække Planter op, ved at skabe Ufred for Vildtet og ved at efterlade Affald, som Skovejeren paa egen Bekostning maa lade fjerne hver Mandag, for at Skoven ikke skal komme til at ligne en Mødding, for ikke at tale om de talrige Brandkatastrofer, som Besøgendes letsindige Henkæsten af Tændstikker og Cigaretstumper afstedkommer. Stedse større og større Skarer drager paa Fridage ud til Skovene ved vore gamle, skønne Herresæder, og ingen finder det rimeligt at holde Ejeren skadesløs for de deraf flydende Tab og Ulemper.

Vi kender vel ikke til, at Skovene som i andre Lande kan være nødvendige som Værn mod Vildbække og Oversvømmelser, Jordskred og Laviner, og de egentlige Skove ligger heller ikke paa Steder, hvor de danner Værn mod Sandflugt, men de bidrager til, foruden at forskønne Landskabet og skaffe Afveksling i Naturen, at skabe Læ — „Skoven er Bondens anden Trøje“ — og mildne Klimaet, ligesom en saa høj Vegetation maaske har nogen Indflydelse paa Nedbørsmængden.

Administrationsforhold.

En Hovedbetingelse for at kunne drive godt Skovbrug er, at man er i Besiddelse af en udstrakt Taalmodighed og er i Stand til at vise Resignation. Ingen hæsblæsende, moderne Forretningsmand har store Chancer for at kunne blive en god Skovejer, da han oftest vil vente alt for hurtige Resultater.

En Forstmand maa være klar over, at Hovedparten af hans Arbejde først skal komme et senere Slægtled til gode; gamle C. V. Oppermanns Kulturer fra det 19de Aarhundredes Begyndelse danner nu den gamle Skov paa Brahetrolleborg og vil være den økonomiske Rygmarv igennem mange Aar endnu.

Hvert Aar, naar Vinterens og Foraarets travle Tid er ovre, forekommer det Forstmanden, at han er naaet et godt Stykke frem og har faaet kultiveret et anseligt Areal, hvor der maaske før stod tarvelig Skov, har faaet startet en Del smukke Kulturer, har plejet Bevoksningerne med hensigtsmæssig Udhugning for de bedste Bestandstræer og har faaet afgravet forsumpede Moser og bygget nye Veje ind til Skovpartier, hvor Færdsel tidligere var besværlig, og dog er det saa

lidt i Forhold til Brugets Størrelse, at Skovens Naboer maaske næppe øjner, at der er sket noget. Stadig forekommer det, at der er saa meget tilbage. Selv de allerførste Kulturer af Bøg og Eg naar i bedste Fald kun til at blive tynd Stangskov, inden den, der har plantet eller saaet, skal aflevere Distriktet til Efterfølgeren.

Men Taalmodighed er Skovbrugeren blevet opdraget og vænnet til som en Selvfølge, og han føler det absolut som en Charme ved Skovbruget ikke at skulle høste sine Foraarskulturer hen paa Sensommeren, men tværtimod faa Lov at glædes ved dem Aar efter Aar.

Det er svært for en Skovejer at forstaa, at et lille Nabodistrikt giver betydeligt større Indtægter end de, han selv maa nøjes med paa det dobbelte Areal, og vanskeligt at forlige sig med, at det koster saa mange Penge at bringe et Distrikt paa Fode. De gamle Skovejerslægter har under vanskelige Forhold vidst at vise deres Skovridere den Forstaaelse og Tillid, der var nødvendig for disse under Arbejdet, og denne Tillid synes oftest at have virket som en Opmuntring og Stimulans og ikke som en Sovepude.

Det er nødvendigt for Skovens gode Udvikling, at Skovrideren ikke stadig faar at mærke, at Ejeren ønsker større Udbytte end det, Skoven ved god og forsvarlig Drift kan give. Man kan jo saa uhyre let forøge Nettoudbyttet endda over et langt Aaremaal ved blot at gnave sig ind paa det staaende Forraad, enten ved større Hovedskovning eller ved en mere forceret Udhugning. Der synes at kræve Generationers Opdragelse og Arv at kunne være en god Skovejer, og er et Skovbrug forsømt og skal genopbygges, er det tillige en Betingelse, at Ejeren er økonomisk velfunderet.

De glimrende Tjenesteforhold, der fandtes under Len og Stamhuse, vil vel aldrig genopstaa. Disse Stillinger var langt mere attraaværdige end Statstjenestens, idet de kunde betragtes som lige saa sikre og mere frie; man blev Skovrider i ung Alder og kunde fortsætte, til man begyndte at blive affældig. Det bevirkede ogsaa, at der var stærk Rift om disse Stillinger.

Desværre har den økonomiske Revolution, der ramte disse Ejendomme ved Majoratsloven, og de senere Tidens fuldkommen ødelæggende Formuebeskatning alle Steder gjort Forholdene usikre, og mange Ejere er kommet ud for saa alvorligt et økonomisk Pres, at Skovopbygning maa erstattes med Stilstand eller Tilbagegang for Skovene, og den Forstmand, som har en Chance for at komme i

Statstjenesten, vil nu af Hensyn til den større Sikkerhed foretrække at gaa 8 til 12 Aar af sin Ungdom som Forstassistent i Statsskovbrugget med ringere Lønvilkaar end en Skovarbejder.

Tilbageblik.

Skovbrug i Danmark som rationelt udnyttet Erhverv er af forholdsvis ny Dato, men dog saa gammelt, at man kan have Nytte af at se tilbage for at tilegne sig et Overblik, der kan have Betydning ved Tilrettelæggelsen af fremtidige Retningslinier.

Skovene var omtrent bortryddede, Resterne var mishandlede paa det alvorligste; ved en voldsom Kraftydelse genopbyggede man det gamle Skovareal og anlagde nye Skove, saa Skovarealet blev mere end fordoblet.

For de private Skoves Vedkommende er Reventlow den store Genrejser, der i Kraft af sin høje Stilling havde Magt til at skabe de Rammer, inden for hvilke Ophbygningen kunde ske, og ved sin Autoritet blandt sine Standsfæller havde Muligheder for at skabe den nødvendige Virkelyst og Tillid, saa at Arbejdet kunde lykkes. Han var Opbygger af et større og smukkere Danmark, en Agitator, der lovede fyldestgørende Forrentning af den investerede Kapital.

Han havde for saa vidt Ret i sit økonomiske Syn, for Resultatet er blevet det, at enhver Skovejer i Nutiden føler sig overbevist om, at det er et stort Gode for ham, at hans Forgænger anvendte de nødvendige Midler til at sætte Skovejendommen i Stand, lod tilplante en Del af sit Agerland eller Hede; han føler, at der er anbragt en Kapital i en sikker Pengeanbringelse.

Men den i forrige Aarhundredes Statsskovkredse udtalte Opfattelse, at Skovbrug er urentabelt, havde ogsaa Ret. Maalt med Sparekasserenter har det været en meget daarlig Pengeanbringelse. Er det ikke en Fejl, at al økonomisk Beregning standser her? Hvor vilde Sparekasserenterne mon være blevet af? Hvorfor regner man aldrig i Skovbrugsøkonomien med, at Skovens Tilvækst er skattefri, medens der maa betales en anselig Part af Sparekasserenterne. Noget helt andet, men ikke uvæsentligt er, at rede Penge endvidere har en forbavsende Evne til at smuldre bort; lidt mere Luksus, en nærmest umærkbar Forbedring af Lefevoden er nok.

Den teoretiske og den praktiske Økonomi harmonerer ikke altid

Nyskoven, Bregentved. Skovvejen slynger sig blødt og smukt ind gennem den gode og velpassede Stangskov. Et smukt, ældgammelt Egetræ holdes som Ornamenttræ. Over Vandløbene bygges Broer, der ofte er sirligt flankerede af smukt Naturstakit. Besøgende tænker næppe paa den Nænsomhed, der er lagt i de velgennemtænkte Dispositioner. L. Vigen fot.

sammen. Den Landmand som ved sit Skrivebord med Pen og Blæk kan udregne, at det ikke kan betale sig at koste paa Bygningerne, at have et stort Ko- og Svinehold eller at købe Kunstgødning, bliver yderst sjældent en velstaaende Mand lige saa lidt som den, der flytter fra Gaard til Gaard og ser sin Fordel i at klæde dem af. Meget oftere bliver den Mand velhavende, der hylder Mottoet: „Hvad der skal bekostes, skal bekostes.“ Han sætter Tæring efter Næring, bygger og udvider, — og ender som en velstaaende Mand.

Paa samme Maade i Skoven. Det ser fuldstændig taabeligt ud, at man giver sig til at afvande og tilkultivere en fugtig Lavning i Skoven, bekoster Hovedgrøft, Stikgrøfter og Landgrøft til Udgifter, der ikke staar i rimeligt Forhold til det indvundne Areal, der maaske i Anlægsudgifter staar højere end den Værdi, som det engang ud i Fremtiden kommer til at repræsentere, naar der staar en moden Skov. Hvorfor saa ikke meget hellere bruge Pengene til at købe sig et andet færdigt Skovareal?

Formodentlig spiller det psykologiske Moment en stor Rolle, det at man har frembragt levende, groende Natur, der ved sin Vækst hvert Aar giver Løfter, Forhaabninger og Arbejdsglæde, medens man ved blot at købe Skoven delvis snyder sig til den, saa den bliver som en Slags let vundet Lotterigevinst, der sjældent sidder fast.

Hedens Tilplantning er en maaske endnu mere hasarderet Pengeanbringelse end Skovkultur i de gamle Skovegne, men de jyske Plantager har været og vil stedse vedblivende være et stort Samfundsgode, idet de har været et Middel til at give Mod og Lyst til at skabe et Stykke nyt Danmark, og har medvirket til at tilføre Befolkningen derude en nødvendig Fortjeneste, der har tjent som Driftskapital til det storstilede Opdyrkningsarbejde, hvorved den tidligere Lyngørken er omdannet til Hjem for en dygtig og maalbevidst Befolkning, der hører til det bedste Udsnit af vort Folk.

De kolossale Summer, som er bundet i Skovbruget, maa forekomme ukyndige enten usandsynligt eller ogsaa økonomisk set fuldstændig meningsløse, og Kendskabet dertil synes at maatte medføre, at intet fornuftigt Menneske mere vil indlade sig paa slig Investering. Naar den endda stadigvæk finder Sted, har det sin gode Begrundelse i det uhyre Skattetryk, som nu om Dage hviler paa Godserne og som beslaglægger en saa stor Part af Skovejerens Indtægter, at han maa anse det for bedre at binde en Del af sine Penge i Skov; naar Skoven

først er stablet paa Benene, taaler dens Økonomi nok Sammenligning med Landbrugets.

Vi er tilbøjelige til at mene, at Skovens Opbygning tager et grumme langt Aaremaal; det tog mere end 100 Aar at skabe vore nuværende Skove fra intet, men hvordan er det egentlig med Landbruget? Hvilken Sum af Arbejde og Kapital er ikke nedlagt i et Landbrug fra den Tid, da man tog fat med at rydde Urskoven? Man har bygget, hegnet, planeret, kalket, drænet, sanket Sten, købt Maskiner og forbedret paa Husdyrracerne i flere Aarhundreder, og saa er Gaardens Handelsværdi næppe saa stor, at den kan dække de egentlige Værdier af Bygninger, Besætning og Inventar; der bliver intet til Jorden.

Sammenlignet med Landbruget er Skovopdyrkningen foregaaet med en næsten eksplosiv Fart og Kraft, og naar Ofrene synes saa store, er det, fordi de er bragt i et saa forholdsvis kort Aaremaal.

Nu gør Krige og Landbrugskriser sine dybe Indhug i vore Skove, vi bliver atter sat et langt Stykke tilbage, og vi maa med Gru tænke paa, at en ny Generation atter skal i Gang med en betydelig Nyopbygning for at naa til den allerede en Gang opnaaede Standard. Vil de nødvendige Midler atter en Gang være til Stede?

Hvad der var muligt i Len og Stamhusenes Tid, er formentlig umuligt nu, og det er mere sandsynligt, at Skovene fremtidigt kommer til at køre med nedsat Produktionskraft.

De Vilkaar, vore Skove har haft gennem Tiderne, kunde give os en nyttig Lære. Oprindelig var de saa overvældende store, at de ligefrem var Menneskets Fjende. De blev derfor ryddede bort, men Skepsisen overfor Skovene var saa rodfæstet, at selv da de var trængt tilbage til et Minimum, blev Resterne mishandlede paa det alvorligste. Man var saa nødt til at begynde helt forfra med dyre Ofre, og da Jorden nu var bundet til anden Anvendelse, kunde Skov ikke genskabes paa mange af de Jorder, hvor den havde været den bedste og fordelagtigste Afgrøde.

Dette kunde sammenlignelsesvis tages i Betragtning, naar man vurderer de danske Godsers Betydning. De har engang været saa talrige og dominerende, at man ansaa dem for en Fare for Samfundet. Saa forfulgte man dem, og nu bliver de sidste Rester mishandlede. Er der ikke noget, der taler for, at Strukturen i vort Land er stærkere, hvis der findes et passende Forhold mellem store, middelstore og

smaa Brug? Har ikke de store Brug i den sidste Menneskealder demonstreret deres Uundværlighed, saa at selv de, som hidtil ikke har været klar derover, nu har faaet Øjnene op? Hvis Ødelæggelsen ikke holder op *nu*, vil Brugene forsvinde, og de lader sig ikke mere genoprette uden langt større Ofre end dem, der er ydet som Bod for vore Skoves Forfald.

Fremtiden.

Naar man ud fra Fortidens Erfaringer skal træffe sine Dispositioner for Fremtiden, maa man ikke stille sig tilfreds med det allerede naaede, men stadig bygge videre, og der er nok at tage fat paa og forbedre.

Vel har vi en usædvanlig høj Træproduktion pr. Arealenhed, men denne Produktion bestaar overvejende af lidet værdifuldt Brænde, og Gavntræet er desuden af meget maadelig Kvalitet og Værdi. De allerfleste af vore Kævler viser sig, naar de bliver skaaret igennem paa Savværket, at være opbygget helt forkert med indvendige brede Aarringe og medfølgende stor Knastkegle; dertil kommer, at Marven er meget bugtet som Følge af uregelmæssig Vækst i Ungdommen. Finerfabrikkerne foretrak før Krigen polske Ege frem for de bedste danske, selv til en mangedoblet Pris, saa der er meget at naa ved en kvalitetsmæssig forbedret Produktion.

Selv om vort Klima ikke giver os Muligheder for at opnaa det allerbedste, vil vi dog kunne naa meget langt frem, hvis vi stadig vælger vort Frø fra de allerbedste Modertræer. Der næres med Rette store Forventninger til vor hjemlige Træforædling, som aabner videre Perspektiver mod det fuldendte Plantemateriale.

Vi har allerede en højt udviklet Kulturteknik, og der maa ikke slaas af paa Kravet om det fuldendte, hvorimod Teknikken stadig maa forbedres for at billiggøre Arbejdet mest muligt, uden at det maa forringe Enderesultatet. Ved hensigtsmæssig Hugst for de bedste Individer vil der da formentlig være Mulighed for en betydelig kvalitetsmæssig Skovforbedring.

Omdriftsalderen maa sættes meget højt op, saa langt som det er biologisk forsvarligt. Det er, som foran vist, dyrt at have Ungskov.

Rimeligvis er vore Skove paa vandrig Bund ogsaa langt fra tilstrækkeligt afgravede; saavel Produktion som Kvalitet forbedres kossalt, naar Jordens fysiske Sundhed bringes i Orden.

Endelig maa det siges at være tilraadeligt for enhver Skovejer at lægge Værdier op i sin Skov i saa høj Grad som muligt. Det følger umiddelbart med ved at sætte Omdriften op, men desuden er der al mulig Grund til at overholde Bevoksninger og spredt Indblanding af Kvalitetstræer af Eg og Ask, ligesom det utvivlsomt vil give en større Produktion, hvis de enkelte Bevoksningers Vedmasser bliver sat højere op, end det nu er almindeligt.

Men med de nuværende Forhold kan og vil en saadan Skovforbedring ikke finde Sted. Fortsættes den økonomiske Forfølgelse af Godserne med en aldeles ødelæggende Formuebeskatning af den svagt forrentende Kapital, med Kornaflevering af Fredskovsarealer, hvor det er strafbart at avle Korn, og med tvangsmæssig Indskrænkning af de landbrugsmæssige Produktionsgrene, der er Forrentning i o. s. v. ... ja saa gaar Godserne og med dem Skoven den hurtige og direkte Vej mod Tilintetgørelsen. Den periodevis indtræffende Arveafgift og Arvedeling vil selv alene sprænge Besiddelserne i Stumper og Stykker.

For de Mennesker, som har deres Arbejde paa Danmarks Godser, og som gerne vil bidrage til at forbedre denne Del af Danmark, er det aldeles deprimerende at vide, at man helst ikke skal have Initiativ og indlade sig paa nye Veje, selv om de ser nok saa lovende ud, for gaar det galt, skal Ejeren betale Tabet, og gaar det godt, tager Skattevæsenet Fortjenesten.

Den økonomiske Revolution, der har ramt Godserne, har selvsagt ogsaa ramt Skovene, og i Stedet for at bygge op efter de skønne Idealer, man ønsker at naa, maa man i Stedet gribe dybere og dybere i Skovens Vedforraad for at klare Dagen og Vejen. Selv bortset fra Krigshugsterne er der ingen Tvivl om, at vore Skoves Vedforraad er forringet betydeligt, og det er vel nok de færreste, der har Mod til at tro, at Skovens Tilvækst desuagtet har Mulighed for at holde sig uændret.

Under de nuværende Forhold vil de gamle Statsskovbrugeres Opfattelse af, at Godserne er uegnede til at drive Skovbrug, holde Stik. Vi vil komme ud for nøjagtigt de samme Forhold, som man kender fra Bønderskovene, og vore Skoves Standard vil komme til at rangere med disse, pisket dertil, ikke af Mangel paa Dygtighed eller Evne, men af Mangel paa Kapital.

VI

HERREGAARDENE SOM BYGNINGSMONUMENTER

Af THERKEL MATHIASSEN

Mange af vore Herregaarde har Bygninger, der er af høj kulturel Værdi som Mindesmærker fra ældre Tids Byggeskik. Dette har man længe været klar over, og da Loven om Bygningsfredning af 12. Marts 1918 kom, blev ogsaa et stort Antal Herregaarde fredede under denne Lov, hvis Hensigt er at beskytte historisk og arkitektonisk interessante Bygninger mod Nedrivning og Ombygning. Denne Lovs to første Paragraffer hedder:

§ 1.

Undervisningsministeriet lader udarbejde en stedordnet Fortegnelse over verdslige Bygninger eller Bygningsdele, der skal undergives en begrænset Fredning. Paa Fortegnelsen, der revideres hvert 5te Aar, maa til enhver Tid kun optages Bygninger eller Bygningsdele, som har kunstnerisk eller historisk Værdi og tillige som Regel er over 100 Aar gamle.

§ 2.

De paa denne Fortegnelse opførte Bygninger (Bygningsdele) deles efter deres større eller mindre kunstneriske Værdi i to Klasser, omfattende:

A. Bygninger, hvis Værdi i ovennævnte Henseende maa siges at være saa fremragende, at deres Nedrivning, Forvanskning eller Vanrøgt vilde medføre en betydelig Minskning af Nationens Kulturskatte.

B. Bygninger, hvis Værdi vel er mindre fremragende, men hvis Bevaring dog er af væsentlig Betydning.

Afgørelsen af, om en Bygnings Værdi i fornævnte Henseende er

tilstrækkelig stor til, at Bygningen skal optages paa Fortegnelsen, saavel som Afgørelsen af, om den skal henføres under Klasse A. eller Klasse B., træffes af Ministeren efter Indstilling af det i § 3 omhandlede særlige Bygningssyn, og Spørgsmaalet kan ikke af de paagældende indbringes for Domstolene.

Efter denne Lov er ialt 254 Herregaards-Hovedbygninger eller Dele deraf fredede, nemlig 125 i Klasse A og 129 i Klasse B. De fordeles sig paa de forskellige Landsdele paa følgende Maade:

Jylland	124,	hvoraf i Klasse A	53,	i Klasse B	71
Sjælland.....	58	„	„	35	„ 23
Fyn	61	„	„	30	„ 31
Lolland-Falster	11	„	„	7	„ 4

Vi vil nu se lidt paa disse fredede Herregaarde og deres Værdi som historiske og arkitektoniske Bygningsmonumenter.

De kan deles i tre Hovedgrupper efter deres Alder og Stilart: Den første og ældste omfatter en Gruppe Bygninger, der dels gaar tilbage til Middelalderen, dels endnu præges af Sen-Middelalderens Bygningsstil, Sen-Gotikken. Hertil hører 24 Herregaarde, hvoraf de 20 er fredede i Klasse A, 4 i Klasse B.

Den anden Gruppe omfatter Renæssancens Bygninger, rundt regnet fra Tiden mellem ca. 1550 og 1660. Hertil hører 93 Herregaarde, hvoraf de 68 er fredede i Klasse A, 25 i Klasse B.

Den tredie og største Gruppe omfatter Bygninger, der præges af Barokken og de med den beslægtede senere Stilarter Rokoko og Ny-Klassicisme, i det store og hele Tiden mellem 1660 og 1820. Hertil hører 137 Herregaarde, hvoraf 37 er fredede i Klasse A, 100 i Klasse B.

Til hvilken af disse Grupper en Gaard skal henregnes, er dog ikke altid saa klart; ofte er en Bygning opført i een Periode, men ombygget og moderniseret i en anden; det afgørende maa da være, i hvor høj Grad denne Ombygning har ændret Bygningens Karakter.

Vi vil først betragte de middelalderlige Gaarde. Desværre har vi ikke en eneste nogenlunde velbevaret Middelalderborg; de Bygninger, vi har fra dette Tidspunkt, er enten stærkt ombyggede eller tilhører Periodens Slutning.

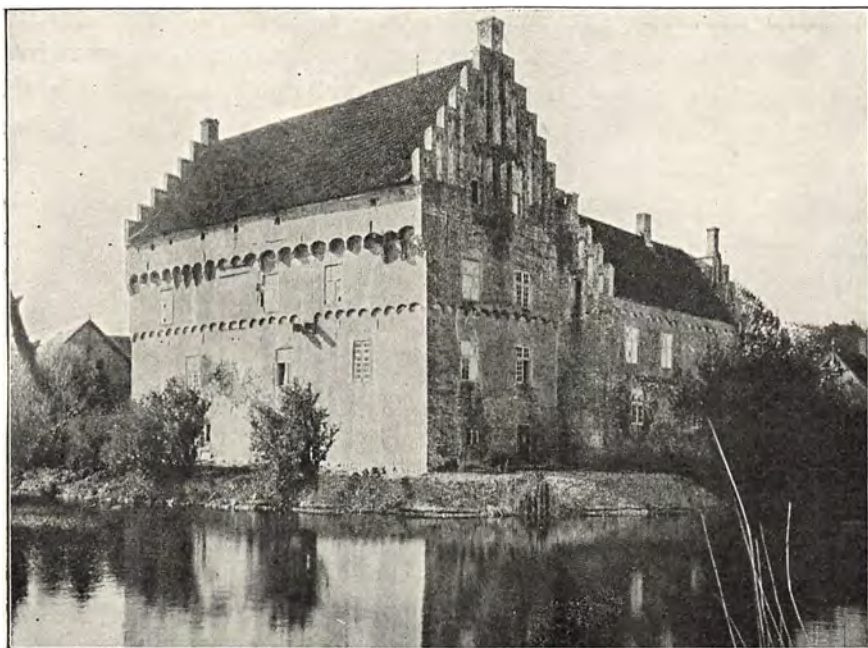
I den tidligere Middelalder var det navnlig Kongen og Kirken, der byggede stort og fast. Middelalderlige Kongeborge var Aalholm

og Tranekær, og Kærnen i disse to Slotte er middelalderlig. Aalholm er, set udvendig fra, den, der mest er præget deraf, navnlig dens lange tunge Nordfløj med de to svære, firkantede Hjørnetaarne; men i det Indre og fra Gaardsiden er den moderniseret til Ukendelighed. Tranekærs Beliggenhed paa sin høje Borgbanke er karakteristisk tidligmiddelalderlig; men Slottet er nu saa ombygget, at man skal se godt til for at erkende dets høje Alder.

Kirken har efterladt os dels et Antal anselige Klosterbygninger, dels de to mærkelige Bispeborge Dragsholm og Gjorslev. Den sidste, der er en af vore ejendommeligste Herregaardsbygninger, er opført af Roskildebispen Peder Jensen Lodehat omkring 1400 i Korsform med et mægtigt Taarn i Midten; men ogsaa den har gennemgaaet en Modernisering i Baroktiden. Dragsholm, der ogsaa ligger ret højt paa en Banke, er en mægtig Borg, der ogsaa har tilhørt Roskildebispen; den er blevet stærkt ombygget omkring 1700 i Barokstil, der fuldstændig præger den fra Gaardsiden; men Yderfacaderne præges endnu af den gamle Middelalderborgs uregelmæssige Vinduesfordeling og fremspringende Taarn; i Sydfløjen er der endog Rester af et romansk Hus.

En Del af vore Herregaardsbygninger er gamle Klostre, mere eller mindre ombyggede med deres nye Formaal for Øje. Mægtigt virker Børglumklosters store, hvide Murmasser; men ogsaa denne er ombygget i Baroktiden, tilmed af en af dennes Mestre, Thurah, der har ejet Gaarden. Andre Klostergaarde har vi i Vrejlevkloster, Dueholm, Bjørnsholm (Vitskøl), Ørslevkloster, alle i Jylland, Herlufsholm (hvor dog kun Østfløjens Stueetage er fra Klostertiden), samt Oxholm (Økloster) og Christiansdal (Dalumkoster), der dog er saa ombyggede, at de kun er fredede i Klasse B.

Den senere Middelalders typiske Herregaard var et ret lille, højt Stenhus, bygget i Tidens sengotiske Stil, med Kamgavle, Skydeskaar og Skoldehuller, en Boligtype, der var mere indrettet paa at skulle yde et kraftigt Forsvar end paa at yde Ejeren en rummelig og bekvem Bolig. Saadanne Huse har vi bevaret, i mere eller mindre ombygget Tilstand, i Østrupgaard, Harrested, Tjele (nu kun et Udhus i det store Renæssancekompleks), Hjermeslevgaard (saa ødelagt, at det kun er fredet i Klasse B) og, helt ned i Midten af det 16. Aarhundrede, i den smukke Krabbesholm ved Skive. Ved Middelalderens Slutning blev Bygningerne dog ofte flerfløjede og anseligere, omend stadig prægede

Sengotisk Herregård fra første Halvdel af 16. Aarhundrede: Rygaard.

af Forsvarsformalet. Saadanne Gaarde, prægtigt nyrestaurerede, har vi i Spøttrup og Rygaard, begge hørende til vore bedst bevarede og værdifuldeste Bygningsmonumenter; andre har vi i de noget stærkere ombyggede Villestrup, Østergaard (i Salling), Odden, Jungetgaard, alle i Jylland, og den prægtige Vedbygaard paa Sjælland, hvor en delvis moderne Fløj forbinder de to gamle, parallelle Fløje; paa Fyn har Steensgaard en middelalderlig Kærne, medens Dallund er saa ombygget, at den kun er fredet i Klasse B.

Renæssancen har givet Danmark dets smukkeste og arkitektonisk værdifuldeste Herregaarde. Det er Adelsvældets Tid, da Rigsraadsadelen med fast Haand styrer Land og Rige, har besat alle de ledende Statsstillinger og sidder paa de mange rige kongelige Len, da Bønderne efter Grevefejden er underkuet, saa de ikke foreløbig kan tænke paa at rejse sig, da Kirkens Gods er fordelt mellem Konge og Adel, da Landbruget gaar fremad med gode Kornpriser og indbringende Studehandel. Det er Godssamlingens Tid, da Adelsmændene samler sig Storgodser ved Køb og Mageskifte og bebygger disse Storbesiddelser med Huse, der er værdige Boliger for Lensmanden

eller Kongens Raad, naar han skal besøge sin Fædrenegaard, Huse, hvor Forsvarshensyn ikke længere spiller saa stor en Rolle, men hvor man lægger Hovedvægten paa at have god Plads, baade til sig selv og til mange Gæster, og paa at have en Komfort og Bekvemmelighed, der var ukendt i Middelaldergaardenes smaa, mørke Rum. Saa rejser de sig da, den ene efter den anden af disse røde Gaarde, bygget i Renæssancens frodige Stil, omplantet og omformet efter danske Forhold, med høje Tage, svungne Gavle, Karnapper, Taarne og Spir, med Sandstensornamenter paa de røde Mure; oftest er de i Grundmur, sjældnere i Bindingsværk; endnu omgives de af Grave, som et Minde om Forsvarsmomentet, men ogsaa som en Forstærkning af Skønhedsindtrykket, naar de røde Murmasser med deres Taarne og Tinder spejler sig i det blanke Vand. Minder om en kraftig og livslysten Slægt, der forstod at nyde Livet, men ogsaa kunde tage et alvorligt Tag, naar det gjaldt.

Vi begynder vor Gennemgang i Jylland. Mægtigst virker vel Gammel Estrup med sine store røde Murflader, Taarne og Trappegavle, en Gaard som Brok'er og Skeeler har bygget paa gennem flere Generationer, lige fra Lave Brok omkring 1500 her byggede et sent-middelalderligt Hus, indtil Jørgen Skeel omkring 1630 fuldførte Værket og skabte det store trefløjede Kompleks, der nu staar. Benzon (der burde have sit gamle Navn Sostrup igen), der ogsaa ligger paa Djursland, er næsten lige saa stor; navnlig er Hovedfløjen mægtig; men den virker fattigere end Gammel Estrup. Den er opført af Jacob Seefeld, hvem vi ogsaa skylder en anden af Jyllands anselige Renæssancegaarde, Visborggaard, der i Tidernes Løb har mistet sine Spir og svungne Gavle.

En af de frodigste jyske Renæssancegaarde er Voergaard, opført af Ingeborg Skeel 1588 i to Etager med to svære Hjørnetaarne og rige Sandstensornamenter, navnlig en pragtfuld Portal; til denne Fløj slutter sig en ældre, et sengotisk Hus, antagelig opført af Børglumbispen Stygge Krumpen lige efter en Brand 1534.

Let og yndefuld i Forhold til de fleste andre af Tidens Gaarde virker Rosenholms firfløjede Kompleks, opført af Jørgen Rosenkrantz 1559 paa en Holm i en Sø og endnu i Rosenkrantzernes Eje. Mere massiv er Bannernes Løvenholm med de to Fløje og runde Hjørnetaarne. Festlig virker ogsaa den nu hvidkalkede, smukt restaurerede Lindensborg med sine tre svære Taarne og karnapagtige Udbygninger;

Renæssancegaard fra sidste Halvdel af 16. Aarhundrede: Ørbækklunde.

ogsaa Kokkedal ser meget malerisk ud med sine hvidkalkede Mure, Kamgavle, Taarne og Spir. Ganske imponerende er ogsaa Jørgen Lykkes Overgaard med sin meget lange, nyrestaurerede Bygning og det høje Taarn. Noget for sig er Lynderupgaard med sine tre, hvidkalkede Bindingsværksfløje, opført af Christoffer Rosenkrantz i 1556.

Men Jylland har mange andre gode, gedigne Renæssancegaarde: Sæbygaard, Kongstedlund, Nørlund, Kaas, Ulstrup, Trudsholm, Støvringgaard, Katholm, Rugaard, Skaføgaard, Rosenvold, Boller og Tirsbæk staar endnu med deres røde Mure; det samme gør den noget ombyggede Taarupgaard. Hvidkalkede er derimod Tjele, Lerkenfeld, Rydhave, Brejninggaard og Sønderskov, den ombyggede Randrup og den mærkelige Engelsholm, med de fire svære Hjørnetaarne, som man i det 18. Aarhundrede har forsøgt at lave til et Barokpalæ. Alle disse Gaarde er fredede i Klasse A. Til B-Klassen hører et Antal delvis stærkt ombyggede jydskke Renæssancegaarde: Bratskov, Staarupgaard, Aunsbjerg, Marsvinslund, Holbækgaard, Ryomgaard, Mejlgaard, Mattrup, Haraldskær, Rysenstein og Nørre Vosborg.

Sjælland har ikke saa mange Renæssancegaarde som Jylland. Men flere af dem er af fremragende Værdi. Det ældste Præg har Johan Friis' Borreby, et højt, eenlænget Hus med Fæstningstraditioner, Skydeskaar, Skoldehuller, med fire smaa Taarne med Sadeltag. Ogsaa Peder Oxes Gisselfeld har middelalderlige Ahner, et anseligt trefløjet Komplex med smukke Kamgavle og dekorative Blindinger, med Skydeskaarene kiggende frem under øverste Stokværk. Mægtig er Mette Rosenkrantz' Vallø med sine to høje Taarne, og meget malerisk virker Løvenborg med sine rødkalkede Mure, Taarne og Spir. En Perle er Ejler Grubbes lille, trefløjede Hus paa Lystrup. Stærkt ombyggede og overpudsede er de store Komplekser paa Holsteinborg og Torbenfeldt. Gode Renæssancehuse er ogsaa Selsø, Kongsdal og Ravnstrup, medens Jægerspris, Aastrup, Fuirendal og Sparresholm er en Del ombyggede. Holmegaard er en malerisk Bindingsværksgaard.

I Klasse B er af sjællandske Renæssancegaarde Hagedstedgaard, Vognserup, Saltø og Beldringe.

Paa Fyn kommer vi igen til en Egn, der er meget rig paa Renæssance-Herregaarde, og deriblandt nogle af Landets allersmukkeste. Johan Friis' Hesselagergaard er en af de bedste, endnu af Middelaldertypen, lille, høj, med Skydeskaar, men prydet med de pragtfulde buede Gavle, der varsler den nye, mere opfindsomme Byggeskik. Egeskov er vel Landets smukkeste Herregaard, opført af Frans Brockenhuis 1554; den hæver sine to mægtige, jævnsidesliggende Fløje lige op fra Voldgravens Vand, men virker dog ikke tungt, takket være sine Spir og Tinder; her har for en Gangs Skyld en nyere Restaurering, foretaget af en svensk Arkitekt 1884—86, gjort Bygningen smukkere, idet Taarnspirene gjordes slankere og Kamgavlene ombyggedes. Imponerende er ogsaa det store Komplex paa Holckenhavn, hvorpaa Jacob Ulfeld og Ellen Marsvin har bygget. Gode Renæssancegaarde er ogsaa Hollufgaard, Skovsbo, Gyldensteen, Løgisemose, Ørbæklunde, Nakkebølle og Juulskov, de hvidkalkede Harridslevgaard og Kørup, samt Bindingsværksgaarden Fraugdegaard, der ligesom Egeskov har to sammenliggende Fløje. Stærkt ombyggede er de store Komplekser paa Bråhetrolleborg — der ogsaa indeholder middelalderlige Bygningsrester — og Sandholt, og de mindre Ulriksholm og Damsbo.

Til Klasse B hører, delvis takket være uheldige Restaureringer i

Renæssancegaard fra omkring 1600: Holckenhavn.

det 19. Aarhundrede, de betydelige Bygninger paa Arreskov, Ravnholt, Fjellebro, Broholm og Søbysøgaard og de mindre Rønningesøgaard, Sandagergaard, Oregaard, Skjoldemose og Lykkesholm.

Lolland har kun fire Renæssancegaarde, alle fredede i Klasse A: Det fortrinlige, eenlængede Hus paa Berritsgaard, den smukke Bindingsværksbygning paa Rudbjerggaard, den gamle Sidefløj paa Halstedkloster og det store, i det 19. Aarhundrede stærkt ombyggede Slot paa Krenkerup.

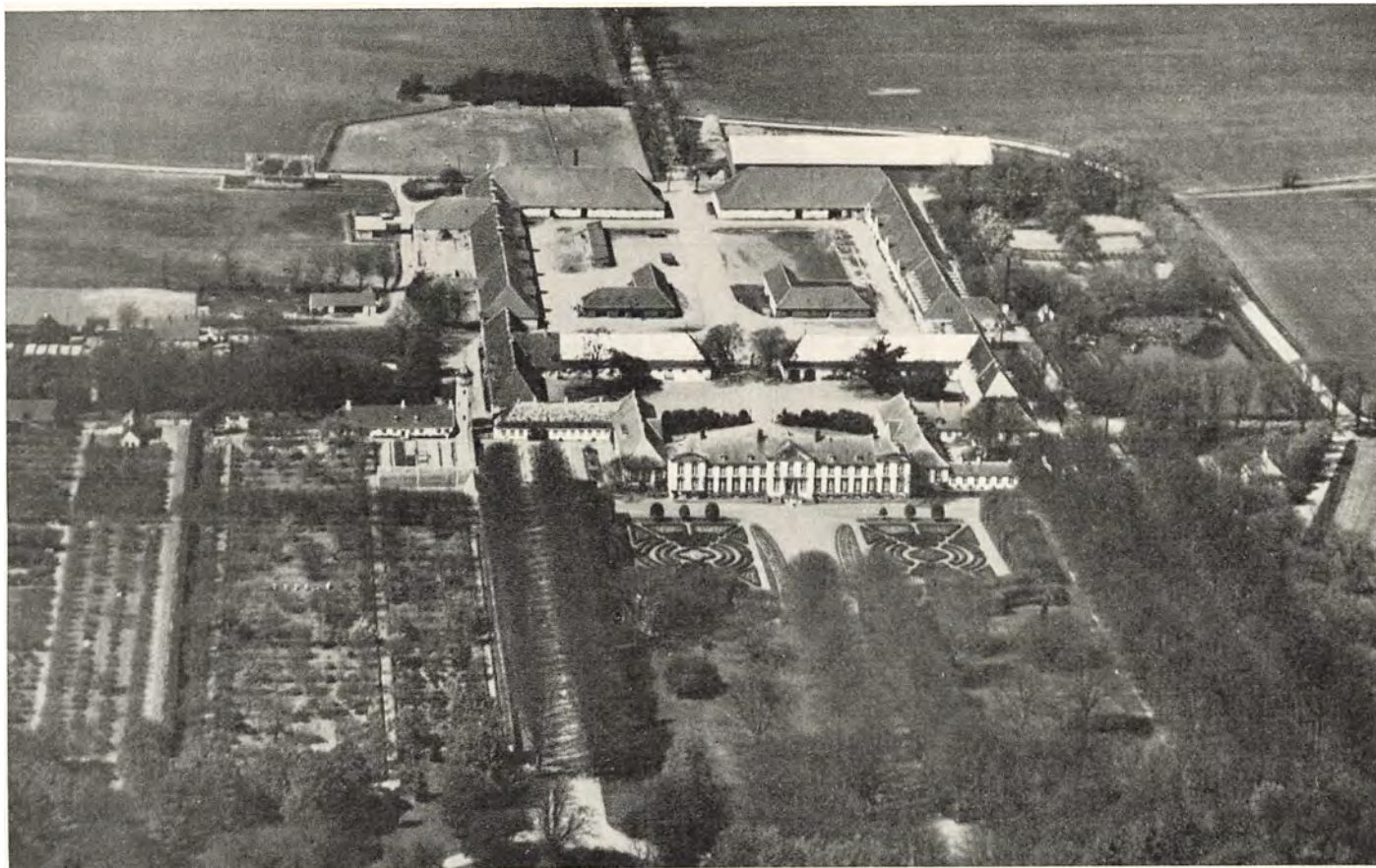
Med Enevældens Indførelse 1660 begynder Barokkens strenge, regelrette Stil at trænge frem her i Landet, og snart bliver den eneraadende; kun ganske enkelte Gaarde fra 1660'erne fastholder Renæssancens Traditioner. Men iøvrigt var den sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede ikke en Tid, da der byggedes meget paa Godserne; Tiderne var ikke til det. Den gamle Adel havde ved Omvæltningen mistet sin politiske Magt, selv om mange af dens Medlemmer endnu sad i høje Embedsstillinger. Men Kongens Gunst maatte den dele, dels med dygtige borgerlige Handelsmænd og Embedsmænd, dels med de mange nyindvandrede tyske Adelsmænd, som de ofte stærkt tysk

orienterede Konger omgav sig med. Og det var af disse tre Grupper, at den nye Lensadel, Greverne og Baronerne, blev skabt. Landet var efter de langvarige Krige fattigt og ødelagt, Bønderne var forarmede, Skatterne voksede; det var ikke Tider til Storbyggeri.

Typisk for denne Barokkens første Tid er Jens Lauritsens Nysø, bygget efter nederlandske Forbilleder, af røde Sten, et regelmæssigt, symmetrisk Hus med gode Proportioner. Omtrent samtidige er Felt-herren Hans Schacks Slotte, Gram og Schackenborg; det sidste er dog ombygget i 18. Aarhundrede. Lidt yngre er det lille, men stilrene Christianssæde, Jens Iuels Juellinge og Storkansleren, Grev Conrad Reventlows mægtige Clausholm, der er meget nøgternt, næsten uden udvendige Dekorationer, kun virkende ved sin Størrelse og gode Proportioner; men i det Indre har den pragtfulde Stuklofter. Klasse B-Gaarde fra denne Tid er i Jylland Møllerup, Rodsteenseje og Stensballegaard, paa Fyn Bramstrup.

I det 18. Aarhundrede kommer igen en stor Byggeperiode. Tiderne er blevet bedre; Krigene er holdt op. Der samles Godser sammen til Grevskaber, Baronier og Stamhuse, og paa disse store Besiddelser skal der bygges, stort og værdigt, i Tidens Stil. Barokken vedvarer, afløses efterhaanden af den beslægtede Rokoko, der betyder en Forfinelse, ornamental Overfyldning, begyndende Degeneration, for atter i Aarhundredets sidste Del atter at afløses af Ny-Klassicismen, der atter stræber mod større Enkelhed og klarere Linier; men den strenge Regelmæssighed og Symmetri fastholdes hele Tiden; og denne skal ikke alene gælde Hovedbygningen, men helst hele Anlægget med Have og Avlsgaard. Store, ansete Arkitekter gav Tonen an og dannede Skole: Thurah, Eigtved, Rosenberg, Jardin; i Periodens Slutning, omkring 1800, da Ny-Klassicismen med Empirestilen stadig var herskende, virkede Harsdorff og C. F. Hansen.

Største Delen af vore fredede Herregaardsbygninger stammer fra denne lange Periode, fra ca. 1700 til 1820. I Jylland finder vi kun forholdsvis faa store Bygningsværker fra denne Tid; her var der jo kun faa store Majoratgodser. De eneste større Slotte, der skylder deres Ydre denne Periode, er Graasten og Dronninglund; den sidstes store trefløjede Komplex indeholder Bygningsdele fra baade Middelalder og Renæssance, men blev af Brigader Halling ombygget til et Barokpalæ; det samme gjaldt som sagt Børglumkloster. Toetages Bygninger fra denne Periode, der er fredet i Klasse B, træffer vi i Høgholt og

Luftbillede af Lerchenborg. Man ser det fuldtud symmetriske Anlæg, typisk for Baroktiden. Hovedbygningen er fra 1742; Havens Linier stammer fra samme Periode; Avlsgaarden er nyere, men den symmetriske Anordning er bibeholdt.

Bøgsted (begge med en ældre Kærne), i Lundbæk, Bjørum, Fussingø, Palstrup, Stenalt (nyklassisk, med fladt Tag), Lyngsbækgaard, Lyngbygaard (Bindingsværk), Julianelyst, Palsgaard (med en middelalderlig Kærne), Herningholm og Endrupholm. Større Anlæg er Moesgaard, der i en Aarrække var Marselis'ernes Hovedsæde i Aarhus-egnen, og Birkelse, der indeholder ældre Bestanddele.

Den typiske jyske Herregaard i Baroktiden er imidlertid en trefløjet, hvidpudset, eenetages Bygning, der aabner sig ud mod Lade-
gaarden. Det er en Type, der gaar igen i en Mængde Gaarde; de kan være større eller mindre, rigere eller fattigere udstyret efter Gaardens Størrelse og Ejerens Midler; men Hovedanlægget er det samme. Til de anseligere, i Klasse A fredede Gaarde af denne Type hører de pyntelige Gjessinggaard og Bidstrup, og dernæst Store Restrup, Bygholm og Ausumgaard. Et smukt, lille enkelt Hus er Nørholm.

Til Klasse B hører en Mængde Gaarde af denne trefløjede Type, ofte ganske enkle Bygninger af ringe Størrelse og uden noget særligt Stilpræg, snart af Grundmur, hyppigere Bindingsværk, men alligevel smukke i al deres Simpelhed og Nøgtørhed, gode passende Boliger for jævne Landmænd, der selv drev deres lille Hovedgaard eller Proprietærgaard. Saadanne Gaarde er Bangsbo, Baggsvogn, Gl. Vraa, Buderupholm, Refsnæs, Klarupgaard, Krastrup, Eskær, Viskum, Faurskov, Aakær (hvori der utvivlsomt er ældre Bestanddele), Serriidslevgaard, Tyrrestrup, Williamsborg, Estrup, Bramminge. Andre Gaarde fra denne Periode er Lerbæk, Fuglsig, Knudseje, Aggersborggaard, Nøragergaard, Voergaard (i Aalborg Amt), Postgaard, Hammelmose, Astrup, Hald, Strandet, Skjern, Friisenvold, Lykkesholm, Rathlousdal, Petersholm, Store Refstrup, Ødstedgaard, Sindinggaard, Møltrup, Udstrup, Kærgaard (med en ældre Kærne), Lunderup og Skovbølgaard.

Paa Sjælland træffer vi ogsaa mange Gaarde fra denne Tid; men her har Godserne været større og Midlerne rigere. To Slotte, begge Hovedsæder paa tidligere Grevskaber, hæver sig ved deres Størrelse og Anlæg op over de andre: Grev J. L. Holsteins Ledreborg fra 1744, der med sin lange, imponerende Hovedbygning, Sidepavilloner og Portbygning danner det anseligste Barokanlæg paa nogen dansk Herregaard. Og saa General Chr. Lerches omtrent samtidige Lerchenborg, ikke slet saa rig, men dog alligevel med den store, strengt symmetriske Have og Avlsgaard et imponerende Anlæg. Og saa ikke

Rokokogaard fra omkring 1740: Frederiksdal.

at forglemme Otto Thotts Gaunø, der fik sit Præg ved en Ombygning 1755, en mægtig Bygning, der rummer Bestanddele baade fra Middelalder og Renæssance. Ogsaa Skjoldenæsholm og den nyklassiske Svenstrup er anselige Anlæg fra denne Periode; af det gamle Bregentved er kun Kirkefløjen tilbage. Enklere Gaarde er Gunderslevholm, Kaalund Kloster og Bækkeskov, den sidste Empirestilens bedste Repræsentant. Mindre eenetages Bygninger finder vi paa Frederiksdal (der har Mansardetage og er opført af Eigtved), Holtegaard, Tersløsegaard og i det lille yndefulde Lystslot Liselund.

Ogsaa i Klasse B-Gruppen træffer vi paa Sjælland et Antal store Bygninger fra denne Tid: Krogerup, Svanholm, Dronninggaard („Næsseslottet“), Eriksholm, Sæbygaard, Kragerupgaard (med ældre Bestanddele), Store Frederikslund, Jomfruens Egede (tildels ældre), Lundbygaard og Petersgaard. Den trefløjede, eenetages Type finder vi i Førlevgaard og Farumgaard; enklere Gaarde er Hellebækgaard, Edelgave, Lindholm, Billesborg, Turebyholm, Tybjerggaard og Engelholm.

Fyn ejer en Række anselige Bygningsværker fra denne Periode:

Glorup ombyggedes 1765 i nyklassisk Stil med Zuber som Arkitekt, efter at C. L. v. Plessen en Snes Aar i Forvejen havde ombygget Christoffer Walkendorffs Renæssancegaard til et firfløjet Barokpalæ. Fra 1742 stammer Johan Lehns store, trefløjede Hvidkilde. I denne Tid blev ogsaa det Valdemar Slot, vi nu kender, skabt ved Ombygning af den Renæssancebygning, Christian IV her havde bygget for sin Søn Valdemar Christian. Margaard er et lille, yndefuldt Barokpalæ fra 1742.

Men navnlig har Fyn et Antal anselige nyklassiske Herregaarde fra Aarhundredets sidste Halvdel, opført af fremragende Arkitekter, som Rosenberg, Tschierschcke og Hans Næss: Krengerup, Frederiksgave, Iuelsberg, Langesø og Hindsgavl; de to sidste staar upudsede med deres røde Sten.

Men ogsaa i B-Klassen har Fyn mange anselige Herregaarde fra denne Periode: Det store Wedellsborg Slot, skabt 1709 af den første Lensgreve Wedell ved Ombygning af den ældre Bygning, hvori der er Dele baade fra Middelalder og Renæssance. Brahesborg, ogsaa en anselig Bygning, ombygget 1756, men opført et Aarhundrede tidligere. Den anselige trefløjede Hverringe fra 1790; den pyntelige Lundsgaard; de smukke nyklassiske Gaarde Kærsgaard og Hjortholm; den sene Empiregaard Egebjerggaard, fra 1831; den stærkt ombyggede, tofløjede Hellerup. Mindre Bygninger fra denne Tid har vi i Ørritslevgaard, Hofmangave, Klarskov, Jerstrup, Flenstofte, Billeskov, Brobygaard og Hindemæ.

Paa Lolland-Falster har vi kun een større, værdifuld Gaard fra dette Tidsrum: Classens nyklassiske Korselitze. Fredet i Klasse B er Frederiksdal, Engestofte, Bramslykke og Kærstrup, hvis Kærne er en Renæssancebygning.

I enkelte Tilfælde er ogsaa Avlsgaarden blevet fredet paa Grund af sin Alder, arkitektoniske Værdi eller fordi den danner et Hele sammen med Hovedbygningen. Dette gælder saaledes Gammel Estrups store røde Avlsgaard, der stammer fra samme Tid som Slottet, den første Del af det 17. Aarhundrede, og det gælder ogsaa Ulstrup, hvis store, gamle Ladegaard ogsaa er fra samme Tid. Endvidere Portbygningen paa Holsteinborg, de gamle Lader paa Snedinge og Hvedholm og hele Forgaardens Anlæg paa Rosenfeld. Ogsaa andre enkelte Bygninger i Herregaardskomplekser har saa høj Værdi, at de er blevet fredet. Der er Enkesædet „Generalindehuset“ ved Valdemar

Nyklassisk Gaard fra Slutningen af 18. Aarhundrede: Hverringe.

Slot, Godsforvalterboligen ved Lindholm, Gartnerboligen ved Gaunø og „Kobbelhuset“ ved Frederiksgave. Dernæst Lysthuse i Have og Skov, som Holger Rosenkrantz' Lysthus „Perkentavl“ paa Rosenholm, Havetemplet paa Glorup, „Generalens Lysthus“ paa Korselitze, Pavillonen i Hestehaven ved Aalholm og Havepavillonerne og Monumenterne i Liselund Park.

Med de sidste kommer vi til en anden Række Kulturmindesmærker, der knytter sig til Herregaardene: Haver og Parker, der ofte ved deres Anlæg er værdifulde Mindesmærker om Fortidens Havekunst.

Fra Renæssancetiden har vi ingen Haveanlæg bevaret; men fra Baroktiden har vi en Række Herregaardshaver, der endnu har bevaret Hovedtrækkene af den Tids Anlæg med lange Lindealleer, klippede Hække og Parterrehaver med Blomsteranlæg. Bedst virker disse Anlæg, hvor Hovedbygningen og undertiden ogsaa Avlsgaarden er fra samme Tid og det hele danner et strengt symmetrisk Helhedsanlæg, som ved Nysø, vor ældste, nogenlunde velbevarede Barokhave, eller de endnu mere storslaaede Anlæg ved Lerchenborg og

Glorup, som dog i Tidens Løb er blevet en Del ændret og forenklet, dels under Indflydelse af den engelske Smag, dels af økonomiske Grunde; endnu hører de dog begge til vore smukkeste og værdifuldeste Herregaardshaver. Ogsaa Anlægget af den smukke Terrassehave paa Ledreborg og den efter meget store Linier anlagte Have ved Clausholm har bevaret Barokanlæggets Hovedlinier; den første skyldes den kendte Havekunstner J. C. Krieger, den sidste antagelig en Tegning af den berømte svenske Bygmester Tessin.

I andre Tilfælde har Hovedbygningen ikke nogen direkte Forbindelse med Barokhaven. Dette gælder navnlig en Række af vore Renæssancegaarde, hvis Beliggenhed bag brede Grave eller paa en Holm i en Sø og hele uregelmæssige Byggeplan gør den umulig som et Led i et regelmæssigt Barokanlæg. Dette gælder delvis den meget smukke og velholdte Have paa Egeskov med dens mange klippede Hække og Avnbøglabyrinten, som dog i høj Grad bidrager til at fremhæve Slottets Skønhed. I endnu højere Grad gælder dette Barokhaverne paa saadanne Renæssancegaarde som Løvenborg, Rosenholm og Villestrup og det smukke, ret gamle Barokanlæg i Haven paa Søholt, hvor den moderne Hovedbygning er opført uden at tage Hensyn dertil.

Disse arkitektoniske Barokhaver er de værdifuldeste Monumenter over Fortidens Havekunst ved vore Herregaarde. Henimod 1800 afløses denne strenge, franske Stil af den engelske, mere naturalistiske Havekunst med store Græsplæner, spredte Trægrupper og Blomsterbede, med Vandbassiner, Lysthuse og Pavilloner, ofte i nyklassisk Stil, som det lille Tempel paa Glorup. En Have som Bregentved er præget af denne Stil, selv om det gamle Barokanlæg's Linier skinner igennem. Udpræget har vi denne Havekunst i Liselund, en rigtig „romantisk“ Have, der dog er blevet en Del ødelagt af de store Skred ved Klinten.

Selv om de økonomisk vanskelige Tider for Herregaarde har bevirket, at mange Herregaardshaver er blevet forenklet og forsømte, har vi dog i dem en stor Kulturværdi, der nødvendigvis skulde gaa til Grunde.

Ogsaa i deres Indre gemmer mange Herregaarde store Kulturværdier, Møbler og andet Indbo, Malerier, Bogsamlinger, Arkiver. Navnlig hvor en Herregaard gennem lang Tid er gaaet i Arv fra Generation til Generation indenfor en Slægt, der har haft rige Midler i Hænde, kan der være samlet et Inventar, der i høj Grad forøger

Gaardens Værdi som Kulturminde og som netop har sin største Værdi ved, at det er samlet og passet sammen af samme Slægt. Man behøver blot at minde om de pragtfulde Interiører paa Rosenholm, samlet af Rosenkrantzerne gennem de 3—400 Aar, de har ejet Gaarden, og som der nu er givet Offentligheden Adgang til. Eller den storlaaede Samling af danske Adelsportrætter paa Gaunø, hvortil der ogsaa er Adgang. Men de fleste af disse Kulturværdier gemmer sig i Privatlivets Fred, i de Gaarde, der endnu er Boliger for Besiddere af store Landejendomme; men oftest er de her tilgængelige for snævrere Kredse af videnskabeligt eller kunstnerisk interesserede Mennesker; mange Godsejere aabner dog gæstfrit deres Hjem for Foreninger og Selskaber, saa større Kredse paa denne Maade kan nyde Glæde og Berigelse af de Skønhedsværdier, der gemmer sig her.

Alt ialt maa man sige, at vi i vore fredede Herregaarde har en Kulturskat, hvis Tilintetgørelse eller Foringelse vilde betyde et overordentligt stort Tab for det danske Folk; hvis den gik til Grunde, vilde Efterslægten med Rette kunne beskyldes vort Slægtled for uforstaaelig Vandalisme.

Men hvorfor dog tænke sig denne Mulighed? Hvorfor skulde disse Herregaarde dog gaa til Grunde? Hidtil har de dog klaret Aarhundreders Storme, og vor Tid mener dog at have større Forstaaelse netop af deres Værdi som Kulturminde end ældre Tider. Tilmed har vi jo i Bygningsfredningslovene et Værn imod Nedrivning og uheldig Ombygning. Behøver vi da at nære nogensomhelst Bekymring for Herregaardenes Fremtid? Jo, det ser desværre ikke saa lyst ud; der er netop i den Del af det tyvende Aarhundrede, der hidtil er gaaet, fra det offentlige Side foretaget Foranstaltninger, der alvorligt truer vore Herregaarde og derigennem de fredede Bygninger paa disse: Udstykning, Lensafløsning, Skatte- og Landbrugspolitik.

Sagen er jo den, at for at opretholde og vedligeholde disse fredede Herregaardsbygninger kræves der Penge, ofte mange Penge. Det er jo ofte store Bygninger, upraktiske indrettede efter moderne Krav, dyre at bebo derved, at de kræver langt større Folkehold og Brændsel end en mindre, moderne indrettet Hovedbygning vilde gøre, og endvidere kræver de langt mere til Vedligeholdelse. Alt i alt er de ikke billige at bebo. De Penge, der skal benyttes hertil, skaffer Ejeren normalt ved Indtægten af de Land- og Skovbrugsarealer, der hører til Gaarden; hvis disse Arealer skæres helt eller delvis bort, under-

bindes derved den Aare, der skal opretholde den fredede Bygnings Liv, og den vil da før eller senere gaa til Grunde — medmindre der da kan findes en anden fornuftig Anvendelse for den. Og det er dette, man i udstrakt Grad har gjort. Omkring 1900 begyndte den moderne Udstykningsbevægelse, med Udstykning af Herregaardsjord til Husmandsbrug, fra først af ledet af Privatmænd og Udstykningsforeninger, senere, da Lensafløsningen i 1919 skaffede store nye Herregaardsarealer til Udstykning, af Statens Jordlovsudvalg, der siden da har ledet praktisk talt al Udstykning. Og denne Udstykning er i stor Udstrækning gaaet ud over de ved Lov fredede Herregaarde.

Forholdene i Øjeblikket illustreres af nedenstaaende Tabel, der skal vise de Tilliggender, der hører til de fredede Herregaards-Hovedbygninger i Landets forskellige Dele. Gaardene deles her i fire Grupper: Godserne, med over 100 Td. Hartkorn (eller 500 ha med 1 Million Kr. i Ejendomsskyldværdi), større Herregaarde med fra 40 til 100 Td. Hartkorn, mindre Herregaarde med fra 20 til 40 Td. Hartkorn og endelig de Hovedbygninger, hvis Tilliggende ikke naar de 20 Td. Hartkorn, som altsaa enten kun er Proprietærgaarde, Bøndergaarde eller er helt jordløse.

	Klasse A				Klasse B				Ialt
	Over 100 Td. H.	40—100 Td. H.	20—40 Td. H.	Under 20 Td. H.	Over 100 Td. H.	40—100 Td. H.	20—40 Td. H.	Under 20 Td. H.	
Jylland.....	8	15	7	23	7	11	15	37	122
Sjælland	19	11	2	3	9	11	1	2	58
Fyn	11	11	6	2	7	14	5	5	61
Lolland-Falster...	4	2	0	1	2	1	0	1	12
Ialt	42	39	15	29	25	37	21	45	253

Disse Tal viser, at af samtlige 125 Herregaarde, der er fredet i Klasse A, har de 29 eller 23 % ikke mere en Herregaards Areal, og af de 128 Klasse B-Gaarde gælder dette 45 eller 35 %. Tager vi det samlede Antal fredede Gaarde viser det sig, at af disse er 29 % helt eller delvis uden Jord. Men disse udstykkede Herregaarde er meget ulige fordelt paa Landets forskellige Dele. Langt de fleste ligger i Jylland,

paa Øerne er der kun forholdsvis faa. Af Jyllands 53 værdifuldeste Herregaarde (Klasse A) er de 23 udstykkede, og af B-Gruppens 69 er endog de 37 udstykkede. Med andre Ord: Af Jyllands 122 fredede Herregaarde har kun de 62 det, der normalt skal bære dem, en Herregaards Areal, og det tiltrods for, at Grænsen for dette er sat saa lavt som ved 20 Td. Hartkorn; af Jyllands arkitektonisk og historisk værdifuldeste Herregaarde er saaledes næsten Halvdelen nu udstykkede eller skilt fra sin Jord. Og det er langt fra de ringeste, det er gaaet ud over; imellem dem træffer vi Middelaldergaarde som Odden, Bjørnsholm, Spøttrup og Krabbesholm, prægtige Renæssancegaarde som Voergaard, Kokkedal, Visborggaard, Ulstrup, Gammel Estrup, Rosenholm, Rydhave, Boller og Engelsholm, Barokgaarde som Store Restrup, Bangsbo, Buderupholm og Lundbæk. Dette ser jo unægtelig temmelig faretruende ud.

Hvad benyttes de da til, alle disse jyske, mere eller mindre jordløse Herregaarde? Nedenstaaende Tabel viser dette.

Herregaarde, fredede i Klasse A:

Odden	Proprietærgaard	Spøttrup	Museum
Voergaard (Hjør- ring Amt)	Privatbolig	Ørslevkloster	Privatbolig
Kokkedal	—	Krabbesholm	Højskole
Dueholm	Museum	Ulstrup	Proprietærgaard
Randrup	Proprietærgaard	Lerkenfeld	—
Store Restrup	Husmandsskole	Gammel Estrup ..	Museum
Bjørnsholm	Ungdomslejr	Rosenholm	Privatbolig
Visborggaard	Sindssygehospital	Rydhave	—
Jungetgaard	Bondegaard	Brejninggaard	Efterskole
Kaas	Proprietærgaard (Sommerbolig)	Boller	Rekreationshjem
Taarupgaard	Ungdomslejr	Engelsholm	Højskole
		Graasten	Kongeligt Slot

Herregaarde, fredede i Klasse B:

Bangsbo	Proprietærgaard	Buderupholm	Ungdomslejr
Lerbæk	—	Nøragergaard	Bondegaard
Fuglsig	—	Lundbæk	Privatbolig
Høgholt	—	Voergaard (Aal- borg Amt)	Proprietærgaard
Bøgsted	—	Postgaard	—
Hammelse	—	Krastrup	Privatbolig
Hjermeslevgaard .	—	Astrup	Proprietærgaard
Knudseje	—	Staarupgaard	—
Bratskov	—	Strandet	—
Gammel Vraa	—		

Marsvinslund	Proprietærgaard	Sindinggaard.....	Bondegaard
Skjern	—	Møltrup	Optagelseshjem
Holbækgaard.....	—	Store Refstrup ...	Proprietærgaard
Friisenvold	Privatbolig	Lunderup	—
Ryomgaard	Proprietærgaard	Bramminge	Privatbolig
Lyngsbækgaard ..	—	Endrupholm	Restaurant
Faurskov.	Privatbolig	Hunderup Kær-	
Tyrrestrup	—	gaard	Børnehjem
Rysensteen	Proprietærgaard	Skovbølgaard	Proprietærgaard
Herningholm.....	C. B.-Kaserne		

Det vil af denne Liste ses, at af disse 74 tidligere Herregaarde har endnu de 29 et saa stort Areal, at de kan kaldes Proprietærgaarde. Hvis de faar Lov til at beholde dette Areal, vil en Del af dem vel nok kunne klare sig i Fremtiden, da nogle af dem ikke har særlig store Bygninger; dette gælder især en Del af de under Klasse B fredede Gaarde. Men mange af dem har nu en altfor stor Hovedbygning til Arealet, og hvis ikke de kan finde en kapitalstærk Ejer, vil Resultatet før eller senere uvægerlig være Forfald og Udslettelse. Gaarde som Odden, Kaas, Ulstrup, Lerkenfeld, Høgholt, Staarupgaard, Holbækgaard, Ryomgaard og Lyngsbækgaard er langt fra betryggede af det beskedne Areal, de har faaet Lov at beholde; Forfaldet begynder at vise sig hist og her, og man maa med nogen Ængstelse se paa deres Fremtidsskæbne. En saadan stor Hovedbygning kan være et slemt Minus paa en lille Proprietærgaards Driftsregnskab; heldigvis har flere af dem faaet velhavende Ejere udenfor Landbostanden. Det skulde nødig gaa dem som det gik den smukke, fredede Bindingsværksgaard Rørbæk paa Fyn: Da Gaarden var udstykket, fik den Proprietær, der overtog Hovedparcellen, Lov til at rive Bygningen ned, efter at denne først forgæves var tilbudt Staten, og af Stumperne byggede han sig en lille, moderne Stuelænge.

Men disse Proprietærgaarde har dog lidt Jord tilbage; værre er det med de mange, der ikke engang har det. Som man ser af Listen, har en Del af dem — og blandt dem temmelig mange værdifulde Gaarde i Klasse A — fundet en eller anden Anvendelse, som Skole, Ungdomslejr, Hospital, Rekreationshjem, Museum o. s. v., som forhaabentlig vil kunne bevare dem for Fremtiden; saa længe de tjener dette andet Formaal, vil de dog vel blive vedligeholdt paa tilbørlig Maade og saaledes blive bevaret.

Dette kan jo være meget godt — men, man kan ikke nægte, at Duf-

ten i nogen Grad gaar af disse gamle Herregaarde, naar de anvendes til andre Formaal end det, hvortil de er bygget: At være Centrum for en stor Landbrugsbedrift. Man savner Avlsgaarden med alt det Liv, der rører sig dér, man savner de store, udstrakte Marker, der har omgivet Gaarden. Og det Indre maa ombygges og forandres efter de nye Krav, der stilles; det gamle Indbo er forlængst splittet for alle Vinde. Nej, det er ikke paa den Maade, man bør bevare de Kulturværdier, vi har i vore Herregaarde.

Der er dog — det skal ærligt indrømmes — Tilfælde, hvor den nye Tilstand er bedre end den gamle. Som det nyrestaurerede Spøttrup nu ligger bag sine genskabte Volde er det et anderledes værdigt Monument end den snavsede, forfaldne Gaard, omgivet af Roderi og Smuds, med en grim moderne Avlsgaard tæt ind paa sig, som vi kendte tidligere. Og ved det andet Herregaardsmuseum, Gammel Estrup, er der udefra set heller ikke sket nogen Skade; det store Renæssanceslot ligger stadig ved Siden af sin store, gamle, ogsaa fredede Ladegaard; man kan jo ikke se, at Slot og Ladegaard har forskellige Ejere; men kommer man ind i Slottet, Museet, kan man se Forskellen: Det gamle, prægtige Indbo, som Skeel'erne havde samlet gennem 300 Aar, er splittet og solgt ved Auktion, og i Bygningen er opstillet en Del tilfældigt sammenbragte Sager. Men, som allerede sagt: Disse Herregaarde, der har fundet en Anvendelse, bliver dog vedligeholdt.

Men værre stiller det sig med den tredie Gruppe af udstykkede Herregaarde, der hverken har beholdt en Proprietærgaards Jord eller har fundet en formaalstjenlig Anvendelse. De er i Listen betegnet som Privatboliger, tilhører en eller anden Privatmand, der bebor dem, eller oftest kun en Del af dem, eller lader dem staa tomme. Deres Eksistens er afhængig af, om en eller anden Velhaver har Lyst til at købe dem og bebo dem som rene Lystejendomme; der er jo ingen Jord, der kan give Indtægt af Betydning. Og mange af disse Herregaarde er ret store, upraktisk indrettede Bygninger, der utvivlsomt i Fremtiden vil faa vanskeligt ved at finde Købere. Hvis en Rigmand vil købe en Herregaard, foretrækker han i Reglen en Gaard med Jord, Skov og andre Herligheder, fremfor en stor, tom, mere eller mindre forfalden Bygning uden Jord. Der vil her i Fremtiden blive et Problem, der ikke vil blive let at klare; Staten vil utvivlsomt betakke sig for at overtage disse Gaarde, og at finde en prak-

tisk Anvendelse for dem vil sikkert i mange Tilfælde vise sig umuligt.

Nej, den bedste Maade at bevare en Herregaard paa er nu engang at lade den beholde den Jord, der har skabt og opretholdt den. Og da det nu er Staten, der gennem Jordlovsudvalget leder praktisk talt al Udstykning, var det vel ikke saa urimelig en Tanke, at den ved Køb af Jord til Udstykning tog det Hensyn til de fredede Hovedbygninger, at den ikke berøvede dem mere Jord, end at de stadig havde Mulighed for at eksistere som Landbrugsejendomme. Der er noget meningsløst i, at samtidig med at en Statsinstitution, Det særlige Bygningssyn, lægger Fredningsbaand paa en Herregaard, fordi den hører til Nationens Kulturskatte, saa køber en anden Statsinstitution, Jordlovsudvalget, den Jord, der skulde opretholde dens Eksistens, uden at bekymre sig om Hovedbygningens Fremtidsskæbne. Man maa haabe, at Jordlovsudvalget ved fremtidige Udstykningskøb ogsaa vil tage dette Forhold i Betragtning. Saa mange store Landbrug som de Par Hundrede, der endnu hører til fredede Herregaarde, har vi vel Raad til at opretholde.

Saa meget om den store Gruppe udstykkede jyske Herregaarde. Men Halvdelen af Jyllands fredede Herregaarde har dog endnu en Herregaards Areal. Her er vel ingen Fare paa Færde?

Jo, i adskillige Tilfælde ser det ikke saa godt ud. Ogsaa mange af disse Gaarde har Udstykningen naaet, vel ikke saadan, at den har berøvet dem al Jorden, men dog tilstrækkeligt til, at der er blevet et Misforhold mellem Hovedbygningens Størrelse og Arealet; hvis ikke Ejeren er en kapitalstærk Mand, vil det snart kunne ses paa Bygningen. Saadanne mindre Herregaarde som Vrejlevkloster, Sæbygaard, Kongstedlund, Lynderupgaard, Østergaard i Salling, Trudsholm og Sønderskov har i Virkeligheden altfor store Hovedbygninger til deres ret beskedne Arealer, selv om de fleste af dem endnu har forstaaende og offervillige Ejere, der efter bedste Evne søger at holde deres Gaard saa godt i Stand som muligt. Ja selv om saadanne større Herregaarde som Børglumkloster, Dronninglund og Benzon gælder det samme; de er skabt som Hovedsæder for store Godskomplekser, som Arvedeling, Frasalg og Udstykning i Tidens Løb har formindsket stærkt, saa de nu er som et stort Hoved til en lille Krop.

Det er saaledes ikke noget lysteligt Billede af de fredede jyske Herregaarde, vi har oprullet i det foregaaende. Hvordan er nu For-

holdene paa Øerne? Tilsyneladende helt gode. Naar vi ser paa Tabellen, lægger vi Mærke til, at et forholdsvis stort Antal fredede Herregaarde paa Øerne hører under større Godser; i A-Klassen saaledes 34 af de ialt 72 Gaarde, i B-Klassen 18 af 40; kun meget faa — ialt 14 — hører til de smaa Herregaarde, og kun 14 er uden eller næsten uden Jord. Listen over disse sidste ser saaledes ud:

Klasse A:

Holtegaard	Privatbolig	Hindsgavl	Mødested for For-
Ravnstrup	Pensionat		eninger o. l.
Tersløsegaard	Museum	Christianssæde . . .	Privatbolig
Østrupgaard	Privatbolig		

Klasse B:

Farunggaard	Kloster	Billeskov	Forpagtergaard
Dronninggaard	Rekreationshjem		under Gods
Dalum Kloster	Kloster	Flenstofte	Proprietærgaard
Oregaard	Privatbolig	Bramslykke	—
Dallund	Rekreationshjem		

For de fleste af disse Gaarde er det lykkedes at finde en Anvendelse, der betrygger deres Eksistens; og de andre er mindre, mere overkommelige Bygninger. Kun for den værdifulde Renæssancegaard Ravnstrup, hvis Jord Jordlovsudvalget har udstykket, er det hidtil ikke lykkedes at finde en blivende Anvendelse.

Men saa træffer vi mellem de smaa Herregaarde et mægtigt Slot som Dragsholm. Siden Baroniet blev opløst og Jordlovsudvalget udstykkede Hovedgaardens store Arealer hører der til den store, gamle Bispeborg kun et Areal paa 172 ha. Som Bolig for Ejeren af dette Landbrug er Dragsholm Slot naturligvis umulig; det maa lejes ud til anden Anvendelse; der har været forsøgt med Restaurant og Pensionat; dets Værdi i Handel og Vandel vil man forstaa, naar man hører, at den nuværende Ejer købte Hovedgaard og Slot med de tiliggende 172 ha for ialt 225.000 Kr.! Og Dragsholm hører til vore allerværdifuldeste Arkitekturmonumenter! Den maa ikke gaa tabt!

Blandt de smaa Herregaarde træffer vi nu ogsaa den store, vel ikke arkitektonisk særlig værdifulde, men ganske maleriske Søby-søgaard paa Fyn; efter at det meste af Jorden er udstykket og Hovedbygningen en Tid har været Kogeskole, er den nu sammen med Hovedparcellen købt af Staten og indrettet til Ungdomsfængsel.

Man vil se, at paa Øerne hører de allerfleste fredede Hovedbygninger endnu til større Herregaarde og Godser, der skulde kunne betrygge deres Fremtid. Er der da her nogen Fare paa Færde? Man skulde ikke synes det; men alligevel ser det langtfra alle Steder saa betryggende ud. Aarsagen her er, at der ogsaa her mange Steder viser sig et Misforhold mellem Hovedbygningens Størrelse og Godsets Omfang og Indtjeningsmuligheder.

Hovedaarsagen hertil er Lensafløsningen. En meget stor Del af Øernes fredede Hovedbygninger hører under de tidligere Majoratsgodser; og dette gælder først og fremmest de største og arkitektonisk værdifuldeste Slotte; af Øernes 72 i Klasse A fredede Gaarde hører de 37 under de tidligere Majorater. Det er Bygninger, der er opført med det for Øje at være Hovedsæde i et stort Gods, der kunde give sin Besidder rige Indtægter, og deres Størrelse stod i Reglen i et passende Forhold til Godsets; til Majoratsgodserne hørte jo, foruden Land- og Skovbrugsejendommene, meget betydelige Fideikommiskapitaler, der i høj Grad bidrog til at støtte Godsets Økonomi og derigennem til at opretholde og vedligeholde Hovedbygningen. Godserne maatte ikke deles ved Arv, og hvis Ejeren ikke var tilstrækkelig økonomisk, blev Godset sat under Administration, indtil Økonomien atter var genoprettet. Alt dette var meget betryggende for de fredede Majoratsslottes Fremtidseksistens.

Men Aaret efter at Bygningsfredningsloven var vedtaget, kom Lensafløsningen, der ændrede dette Forhold totalt. Ved Afløsningen blev der af Godser med Hjemfaldsret til Staten (de fleste Grevskaber og Baronier) afgivet til Staten en Fjerdedel, for andre Majoratsgodser, navnlig Stamhuse, en Femtedel af samtlige Majoratets Værdier; derved forsvandt i de fleste Tilfælde Godsernes Kapitaler; dernæst skulde der mod Erstatning afstaaes en Trediedel af al Landbrugsjord til Udstykning, hvorved mange af Godsernes Hoved- og Avlsgaarde blev helt eller delvis udstykkede, atter en stærk Svækkelse af Hovedsædets Fremtidsøkonomi. Og endelig tillod den nye Lov Salg og Arvedeling af Godserne, der tidligere udelte skulde gaa i Arv til den nærmeste Arving. Ordningen med en Successorfond, der skal gaa i Arv til de to første Successorer, gør vel Overgangen lempeligere; men ved hvert Ejerskifte bliver det dog vanskeligere og vanskeligere, for ikke at sige umuligt, at holde disse store Besiddelser sammen. Allerede nu er en Række af disse tidligere Majoratsgodser solgt, delt eller adspaltet, og

denne Udvikling skal nok vise sig at gaa hurtigere i Fremtiden, efterhaanden som Successorfondene gaar over til at blive fri Ejendom. Og dette vil uvægerlig gaa ud over de store Hovedbygninger, der nu i mange Tilfælde hverken har et stort Gods eller en stor Kapital at støtte sig til; vi vil da her have det samme Forhold som i Jylland, at deres Fremtidseksistens vil afhænge af, om de kan finde en tilstrækkelig kapitalstærk Køber. Om det vil blive lettere her end i Jylland, kan vel være usikkert; vel hører der til de fleste af disse Gaarde endnu en Del Jord, og i hvert Fald Herregaardene paa Sjælland vil nok nyde Gavn af Storbyen København og dens Rigmænd; men til Gengæld vil disse større Herregaarde paa Øerne kræve betydelig større Kapital baade at erhverve og bebo, end de oftest mere beskedne jydsk Gaarde.

Der er allerede nu paa Øerne en Række tidligere Majoratsgaarde med fredede Hovedbygninger, der i Fremtiden kan frygte for „Underernæring“, idet deres Areal ikke staar i Forhold til deres Størrelse. Først og fremmest gælder dette de tre i Holbæk Amt liggende Hovedsæder efter tidligere Baronier, Dragsholm, der allerede er omtalt, Løvenborg, hvis store pragtfulde Renæssanceslot nu kun har 94 Td. Hartkorn under sig, og Tølløse — hvor en Brand dog fornylig har løst Problemet. Af de fra Majoraterne bortsolgte Hovedgaarde har Fuirendal, Juellinge, Kørup, Nakkebølle og Bramslykke uforholdsmæssig store, fredede Hovedbygninger.

Men Problemet standser ikke med disse Gaarde, det vedrører faktisk de allerfleste af de store Majoratsslotte. Til de Følger, Lensafløsningen som foran omtalt har ført med sig, slutter sig jo andre Vanskeligheder af økonomisk Art, dels den almindelige Depression i Land- og Skovbrug i de senere Aar, dels og navnlig Resultatet af den Skatte- og Landbrugspolitik, der er ført her i Landet i den sidste Snes Aar; og Følgerne heraf har været lige saa slemme som de direkte Følger af Lensafløsningen. Uden iøvrigt her at skulle komme nærmere ind paa Skatteforholdene — de vil blive behandlet i et særskilt Kapitel — vil det dog her være nødvendigt at berøre de Forhold, der direkte vedrører Hovedbygningerne.

Da der i 1920 blev foretaget en almindelig Vurdering til Ejendomsskyld, den Vurdering, der i de fleste Tilfælde skulde lægges til Grund ved Majoratsgodsernes Afløsning, blev Vurderingen af de fredede Hovedbygninger ofte sat urimelig højt. Grunden hertil var en

Instruks, som Overskyldraadet udsendte til Vurderingsmændene og hvori det hedder om Hovedbygningerne paa Majoratsgodserne, „at Værdien af slige Hovedbygninger med Park, naar de maa siges at staa i passende Forhold til Størrelsen af Fideikommisset, maa antages tilnærmelsesvis at svare til Bygningernes Opførelsesværdi under tilbørlig Hensyntagen til deres Alder og Forringelse, hvortil kommer Grundens Værdi, efter dens hele Beskaffenhed“. Efter denne Instruks blev f. Eks. de fredede Hovedbygninger (med Have og Park, men uden Avlsgaard, Jord og Skov) paa Vallø vurderet til 1.500.000 Kr., Gisselfeld 1.200.000, Brahetrolleborg 540.000, Iuelsberg 420.000, Gammel Estrup 325.000, Boller 300.000, Langesø 267.000, Hverringe 236.000, Steensgaard 225.000, Engestofte 225.000 og Bidstrup 180.000 Kr. Efter indtrængende Henstillinger fra Majoratsbesidderne og Fredningsmyndighederne blev man dog efterhaanden klar over, at dette var uretfærdigt; en Række Salg viste den svimlende Forskel, der var imellem disse Vurderinger og Bygningernes Værdi i Handel og Vandel. Og i 1926 blev de ovennævnte Vurderinger nedsat til: Vallø 500.000 Kr., Gisselfeld 200.000, Brahetrolleborg 150.000, Langesø 90.000, Boller 175.000, Steensgaard 50.000, Engestofte 59.000 og Bidstrup 40.000 Kr. Men forinden havde Ejerne i en Aarrække betalt Ejendomsskatter, Formueskatter og tildels Afløsningsafgift efter de høje Vurderinger.

Iøvrigt er det jo de høje Ejendomsskatter og først og fremmest den stærkt progressive Formueskat, der virker undergravende paa Godsernes Økonomi. Den Landbrugspolitik, der har været ført i de senere Aar, har jo heller ikke været i de store Ejendommers Favør — tværtimod. Men dette er ikke Stedet til at diskutere disse Forhold nøjere.

Der er dog endnu et Skatteforhold, der maa paatales som urimeligt: Ejeren af en fredet Hovedbygning maa, hvis han selv bebor den, betale Indkomstskat af dens Lejeværdi, og da det jo ofte drejer sig om store Bygninger, vil dette i mange Tilfælde forøge Indkomstskatten ganske betydeligt. Der er noget urimeligt i, at Staten, samtidig med at den ved Fredningsservitutter paalægger en Ejer at bevare og vedligeholde Bygningen, straffer ham ved yderligere Beskatning, naar han bebor Huset — og det er dog kun ved Beboelse, at saadan et Hus i Længden vil kunne opretholdes. En Ejer, der flytter over i en mindre Bolig — Godsforvalter-, Forpagter-, Skovriderbolig o. l. — og lader Hovedbygningen staa ubenyttet og forfalde, slipper med mindre Skat

end den, der trods alle Vanskeligheder, med betydelige økonomiske Ofre til Folkehold, Brændsel, Vedligeholdelse, bebor den gamle Hovedbygning og derved holder Liv i den. — Dette er urimeligt og bør ændres. I det hele taget bør *de fredede Hovedbygninger være skattefri*, ikke alene fri for Ejendoms- og Formueskat, men ogsaa for Indkomstskat af Lejeværdien, saafremt Ejeren selv bebor dem; det er det mindste, Staten kan gøre overfor disse kulturelt værdifulde Bygninger, som den selv har lagt Fredningsbaand paa.

Følgerne af disse Vanskeligheder viser sig stærkere og stærkere. Af de fredede Hovedsæder paa de tidligere Majoratsgodser, som endnu er betydelige Ejendomme, staar mindst 13, hvoraf de 8 paa Øerne, nu ubeboede, ja nogle af dem tomme, tømt for Møbler og andet Indbo. I nogle Tilfælde har dette ganske vist særlige Aarsager, som at Ejeren bebor en anden Gaard; men i andre Tilfælde skyldes det simpelthen, at Ejeren ikke har Raad til at bebo det store Hus, men i Stedet flytter hen i en mindre Godsforvalter- eller Inspektørbolig; og dette vil den store, fredede Hovedbygning i Længden lide stærkt under.

Staten kan ikke overtage eller vedligeholde alle de fredede Herregaardsbygninger, dette maa blive de enkelte Ejeres Sag; men Staten bør ikke gøre dette vanskeligere end rimeligt er ved uretfærdige Skattelove, som stærkere rammer de Ejere, der søger at opretholde de gamle Bygninger ved at bebo og vedligeholde dem, end dem, der fraflytter dem og lader dem passe sig selv. Tværtimod bør Staten opmuntre de Ejere, der paa bedste Maade søger at hæge om og bevare de store Kulturværdier, vi har i vore gamle Herregaarde. De fleste Ejere af fredede Herregaarde holder jo saa meget af deres Gaarde, at de bringer store økonomiske Ofre for at vedligeholde dem paa tilfredsstillende Maade; det samme gælder ogsaa ofte de store, smukke, gamle Avlsbygninger, som ikke altid svarer til et moderne Landbrug, men som af Pietets- og Skønhedshensyn bevares og vedligeholdes, selv om de paa mange Maader er ubekvemme. Men ingen er jo forpligtet over Evne, og hvis den nuværende Landbrugs- og Skattepolitik overfor Godserne skal fortsætte, vil det uvægerligt komme til at gaa ud over Bygningerne; og hvis vore gamle Herregaarde gik tabt, vilde Landet unægtelig blive fattigere.

VII

GODSERNE OG DET DANSKE LANDSKAB

Af THERKEL MATHIASSEN

Foruden Herregaardenes Betydning som Kulturminder, Monumenter fra Fortidens Bygnings- og Havekunst, indeholder Godserne store Skønhedsværdier, der betyder overmaade meget i det danske Landskab. Hvor mange Herregaarde er ikke Genstand for Søndagsudflugter, og her er det mere det rent skønhedsmæssige, man gaar efter, end det historisk-arkitektoniske. Hvilken behagelig Afveksling i et ellers monotont bebygget Land bringer ikke disse Godser med deres smukke, ofte slotsagtige Bygninger, lange, brede Ladebygninger, store Park, udstrakte Marker og Skove? Og her har vi noget, som ogsaa den store, brede Befolkning kan goutere, det ser man af den store Tilstrømning i Ferietiden og paa Søndage.

Først lidt om Bygningerne: Mange Herregaards-Hovedbygninger er af stor Skønhed og virker stærkt i Landskabet — og dette ganske uanset deres Værdi som historiske Bygningsmonumenter. Over hele det vestlige Vendsyssel ses Børglumklosters mægtige, hvide Komplex højt paa sin Banke, hvor den har ligget gennem mange Aarhundreder og hersket over Landet, først som Kongsgaard, senere som Bispe-sæde, tilsidst som Hovedsæde for et betydeligt Gods. Det meste af Nordvestsjælland beherskes af Dragsholms store, hvide Slotsbygning, som den ligger dér paa sin Banke med den mægtige Bakkeknude Vejrhøj som Baggrund; det lykkedes dog at undgaa at faa Vejrhøj overbroderet med nye, rødtagede Statshuse; men omkring Slottet ved dens Fod breder de sig. Køgeegnen beherskes af Vallø Slots to mægtige Taarne, og paa Stevns ser man overalt den gamle Bispeborg Gjorslevs tunge Taarne rage op over en Klynge Bygninger og Træer.

Ved Indsejlingen til Nyborg synes Holckenhavns Spir og røde Murmasse langt ud over Havet, fra Skibet mellem Svendborg og Rudkøbing ser man længe Valdemar Slots store, tunge Bygning, og ud over Bramsnæs Vig lyser Eriksholms hvide Palæ.

Men de fleste Herregaarde gemmer sig bag deres Avlsgaard og Park og falder ikke meget i Øjnene; ofte er de jo af Forsvarshensyn lagt lavt, ved Sø eller Sump, saa der er Vand nok til at fylde deres Grave. Ofte viser de sig slet ikke før ved en pludselig Drejning af Vejen, for saa ganske overraskende at udfolde al deres Skønhed. Hvem er ikke blevet betaget af ved et Sving paa Landevejen Randers—Grenaa, lige efter at have passeret det skovklædte Helligbjerg, pludselig at staa overfor Gammel Estrups mægtige røde Slot med dets Taarne og Tinder, hævende sig over et anseligt Kompleks af gamle, røde Avlsbygninger. Eller ved en Drejning paa Nyborg—Faaborg Landevej pludselig at staa overfor Brahetrolleborgs dejlige Slot. Eller naar man paa Landevejen lidt Syd for Mørkøv pludselig faar Øje paa Torbenfeldts hvide Slot med dens Taarn, Spir og Kamgavle, der spejler sig i den omgivende Sø.

Navnlig mange af vore Renæssancegaarde er af betydelig landskabelig Virkning med deres røde Mure, maleriske Uregelmæssighed, Taarne og Gavle, oftest omgivet af brede Grave og altid indrammet af Haver med deres store Træer, en sjælden smuk Kombination. Paa Sjælland er vel det rødkalkede Løvenborg og Gisselfeld, der er omgivet af en ualmindelig pragtfuld Park i engelsk Stil, de mest maleriske; paa Fyn har vi mange, af hvilke Egeskovs mægtige, massive Slot, omgivet af en dejlig Have i fransk Stil med Alleer og klippede Hække, absolut er Nummer eet; men ogsaa Gaarde som Hesselagergaard, Holckenhavn, Ørbæklunde, Broholm og Gyldensteen virker smukt i Landskabet. I Jylland har navnlig Djursland en Række smukke røde Renæssancegaarde; foruden Gammel Estrup kan nævnes Løvenholm, Benzon, Katholm, Rugaard og Rosenholm; meget maleriske er ogsaa Voergaard, Sæbygaard, Visborggaard, Overgaard, Tirsbæk og den nyrestaurerede Spøttrup — for blot at nævne nogle af de vigtigste. Ogsaa de pudsede Renæssancegaarde kan være af betydelig landskabelig Virkning, saaledes den hvidkalkede Kokkedal paa sin Banke med Udsigt over Limfjorden, Lindenberg, som den ligger nede i sin dybe Dal ved Aaen, Mejlgaard, Rydhave, Engelsholm, Holsteinborgs og Krenkerups store Slotte.

Smukke er ogsaa mange af vore Palæer fra det 18. Aarhundrede, navnlig naar de som Lerchenborg, Ledreborg og Glorup kombineres med storslaaede Haveanlæg fra samme Tid, holdt i Barokkens strenge, regelrette Stil. Stærkt virker ogsaa Gaunøs store Slot, Hvidkildes anselige trefløjede Palæ, Lundsgaards lille hvide Hus, der ligger i pragtfuld Natur ved Kysten Syd for Kerteminde, og Frederiksdals yndefulde lille Palæ, der ligger højt over Mølleaadalen. Anseligt virker Dronninglunds store, trefløjede Kompleks; Hindsgavl er indrammet af en herlig, fra Naturens Side overordentlig begunstiget Park ud mod det dejlige Fænø Sund; Nørholm danner med sit smukke lille Palæ, gamle Avlsgaard, Have og Skov en overraskende Idyl i det ellers saa ensformige vedstjydske Landskab.

Ogsaa adskillige af de nyere Herregaarde er af betydelig landskabelig Virkning. Dette gælder saaledes Bregentveds store hvide Slot med dets slanke Spir, omgivet af en af Landets største og smukkeste Haver, og Frijsenborgs store Slot i Ny-Rosenborgstil, omgivet af en stor Park. Noget for sig er Knuthenborgs mægtige, 400 ha store Park, anlagt i engelsk Stil med store Græsplæner, Trægrupper, Vandbassiner og mægtige Rhododendron-Bevoksninger; i denne store Park ligger Hovedbygningen gemt som en stor Villa.

Men foruden de Skønhedsværdier, der knytter sig til selve Herregaardene, deres Bygninger og Haver, indeholder vore Godser store Naturskønheder, ja man kan ganske roligt sige, at paa Øerne findes, bortset fra Nordsjælland og Bornholm, de største landskabelige Skønheder paa Godserne. Disse danner mange Steder med deres udstrakte Marker og Skove ligesom landskabelige Oaser i et ensformigt og tæt bebygget Land med dets Stationsbyer, Landsbyer, Gaarde, Husmandsteder og Villaer. Vi behøver blot at gaa op langs Øresundskysten for at se, hvilken Lise det er for Øjet at passere Nivaagaards og Krogerups udstrakte Herregaardsmarker i dette Landskab, der ellers er tætpakket med Villaer og Sommerhuse; eller Frederiksdals skønne højtliggende Marker med vid Udsigt over Furesøen, overalt omgivet af Villaer og anden Bebyggelse. Ligesom Parkerne er Byernes „Aandehuller“, vil Godserne være Landets.

Saa er der det, at Godserne i Reglen ikke har været slet saa nøje-regnende med Jorden som Bønder og Husmænd. Hist og her har der faaet Lov at staa smaa Trægrupper eller enkelte store, smukke Træer, og der er paa Herregaardsmarkerne bevaret langt mere af Stengær-

Fredet, fritstaaende Eg paa Nysø Marker. Efter Dansk Naturfredning.
S. Werner fot.

der, levende Hegn og Oldtidsmindesmærker end paa Bondejorden; og dette bidrager i høj Grad til at forhøje den landskabelige Skønhed og desuden til at bevare vilde Dyr og Planter, som paa disse Steder finder Fristeder. Som Danmarks Naturfredningsforenings naturvidenskabelige Udvalg siger: „Godsernes naturvidenskabelige Værdi beror paa, at Herlighedsværdierne i videst mulig Omfang bevarer deres ubrudte Sammenhæng af Skovpartier, Mosearealer, Overdrev med disses Stenbestrøninger, levende Hegn, Smaasøer og Vandhuller, kratbevoksede Bakker, Aadale, Bæklejer og Stendiger.“

At opregne alle de Naturskønheder, der findes paa de danske Godser, vilde være ugørligt. Vi maa nøjes med at omtale nogle af de mest naturskønne Strøg under Godserne.

Vi begynder med Sjælland, idet vi stadig i Parenthes sætter det Gods, hvorunder vedkommende Terræn hører, hvis det ikke er nævnt paa anden Maade: Jægerspris-Skovene med de tusindaarige Ege og deres lange Kyststrækning ud mod Roskilde Fjord. Bognæs og Terrænet ved Lindene Kro (Lindholm). Ryegaard Dyrehave og det meget smukke Terræn ved Bramsnæs, „Dejligheden“ og Langtved

Naturfredede Arealer paa Holsteinborg Gods. Efter Dansk Naturfredning.
K. Gemzøe fot.

Færge, og den modsatte Kyst af Bramsnæs Vig under Eriksholm; i denne Idyl vil den nye Munkholm-Bro med tilhørende Veje slaa en grim Flænge. Herthadalen og den smukke Aadal forbi Ledreborg (hvor Københavns Vandværksanlæg ikke har virket forskønnende). Det mægtigt bakkede, delvis skovklædte Terræn omkring Sophienholm ved Tølløse (Grøntved Overdrev). Det smukke, stærkt bakkede Terræn med afvekslende Skove og Herregaardsmarker mellem Mørkøv og Undløse (Torbenfeldt og Kongsdal Godser). Skarridsøes Omgivelser og Hallebyaaens Dal forbi de mange Møller (Dønnerup, Bjergsted Skov, Astrup, Selchausdal). Katstrup og Nøragers højtliggende Marker med vid Udsigt (Kløveshøj). Hele Halvøen Asnæs (Lerchenborg). Kysterne af Holsteinborg Nor (Holsteinborg). Susaadalen ved Herlufsholm. Bregentved-Gisselfeld-Eggen med de mange Skove og Smaasøer. Lellinge Aas Dal (Gl. Køgegaard). Strandskoven ved Fakse Ladeplads (Vemmetofte). Fedet i Præstø Fjord (Gaunø). Susaadalen og Tjustrup Sø ved Næsbyholm. Nysøes Marker og Skove mod

Fredet Hulvej under Katholm. Efter Dansk Naturfredning.
S. Werner fot.

Præstø Fjord. Hele Halvøen Knudshoved (Rosenfeld). Petersgaards udstrakte Skove langs Smaalandsøen. Paa Møen Lilleklint under Liselund og Storeklint og Klinteskoven under Klintholm, nogle af vort Lands mærkeligste og skønneste Partier. Paa Samsø har vi de smukke Holme i Stavnsfjorden og Brattingsborgs udstrakte Marker med de mange velbevarede Oldtidsmindesmærker. Paa Falster har vi Korselitzes udstrakte Skovarealer langs Østersøen, paa Lolland de smukke, skovrige Egne omkring Maribo Sø (Engestofte, Søholt) og Idyllen omkring Pederstrup.

Ogsaa paa Fyn hører mange naturskønne Partier under Godserne: Øerne Romsø, Æbelø og Fænø, Klinten ved Lundsgaard, det smukke Strandareal omkring Holckenhavn, Langesø ved sin skovomkransede Sø, Wedellsborg-Halvøen og Halvøen Fønsskov, der ogsaa hører til dette Gods, den skov- og sørige Egn ved Brahetrolleborg og Terrænet ved Hvidkilde.

I Jylland kan vi nævne: Aadalen gennem Sæbygaard Skov. Dron-

ninglund Storskov med Knøsen, Vendsyssels højeste Punkt. Store Dele af Rold Skov og den sydlige, endnu ukultiverede Del af Lille Vildmose med Tofte Skov (Lindenberg). Egnen ved Madum Sø og Blaakilde (Villestrup). Hede- og Egeskovarealerne under Kaas. Egnene omkring Hald og Fussingø, hvor øst- og vestjydsk Natur mødes. Lilleaadalen ved Bidstrup. De store Skovstrækninger under Løvenholm, hvor store Arealer endnu henligger i Naturtilstand. Egnen omkring Katholm og Rugaard. Vosnæsgaards Marker og Skove. Pøt Mølle-Dalen under Frijsenborg. De ualmindelig naturskønne Egne omkring Sophiendal, Vest og Syd for Ry (Ry Nørskov) og omkring Salten Sø (Højkol, Løndal, Addithus). Gudenaadalen ved Vissinggaard. Terrænet omkring Moesgaard. Nordsiden af Vejle Fjord ved Tirsbæk og Rosenvold. Grejsdalen under Lerbæk. Varde Aa-Dalen ved Nørholm. Egnen omkring Gram. Alssund ved Sandbjerg. Og man kunde blive ved i det uendelige.

Godsejerne er ogsaa selv klar over hvilke Skønhedsværdier, de sidder inde med, og de har i vid Udstrækning aabnet disse for Offentligheden ved at give Adgang ikke alene til Skov og Strand, men i mange Tilfælde ogsaa til Have og Park. Og hvis de besøgende optraadte med lidt mere Takt og Kultur, vilde denne Adgang utvivlsomt blive givet i endnu videre Udstrækning.

Men dernæst har mange Godsejere vist en saadan Interesse for disse naturskønne Arealer paa deres Godser, at de ved lovformelige Fredninger har sikret dem for Fremtiden. Mange af disse betydelige Godsfredninger, der er sket uden Udgift for det Offentlige, betyder meget væsentlige Indskrænkninger i Ejerens Dispositionsret over hans egne Arealer, og de repræsenterer ogsaa ofte betydelige økonomiske Ofre fra Ejerens Side.

Som nogle af de vigtigste af disse frivillige Godsfredninger skal nævnes: Hele den Del af Holsteinborg Gods, der vender mod Noret, baade paa Sjælland og paa Glænø, ialt 300 ha. Kalø har ladet frede 170 ha langs Kysterne af Kaløvig. Knuthenborg har fredet hele det 600 ha store Areal indenfor Parkens Mur, det vil sige hele Parken og Avlsgaarden, og desuden et Areal omkring Svanevig. Lerbæk har fredet et stort Areal (omkring 100 ha) af den smukke Grejsdal, saa man ikke risikerer, at denne Del af Dalen, ligesom den nedre Del af den, bliver fyldt med grimme Fabriks- og Villabebyggelser. Gl. Køgegaard har fredet den 60 ha store Karlstrup Strandpark, et ejendom-

Den fredede Ledreborg Allé. Efter Dansk Naturfredning.
S. Werner fot.

meligt, lyngklædt Areal ud mod Køge Bugt. Gram har fredet 55 ha omkring Gram Slot og Sø. Vallø har fredet en 3,6 km lang Strandstrimmel mellem Køge og Tryggevejle Aas Munding. Valdemar Slot har fredet Kysterne af den delvis skovklædte Lunkebugt paa Taasinge. Betydelige Fredninger er desuden gennemført paa Nysø, Hofmangave, Wedellsborg, Brahetrolleborg, Broholm, Christianssæde og Kaas, betydelige Fredninger af Fuglelivet paa Tranekær og Brattingborg (Øerne i Stavnsfjorden). En meget betydelig Fredning under Ryegaard, hele det 170 ha store Terræn mellem Dyrehaven og Bramsnæs Vig, blev i første Omgang ikke til noget, da det var en Forudsætning for den, at Munkholm-Brøen ikke blev gennemført; men Ejeren vogter nøje over, at der ikke paa dette meget smukke Omraade kommer skæmmende Bebyggelse.

Men desuden er der paa en Mængde Godser ad frivillig Vej fredet Alleer, Trægrupper eller enkelte Træer og forskellige mindre Arealer, saaledes paa Mørdrupgaard, Sonnerup, Benzonsdal, Ledreborg (den lange Allé), Svenstrup, Eriksholm, Lerchenborg, Dønnerup, Daurup, Refsnæsgaard, Lystrup, Lilliendal og Rosendal paa Sjælland, Enges-

tofte paa Lolland, Gyldensteen, Æbelø, Frederiksgave og Hvedholm paa Fyn og Bøgsted, Katholm, Lyngsbækgaard, Lundbæk, Mejlgaard, Moesgaard, Løndal, Barritskov og Sandbjerg i Jylland. Ved Frederiksdal er der truffet en Ordning, hvorved Gaardens meget smukke, men til Udstykning særdeles værdifulde Arealer bevares i sin nuværende Tilstand.

Alt ialt maa Samfundet være Godsejerne taknemmelige for disse Naturfredninger, hvorved mange naturskønne Arealer og enkelte Træk i Landskabet er blevet sikrede mod Udstykning, Bebyggelse og andre skæmmende Foranstaltninger i Fremtiden.

VIII

SOCIALE FORHOLD PAA GODSERNE

Af THERKEL MATHIASSEN

Et større Gods med sine Hovedgaarde, Avlsgaarde, Bøndergods, Skove, Funktionær- og Arbejderboliger er en hel lille Verden for sig og fremtræder overfor Omgivelserne som en sluttet Helhed, med en anden Struktur end det omgivende Bondeland. I et almindeligt Landsogn uden Herregaarde træffer vi en ret stor, økonomisk set nogenlunde jævnbyrdig Klasse Mennesker, bestaaende af Gaardmændene, Købmænd, større Haandværkere, Mejeribestyrer, Præst og Lærere; i en økonomisk set lavere Klasse ligger Husmænd, Smaa-handværkere og Arbejdsfolk; men Afstanden mellem de to Klasser er ikke stor, selv om der kan være en betydelig Standsfølelse blandt Gaardmændene.

Paa et Gods finder vi betydelig flere Klasser, og der er større Forskel mellem de øverste og nederste: I Toppen har vi Ejeren og hans Familie; dernæst følger de overordnede Funktionærer: Godsforvalter, Skovrider, Overgartner, hvis Hovedgaardene er forpagtede ud, da disses Forpagtere, ellers Inspektørerne; derpaa følger de mere underordnede Funktionærer, Forvaltere, Skovfogeder, Skytte, Kontorpersonale paa Godskontor, de mindre Forpagtere; tidligere hørte ogsaa Fæstegaardmændene hertil; endelig tilsidst de faste Husmænd og Arbejdere paa Gaardene, i Skovene og i Haven, Karle, Landvæsenselever, Tjenerpersonale og Husassistenter. Ofte er der til et Gods knyttet Industrivirksomheder af forskellig Slags, Møller, Savværker, Kalkværker, Teglværker, Mejerier, Grusgrave, Tørveindustri o. s. v., og i disse Virksomheder beskæftiges der ogsaa en Del Funktionærer og Arbejdere.

Det demokratiske Bondesamfund er nu udbredt over langt den

største Del af Landet; dette fremgaar tydeligt af Redegørelsen foran, der viser, hvor ringe en Del af Landets Areal der nu hører under Godserne. Denne demokratiske Struktur af det danske Samfund er utvivlsomt et stort Gode, og dette er der næppe mange, der i vore Dage vil benægte.

Men dermed være ikke sagt, at ikke ogsaa de „Samfund“, vi træffer paa Godserne, i det beskedne Omfang, hvori de nu forefindes, har deres Eksistensberettigelse. De store Ejendommers Betydning landbrugs- og skovbrugsmæssigt er allerede blevet belyst foran. Men ogsaa socialt set har Godserne deres store Værdi, idet de med deres mangeartede Virksomheder supplerer de demokratiske, men noget ensformige Bondesamfund paa en overordentlig heldig Maade. En altfor ensidig Opbygning af en Stats Samfund er jo langt fra altid af det gode. Det er ingen Skade til, at der er nogle Mennesker, der socialt, økonomisk og kulturelt rager op over Mængden, og det er godt, at der er noget at stræbe efter for virkelig dygtige Folk.

Her kommer vi straks til et af Goderne ved Godssamfundet: At det giver unge, dygtige, ubemidlede Mennesker en Chance for at arbejde sig frem, ja med Dygtighed og Held at naa helt til Tops. Vejen gaar ad Linien Tjenestekarl—Forkarl—Forvalter—Inspektør—Forpagter—Godsejer. Mange unge Landmænd uden større Kapital har ad denne Vej arbejdet sig frem til Velstand, idet Godsejeren fik Øje for deres Dygtighed og hjalp dem til en Forpagtning under Godset, og med Dygtighed og Held har de da tilsidst selv kunnet købe en Proprietær- eller Herregaard. En saadan Chance har den unge Mand ikke i Bondesamfundet, hvor han højst gennem Giftermaal med en Gaardmandsdatter kan blive Gaardmand.

Som Uddannelsessted for en lærelysten Ungdom har Godserne meget stor Betydning. Foran er allerede omtalt Herregaardenes Værdi som Lærested for unge Landmænd, der som Elever her kan sætte sig ind i moderne Landbrug med dets maskinelle Drift, i moderne Staldhygiejne, Avlsvirksomhed, Forsøgsvirksomhed o. s. v. Ogsaa paa Godsernes Skovdistrikter læres mange unge Forstmænd op, baade Forstkandidater og Skovfogedelever; de store Herregaardshaver, der ofte ledes af fremragende Gartnere, er ogsaa gode Læresteder for unge Gartnere, ligesom mange Husholdningselever faar deres Uddannelse paa Herregaardene.

Dernæst er der mange Mennesker paa Landet, der ikke egner sig for eller ikke bryder sig om at have egen Bedrift, men som har faaet sig en tryk Eksistens som fast Arbejder paa en Herregaard. Selv om disse Herregaardsarbejdere ikke har saa mange Penge mellem Hænderne som Byarbejderne, er deres Kaar dog ikke ringere end disses — og langt sundere. Af Godset faar de overladt en Bolig, der vel ikke altid er særlig stor eller flot, men som dog i alle Tilfælde er bedre end de Smaaøjligheder i Sidegader, som Byarbejderne oftest maa tage til Takke med; og der er nu rundt om paa Godserne opført en Mængde gode, sunde, rummelige Landarbejderboliger. Foruden Boligen — i Reglen et helt eller et halvt Hus — faar Arbejderne altid overladt et Stykke Jord, saa de selv kan dyrke deres Kartoffler og Grøntsager; oftest er der Plads til at holde Høns og Ænder, ofte tillige en Gris, og som Regel er der Adgang til at købe billig Mælk og Foder paa Gaarden. Mange Arbejdere kan desuden paa billige Vilkaar faa Huse, hvortil der hører nogle faa Tønder Land Jord, saa de kan drive Landbrug, samtidig med at de har Arbejde paa Gaarden. Man vil ialt forstaa, at en saadan fast Herregaardsarbejder har en langt sikrere Eksistens end en Byarbejder, hvem Arbejdsløshed kan true, naar han mindst venter det.

Man ser endogsaa, at disse Herregaardsarbejdere ofte har en langt større Indtægt end de selvstændige Husmænd. I et Sogn paa Fyn blev det saaledes oplyst, at Herregaardsarbejdernes skattepligtige Indtægt laa 50—60 % højere end de Statshusmænds, hvis Jord var tvangsudstykket fra Hovedgaarden; og saa har disse Arbejdere en langt kortere Arbejdstid end Husmændene og er fri for disses økonomiske Ansvar. Ogsaa sammenlignet med en Daglejer i en Landsby er den faste Herregaardsarbejder gennemgaaende bedre og tryggere stillet. Hvis alle Herregaardene blev udstykket, vilde hele denne Klasse Mennesker ofte have vanskeligt ved at finde en passende Beskæftigelse; at drive et Statshusmandsbrug i vore Dage er slet ikke saa ligetil. Men naturligvis maa man ikke bedømme Forholdet Statshusmand-Arbejder rent pengemæssigt; der er jo andre Værdier til end Penge, og Statshusmændene vil vel oftest føle sig som mere frie og tilfredse end Arbejderne. Som social Foranstaltning har Udstykningen betydelig Værdi.

Man undervurderer vist i Reglen det Antal Mennesker, der lever

af og paa et Gods; og dog er Folkeholdet nu langt mindre, end det var for 30 Aar siden, før Lensafløsningen og før Skatterne for Alvor blev tyngende. Det har af økonomiske Grunde været nødvendigt at indskrænke Staben af Funktionærer stærkt. Paa mange store Godser er der nu ingen særlig Godsforvalter; man klarer sig med en Fuldmægtig, eller Skovrideren fungerer tillige som Godsforvalter. Selv større Skovdistrikter har nu ofte ingen fast Skovrider, men nøjes med en Skovfoged og en tilsynsførende Skovrider. Men navnlig i Hus og Have har Indskrænkningerne været meget store. Det var en meget betydelig Stab af Gartnere og Havemænd, der tidligere var beskæftiget i de store Herregaardshaver; og en lignende Indskrænkning er der oftest sket i Hovedbygningens Tjenerskab. Selve Hovedgaarden driver Ejeren nu ofte med en Forvalter til Hjælp. Som Eksempel skal nævnes, at i Hovedbygning og Have paa en fynsk Herregaard, der ikke hørte til de allerstørste Godser, havde før Lensafløsningen følgende Mennesker Beskæftigelse: En Overgartner, en Undergartner, to Gartnerelever, 6—8 Havemænd og 2 Havekoner; to Kuske, en Materialkusk, en Stalddreng; en Husjomfru, en Linnedjomfru, en Kammerjomfru, en Kokkepige, en Køkkenelev, 2—3 Stuepiger, 2 Barnepiger, 2 Koner, en Tjener og en Køkkenkarl; altsaa ialt ca. 30 Mennesker. Nu beskæftiges der paa samme Gaard: En Gartner, en Gartnerelev, en Kusk, en Husjomfru, en Linnedjomfru, en Kokkepige, en Stuepige og en Kone en Gang imellem, altsaa ialt 7—8 Mennesker. Folkeholdet er saaledes paa dette Sted gaaet tilbage til en Fjerdedel. Alt ialt maa man sige, at de trykkede Kaar, hvorunder de store Godser ofte har levet gennem den sidste Snese Aar, i høj Grad har bidraget til at fremme Arbejdsløsheden, navnlig blandt de ældre Arbejdere.

De fleste Mennesker mener vistnok, at Udstykningen af Herregaarde til Husmandsbrug betyder en større Merbeskæftigelse, end den i Virkeligheden gør. Lad os her som Eksempel igen vende tilbage til det foran omtalte fynske Gods. Til dette hører ca. 770 ha Landbrugsjord, og paa denne, samt i Hovedbygning og Have, var der ialt beskæftiget 95 Mennesker, foruden Ejeren. Tænk vi os dette Gods udstykket til Bunds i Husmandsbrug, vilde der her kunne oprettes ca. 100 Brug, idet ca. 10 % af Jorden — Gaardsplads, Have, Moser med mere — gaar fra; paa hver af disse Husmandsbrug kan der kun

leve een Familie. Naturligvis omfatter de 100 Husmandsfamilier flere Mennesker end de 95 paa Godset beskæftigede Personer, hvoraf en Del er ugifte + Ejeren og hans Familie; men Forskellen er ikke saa stor, som man skulde tro.

Ser vi paa de økonomiske Forhold før og efter en saadan Udstykning, kan følgende Tal, der er taget fra et Brev fra et Sogneraads-medlem i 1938, have Interesse:

„Ialt er der til de 95 beskæftigede Personer i Arbejds løn udbetalt 141.400 Kr., hvortil kommer tre overordnede Merbetaling 6000 Kr. og Ejers Indtægt 34.000 — hvoraf der skal betales Prioritetsrenter og Skatter. Ialt har Godset saaledes udbetalt 181.400 Kr.

Gennemsnitsindtægten for de 95 beskæftigede er da 1.488 Kr. + fri Bolig. Da Forholdet mellem gifte og ugifte er som 1 til 2 og da de ugiftes Løn ligger omkring 1200 Kr., vil dette sige, at de giftes ligger omkring 2000 Kr.; hvis Arbejdernes Koner ogsaa deltager i forefaldende Arbejde — som Statshusmændenes gør — kommer Familiens Indtægt op paa 25—2600 Kr., hvortil kommer Fribolig, Have, Grise-stald, Mælk til Produktionspris m. m.

Som Vejledning ved Beregning af Husmændenes Indtægter ved en eventuel Udstykning tjener de 11 Husmandsbrug, der blev oprettet ved Lenslovens Tvangsaflevering af Jord. I samme Aar var disse Stats-husmænds skattepligtige Indkomst gennemsnitlig 1050 Kr. + Bolig (idet der her er set bort fra Landbruget uvedkommende Indtægter som Udlejning af Strandgrunde, Løn for Embede m. m.). Foruden ovennævnte Overskud har Husmændene udredt personlig Skat med ca. 50 Kr. og Bygge- og Jordrente med ca. 600 Kr., saaledes at den samlede Indtægt for en Husmandskoloni paa 100 Ejendomme vil være $100 \times 1700 \text{ Kr.} = 170.000 \text{ Kr.}$

Der vil maaske mod disse Tal blive indvendt, at Husmændene har opgivet for lille skattepligtig Indtægt; men dette modbevises dels af deres stagnerende eller dalende Formue, dels af de stadige Krav fra Husmandsside om Rentelettelse og Produktionsbegunstigelse og endelig af den aftagende Efterspørgsel efter nye Husmandsbrug. Maaske vil man hævde, at de nævnte Husmandsbrugs Indtægter ligger særlig lavt; men hertil maa siges, at Indtjeningsvilkårene for den omhandlede Herregaardsbedrift ogsaa ligger forholdsvis lavt, idet der ikke dyrkes Sukkerroer, ikke kan sælges Mælk til særlig høj Pris og paa

Grund af Reguleringen kun er en meget beskeden Flæskeproduktion.“

Hvorledes Forholdene laa i 1941, da Landbrugsproduktionen foregik udelukkende paa Basis af den danske Jords Frembringelser, fremgaar af nedenstaaende Regnskab, der viser Økonomien paa et Gods, en fra dette udstykket Husmandskoloni paa 10 Brug og 10 Gaardmænd i en Landsby, alt beliggende indenfor samme Sogn. Det bemærkes, at Kommunens Ligningsprocent er 3,6, inclusive Kirkeskat 0,8 %, Grundskyldspromillen er 12, Bygningsskylden 9 ‰ (Fradrag 5000 Kr.). Regnskabet stammer fra en fynsk Kommune.

Godset omfatter to Herregaarde, med Areal henholdsvis 327 og 268 ha, Grundskyld henh. 389.300 og 284.600 Kr., Bygningsskyld henh. 114.900 og 71.400 Kr. Grundskylden er saaledes pr. ha 1130 Kr. For dette Gods ser Regnskabet i dette Aar saaledes ud:

	Udbetalt kontant Løn	Bolig	Naturalier	Overskud
A. Den ene Gaard.				
Arbejdsløn + 8 Boliger	56.496	2.000		
6322 Kostdage (20 Kostgængere) à 2.71	17.124			
Bogføring	516			
Overskud; Grundskatter, men ikke personlige Skatter er fradraget				52.936
B. Den anden Gaard.				
Arbejdsløn + 7 Boliger	46.372	1.750		
4205 Kostdage (14 Kostgængere) à 3.69	15.537			
Bogføring	514			
Mælkekørsel	1.950			
Overskud				56.890
C. Gartneri betaler Gartnerens Løn				
	3.400	500	300	
D. Jagten betaler Skyttens Løn				
	3.000	500	450	
Ialt	144.909	4.750	750	109.826
		260.235		

Bøndergaardene.

En Landsbys 10 Gaardejere og Forpagtere.

Gaardens Areal i ha	Grund- skyld	Afgifts- pligtig Bygnings- skyld	Prioritets- renter	Forpagt- ningsafgift o. l. Td. Korn à 40 Kr.	Indtægt, Selvangivelse	
					Ejer eller Forpagter	Daglejere, Tyende
33	32.100	8.900	675	68	7.800	4.640
27,4	28.000	9.000	340	29	4.500	3.298
27,9	31.700	8.800	585	38	4.142	3.945
32,9	34.200	8.900	1.260	36	7.000	6.395
23,5	29.000	8.300	1.530	22	5.350	1.886
45	41.200	5.800		120	6.500	2.624
62,3	66.600	20.800	1.629	81	10.091	4.363
36	36.500	7.500		115	4.429	2.331
23,7	28.600	8.100	1.548	18	4.000	2.900
26	28.500	5.500	1.881	22	1.500	2.450
337,7	356.400	91.600	9.448	21.960	55.312	34.832
				121.552 Kr.		

Husmandsbrugene.

10 i 1925 oprettede Statshusmandsbrug.

Areal i ha	Grundskyld	Afgiftspligtig Bygningsskyld	Afgift til Jord- fonden	Selvangivelse
6,0	7.800	3.700	} Gennemsnitlig 1000 Kr.	2.800
5,9	7.500	4.000		1.890
6,3	8.700	3.300		1.500
6,6	8.200	3.800		1.600
6,0	8.400	3.600		1.600
6,5	7.800	3.700		2.250
6,5	8.300	3.700		1.800
6,5	8.300	3.200		1.700
5,9	6.000	4.000		2.000
6,1	6.800	3.200		1.200
62,3	77.800	36.200	10.000	18.340
				28.340 Kr.

Sammenstilling.

	Godset	Bønder- gaardene	Husmands- brugene
Areal i ha	595	337,7	62,3
Grundskyld	673.900	356.400	77.800
Afgiftspligtig Bygningsskyld	186.300	91.600	36.200
+ kommunal Bygningsfradrag	10.000	50.000	50.000
Ejendomsskyldværdi.....	870.200	498.000	164.000
Grundskyld pr. ha	1.130	1.050	1.250
Afgiftspligtig Bygningsskyld pr. ha.....	3.10	2.70	5.80
Ejendomsskyld pr. ha.....	1.460	1.475	2.630
Prioritetsrenter	0	31.408	10.000
Lønninger	150.409	34.832	0
Udbytte	109.826	55.312	18.340
Personlige Skatter, betalt af Ejere og Med- hjælpere ¹⁾		5.482	591
Samlet „Samfundsudbytte“.....	260.235	127.034	28.931
Pr. ha.....	437	376	464
Pr. 1000 Kr. Grundskyld	386	357	372
Pr. 1000 Kr. Ejendomsskyld	299	255	176

¹⁾ Da Tallene for Gaard- og Husmandsbrug stammer fra Selvangivelser, medens de for Godset stammer fra Regnskab, maa førstnævnte for Sammenlignings Skyld forøges med de erlagte personlige Skatter.

Man vil her se, at det samlede „Samfundsudbytte“ af disse tre Brugsformer ligger forbavsende nær hinanden, naar man tager det naturligste Sammenligningsgrundlag, Grundskylden, i Betragtning. I disse Tal kan der ikke hentes Argumenter for en Udstykning af Herregaardene med den kolossale Investering af ny Kapital til nye Bygninger — i dette Tilfælde 3—4 Millioner Kr. — en saadan vilde medføre.

Hvis man ser rent skattemæssigt paa det, vil Godset ialt give i personlig Skat: Ejerens af en Indkomst paa 109.826 Kr. giver 78.000 Kr., af den udbetalte Lønmasse 150.409 Kr. ca. 8000 Kr.; altsaa ialt 86.000 Kr. Hvis Godset blev udstykket i 100 Husmandsbrug, vilde den samlede skattepligtige Indtægt blive 183.400 Kr.; den samlede personlige

Skat heraf vilde nu andrage ca. 8500 Kr. (pr. Person 65 Kr. til Kommunen, 20 Kr. til Staten). Ved Udstykningen vilde Skatteindkomsten af Godset (bortset fra Ejendomsskatter) saaledes gaa ned til en Tiendedel.

Hvor meget et Gods økonomisk betyder for Samfundet og da navnlig for den Egn, hvori det ligger, fremgaar af nedenstaaende Regnskab for et Gods i 1940—41.

Det er ikke noget stort Gods, men veldrevet og velstillet. Arealet er 550 ha Ager og Eng, hvoraf Ejeren driver de 450, og 220 ha Skov. Ejendomsskyldværdien er 1.450.000 Kr., Besætning og Inventar vurderet til 400.000 og Pengeformuen 700.000 Kr., saaledes at Godsets samlede Formue er 2.550.000 Kr.

Af Land- og Skovbruget, som Ejeren selv driver, er der udredet:

Arbejdsløen ved Landbruget	96.000 Kr.
— - Skovbruget	34.000 -
— privat	16.000 -
	Ialt... 146.000 Kr.

Haandværkere ved Bygninger	31.000 Kr.
— - Redskaber og Maskiner ...	32.000 -
	Ialt ... 63.000 Kr.

Heri er der en Del Materialer, men en meget væsentlig Del deraf, navnlig for Bygningsudgifter, er dog Arbejdsløen.

Foruden disse 209.000 Kr., der tjener Godsets Driftsformaal, har Godsejeren udredet:

Pensioner.....	7.000 Kr.
Ejendomsskatter	24.000 -
Personlige Skatter	139.000 -
	Ialt... 170.000 Kr.

Hvis Gartneriet, der beskæftiger 4 Mand, og de i mindre Ejendomme bortforpagtede 100 ha anvender tilsvarende Beløb til Arbejdsløen og Haandværkere, ca. 35.000 Kr., kommer den samlede Sum for Godset, der er udredet til Fordel for andre, ialt 414.000 Kr., 540 Kr. pr. ha og ca. 16 % af Formuen, hvoraf den personlige Skat alene udgør 6 %.

Vi tager et andet Eksempel, et noget større Gods paa ca. 1000 ha, hvoraf 300 er Skov. Ejendomsskyldværdien er 1.600.000 Kr., Besætning og Inventar er vurderet til 450.000 Kr., Prioritetsgælden er 400.000 Kr.; Godsets Formue er saaledes 1.650.000 Kr.

Godset drives af Ejeren, og nedenstaaende Tal stammer fra Skatteaaret 1941—42.

Der er ialt i dette Aar udbetalt følgende Summer:

Arbejdsløn ved Landbruget	230.000	Kr.
— - Skovbruget	19.000	-
— - Administration, Jagt og Have	8.500	-
— privat	7.500	-
	<u>Ialt...</u>	<u>265.000</u> Kr.
Haandværkere ved Bygninger.....	22.000	Kr.
— - Materiel	48.000	-
	<u>Ialt...</u>	<u>70.000</u> Kr.

Udenfor Godsets Driftsformaal er udredet:

Pensioner	6.000	Kr.
Renter	17.000	-
Ejendomsskatter	50.000	-
Personlige Skatter	101.000	-
	<u>Ialt...</u>	<u>174.000</u> Kr.
Sammenlagt udbetalt.....	<u>509.000</u>	Kr.

Altsaa er der paa dette Gods udbetalt 500 Kr. pr. ha til Gavn for andre end Ejeren, og deraf 174 pr. ha til Formaal, som ikke direkte gavner Bedriften.

Man vil forstaa, at et saadant Gods er en virkelig „Guldhone“, som man næppe vil staa sig ved at „slagte“.

Hvor gode Vilkaarene er for de Mennesker, der lever paa et Gods, afhænger først og fremmest af Ejerenes økonomiske Evne og gode Vilje. De store Godser har Ejeren oftest overtaget ved Arv, og han føler sig da med stærke Baand knyttet dertil. Dermed følger, at dets Trivsel og Velfærd ligger ham stærkt paa Sinde, og at han søger at holde sammen paa den Arv, han har modtaget. En nødvendig Forudsætning for denne Trivsel er, at han giver sine Medarbejdere paa Godset, store som smaa, saa gode Vilkaar, som Godset kan bære. Dette medfører nemlig, at ogsaa disse vil føle sig knyttet til Godset

og vil være interesseret i, at alt gaar saa godt som muligt. Ofte ser man, at flere Generationer af samme Slægt tjener som Funktionærer eller Arbejdere paa Godset, og dette giver en for Ejeren meget fordelagtig Stabilitet. De gamle veltjente Funktionærer pensioneres, og ofte gives der udtjente Arbejdere en lettere Beskæftigelse i Have eller Huggehus, et Arbejde de fleste langt foretrækker fremfor Aldersrente. Ved Høstgilder, Juletræsfester, Opmærksomheder ved Fødselsdage, Jubilæer og andre Mærkedage, ved Naturaliehjælp ved Højtider eller under Sygdomme kan Ejeren ogsaa bidrage til at styrke Sammenholdet. Hvor Forholdene mellem Ejer og Folk er gode, opstaar der imellem dem et Tillidsforhold, som selv den mest paa-gaaende politiske Agitation ikke kan bryde.

Men naturligvis er det ikke alle Steder lige godt. Mange Godsejere har ikke, trods den ærligste Vilje, haft økonomisk Evne til at gøre det saa godt for deres Folk, som de gerne vilde. Det er ikke alle Steder, at Landarbejderboligerne er saa gode, som ønskeligt var; men her maa man ogsaa huske paa den stærke Stigning i de hygiejniske Krav, der er sket i Løbet af den sidste Menneskealder; de Arbejderboliger, der for 50 Aar siden var nye og efter den Tid var fortrinlige, vil nu ofte være for smaa og utidssvarende; og det koster mange Penge at forny dem. Her har de sidste Aars Love om Bygningsreparationer og om Tilskud til Opførelse af nye Landarbejderboliger dog hjulpet noget. De lave Priser paa Land- og Skovbrugsprodukter gennem mange Aar har naturligvis ogsaa forhindret Godsejerne i at give saa gode Lønninger til deres Folk, som de gerne vilde, og dette har atter medvirket til, at en Del af de bedre af Folkene vandrede ind til Byerne; og de Folk, der kom i Stedet, var ofte af ringere Kvalitet.

Naturligvis findes der ogsaa Godsejere, der er haardhændede Forretningsmænd og som ikke gør mere for deres Folk end absolut nødvendigt; men disse er heldigvis i Mindretal, og oftest hører disse ikke til de Slægter, der gennem Generationer har været knyttet til Godserne, og derved mangler de ofte den Samhørighedsfølelse, som Godsejerne af de gamle Slægter har. Men overfor den Slags Mennesker er der dog nu gennem Lovgivning og Arbejdsoverenskomster skabt saadanne Vilkaar for Folkene, at disse ikke kan trykkes ned til den usle Levestandard, der visselig fandtes paa mange Herregaarde i det 19. Aarhundrede. Paa Grund af disse faa „brodne Kar“ er der ingen Grund til at kræve Herregaardene udstykkede; usselt Lønsla-

veri, Ridefogedens Pisk og anden Brutalitet paa Herregaarden hører Fortiden til.

Til mange Godser er der knyttet store Legatmidler, der forvaltes af Godsejeren og som benyttes baade til Understøttelse af gamle og syge og til Uddannelse af Ungdommen; ofte er der hertil knyttet Hospitaller eller Friboliger for gamle eller syge. Som Eksempler herpaa kan nævnes Komtesse Agnes' Stiftelse for værdige trængende under Frijsenborg Gods, Karen Knuths Friboliger for ubemidlede paa Godset Knuthenborg, Grev Karl Wedell-Wedellsborgs Legat for tidligere Fæstere, Lejere eller Tyende under Wedellsborg, Christiansdal Kloster under Næsbyholm Gods, de Treschowske Legater under Brahesborg, Tranekær Børneasyl og andre Legater for trængende og for unges Uddannelse. I nogle Tilfælde er hele Godset blevet skænket til en saadan Stiftelse, som det f. Eks. har været Tilfældet med Jægerspris, Korselitze (det Classenske Fideikommis), Gl. Køgegaard (Carlsen-Langes Legatstiftelse), Nørlund, Vedbygaard og de store Frøkenklostre. Endelig har vi de store Fond, stiftet af Godsejere, som ikke alene udøver Velgørenhed, men ogsaa understøtter Kunst og Videnskab, som Hjelmstjerne-Rosencrones Stiftelse, Raben-Levetzaua Fond, Carlsen-Langes Stiftelse og de Universitetet tilhørende store Moltkeske Legater.

Med de sidstnævnte Legater kommer vi til et andet Forhold: Den aandelige Paavirkning, der er udgaaet fra Godserne, og disses Indsats overfor det aandelige Liv paa deres Egn eller i endnu videre Kredse: Kirke, Skole, Folkeoplysning, Kunst, Videnskab.

Fra gammel Tid har Godsejerne tillige været Kirkeejere og havde i ældre Tid endvidere Kaldsretten til deres Kirker; en kirkelig interesseret Godsejer havde herigennem Mulighed for at udøve en betydelig religiøs Indflydelse paa sin Egn, ligesom mange ofrede meget for at vedligeholde og forskønne Kirkerne. Siden Tiendeloven af 1903 er de fleste Kirker nu overgaaet til Menighedsraadene; en Del Kirker hører dog endnu til Godserne, oftest paa Grund af Familiebegravelser. I flere Tilfælde har Godsejerne selv ydet en betydelig religiøs Indsats; her kan f. Eks. nævnes to Generationer af Slægten Holstein paa Holsteinborg, Grev F. A. Holstein, der stiftede et Missionssekskab og paa Fuirendal oprettede Opdragelsesanstalten Holsteinsminde, og Sønnen, Grev F. C. C. Holstein, der udøvede en udstrakt Virksomhed som Lægmissionær i indremissionsk Aand i vide Kredse.

Fra ny Tid kan f.Eks. nævnes Præstemøder og det skandinaviske Bispemøde paa Langesø.

For Oplysningen paa deres Egn har mange Godsejere gjort en betydelig Indsats, lige siden Brødrene Reventlow paa Brahetrolleborg og Christianssæde, Holstein paa Holsteinborg og Plessen paa Saltø som nogle af de første opførte Skolebygninger paa deres Godser, ja paa de to førstnævnte Godser blev endog oprettet Seminarier; i ny Tid har f.Eks. Grevskabet Langeland længe opretholdt Tranekær Realskole. Paa en fynsk Herregaard er der i en Sidefløj indrettet en Foredragssal. Ofte vises der paa Herregaardene en storslaet Gæstfrihed under Afholdelse af Møder eller Besøg af Selskaber og Foreninger; navnlig de historiske Samfund og Hjemstavnstævner nyder ofte godt af denne Gæstfrihed. I den nyeste Tid er der paa flere Godser afholdt store Samariter- og Beredskabsmøder.

Kunstnere og Videnskabsmænd har ofte fundet stor Støtte paa Herregaardene; man behøver blot her at minde om, at Thorvaldsen fandt sig et andet Hjem hos Baron Stampe paa Nysø, hvor der endnu fra hans Tid findes et lille, offentlig tilgængeligt Museum, og at H.C.Andersen var en velkommen Gæst paa en hel Række Herregaarde: Holsteinborg, Bregentved, Gisselfeld, Basnæs, Glorup, Frijsenborg; han nød at blive fejret, og det romantiske ved disse gamle Herregaarde med deres Voldgrave, Taarne og Tinder tiltrak ham; „Den grimme Ælling“ skrev han paa Gisselfeld og „Glænø og Vænø“ paa Holsteinborg.

En mere direkte videnskabelig Indsats er de store Slægtsværker, der i de senere Aartier er udgivet, saaledes det store, ti Bind omfattende Værk „Efterladte Familiepapirer fra den Reventlowske Familiekreds“, der blev udgivet af Dr. Louis Bobé paa Lensgreve C. E. Reventlows Foranstaltning, Lensgreve F. Ahlefeldt-Laurvigs store slægts-historiske Monografier „Generalen“ og „Storkansleren“ og Lensbaron H. Berner Schilden Holstens endnu ikke afsluttede store Ahneværk.

At der ikke gennem de sidste Par Aartier er tilflydt sociale og kulturelle Formaal saa store Summer fra Godserne som tidligere, kan ikke undre, naar man tænker paa, i hvor høj Grad deres økonomiske Kaar er blevet forringet.

IX

GODSERNES BESKATNINGSFORHOLD

Af A. CLAUSAGER

Af Væksten i Statens Udgiftsbudget giver følgende Tal et slaaende Billede:

1740.....	14 Mill. Kr.
1845.....	32 —
1890.....	60 —
1939.....	950 —

Disse Summer dækker imidlertid over baade betydelige Ændringer i Pengeværdi, Vækst i Befolkningstallet, Velstandsforøgelse og Udvidelse af Statens Opgaver. For nærmere at vurdere Virkningen af de forskellige Forhold maa vi dele dette Tidsrum i kortere Perioder.

I 1877 foretog Professor Falbe-Hansen en Opgørelse over Skatterne til Staten gennem hundrede Aar sammenlignet med Befolkningens Størrelse og omregnet efter Pengenes Købeevne paa hans Tid. Resultatet fremgaar af nedenstaaende Oversigt:

	Samlet Skattebeløb	Pro persona	Omregnet efter Pengenes Købeevne 1877
1769	8,3 Mill. Kr.	9,5 Kr.	20,2 Kr.
1806	16,6 —	18,0 -	28,8 -
1845	16,0 —	11,8 -	18,0 -
1866	29,6 —	17,4 -	20,9 -
1877	37,7 —	19,3 -	19,3 -

For Aarhundredets Slutning svarer hertil følgende Beløb:

62,0 Mill. Kr.   25,8 Kr.   29,0 Kr.

Efter Pengenes Købeevne var Skattebeløbet til Staten pro persona da gennem dette Tidsrum ret uforandret bortset fra Krigsperioden paa Napoleonstiden. Statens Opgaver var nok udvidet noget, men ikke mere end Befolkningstilvæksten havde kunnet dække, og da Velstanden i Løbet af samme Tidsrum var steget meget betydeligt, var Statskatterne langt lettere at bære ved Slutningen af denne Periode end ved Begyndelsen. Der var dog sket en Udvidelse af det offentliges Virksomhed gennem Kommunerne, hvis Økonomi først efter Aar 1800 begynder at spille nogen større Rolle. Medregnes Kommunernes Skatter, faar vi følgende udskrevne Skattebeløb pro persona og omregnet efter Pengenes Købeevne 1877:

	Kr. pro persona	I Kr. med Købeevne af 1877
1845.....	16,67	25,00
1877.....	29,23	29,23
1900.....	40,42	45,45

Her kan konstateres nogen Forøgelse af Beskatningen allerede fra Midten af Aarhundredet, idet Kommunernes Udskrivning her har begyndt at gøre sin Virkning gældende, — men den förstærkes kende- ligt hen mod Aarhundredets Slutning, hvor den i sidste Fjerdedel udgør 50 %. Dette bekræftes af den nedenfor anførte samlede Oversigt over baade Statens og Kommunernes Skatter fra 1870 til 1940.

	Samlet Skattebeløb Mill. Kr.	Skat pro persona Kr.	Skat pro persona omregnet efter Pristal 1913 = 100
1870—74 gennemsn....	50	27	51
1895—99 — ...	91	39	80
1906.....	125	48	91
1913.....	177	63	100
1919.....	837	277	199
1924.....	704	209	149
1929.....	680	193	172
1936.....	910	244	216
1940.....	1502	392	258

I Løbet af et Aaremaal, der ikke er længere end et Menneskes Liv, er der sket en Tredivedobling af Skatteudskrivningen, og pro persona

er Skatten blevet ca. 15 Gange saa stor. Da Prisniveauet er blevet ca. 3 Gange saa højt, reducerer Hensyntagen til Befolkningstal og Pristal den reelle Skattestigning til en 5-Dobling. Det er dog ikke berettiget at anvende disse to Omregningsfaktorer, som kun er egnet til at maskere den faktiske Forøgelse i Beskatningen, idet mange Udgifter enten slet ikke eller kun svagt paavirkes af Befolkningstilvækst end ikke i det lange Løb; man kan heller ikke raat omregne Udgifterne efter Pristal, navnlig naar det drejer sig om et kort Aaremaal som f. Ex. fra 1929 eller 1936 til Dato, fordi en Del af Udgifterne kun er lidet eller overhovedet ikke berørt af Prisforhold, f. Ex. Afskrivninger og Renter og Afdrag paa Gæld. Udvidelsen af det offentlige Virksomhed og det deraf følgende Krav til Borgerne udtrykkes derfor kun ringe ved den 5-Dobling, som Skatten pro persona i Forhold til Pristal udviser, men maa i Virkeligheden gengives ved et betydeligt højere Tal.

Nationalindtægten i Penge er fra Midten af 1870'erne og til 1940 steget fra ca. 500 Mill. Kr. til omkring 5 Milliarder. Da Prisniveauet i samme Tidsrum er blevet omtrent 3 Gange saa højt, vil det sige, at Realindtægten er blevet ca. $3\frac{1}{2}$ Gang saa stor, og da Befolkningen er noget nær fordoblet, bliver der knap dobbelt saa stor Realindtægt pro persona. Skatterne tager imidlertid 3 Gange saa stor en Del af Nationalindtægten, hvad der ikke har kunnet lade sig gøre uden væsentlige Omlægninger i Beskatningsformerne, og hvad der tillige øver dybtgaaende Indflydelse paa Samfundets og de enkelte Erhvervs Økonomi.

Skattesystemets historiske Udvikling. Statsskatten.

Den Skattefrihed, som Adelen i ældre Tid havde nydt for sine Sædegaarde mod personlig og med Følge at gøre Krigstjeneste, ophævedes ved Enevældens Indførelse i 1660, idet denne Krigstjeneste da bortfaldt. Efter midlertidig Anvendelse af Godsernes Jordebøger som Paaligningsgrundlag optoges nu en Matrikel, hvis Udarbejdelse afsluttedes i 1688, hvorved Landbrugsejendomme m. m. ansattes til Hartkorn, der skulde danne Grundlaget for Udskrivningen af deres Skatter, og der paalagdes dette en Række Afgifter, idet man efter Tidens Skik lignede Udgiften til de forskellige Formaal hver for sig.

I 1670 paalagdes der Hartkornet en Forpligtelse til at udrede

Underhold til de nyoprettede Rytterregimenter, og ved denne Lejlighed blev der tilstaaet Frihed for Hartkornsskat af Adelens Hovedgaarde, som havde mindst 12 Tdr. Hartkorn og inden 1660 havde været Sæde eller Bopæl for en adelig Familie (Sædegaarde). 1682 blev Skattefriheden betinget af, at der under Hovedgaarden laa mindst 200 Tdr. Htk. Bøndergods indenfor en Afstand af 2 Mil fra Gaarden, for hvilket Bøndergods Ejeren skulde indestaa for Skatterne, en Forpligtelse, der tit nok blev effektiv. Nogle Gaarde, der ikke opfyldte Betingelserne for Skattefrihed, optoges ved særlig Bevilling blandt de skattefri, og i Praksis bevarede Skattefriheden for en Gaard, selv om den overgik til en ikke adelig Besidder, saaledes at Skattefriheden blev knyttet til Ejendommen og ikke var afhængig af Ejers Stand. Da man paa Landboreformernes Tid ønskede Bøndernes Selveje fremmet, blev der fra 1784 til 1807 i en Række Tilfælde givet Bevilling til Bevarelse af Skattefriheden, selv om Hovedgaarden blev ukomplet, d. v. s. ved Bortsalg af Bøndergods kom ned under de 200 Tdr. Htk. heraf.

Antallet af privilegerede Gaarde udgjorde lige før Privilegiets Ophævelse knap 600, heraf ca. 340 komplette og ca. 240 ukomplette, med ca. 34.000 Tdr. (gammelt) Htk. Det var knap en Trediedel af Gaardene over 12 Tdr. Htk., idet mange af disse enten ikke var Hovedgaarde eller paa anden Maade ikke opfyldte Betingelserne for Skattefrihed; men det var fortrinsvis de største, der var privilegerede, saa der til dem hørte omkring to Tredjedele af det samlede Areal, der laa under Gaarde paa over 12 Tdr. Htk. Skønt Skattefriheden oprindelig (1682) kun var givet for de dengang gældende Skatter, kom den med et Par mindre betydende Undtagelser ogsaa til at omfatte nye Paalæg og Forhøjelser, men det privilegerede Hartkorn var dog ikke fuldstændig skattefrit. Ved Aar 1800 paahvilede der saaledes i Statsskat det privilegerede Hartkorn 62 Skilling Kurant pr. Td. og det uprivilegerede 3 Rdl. 60 Sk.

De Grevskaber og Baronier, der oprettedes i Henhold til en Forordning fra 1671, og hvortil der skulde høre mindst respektive 2500 og 1000 Tdr. Hartkorn, fik foruden for Hovedgaarden Skattefrihed for henholdsvis 300 og 100 Tdr. Htk. Bøndergods (Frihedshartkorn). En Del af dem naaede dog ikke den foreskrevne Størrelse, og deres Frihedshartkorn blev derfor sat lavere. Ialt udgjorde det godt 6000 Tdr. Htk.

Da der under Finanskrisen efter Aar 1800 blev paalagt nye Skatter, bestemtes det, at det privilegerede Hartkorn skulde bære sin Del af fremtidige Skatter lige saa vel som al anden Landbrugsejendom. Foreløbig svarede der en ny Skat efter Taksation af Værdien. I de følgende Pengeforvirringens og Landbrugskrisens Aar skete der en Række Ændringer i Skatterne, som dog ikke fik varige Virkninger. Beskatning efter Taksationen var ophørt i 1813, og nu svarede alle Landbrugets Skatter, baade gamle og nye, igen for en Tid efter Matriklen af 1688. En ny Matrikel var dog allerede sat i Arbejde, og da den blev færdig i 1844, blev de bestaaende Skatter fordelt mellem den gamle og den ny, saaledes at der pr. Td. Htk. udrededes

	Gammelskat (efter Matriklen af 1688)	Landskat (efter Matriklen af 1844)
af det privilegerede	5 Rdl.	24 Sk.
af det uprivilgerede	6 — 80 Sk.	44 —

I 1850 blev en Række ældre Afgifter, som paahvilede Hartkornet, sammendraget, saaledes at de fremtidig under Navn af Ligningskat skulde paalignes efter den ny Matrikel med 1 Rd. 24 Sk. pr. Td. Htk.

Saamtidig ophævedes det privilegerede Hartkorns Særstilling, saa det kom til at svare Skat fuldstændig paa lige Fod med det uprivilgerede. For Tabet af Skatteprivilegiet ydedes en vis Erstatning, som kan regnes til tre eller fire Femtedele af Værdien, alt efter som Privilegiet var knyttet til Bevarelsen af Bøndergodset eller denne Betingelse var frafaldet. Erstatningen kom dog ikke Lensbesiddernes Frihedshartkorn til gode, da de udtrykkelig gav Afkald herpaa — et Højsind, der vel nok kunde have fortjent en bedre Behandling siden.

I 1868 indregnedes endnu en ældre Byrde i Landskatten, som derved forhøjedes med 16 Sk. pr. Td. Htk., hvorefter alt Hartkorn svarede følgende Skatter til Staten:

Gammelskat efter Matriklen af 1688	6 Rdl. 80 Sk. pr. Td. Hk.
Landskat — — 1844	60 — —
Ligningsskat — — 1844	1 — 24 — —

ialt 8 Rdlr. 68 Sk. eller 17 Kr. 42 Øre pr. Td., naar Ejendommen havde lige meget Hartkorn efter den gamle og den ny Matrikel. Gammel-

skatten paahvilede hver enkelt Ejendom med et fikseret Beløb og blev undertiden liggende uforandret, selv om der solgtes Jord fra, saaledes at Skatten ikke altid fulgte Jorden.

Saaledes var da Landbrugets direkte Skatter til Staten op til Skattereformen af 1903.

Ved den første Ejendomsskyldvurdering, der fandt Sted i 1904, var der 2068 Gaarde over 12 Tdr. Htk., heraf 1327 mellem 12 og 24 Tdr. og 741 over 24 Tdr. Htk. For den første Gruppe var Gennemsnitsstørrelsen 15—16 Tdr. og for den sidste knap 50 Tdr. For samtlige Gaarde over 12 Tdr. Htk. var Gennemsnittet $27\frac{1}{2}$ Td. mod knap 25 ved den sidste Vurdering. Af $27\frac{1}{2}$ Td. Htk. udgjorde Hartkornsskatten ca. 480 Kr., hvis der var lige meget Hartkorn efter den gamle og den ny Matrikel, men da der i Gennemsnit for Gaardene over 12 Tdr. Htk. kun kunde være 1 Td. mindre af det gamle Hartkorn, blev det gennemsnitlige Skattebeløb 465 Kr. For et Gods paa 50 Tdr. Htk. blev Skatten ca. 850 Kr.

I den officielle Statistik har man iøvrigt ingen Mulighed for at udskille de egentlige Godser indenfor Gruppen af Ejendomme over 12 Tdr. Htk., og lige saa lidt kan man vedrørende den personlige Beskatning indenfor Gruppen Godsejere og Proprietærer skelne herimellem.

En Sammenligning mellem Landbrugets og de andre Erhvervs Skattebyrde og mellem de forskellige Grupper indenfor Landbruget maa bygge paa en Betragtning af Hovedlinierne i det Skattesystem, som gjaldt her i Landet før denne Reform. Hartkornsansættelsen af 1688 — og dermed Hartkornsskatten — omfattede ikke blot Landbrug, men ogsaa Tienderrettigheder, Skovbrug, Mølleri, Fiskeri, Teglværker, Stampemøller, Færgedrift og Brohold m. m. Det var praktisk talt alle de Næringer og Indtægtskilder af Betydning, som fandtes i Landdistrikterne dengang, idet Byerne principielt havde Eneret paa Handel og Haandværk. Hartkornsskatten var da faktisk en Slags Indkomstkildeskat og ikke — som det ofte fejlagtigt antages — en Skat paa Besiddelse af Jord. Hvor Jorden var bortfæstet, som Tilfældet jo var med Størstedelen af Landbrugsjorden paa den Tid, var det Fæsteren, der svarede Skatten. Det var altsaa klart og uomtvisteligt en Skat paa det Erhverv at drive Landbrug ligesom paa mange andre Næringer.

Skatten svaredes ikke efter den faktiske Indtægt. Med Datidens Mangel paa Regnskabsvæsen og Regnefærdighed vilde det næppe have

kunnet lade sig gøre, og det vilde desuden have krævet aarlige Skatteansættelser, som man savnede det administrative Apparat til at iværksætte. Endvidere bestod Indtægten for en stor Del i Varer, der fremstilledes til eget Forbrug, og hvis Værdi var vanskelig at fastslaa. Man maatte altsaa slutte sig til Indtægt og Skatteevne ud fra selve Grundlaget for Virksomheden. Indehavere af Gaarde med lige stort Areal af samme Bonitet beskattedes indbyrdes lige og atter lige med f. Eks. en Møller, hvis Mølle kunde afgive et tilsvarende Levebrød. — Vi kan ogsaa anse Hartkornsskatten for, som vi kalder det, en Næringskat efter objektive Kriterier, d. v. s. ydre Kendemærker.

Da de store Gaarde dengang var langt de bedst drevne, har Ordningen været gunstig for dem, og man kan med Sikkerhed gaa ud fra, at de, selv naar de ikke nød Skatteprivilegier, langt lettere kunde bære deres Skat end Bønderbrugene.

Virkeligheden vil imidlertid efterhaanden fjerne sig fra et saadant fastliggende Grundlag for en Erhvervsbeskatning, som Matriklen var, saa det forringes som Udtryk for Skatteevnen, og selv om det var en stillestaaende Tid, skete det ogsaa med Hensyn til Matriklen af 1688, navnlig efter at der i den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede var begyndt en vis Fremgang. Da nye Skatter maatte paalægges kort efter Aar 1800, var det gamle Grundlag derfor ikke mere anvendeligt, og man skabte saa et nyt Skattesystem ved Siden af det gamle. Foreløbig svarede Landbruget den nye Skat efter Taksationen af 1802, men senere efter en ny Matrikel. Det blev heller ikke i dette Tilfælde det virkelige Udbytte, som en Mand kunde opnaa i Kraft af Dygtighed og Held — eller det modsatte —, der beskattedes, men man lagde Skatten efter, hvad man mente der gennemgaaende kunde bringes ud af en Virksomhed af den og den Størrelse og Beskaffenhed.

Ved Taksationen blev de store Gaarde meget højt ansat, da man var klar over, at de var bedst drevet og gav størst Udbytte, men man synes at være gaaet saa langt, at de fik en for rigelig Part af de nye Skatter. Da den ny Matrikel blev færdig, var de næppe forfordelt, selv om de fik noget mere Hartkorn at svare til, end de havde haft efter den gamle, og man tør nok gaa ud fra, at de endnu et Stykke Tid havde lettest ved at bære deres Skatter.

Ved Finansreformen efter Enevældens Indførelse havde det oprindelig været Hensigten, at ogsaa Byerhvervene skulde „sættes i Hartkorn“ og svare Skat efter Virksomhedernes Udbyttmuligheder

lige med Landdistrikternes Erhverv, men det blev opgivet som praktisk uigennemførligt, og efter nogen Famlen beskattede man Bybefolkningen gennem indirekte Afgifter, hovedsagelig Konsumtionen, der opkrævedes af Varer, som indførtes til Forbrug i Byerne. Gennem Hartkornsskatterne og Konsumtionen som sideordnede Dele blev der tilvejebragt et Skattesystem, som gennem længere Tid synes at have givet en i det store og hele ligelig Beskatning af By og Land.

Ogsaa Skatterne af 1802 kom til at bestaa af to sideordnede, men væsensforskellige Led, idet alle andre Erhverv end Landbruget — og saa i Landdistrikterne — beskattedes gennem en Bygningsafgift, der svarede baade af Beboelsesejendomme og Bygninger til Erhvervsbrug. For Byerhvervenes Vedkommende bestod den ny Belastning saaledes dels i en Forbrugsbeskatning som hidtil (af Beboelseslejligheden), dels af en Erhvervsbeskatning (af Erhvervsbygninger, Butik, Værksted o. s. v.), for Landbrugets Vedkommende ligesom før af en Nærings- eller Indkomstkildebeskatning, af Besiddelse saa vel som af Drift af Landbrugsejendomme. Ogsaa det ny Skattesystem synes som Helhed at have fordelt Byrderne mellem Landbrug og de andre Erhverv ret ligeligt i Forhold til Bæreevnen, men det kan ikke være andet, end at der i Enkeltheder maa have været ret stor Ulighed, da en Beskatning, der bygger paa Ejendomsværdi eller Bygningsmængde ikke kan gøre Ret og Skel mellem forskellige Erhverv og heller ikke mellem forskellige Udøvere af samme Erhverv.

Imidlertid var Konsumtionen i visse Henseender en uheldig Skat, og Optrækningen var uforholdsmæssig kostbar; i Provinsbyerne slugte den to Femtedele af, hvad Afgiften indbragte. I 1850 blev Konsumtionen derfor ophævet, men da Byerne nu var befriet for deres Part af det gamle Skattesystem, som havde udgjort tre Femtedele af deres Statsskatter, blev Beskatningen meget ulige. Af de Indtægter, som for Skatteaaret 1904/05 ansattes til at svare den ny Statsindkomstskat — d. v. s. Indtægterne i Aaret 1903 — havde de hidtidige direkte Statsskatter udgjort i Hovedstaden $\frac{3}{4}$ %, i Provinsbyerne lidt over 1 og i Landdistrikterne ca. 3 %. Indenfor Landdistrikterne svarede de store Gaardes Skat til godt 6 % af Indtægten, Bøndergaardenes til 4,5 og Husmændenes til knap 2 %. For Landbruget som Helhed var det godt 4 % og for de andre Erhverv i Landdistrikterne 1,2 %.

Da Landbrugets Hartkornsskatter til Staten laa fast, mens Bygningsafgiften voksede med den stigende Boligstandard og den for-

øgede Bygningsmængde, kunde det forudses, at den direkte Beskatning i Tidens Løb vilde fordele sig noget mere ligeligt mellem Erhvervene, men med det gældende Skattesystem var de direkte Skatter en aftagende Del af de samlede Statsindtægter. Af Statsskatterne indbragte i Mill. Kr.:

	o. 1850	o. 1875	o. 1900
de direkte	7,8	8,9	11
de indirekte	8,2	28,8	51
Ialt....	16	37,7	62

Af de direkte Skatter udgjorde Hartkornsskatterne næsten konstant 6.720.000 Kr., medens Stigningen faldt paa Bygningsafgiften. De store Gaardes Hartkornsskatter beløb sig til ca. 950.000 Kr., Bøndergaardenes til 4,8 Millioner og Husmændenes til 650.000 Kr.

Forskydningen over mod indirekte Skatter var ikke uden Betænkelighed, men skulde der ske en Ændring, saaledes at de direkte Skatter kom mere i Forgrunden, var det gamle Skattegrundlag uegnet, da Udskrivning af større Beløb herpaa vilde gøre Uligheden mere fremtrædende.

Hartkornsansættelserne var i sin Tid foretaget under den Forudsætning, at der dreves traditionelt Landbrug: Planteproduktion med et vist Husdyrhold, der stod i sædvanemæssigt Forhold til Planteproduktionen og levede af denne. Efter Driftsomlægningen fra 1870—80 blev der i stigende Grad drevet Fedevareproduktion paa Grundlag af indkøbte Foderstoffer, hvad der kunde gøres, uden at Skatten forøgedes, hvorved der faktisk kunde lægges et skattefrit Erhverv ovenpaa den beskattede normale Landbrugsvirksomhed. Denne Udvikling havde Matriklerne ikke forudset og havde forøvrigt alligevel været ude af Stand til at give Udtryk for ved Hartkornsansættelsen. De Ejendomme, der i størst Omfang tog den ny Produktionsgren op, blev for den samlede Nærings Vedkommende langt lavere beskattet end de Ejendomme, der holdt sig nærmere til den gamle Driftsmaade — hvad der var absolut i Strid med Matriklens Grundsætning, som var: lige Skat paa lige Næring. Enten maatte der foretages en ny Matrikulering som tog Hensyn til de ændrede Forhold indenfor Landbruget, hvad der dog maatte anses for lige saa vanskeligt, som da man i sin Tid for Byerhvervenes Vedkommende havde opgivet Forsøget som umuligt, — eller ogsaa maatte der findes et helt nyt Skattegrundlag.

For det sidste talte, at Bygningsafgiften var lige saa lidt i Stand til at gøre Ret og Skel mellem de Befolkningsgrupper, der beskattedes herigennem, som Hartkornet var det indenfor Landbruget.

Selv om Hartkornsskatten i Penge laa fast, blev den dog ved Pengenes stigende Værdi som Følge af Prisfaldet særlig paa Landbrugsprodukter under Krisen i 80'erne og 90'erne en voksende Byrde overfor den aftagende Skatteevne, og i Kommunerne var Hartkornsskatterne ikke faste, men voksede med den stigende Skatteudskrivning til kommunale Formaal. Derfor blev Spørgsmaalet om en Skatte-reform brændende henimod Aarhundredskiftet, og derfor maatte Hartkornsskatterne falde.

Den kommunale Beskatning

havde indtil omkr. Aar 1800 spillet en ret underordnet Rolle, men i Reformperioden kommer der betydningsfulde Udvidelser baade vedrørende Fattigforsørgelsen (1803), Skolevæsenet (1814) og Vejvæsenet, som medfører øgede Udgifter. Nogen samlet kommunal Administration fandtes ikke, før Forordningen af 1841 om det kommunale Styre paa Landet oprettede Sogneforstanderskaberne. Tidligere var der Fattigdirektioner, Skolekommissioner o. s. v., der varetog Opgaverne hver paa sit Omraade, og Paaligningen af Bidrag til de forskellige Formaal skete særskilt. Sogn og Amt var heller ikke i alle Forhold den kommunale Enhed, men nogle Opgaver løstes af mindre Distrikter, og de nødvendige Midler tilvejebragtes naturligvis herindenfor.

Skatterne til Amtet, hvis største Udgifter gjaldt Vejene og Politivæsenet, paahvilede alt Hartkorn. I Sognekommunerne var det privilegerede Hartkorn helt eller delvis fri for enkelte Udgifter, men i langt de vigtigste — Skole- og Fattigvæsen — deltog alt Hartkornet, og efter de omtalte Reformere kunde der ogsaa hertil udskrives Skat efter Formue og Lejlighed, hvad der foreløbig dog kun benyttedes i meget ringe Udstrækning.

Formue- og Lejlighedsskat er Navnet paa den kommunale Personskat, og denne Betegnelse er af saa gammel Dato, at Ordenes Betydning er en anden end den, som vi nu om Dage forbinder med dem. Det er nemlig aldeles ingen Formueskat; ved Formue skal forstaaes Formaaen eller Evne, og med Lejlighed menes Kaar eller Omstæn-

digheder, altsaa en Skat efter Skatteevne og økonomiske Omstændigheder i det hele taget. Det vigtigste Moment i denne Forbindelse var naturligvis Indtægten, men de lokale Ligningsmyndigheder havde et vidt Spillerum til at paaligne Kommunens Beboere Formue- og Lejlighedsskat ud fra en rent subjektiv Bedømmelse af hele deres økonomiske Stilling. Denne Frihed udnyttedes vistnok i høj Grad til at bøde paa Hartkornsansættelsens Mangler, saaledes at den Mand, der var uforholdsmæssigt bebyrdet med Hartkornsskat, slap tilsvarende lettere fra den personlige Skat, men uden at man dog gik saa vidt som til at sige, at alle, der betalte Hartkornsskat, skulde have en tilsvarende Lettelse i Personskatten i Forhold til andre Skatteydere, hvorved Formue- og Lejlighedsskatten vilde være blevet et Supplement til Hartkornsskatten, og man havde faaet en Ordning, der minder om den nuværende svenske. Ved de senere Ændringer i Formue- og Lejlighedsskatten er det udtrykkelig fastsat, at man ved Skatteansættelsen skal gaa ud fra den til Statsindkomstskat ansatte Indtægt, hvorefter der saa efter nærmere fastsatte Regler gives visse Fradrag og foretages Forhøjelser eller Nedsættelser, saa Skatten i Virkeligheden er en Art Indkomstskat.

Landkommunalloven af 1867 bestemte, at Amternes Skattebehov, hvor nu Skole-, Medicinal- og Fattigudgifter ogsaa bliver af Betydning, som hidtil skulde udskrives paa Amtets Hartkorn, men at Amtsraadet dog aarlig kunde vedtage, at et Beløb paa indtil en Trediedel af det paa Hartkornet udskrevne, altsaa en Fjerdedel af det samlede fornødne Skattebeløb, skulde lignedes paa Amtskredsens Sognekommuner, og dette Beløb, som fordeltes mellem Kommunerne med Halvdelen efter Hartkorn, en Fjerdedel efter Folketal og en Fjerdedel efter Amtsraadets Skøn, udrededes af Kommunekasserne og tilvebragtes gennem den almindelige sognekommunale Beskatning.

Sognekommunernes Skatter skulde efter 1867 lignedes under et paa hele Kommunen, saaledes at al særskilt Ligning af visse Udgifter bortfaldt, og Skatterne bestod som før dels i Hartkornsskat, hvor selvfølgelig alt Hartkorn bidrog, og dels i Formue- og Lejlighedsskat. Forholdet mellem Hartkorns- og Personskat fastsattes af Amtsraadet efter Indstilling af Sogneraadet for 3 Aar ad Gangen (den kommunale Valgperiode).

I al kommunal Hartkornsbeskatning anvendtes Matriklen af 1844 som Ligningsgrundlag.

I sidste Halvdel af forrige Aarhundrede var de kommunale Udgifter stærkt stigende, og Amternes Udskrivning blev mere end fordoblet. Der tilvejebragtes:

	1856	(i 1000 Kr.)		1903
		1878	1894	
ved Udskrivning paa Hartkorn.	2.554	4.653	5.139	5.468
ved Ligning paa Sognene.....	—	263	425	615

Paaligningen paa Sognene udgjorde af det samlede Beløb

—	ca. 5 %	7½ %	10 %
---	---------	------	------

Amterne udskrev ogsaa efter 1867 faktisk den altovervejende Del af deres Skattebehov paa Hartkornet, og flere Amter anvendte overhovedet ikke Ligning paa Sognene. De Beløb, der paalignedes Sognene, tilvejebragtes igen for den største Parts Vedkommende gennem den sognekommunale Hartkornsskat, saa at i Virkeligheden selv efter Aarhundredskiftet kun 4—5 % af Amternes Behov kom ind gennem personlig Beskatning, hvoraf Landbruget jo ogsaa bar sin Part og kun et Par pCt. havnede hos den øvrige Befolkning i Landdistrikterne. Disse Befolkningsgrupper var saaledes praktisk talt fri for at bidrage til de amtskommunale Opgaver. Byggegrunde og lignende var ganske vist matrikuleret og kom derved til at svare lidt Hartkornsskat, men det var saa ringe Beløb, at det ingen Rolle spillede.

Selv om Adgangen til Ligning paa Sognene var blevet udnyttet i fuldt Omfang, havde kun 25 % af Amternes samlede Behov kunnet skaffes paa den Maade; heraf var med det herskende Forhold mellem Person- og Ejendomsbeskatning i Sognene kun en halv Snes pCt. blevet overført til den personlige Beskatning og heraf igen knap Halvdelen paa den ikke landbrugende Del af Beboerne.

Saa længe den altovervejende Del af Landdistrikternes Befolkning levede af Landbrug og Matriklen holdtes à jour, kunde Hartkornsskatten ret vel anvendes, men da Landbruget differentieredes mere og mere, blev den uegnet, og efterhaanden som de andre Erhverv i Landdistrikterne tog til i Betydning baade talmæssigt og med Hensyn til Indtægt, blev det ganske urimeligt at anvende en Beskatningsform, som næsten helt fritog dem for at bære deres Del af de offentlige Udgifter, som afholdtes gennem Amterne.

For godt 100 Aar siden levede tre Fjerdedele af Landdistrikternes Beboere af Landbrug og omkring 1880 70 %, nemlig 1 Million af ialt

1.400.000. Nu har Landdistrikterne omkring 2 Millioner Indbyggere, hvoraf rundt regnet 1 Million eller Halvdelen hører til Landbruget. Og medens Landbruget op mod Aarhundredskiftet gennemgaaende vel maa siges at have været noget bedre situeret end Landdistrikternes øvrige Befolkning, har Gennemsnitsindtægterne siden den Tid mere og mere forskudt sig til Ugunst for Landbruget — bortset maa ske fra enkelte kortvarige og abnorme Perioder.

Omkring 1850 udgjorde Amtsskatten gennemsnitlig 6—7 Kr. pr. Td. Htk., i Begyndelsen af 70'erne 11 Kr. og lige efter 1900 ca. 15 Kr. Befolkningstilvæksten, som hovedsagelig gik til andre Erhverv, øgede Amternes Udgifter, som næsten udelukkende betaltes af Landbruget. Det viser sig bl. a. i Københavns Amt, der med sine 17 Kr. pr. Td. Htk. havde den højeste Amtsskat paa Øerne, hvis Gennemsnit var ca. 13 Kr. 25 Øre pr. Td. varierende — bortset fra Københavns Amt — mellem $14\frac{1}{2}$ Kr. i Holbæk og knap 11 i Præstø Amt. De fynske Amter og Lolland-Falster laa ved 12—13 Kr. I Jylland var Skatten højere, nemlig gennemsnitlig ca. 16 Kr., og viste desuden større Udsving fra ca. 13 Kr. i Randers til over 20 Kr. i Hjørring Amt.

For et Gods paa 50 Tdr. Htk. blev Amtsskatten i Gennemsnit for hele Landet ca. 750 Kr. aarlig med godt 1000 Kr. som Maksimum (Hjørring Amt) og Minimum i Præstø Amt med 550 Kr. For den gennemsnitlige Gaard over 12 Tdr. Htk., $27\frac{1}{2}$ Td., blev de tilsvarende Skattebeløb 410, 550 og 300 Kr.

Af Udskrivningen til Amtet udredede Landbruget ca. 5.250.000 Kr. svarende til 3,3 % af den for 1903 skatteansatte Indtægt; de store Gaardes Andel var o. 840.000 eller $5\frac{1}{4}$ % af Indtægten, Bøndergaardernes knap 3,9 Mill. Kr. og 3,7 %, Husmændenes ca 540.000 = $1\frac{1}{2}$ %. Hele Resten af Landdistrikternes Befolkning betalte kun ca. 220.000 Kr. eller et Par Promille af Indtægten.

Sognekommunernes Udskrivning udgjorde:

	(i 1000 Kr.)			
	1856	1878	1894	1903
Hartkornsskat	5.000	6.052	8.423	8.626
Formue- og Lejlighedsskat	700	2.820	4.551	6.931
Ialt.....	5.700	8.872	12.974	15,557

Udskrivningen blev saaledes tredoblet, men Hartkornsskatten steg kun fra $13\frac{1}{2}$ Kr. pr. Td. Htk. til $23\frac{1}{2}$ Kr., idet den personlige Beskat-

ning voksede fra 12 til 45 % af den samlede Udskrivning. Ved Periodens Slutning betalte de store Gaarde i Hartkornsskat 1.300.000 Kr., Bøndergaardene 6.125.000 og Husmandsbrugene 850.000 Kr.

Af den personlige Kommuneskat har man anslaaet Landbrugets Part til 3,8 Mill. Kr., der formentlig maa have fordelt sig noget nær som følger: Godsejere og Proprietærer 600.000, Gaardmænd 2,7 Mill. og Husmænd 500.000 Kr.

For de store Gaarde naaede den sognekommunale Skat herved op paa ialt 1,9 Mill. Kr. eller 12 % af Indtægten, for Bøndergaardene 8,8 Mill. og 8,3 % og for Husmandsbrugene 1.350.000 Kr. eller 3,8 %. Landbruget som Helhed svarede $7\frac{2}{3}$ % af Indtægten i Skat, den øvrige Befolkning i Landdistrikterne kun lidt over 3 % fordelt med 3,1 Mill. Kr. paa Personbeskatning og 350.000 Kr. paa Ejendoms-skat.

Der var betydelig Forskel i Udskrivningen paa Hartkornet. Paa Øerne laa Sognene i Odense Amt lavest med et Gennemsnit paa godt 15 Kr. og højest i Holbæk Amt med ca. 21 Kr. Det samlede Gennemsnit for Øerne var $18\frac{2}{3}$ Kr. og for Jylland godt 25 Kr. Her var Yderpunkterne Ringkøbing Amt, hvis Sognekommuner gennemsnitlig udskrev 16 Kr. pr. Td. Htk., og Hjørring Amts Sogne med gennemsnitlig 34 Kr. Foruden selve Skattebyrdens Højde spillede det en stor Rolle for Sognenes Udskrivning paa Hartkorn, hvordan Fordelingen var mellem Ejendoms- og Personbeskatning. Maribo Amts Sogne tog 68 % af deres Udskrivning paa Ejendomsskat, medens nogle jyske Amter udmærkede sig ved at tildele Ejendomsskatterne den beskedne Rolle, som er forenelig med en nogenlunde ligelig Beskatning. I Ringkøbing Amt bar Hartkornet forlods kun 26 % af Beskatningen og i Ribe 40 %. Der var dog ogsaa jyske Amter, der lignede haardt paa Hartkornet, idet Aalborg og Randers Amter tog næsten 66 % paa Ejendom. For hele Jylland blev Gennemsnittet 49 og for Øerne 53 % paa Ejendom.

Hvor Ejendomsskatterne udgjorde en mindre Del, blev den personlige Skat naturligvis højere, men den steg dog langt fra i Forhold til Lettelsen, fordi andre Befolkningsdele maatte bære deres Part sideordnet med Landbruget. Landbrugets 3,8 Mill. Kr. i Personskat svarer til knap 11 Kr. pr. Td. Htk., men den ahang naturligvis af Ejerens økonomiske Omstændigheder. Skønt Godsejere og Proprietærer kun havde 10 % af skatteansatte Indtægter i 1903 og henved en Sjettedel af Hartkornet, er det nok sandsynligt, at deres personlige Skat mindst

har svaret til det nævnte Gennemsnit af 11 Kr. pr. Td. Htk., da de for Størstedelen var velsituerede.

Forskellen mellem Anvendelsen af personlig og Ejendomsskat fremgaar tydeligt deraf, at Ejendomsskatten betalte Landbruget praktisk talt alene, i hvert Fald over 95 %, medens det af de personlige Skatter udredede ca. 55 % og Resten af Befolkningen 45. For de forskellige Grupper af Landbrugsejendomme var den Andel, de udredede af Skatterne, følgende:

	af Ejendomsskat	af personlig Skat
de store Gaarde	15,4 %	8,6 %
Bøndergaardene	71 %	39 %
Husmandsbrugene	10 %	7 %

Naar der udskreves paa Ejendom, betalte Landbruget altsaa fra halvanden til to Gange saa meget i Skat som ved Udskrivning af Personskat. Paa ganske tilsvarende Maade ligger Forholdet i Dag.

Personskatten var af meget forskellig Højde, idet der var Amter paa Øerne, hvor Gennemsnittet af, hvad Landbruget betalte i Personskat til Sognet, var under 6 Kr. pr. Td. Htk., og der var jyske Amter, hvor det var over 25 Kr.

Mellem de enkelte Sogne var der langt større Forskel end mellem Amtsgennemsnittene, og den samlede sognekommunale Skat, som Landbruget maatte udrede baade af Person og Ejendom, har varieret fra under 15 til over 80 Kr. pr. Td. Htk. Da den enkelte Skatteydere økonomiske Stilling influerer paa Personskatten, kunde der være yderligere Forskel i den samlede Skat maalt pr. Td. Htk.

Den gennemsnitlige Skat af et Gods paa 50 Tdr. Htk. vilde være ca. 1150 Kr. i Ejendomsskat og 550 Kr. i Personskat, ialt 1700 Kr., men kunde efter Sognets Skatteforhold svinge fra ca. 750 op til over 4000 Kr., hvortil saa kom yderligere Udsving, hvis Ejerens økonomiske Omstændigheder afveg fra Gennemsnittet for hans Stand.

For en Gaard paa 27½ Td. Htk. blev det tilsvarende Gennemsnit godt 900 Kr. med 415 Kr. som Minimum og 2300 som Maksimum.

Lægger man Skatterne til Staten, Amtet og Sognet sammen, kommer man til det Resultat, at den gennemsnitlige Byrde bliver ca. 66½ Kr. pr. Td. Hartkorn, men kan svinge fra lidt over 40 til 125 Kr. pr. Td. eller for et Gods paa 50 Tdr. Hartkorn fra et Par Tusind til ca. 6250 Kr. med 3325 Kr. som Gennemsnit. Da Hartkornets Værdi og

Skatteevne kunde være ret forskellig i de forskellige Landsdele, er der dog ikke hermed sagt ret meget om selve Skattebyrdens Vægt, rent bortset fra saadanne Forhold som Ejerens større eller mindre Velstand. Med den overvejende Ejendomsbeskatning vilde jo den vel-situerede være langt mindre haardt beskattet end andre.

Skattereformen af 1903.

I 1896 fremsatte Regeringen Forslag om en større Skattereform med delvis Overførelse til Kommunerne af de gamle Statskatter og Erstatning for Statskassen ved Indkomst- og Formueskat. I de følgende Aar arbejdedes der med flere lignende Forslag, men først i 1903 naaedes der Enighed om en Ordning, hvorefter Hartkornsskatten til Staten bortfaldt og erstattedes med Ejendomsskyld, Indkomst- og Formueskat. Til Amts- og Sognekommunerne skulde Hartkornsskatten gradvis afløses af Ejendomsskyld, og den kommunale Personskat, Formue- og Lejlighedsskatten, undergik visse Ændringer, som understregede dens Karakter af en Indkomstskat.

Det var klart, at det gamle Skattesystem var ubrugeligt, og at der maatte ske en Udligning mellem Landbruget og de øvrige Erhverv, men mange vægrede sig ved at tage Konsekvenserne. Fra visse Sider udtaltes det, at Statens Hartkornsskatter var gaaet over til at være Grundbyrder, som var bundfældet i Handelspriserne, hvorfor man angav at nære Frygt for, at en Ophævelse eller Nedsættelse af dem vilde medføre stigende Ejendomspriser og være en Foræring til Ejendomsbesidderne i Stedet for en Skattelettelse for Erhvervet.

I Betragtning af det betydelige og stadige Fald i Ejendomspriserne siden 1880 skulde det ikke synes særlig betænkeligt at stimulere Priserne, men dengang saa vel som i de senere Aar har der med den Motivering været Modstand mod at forbedre Landbrugets Stilling enten beskatningsmæssigt eller ved andre Midler, selv om skattemæssig Ligestilling maatte være ikke blot et Retfærdigheds- men ogsaa et Hensigtsmæssighedskrav.

Med Hensyn til Tanken om Bundfældning havde Professor Falbe Hansen allerede flere Aar før gjort opmærksom paa, at den beroede paa en teoretisk Misforstaaelse, idet de andre Erhverv op til 1850 havde været beskattet i fuldt ud samme Omfang som Landbruget, saaledes at man, hvad enten man søgte det ene eller det andet Erhverv, maatte bære den samme Skattebyrde, og der som Følge heraf

ikke kunde være Tale om, at Hartkornsskatterne skulde nedsætte Ejendomspriserne og bundfælde sig som Grundbyrder. Ogsaa efter 1850 var Hartkornsskatterne delvis opvejet ved Skatter paa andre Erhverv. De direkte Statsskatter udgjorde i Landdistrikterne ca. 5 Kr. pro persona og for Landbruget alene noget mere, mens det i de enkelte Byer varierede fra 1 til 4 Kr. pro persona. Det var følgelig ganske umuligt at fastslaa, hvad der kunde anses for „normal“ Skattebyrde, og hvad der var en Særbeskatning, som kunde bundfældes. Det kan tilføjes, at Landbrugsejendomme ikke i samme Grad som senere var et Handelsobjekt, og at en Bundfældning alene af den Grund vilde have vanskeligt ved at blive en økonomisk Virkelighed. Desuden var der altid Mulighed for, at nye Omlægninger af Hartkornsskatten kunde finde Sted, som det var sket i 1844 med de kommunale Ejendomsskatter og delvis med Statens, eller at en Ændring af Skattesystemet kunde tilvejebringe større Lighed enten ved en Forøgelse af Byernes Beskatning, saa den blev lige saa høj som Landbrugets, eller ved en Nedsættelse eller Afskaffelse af Hartkornsskatterne, saaledes som det faktisk skete i 1903. Disse Muligheder maatte modvirke en Bundfældning, hvis den iøvrigt havde været mulig.

En absolut afgørende Hindring for Bundfældningen laa i den almindelige økonomiske Udvikling, som medførte, at en stor Del af Landbefolkningens betydelige Fødselsoverskud maatte finde sit Underhold ved andre Erhverv. Da denne Udskilning af Personer, der er født ved Landbruget, men som mere eller mindre mod deres Vilje skal presses bort herfra, bl. a. maa foregaa ved, at Konkurrence om Ejendommene holder dem i høj Pris, var det ganske usandsynligt, at Hartkornsskatterne skulde kunne medføre lave Priser og derigennem bundfældes. Landbruget har under saadanne Forhold ingen Mulighed for at afvælte sin Særbeskatning. Efter Skattereformen paapegede Landbrugshistorikeren N. P. Jensen ud fra Statistikken over Ejendomspriserne, at intet tydede paa, at en Bundfældning af Landbrugets Skattebyrde havde fundet Sted. To senere Finansministre, Vilh. Lassen og Neergaard, gik da ogsaa stærkt imod den Opfattelse, at Hartkornsskatterne kunde betragtes som en bundfældet Grundbyrde, der skulde modsvares af nye Skatter paa Ejendom.

Neergaard henviste til, at Bundfældningstanken var forladt af Videnskaben, og at andre Lande, bl. a. England og Sverige, havde afskaffet eller nedsat deres gamle Grundskatter. Ejendomsskylden an-

saa han for en farlig Ting, for naar man havde en saadan Skat, risikerede man, at den efterhaanden blev skruet i Vejret. Desuden led Ejendomsskylden af de samme Mangler som Hartkornsskatten, idet den var en Forlodsbeskatning af fast Ejendom, som ikke lod sig forsvare ud fra et Retfærdighedssynspunkt.

Foruden Bundfældningstanken førtes det ogsaa i Marken som Grund for en ekstra Beskatning af fast Ejendom, at Besiddelse af Ejendom gav en særlig Skatteevne, som burde beskattes. Fast Ejendom kan dog ikke paa nogen Maade siges at være mere sikker, lettere realisabel eller mere udbyttegivende end mange andre Former for Formue — snarere tværtimod — og Modstanden mod at komme bort fra en Særbeskatning af fast Ejendom var derfor ikke rationel, men den lod sig ikke overvinde.

Statsskatterne — Ejendomsskat.

Skattereformen gennemførtes ved tre Love af 15. Maj 1903, to om henholdsvis Indkomst- og Formueskat til Staten og en om Ændring i den kommunale Beskatning.

Faste Ejendomme skulde ved periodiske Vurderinger ansættes til Værdi efter de almindelige Handelspriser, og af Værdien skulde der til Staten svares aarlig 1,1 ‰. Mindre Landejendomme fik Fradrag og visse andre Ejendomme fik hel eller delvis Fritagelse for Skatten. I 1915 blev Fradragsreglerne ændret, saaledes at alle Ejendomme med Beboelse fremtidig fik et Fradrag paa 2800 Kr., hvad der for smaa Ejendomme betød en ret mærkbar Lempelse, men kun spillede en underordnet Rolle for store Ejendomme. Under Hensyn til det stigende Prisniveau, herunder Ejendomspriserne, og til de offentlige Udgifters Vækst forhøjedes Promillen for 1918 til 1,65 og for 1919 og 1920 til 2 og det skattefrie Fradrag for de samme Aar til 4500 Kr. Efter at Vurderingen i 1920 havde forhøjet Vurderingssummerne, saa de nærmede sig Handelspriserne, vendte man igen tilbage til 1,1 ‰.

I 1922 ændredes Ejendomsskatten til Staten. Ejendommene skulde som hidtil ansættes til Handelsværdien, men desuden skulde der ske en særskilt Vurdering af Jorden. Landbrugsjord skulde ansættes efter sin Beskaffenhed og Beliggenhed, men iøvrigt til, hvad den vilde være værd, hvis den hørte til en middelstor Bondegaard og var i middelgod Kultur. Af denne Værdi skulde der svares Grundskyld med

1,5‰. Af Forskellen mellem den samlede Værdi og Grundværdien, som fortrinsvis dækker Bygningernes Værdi, skulde der svares 1,1‰ som før, men der blev dog her givet alle Ejendomme et skattefrit Fradrag paa 10.000 Kr., hvorved mindre Ejendomme, bl. a. de fleste Husmandsbrug, bliver fri for Ejendomsskyld.

I 1937 blev Grundskyld og Ejendomsskyld sat op til henholdsvis 6 og 4,5‰, hvoraf dog respektive 4,4 og 3,3 skulde afgives til den fælleskommunale Udligningsfond og saaledes anvendes til kommunale Formaal og Aflastning af de sognekommunale Skatter. Den egentlige Forhøjelse af Grund- og Ejendomsskyld til Staten var 0,1‰ for hver. Forhøjelsen af Ejendomsskylden ramte kun Landbruget og Enfamiliehuse, idet der indførtes et særligt Fradrag for Lejligheder i Beboelsesejendomme, hvilket i Byerne ophævede Forhøjelsen.

I Modsætning til Hartkornsskatterne blev de nye Ejendomsskatter variable. Med stigende Vurderingspriser, hvad enten det var en reel Værdiforøgelse eller det — som Tilfældet har været — alene skyldtes Pengenes aftagende Værdi, voksede ogsaa Ejendomsskatternes Beløb. Alligevel er de indenfor Statshusholdningen blevet en stadig mindre Del af de samlede Indtægter, fordi Væksten i Statsudgifterne nødvendigvis maatte finansieres paa en Maade, der i ganske anden Grad tog Pengene, hvor de var at finde. Efter Skattereformen udgjorde Ejendomsskatterne over en Trediedel af de direkte Statsskatter og en Femtendedel af Statens samlede Skatteindtægter. Ved Krigsudbruddet i 1939 var de trods omtrent Tredobling af Beløbene knap en Tiendedel af de direkte og en Femogtredivededel af de samlede Statsskatter. Efter Krigstidens voldsomme Skatteforøgelse paa en Række Omraader er de relativt langt mindre.

Statens Skatteindtægter (Mill. Kr.).

	1905—06	1920—21	1935—36	1940—41
Ejendomsskatter	4,9	13,1	12,1	14,4
Indkomst- og Formueskat	8,6	301,7	119,5	332,9
Told- og Forbrugsafgifter	48,9	174,5	278,0	502,3
Ialt Skatter og Afgifter m. m. . . .	73,3	543,1	440,4	886,7

Virkningen af Skattereformen af 1903 blev, som Formaalet var, nogen Lettelse for det overbeskattede Landbrug, og Byerne fik en

Forøgelse af Skattebyrden, saa man nærmede sig en ligelig Beskatning. Ejendomsskatterne i sig selv fordelte sig dog skævt og gør det fremdeles. I de nærmeste Aar efter 1903 tog Ejendomsskatterne i Byerne ca. $\frac{1}{2}$ % af de skatteansatte Indtægter og i Landdistrikterne over det dobbelte; her var det naturligvis Landbruget, der trak Gennemsnittet op, idet de andre Erhverv var stillet noget nær som Byerne, men for de store Gaardes Vedkommende svarede Ejendomsskatten til $2\frac{1}{3}$ % af Indkomsten og for Bøndergaardene til godt 1,5 %. Paa samme Maade stillede Forholdet sig op til 1922.

Efter den Tid er det særlig Grundskylden, der er til Ugunst for Landbruget, som har Halvdelen af de skattepligtige Grundværdier. De skattepligtige Ejendomsskyldværdier fordeler sig mere ligeligt bl. a. paa Grund af Fradragene, som fritager de mindre Ejendomme. Gaardene bærer derimod en væsentlig større Del af Ejendomsskylden, end der rettelig burde paahvile dem efter deres Skatteevne.

Ved Ejendomsskyldvurderingen af 1904 havde Gaardene over 12 Tdr. Htk. 7,5 % af den skattepligtige Værdi, nemlig 342 Mill. Kr. af 4550 Mill., men af den skattepligtige Indtægt samtidig kun et Par pCt. I 1936 havde de henholdsvis ca. 5 % og 2—3 % af de skattepligtige Grund- og Ejendomsskyldværdier. Det store Landbrug betalte ialt 4 % af Statsejendomsskatten, mens Godsejere og Proprietærer kun havde $\frac{2}{3}$ % af Indtægten.

Den relative Indtægtsnedgang har ramt hele Landbruget, som ved den første Skatteansættelse i 1904/05 havde noget over en Femtedel af de ansatte Indtægter, men i 1930'erne kun omkring en Tiendedel. Dels udgør Landbruget nu en mindre Del af den samlede Befolkning, dels er Landbrugets Indtægter i Særdeleshed under 30'ernes Krise faldet i Forhold til det øvrige Samfunds. Nedgangen for det store Landbrug er noget stærkere end for Landbruget som Helhed, fordi dets Indtægt overvejende bestaar af det rene Driftsudbytte fra Landbruget, mens der i Gaardmændenes Indtægt indgaar en betydelig Del af Arbejdsindtægten fra Jorden og for Husmændenes Vedkommende næsten den hele. Af den Grund er Ejendomsskatten ogsaa væsentlig tungere for det store Landbrug i Forhold til Indtægten, men for hele Landbruget bliver den overordentlig byrdefuld, fordi det lægger Beslag paa Jord og Bygninger i en ganske anden Grad end noget andet Erhverv. I Byerne svarer Grundværdierne til et Aars Indtægt, i Landdistrikterne til to og for Landbruget alene til ca. 7 Aars Indtægt.

Indtægt og skattepligtige Ejendomsværdier 1938 (Mill. Kr.):

	Indtægt	Skattepligtige Grundværdi	Ejendommens Forskelsværdi	Skattepligtig Ejendomsskyld
Hovedstaden	1.490	1.322	3.175	2.379
Provinsbyer	994	780	2.183	1.115
Landdistrikter	1.454	2.992	3.802	1.008
Gaarde over 12 Tdr. Htk..	18	276	136	115
Gaarde 1—12 Td. Htk. ...	240	1.700	1.217	359
Husmandsbrug	129	472	626	—
Landbrug ialt	387	2.448	1.979	474
Andre Erhverv i Landdistrikterne.....	1.067	544	1.823	524

Hvis det var Spørgsmaal om Fordelingen af Skat indenfor Landbruget alene, kunde det mindre Landbrug staa sig ved Ejendomsskat frem for Indkomst- og Formueskat — dog ikke med den Progression vi har til Staten — og det vilde i dette Tilfælde ogsaa staa sig bedre ved Beskatning af Grunden alene end af den samlede Ejendomsværdi, fordi Grundbeskatning særlig rammer det Landbrug, der lægger den overvejende Vægt paa Dyrkning af Jorden. Naar det drejer sig om en almindelig Skatteudskrivning, er Ejendomsbeskatning ugunstig for hele Landbruget, ogsaa for de smaa Ejendomme, og Grundskatten er langt ugunstigere end en Beskatning, der medindbefatter Bygningsværdier, d. v. s. at Grundskylden, der er et Skridt tilbage i Retning af Hartkornsskatten, er langt urimeligere for alle Dele af Landbruget end den oprindelige Ejendomsskyld. Landbruget har paa det Punkt fuldt ud fælles Interesser, selv om det store Landbrugs Interesser under visse Forhold vil være mest deciderede.

Uligheden i Fordelingen af Ejendomsskatten til Staten kan maa-ske siges at spille en mindre Rolle indenfor den samlede Statsbeskatning, fordi den nu kun udgør en ringe Del af Udskrivningen, men dens Virkninger kan overfor den enkelte Skatteyder være højt urimelige, og da den finansielt betyder saa lidt, kan man med større Ret sige, at det er meningsløst at opretholde en Beskatningsform, der bygger paa et saa utidssvarende Grundlag.

Foruden en Nedsættelse af Ejendomsskaternes totale Beløb betød Reformen af 1903 ogsaa en Forskydning af Skattebyrden i Retning af en bedre Tilpasning til Skatteevnen. Af det Beløb i Ejendomsskat,

som blev tilbage hos Landbruget, flyttedes en Del fra højt boniteret Jord over mod lavere boniteret Jord, hvis Dyrkningsværdi paa Matriklernes Tid havde været ringe, men som enten havde været Genstand for Forbedringer eller havde naturlige Fortrin med Hensyn til de Produktionsgrene, som særlig var blevet oparbejdet siden den Tid. Endvidere skete der en Forskydning over mod Ejendomme med stor Bygningsmasse, hvad der ikke blot forøgede Skatten for dem, der var rigeligt forsynet med Bygninger i Forhold til Areal og boniteret Maal, men ogsaa for dem, der drev en betydelig Virksomhed, som ikke stod i umiddelbar Forbindelse med Udnyttelsen af Jorden. Medens de øvrige Forskydninger ikke havde nogen fast Relation til Ejendommenes Størrelse, vilde der i sidste Tilfælde være en Tendens til at flytte Skat fra de større over mod de mindre Ejendomme, der i større Omfang drev Produktion af Fedevarer paa Grundlag af indkøbte (indførte) Raastoffer, og det maa anses for fuldt berettiget, da denne Virksomhed hidtil var foregaaet ganske skattefrit; det var netop en af Hartkornsskattens Mangler, at den ikke tog Hensyn hertil. Som Følge af de forskellige Forskydninger kunde der maaske findes enkelte Ejendomme, som ved Reformen fik Forøgelse af Ejendoms-skatten i Stedet for Lettelse; det har imidlertid ikke været typiske Ejendomme, men Undtagelser — og saadanne, som i Forvejen havde været for lavt beskattet i Forhold til andre. Landbruget under et og alle Ejendomsgrupper som Helhed fik lavere Ejendomsskat.

Da den største Part af de nye Skatter var Personskatter, kan en Sammenligning ikke foretages uden Hensyn til Ejerens økonomiske Forhold. Naar Ejer og Ejendom betragtes under et, vilde den middelstillede Landmand faa en Nedsættelse af sine Skatter, som svarede til hele Landbrugets Aflastning; men Ejeren af en forgældet og daarligt drevet Ejendom vilde praktisk talt kun komme til at svare Ejendoms-skat, mens Personskatterne hvilede paa dem, der var formuende og havde gode Indtægter. Man vil maaske mene, at denne Flytning af Skattebyrden hverken var retfærdig eller gavnlig, da den lagde øgede Byrder paa de dygtige og foretagsomme til Fordel for de mindre driftige, hvad der næppe kan antages at virke erhvervsmæssigt heldigt.

Det har været en udbredt Opfattelse, at Skattereformen betød, at det store Landbrug væltede Størstedelen af sine Skatter af sig, men det beror, som man ser, paa en ren Misforstaaelse. Velstanden var

dengang i de Kredse saa stor, at Indkomst- og Formueskatten mere end opvejede Ejendomsskattens Nedsættelse.

Landbrugets gamle og nye Skatter.

	Hartkorns- skat	Ejendoms- skyld	Indkomst- skat	Formue- skat	Nye Skatter
Gaarde over 12 Tdr. Hth..	950	375	330	277	982
— 1—12 Tdr. Htk. ..	4.800	1.660	827	685	3.172
Husmandsbrug	650	300	78	148	526

I 1904 vurderedes Gaardene over 12 Tdr. Htk. gennemsnitlig til ca. 6000 Kr. pr. Td. og derefter stigende indtil 10.800 Kr., hvoraf 6.700 Kr. i Grundværdi, i 1920. De følgende Vurderinger gav lavere Ansættelser, indtil Bunden naaedes i 1932 med 7.700 Kr. (Grundværdi 5.200 Kr.) Vurderingen i 1936 gav en maaske ikke alt for velbegrun- det Forhøjelse til 8.200 Kr., heraf Jorden 5.500 Kr. De første Vurderin- ger var ret forsigtige, men siden er man kommet op i en Højde, der kan vække Betænkelighed. Godserne har muligvis lidt mindre Byg- ningsværdi pr. Td. Hkt. end Gaardene over 12 Tdr. Hkt. i Gennemsnit — dog var slotslignende Hovedbygninger en Tid meget højt vur- deret — men forudsat at Værdien svarer til Gennemsnit, blev Ejen- domsskylden af et Gods paa 50 Tdr. Htk. straks ved Reformens Ikraft- træden 330 Kr., hvad der efter Vurderingen af 1916 og den midler- tidige Skattepromille paa 2 var steget til 860 Kr. Tilbagevenden til 1,1 ‰, gav selv med den højere Vurdering af 1920 kun et Skattebeløb paa 594 Kr. Efter Omlægningen i 1922 blev Grundskylden 503 Kr. og Ejendomsskylden 215 Kr., tilsammen 718 Kr., hvad der betød en For- højelse paa godt 20 %. Som Følge af faldende Vurderingspriser gik Beløbet ned til 517 Kr. efter 1932, men i 1936 atter op til 550 Kr., heraf Grundskyld 412 Kr. og Ejendomsskyld 138 Kr. Forhøjelsen i Forbindelse med den kommunale Udligning satte Grundskylden til Staten op til 440 Kr. og Ejendomsskylden til 150 Kr., tilsammen 590 Kr., en Forhøjelse paa 7—8 %.

For en Gaard paa 27½ Td. Htk. af Gennemsnitsværdi begyndte Skatten med 182 Kr. og steg til 476 i 1919; efter 1920 naaede den ned paa 325 Kr., men forøgedes ved Omlægningen til 389 Kr. Efter at have været nede paa 280 Kr. steg den efter 1936 til 298 Kr. og forhøjedes ved Loven af 1937 til 320 Kr., heraf 242 Kr. i Grundskyld og 78 Kr. i Ejendomsskyld.

Virkningen af Omlægningen til Grundskyld i 1922 var en Forøgelse af Skatten for de store Gaarde og de fleste Bøndergaarde. De mindste Gaarde og de fleste Husmandsbrug fik nogen Nedsættelse, fordi Stigningen i Grundskylden blev modvirket af det forøgede Fradrag i Ejendomsskyldværdien. De mindre Husmandsbrug, som ogsaa med det tidligere Fradrag var omtrent fri for Skat af Bygningsværdien, havde ingen videre Fordel af Forhøjelsen af Fradraget og fik derfor deres Ejendomsskat forøget ved Grundskyldspromillens Forhøjelse.

Det samlede Resultat var en Forhøjelse for Gaardene over 12 Tdr. Htk. fra 640.000 til 770.000 Kr., for Bøndergaardene fra ca. 3.170.000 til 3.330.000 Kr. og for Husmændene en Nedsættelse fra 800.000 til 700.000 Kr. De andre Erhverv i Landdistrikterne fik en Nedsættelse paa op mod 300.000 Kr. og et Par Hundrede Tusind flyttedes fra Provinsbyerne til Hovedstaden. Statskassens Indtægter ændredes ikke meget ved Omlægningen, men den var helt i Strid med Bestræbelserne for at naa til ligeligere Beskatning. De store Gaarde, for hvem Ejendomsskatterne var den største Byrde, fik den største Forhøjelse; Bøndergaardene fulgte i begge Henseender nærmest efter. Husmandsbrugene, der indenfor Landbruget var mindst tynget af Ejendomsskatterne, fik Nedsættelse, og den største Lettelse fik de andre Erhverv, der overhovedet havde den laveste Ejendomsskat. Hovedstaden, der blandt Byerne havde den største Byrde i Form af Ejendomsbeskatning, fik Forhøjelse til Fordel for Provinsbyerne.

Lige saa uheldige var Følgerne, da Grundskylden i 1937 blev trukket mere i Forgrunden. Grundskylden steg med en halv Million, hvoraf Halvdelen faldt paa Landbruget, fra 7.650.000 til 8.150.000 Kr. Ejendomsskylden gik ned med 330.000 Kr. fra 5.400.000 til 5.070.000, men Landbrugets Ejendomsskyld steg med 50.000 Kr., hvorimod Byernes paa Grund af det øgede Fradrag faldt med omtrent 400.000, hvorved de fik en samlet Nedgang i Ejendomsskat paa ca. 200.000 Kr.

Forøgelsen beløb sig i Landdistrikterne til godt 350.000 Kr. med følgende Fordeling:

	Grundskyld	Ejendomsskyld
Gaarde over 12 Tdr. Hk.....	30.000	12.000
— fra 1—12 Tdr. Hk. ...	170.000	36.000
Husmandsbrug	50.000	—
Andre Erhverv	50.000	—

En Tiendedel Promille lagt paa Grundskylden kostede Husmændene med en Indtægt paa ca. 130 Mill. Kr. lige saa meget som de andre Erhverv med en Indtægt paa over 1000 Mill. og de store Gaarde med 17 Mill. Kr. i skatteansat Indtægt over det halve.

Slutresultatet er, at Ejendomsskatten til Staten tog godt 3 % af Godsejeres og Proprietærers Skatteindtægt, af Gaardmændenes 1,3 % mod ca. 0,3 % i Byerne og ca. det halve hos de andre Erhverv i Landdistrikterne, saa at Landbruget i Ejendomsskat svarer forholdsvis 4—5 op til 10 Gange saa meget som den øvrige Befolkning.

De Skatter, der indførtes i 1903, kan formelt siges at være lige for alle Erhverv, for saa vidt som de paalignes efter ensartede Regler overalt, men selve Grundlaget for Ejendomsskatterne er af en saadan Beskaffenhed, at Byrden bliver højst ulige overfor forskellige Erhverv og Virksomheder. Nissen er flyttet med over i det ny Skattesystem.

Indkomstskatten.

Indkomstskatten svarede ifølge Loven af 1903 efter en progressiv Skala, der begyndte med 1,3 % af Indtægter indtil 2000 Kr. og endte med 2,5 %, naar Indtægten var over 100.000 Kr. I 1909 skete der en Forøgelse af Progressionen og ligeledes i 1912, ved hvilken Lejlighed der indførtes et særligt Tillæg for Indkomster over 3000 Kr. til Dækning af Forsvarsudgifterne, og indbefattet dette Tillæg var Maximumsprocenten, der ramte Indtægter over 200.000 Kr., nu 5 %.

Til Dækning af Krigsaarenes Udgifter forhøjedes ogsaa Indkomstskatten gennem nye midlertidige Skalaer. I hele Perioden fra 1915/16 til 1919/20 opkrævedes der desuden Merindkomstskat.

Da Finanserne efter Krigen skulde ind i mere faste Rammer, fik vi ogsaa en ny Indkomstskat, som i Hovedsagen endnu er gældende, og som modererede Krigstidens Skatteprocenter en Smule.

Loven af 1903 gav hver Skatteyder et skattefrit Fradrag paa 600 Kr. (i Provinsbyerne 700 og i Hovedstaden 800 Kr.). I 1922 blev Forsørgeres Fradrag sat til det dobbelte, men samtidig afskaffedes Fradraget for Indtægter over 10.000 Kr. med gradvis Aftrapning for Indtægter mellem 5000 og 10.000 Kr. Børnefradragene, der oprindeligt var 70 Kr. (resp. 85 og 100 Kr.), blev sat op til 200 (250 og 300) Kr. De er nu midlertidigt yderligere forhøjet og udgør større Beløb for det tredje og følgende Barn end for de to første. Et Beløb af indtil 400 Kr.

kan fradrages for betalte Bidrag til Livs-, Pensions- eller Folkeforsikring og lignende.

Efter Loven af 1903 var den Skatteprocent, der skulde anvendes paa en Indtægt, afhængig af dens Størrelse før Fradragene, og denne Procent anvendtes paa hele Indtægten. I 1922 — midlertidigt allerede fra 1919 — gik man over til en Rateskala, hvorefter Indtægten først bliver reduceret med de Fradrag, Skatteyderen har Krav paa, og de forskellige Dele af en Indtægt beskattes med forskellige Procenter, mens f.Ex. de første 1000 Kr. af en Indtægt beskattes med samme Procent, hvadenten de udgør vedkommende Skatteydere fulde skattepligtige Indtægt, eller han har 10.000 eller 100.000, og kun de overskydende Dele af de større Indtægter beskattes med stigende Procenter. Disse Afvigelser maa man have i Erindring ved Sammenligning af Skatteskalaerne fra de forskellige Love.

I Finansaarene 1924/25 og 1925/26 opkrævedes der i Henhold til en Lov af 1924 om Valutaforanstaltninger et Tillæg til Indkomstskatten paa en Ottendedel. Da Prisfaldet indtraf i 1926, satte Ministeriet Madsen-Mygdal sig den Opgave at søge de offentlige Udgifter nedbragt i Overensstemmelse hermed, for at Skattebyrden ikke skulde overstige Erhvervenes Kræfter, og ved Finansloven for 1927/28 nedattes Indkomstskatten med en Tiendedel for det Aar. Da Krisen indtraadte i 1930, gik man den modsatte Vej og forøgede Skatteudskrivningen for at skaffe Penge til et stadig mere omfattende Tilskuds- og Understøttelsessystem. Hvert Aar fra 1931/32 skete der en ensartet Forhøjelse af samtlige Indkomstskattebeløb, et Par Gange med 50 % og ellers noget mindre. For 1936/37 svaredes endvidere en Tillægsskat af Indtægter over 10.000 Kr., og det følgende Aar udvidedes denne Skat til at omfatte Indtægter ned til 8000 Kr., hvortil yderligere føjedes en Merindkomstskat. Der skulde dog ikke af nogen Indtægt svares haade Merindkomst- og Tillægsskat, men kun den af de to Skatter, som gav det største Beløb. Samtidig opkrævedes den ordinære Indkomstskat med et Tillæg paa 15 %. 1938/39 svaredes de samme Skatter, og for 1939/40 var ligeledes de samme Skatter vedtaget, men efter Krigsudbruddet gennemførtes yderligere et Tillæg paa 40 %. For 1940 indarbejdedes alle de forskellige Forhøjelser og Tillægs- og Merindkomstskatter i en midlertidig samlet Skala, der ogsaa kom til at gælde Finansaarene 1941/42 og 1942/43, og hvor Merindkomstbeskatningen er formet paa den Maade, at hvis Indtægten overstiger Gennemsnits-

indtægten i tre tidligere Skatteaar (for 1940/41 var 1936/37—37/38 og 38/39 Udgangspunkt) med 20 % og mindst 10.000 Kr., skal den Indkomst, hvoraf der svares Indkomstskat, forhøjes med Halvdelen af det Beløb, hvormed Merindkomsten overstiger 20 % eller 10.000 Kr.

Personer, hvis Indtægt efter de lovmæssige Fradrag ikke naar 200 Kr., svarer ingen Skat efter den midlertidige Skala.

To Gange i Indkomstskattens Tid er der sket en Prisstigning, som helt har forrykket Leveomkostningerne og Værdien af et givet Indtægtsbeløb, først fra 1914 og fremefter og anden Gang fra 1939. Ogsaa derimellem er der indtruffet ikke ubetydelige Ændringer i Priseniveauet, men dog mindre voldsomme. En Prisstigning, der fordobler Leveomkostningerne, kræver at ogsaa Indtægten fordobles, for at Befolkningen skal bevare sin Levestandard, men de, der er saa heldige, at deres Indtægt holder Trit med Priseniveauet, kommer da paa Grund af Progressionen ind under en langt højere Skatteprocent. Ved den saaledes et Par Gange stedfundne Stigning i Pris- og Indtægtsniveau er Beskatningen faktisk blevet skærpet i meget høj Grad. Endda har det offentliges Udgifter ikke kunnet dækkes ved denne automatiske Skatteforhøjelse, men har krævet yderligere kraftige Forhøjelser af Beskatningsprocenterne. Den skete Forringelse af Pengeværdien maa have i Erindring, naar man ser paa de forskellige Indkomstskatteloves Skalaer, idet et Beløb i 1903 havde omtrent tre Gange saa stor Værdi som i Dag, og for at faa en virkelig Sammenligning maa man derfor sammenholde Skatteprocenterne fra 1903 med de nugældende Procenter for tre Gange saa store Beløb.

Paa Baggrund af disse Prisændringer maa ogsaa Merindkomstskatten bedømmes. Den har hver Gang optraadt, naar vi havde en Prisstigning, der helt forrykkede Priseniveauet som under begge Verdenskrigene. Det kan være mere end tvivlsomt, om en Merindkomstskat nogensinde har Berettigelse, da det ikke er indlysende, hvorfor en Person, der et enkelt Aar har haft en usædvanlig stor Indtægt, eller som har arbejdet sig op paa et højere Indtægtsniveau, skal betale meget større Skat end den, der til Stadighed har haft en saadan Indtægt. Man kan naturligvis hindre vedkommende i at udvide deres Forbrug udover det sædvanlige, men naar de har tjent Pengene, har de vel lige saa god Ret til et tilsvarende Forbrug som dem med de faste store Indtægter, og det er i hvert Fald vanskeligt at begrunde, at Staten skulde have Ret til at bruge dem paa deres Vegne. Sandsyn-

lighederne taler for, at de vilde anvende en væsentlig Del af Indtægten til Opsparing, Konsolidering og Forbedring af Virksomheden, hvad Staten ikke gør.

Naar et Erhverv i en Aarrække har ligget paa lav Indtægt, har det ogsaa betalt mindre Indkomstskat; hvis det saa igen kommer op paa større Indtægt, faar det følgelig mindre Fradrag for betalt Skat og bliver alene derved merindkomstbeskattet i Forhold til Bruttoindtægter af samme Størrelse, som har været konstante.

Naar Pengeværdien forringes i et saadant Tempo, at Købeevnen gaar ned med 30—40 % paa et Par Aar, er en Merindkomstbeskatning den rene Karikatur, fordi man da kan komme til at svare Merindkomstskat af en Indtægt, hvis Købeevne og reale Værdi er mindre end den, man havde før. Desuden er den som Følge af Progressionen kommet op under en højere Procentsats, og i Tilgift har Skatteskalaen faaet en Forhøjelse. Firdobbelt „Merindkomstskat“ af en Indtægt, der i Virkeligheden er formindsket, kan nok give uhyggelige Fornemmelser overfor den Finanspolitik, der føres. Lige saa uholdbart er det naturligvis at lægge et Kriseaar til Grund for Beregning af Merindkomst, hvorved en Indtægt, som er normal eller endda lavere, kan blive Genstand for Merindkomstbeskatning. Overfor Erhverv med stærkt svingende Indtægt, som Landbruget ulykkeligvis har været i en lille Menneskealder, naar det ikke har ligget stabilt paa ringe Indtægt, bliver en saadan Beskatning ødelæggende. Naar Aar med ringe Indtægt veksler med enkelte Aar med høj Indtægt, kommer den høje Indtægt paa Grund af Progressionen til at svare en meget høj Procent i Skat, og den samlede Indtægt gennem en Aarrække kommer derved til at betale meget mere i Skat, end hvis Indtægten havde været jævnt fordelt gennem Aarene, hvad der er ganske urimeligt, da Skatteevnen ikke bliver større, men tværtimod mindre af at være tilfældig og ujævnt fordelt. Derfor burde Indkomstskat kunne svares efter Gennemsnitsindtægten af f. Ex. tre eller fem Aar som i England. Følgen af de store Indtægtssvingninger bliver, at i de Aar, hvor der er betalt høj Skat, er der ingen Indtægt at fradrage den i, og i de Aar, hvor der er stor Indtægt, er der ikke nogen Skat at fradrage. Da Skatteskalaen i høj Grad er beregnet paa at betalt Skat skal fradrages ved Indkomstansættelsen, og Landbrugets Fradragsret for en Del er gjort illusorisk, er dets Stilling meget ugunstig.

Da Skat til Stat og Kommune af Indtægten betales gennemgaaende

ca. halvandet Aar efter, at Indtægten er tjent, er det i 1920'erne og 30'erne flere Gange indtruffet, at Rekordskattebeløb har maattet udredes i Aar med Minimumsindtægt.

Ved Ansættelse af Ejendomsskyldværdien tages der — ligesom forøvrigt ved Handelspriserne — næppe tilstrækkeligt Hensyn til Bygningernes Tilstand. Opførelse af nye Bygninger forøger ikke Ejendommens Værdi med Opførelsesomkostningerne, og daarlige Bygninger nedsætter ikke Værdien tilsvarende. I Tider med mangelfuld Vedligeholdelse og utilstrækkelig Fornyelse af Bygningerne som i 1930'erne bliver Ejendomsskyldværdierne derved relativt høje og Ejendomsskatterne følgelig i samme Grad højere, end ret og rimeligt er. Da Ejendomsskyldværdien ogsaa er bestemmende for Formueansættelserne, bliver ligeledes Formueskatten for høj. Beløb, der anvendes til Vedligeholdelse af Bygninger, Maskiner, Inventar m. m., regnes for en Driftsudgift og gaar derfor fra i Indtægten, men i daarlige Aar indskrænkes disse Udgifter til et Mindstemaal, og der sker en Statusforringelse, som burde modsvares af, at en Del af Indtægten hensættes til Afskrivning. Da der mangler Regler herom for Landbrugets Vedkommende, beskatter man faktisk som Indtægt Beløb, der burde anvendes til Afskrivning. Spørgsmaalet om Jordens Kulturtilstand maa uden Tvivl ses under samme Synsvinkel. Landbrugsregnskaberne viser tydeligt nok, at Vedligeholdelse og Fornyelse f. Ex. i 30'erne har maattet indskrænkes langt stærkere end forsvarligt (man regner jo med, at det vilde kræve Milliardbeløb at sætte Landbrugets Bygninger i tidssvarende Stand), og naar der med Mellemrum tjenes en Indtægt, som gør det muligt at afse Beløb til disse Formaal, søger man at indhente det forsømte; men de høje Skatter, som rammer disse Indtægter, fratager Landbruget de fornødne Midler hertil og hindrer den paakrævede Vedligeholdelse, saa det bliver vanskeligt at holde Produktionsapparatet i Orden. Skatten gør ikke blot Indgreb i den indtjente Indtægt, men den gør det vanskeligt at fremskaffe nye Indtægter — til Skade i lige Grad for Befolkningens Økonomi og for det offentliges fremtidige Skatteinteresser.

Under begge Krige, hvor tvungne Realisationer af Besætning har fundet Sted, er de herved indvundne Beløb til Dels blevet beskattet som Indtægt tilmed efter disse Aars extra forhøjede Skattesatser. Det er baade teoretisk forkert og praktisk urimeligt, da det gør det vanskeligt for Landbruget at blive produktionsdygtigt igen, idet Sand-

synligheden taler for, at nye Besætninger maa indsættes til højere Priser — hvis det da ikke skal opsættes i adskillige Aar — og Transaktionen saaledes vil blive forbundet med Tab i Stedet for Indtægt.

En Tid lang var Ændringer i Indkomstskatten og øget Udskrivning ensbetydende med forstærket Progression. Da Skattebyrden blev forøget i 1930'erne, maa det dog have staaet klart, at Progressionen var ved at naa sin yderste Grænse, for der skete da en forholdsmæssig Forhøjelse af alle Skattebeløb. En Undtagelse dannede Tillægsskatten, der kun ramte de noget større Indtægter og i sig selv var progressiv, men da der fra 1940 skete en ny stor Forøgelse af Skattebyrden, maatte der slækkes paa Progressionen, hvis der overhovedet skulde blive noget tilbage af de store Indtægter. Ved den midlertidige Skala blev Skatten for de smaa Indtægter omtrent firedoblet; fra et Par Tusind og indtil ca. 20.000 skete der noget nær en Tredobling, naar der bortses fra Tillægsskatten. Naar denne medregnes, var den nye Stigning for Indtægter, der havde været underkastet Tillægsskat, væsentlig ringere. For større Indtægter blev Skatten knap fordoblet i Forhold til 1922-Skalaen + Tillægsskat.

Progressiv Indkomstskat tager den største Procentdel af Indtægterne, hvor de er højest. Før Forhøjelsen i 1909 udgjorde den af de store Landmænds Indtægt 2 %, af Gaardmændenes 0,8 og af Husmændenes 0,2 %. Skalaen af 1909 øgede Statens Provenu af Indkomstskatten med en Fjerdedel, men de store Landmænds Skat steg med omtrent Halvdelen og i 1912 paany med noget over 20 % til 3,8 % af Indtægten. Gaardmændenes og Husmændenes Skat var ved de to Forhøjelser steget tilsammen ca. 25 og 15 % til henholdsvis 1 % og $\frac{1}{4}$ % af Indtægterne.

Selv om en Sondring mellem store og smaa Landmænd ikke nøje falder sammen med en Gruppering efter Indtægt, afspejler den dog tydeligt Progressionen, som o. 1925 har øget Afstanden mellem Skattens Procentdel af Indtægten for de tre Grupper af selvstændige Landmænd til 8—2 og $\frac{1}{3}$ %. Statens forøgede Udskrivning har saaledes været overordentlig ensidig. De følgende Aars faldende Indtægter bragte ogsaa den procentvise Beskatning noget ned, dog mest for det lille Landbrugs Vedkommende, idet mange af dem i daarlige Aar kommer under Skattegrænsen og slet intet betaler. Med 1939/40 som Gennemgangsled forøges Indkomstskatten stærkt, saa den tager 15 % af det store Landbrugs ansatte Indtægt.

Landbrugets Indtægt (i Mill. Kr.) og Indkomstskat (i 1000 Kr.).

		1904—05	1925—26	1930—31	1935—36	1940—41
Godsejere og Proprietærer	Indtægt .	16,0	38,1	23,4	16,9	18,2
	Skat	330	5.595	16.647	1.213	2.761
Gaardmænd —	Indtægt .	106,4	380,9	295,3	204,9	263,9
	Skat	827	8.600	3.700	1.597	6.749
Husmænd —	Indtægt .	35,2	165,0	127,5	92,6	139,5
	Skat	78	626	191	68	562

Indtægtsstigning og Skatteskalaens Forhøjelse under den forrige Krig bragte Indkomstskatten, der i 1913 havde indbragt 13 Mill. Kr., op paa 80 Mill. Kr. ved Krigens Slutning, og det var ikke engang Kulminationen. Merindkomstskatten indbragte endnu større Beløb end den ordinære, nemlig fra 1915/16 til 1919/20 ialt 560 Mill. mod 375 Mill. Kr.

I den sidste Del af 30'erne var den ordinære Indkomstskat langt den vigtigste og gav 80 à 100 Mill. Kr. aarlig mod 20—30 Mill. og 15 Mill. henholdsvis for Merindkomst- og Tillægsskat. Tillægsskatten androg i 1938/39 for de store Landmænd 300.000 Kr. eller 25 % af den ordinære Indkomstskat, for Gaardmændene 45.000 eller et Tillæg paa 3 % og for Husmændene praktisk talt intet. Ligesom under forrige Krig unddrager Merindkomstskatten sig en nærmere Beregning af Fordelingen efter Erhverv, men aabenbart spiller den for Landbruget, og det er alene det store Landbrug, der i det hele taget kommer i Betragtning, en væsentlig mindre Rolle end Tillægsskatten, medens det modsatte er Tilfældet for alle Skatteydere som Helhed.

Forudsat at hver Td. Htk. hørende under de store Gaarde gav lige stor Indtægt, var den skattepligtige Indtægt af et Gods paa 50 Tdr. Htk. ved Indkomstskattens Indførelse 14.100 Kr., og Skatten udgjorde 277 Kr. Omkring 1910 var Indtægten steget til 17.000 Kr., hvoraf Skatten efter Loven af 1909 var 442 Kr. og efter 1912 527 Kr. Krigen ændrede Indkomstniveauet, saa Gennemsnitsindtægten af 50 Tdr. HK. o. 1925 var 32.650 Kr., hvoraf der efter Loven af 1922 svaredes 2680 Kr. i Indkomstskat med Tillæg af en Ottendedel i Aarene 1924—26. En halv Snes Aar efter var Indtægten kun det halve, nemlig 16.650 Kr. Foruden den ordinære Skat paa 943 Kr. svaredes 170 Kr. i Tillægsskat. For Skatteaaret 1940/41 var Indtægten 18.000 Kr. og Skatten efter den midlertidige Skala 2932 Kr.

Ved den første Indtægtsopgørelse havde Skatteyderne indenfor Gruppen Godsejere og Proprietærer en Gennemsnitsindtægt paa 13.650 Kr. og ved senere Opgørelse forud for Krigen lidt mindre. Efter de tre første Skatteskalaer var Skatten henholdsvis 260, 350 og 418 Kr. 1925 var Indtægten 20.900 Kr. og Skatten 1261 Kr. + $\frac{1}{8}$. Omkring Midten af 30'erne er Indtægten 10.800 Kr., hvoraf der svares 472 Kr. + 36 Kr. Tillægsskat, medens der i 1940/41 svares over det dobbelte, 1162 Kr., af lidt mindre i Indtægt.

Det maa bemærkes, at Skatteydernes Gennemsnitsindtægt ikke altid bevæger sig paa samme Maade som den samlede Indtægt, idet Antallet af Skatteydere varierer; i daarlige Aar gaar en Del Indtægter under Skattegrænsen.

Formueskatten.

Formueskatten er undergaaet en lignende Udvikling som Indkomstskatten. Den begyndte i 1903 som en proportional Skat paa 0,6‰ af Formuer over 3000 Kr. og var efter Forhøjelsen af 1909 nærmest proportional med nogen Lempelse for mindre Formuer. 1912 giver en svag Progression. Med de midlertidige Skattelove fra Krigsaarene kom en stigende Progression, som i 1919 naaede usandsynlige Højder, men som kun blev beskedent modereret i 1922, og den danske Formueskat har i de forløbne Aar op til den ny Krig nydt den tvivlsomme Ære at være en af de højeste i Verden, efter Indførelsen af den fælleskommunale Formueskat maaske den højeste.

Som Følge af den Højde, Skatten havde naaet, maatte der i 1922 ske visse Lempelser, og for Formuer under 100.000 Kr. blev Skatten reduceret til to Femtedele af det fastsatte, hvis Ejerens skatteansatte Indtægt var under 2000 Kr., til tre Femtedele, hvis Indtægten var mellem 2000 og 3500 Kr., og til fire Femtedele, naar Indtægten var fra 3500 til 4500 Kr. Formuer under 10.000 Kr. blev ikke skattepligtige, hvis Ejerens Indtægt var saa lille, at han ikke svarede Indkomstskat.

Da Deflationen hægedede i 1927, blev Formueskatten begrænset, saaledes at den ikke skulde overstige halvanden Gang den Del af Skatteyderens Indkomstskat til Staten, som forholdsmæssigt svarer til Formueudbyttets Andel af hans samlede Indtægt, uden at Formueskatten dog herved kunde nedsættes til under to Femtedele af den

ordinære. Denne Bestemmelse tog naturligvis Sigte paa Formuer, der afkastede ringe Udbytte, og naar det drejede sig om Udbytte af Formuer, der var anbragt i egen Virksomhed, skulde der først fra- drages rimeligt Vederlag for Ledelse af Bedriften.

Denne Lettelse blev imidlertid formindsket ved en af Kriselovene i 1931 og i 1933 erstattet med Regelen om, at Formueskatten, naar Ejerens samlede ansatte Indkomst er under 3 % af Formuen, ned- sættes med 5 % for hver to Promille eller Del heraf, som Indtægten er under 3 % af Formuen. Er Indkomsten ikke positiv, nedsættes Formueskatten med 80 %. Mangelen ved denne Bestemmelse er, at Formueskattens Nedsættelse ikke er knyttet til selve Formueudbyt- tets Svigten, men til den samlede Indtægts Størrelse.

Ved samme Lov blev Grænsen for Formuer, der var skattefri, naar Ejeren ikke svarede Statsindkomstskat, sat op til 15.000 Kr., og alle Formuer under 10.000 Kr. blev fri for Formueskat.

Ved Skatteforhøjelserne i 30'erne undgik Formuerne at blive di- rekte berørt, indtil de efter Krigens Udbrud i Efteraaret 1939 ligesom Indkomsterne fik en Forhøjelse paa 40 % for Finansaaret 1939/40. For 1940/41 skulde Formueskat svares efter en midlertidig Skala, der gennemgaaende betød 25 % Forhøjelse, som ogsaa kom til at gælde for Finansaarene 1941/42 og 1942/43.

Efter den første Formueskattelov var Skatten proportional og tog overalt lige stor en Del af de ansatte Formuer. Forhøjelsen af 1909 havde allerede væsentlig forskellig Virkning paa de forskellige Grup- per af Skatteydere, idet Godsejernes Formueskat steg med 65 %, Gaardmændenes med knap 40 og Husmændenes med 10 %. Den ny Forhøjelse af 1912 øgede Afstanden mellem Grupperne, omend min- dre stærkt end 1909-Loven. Godsejernes Skat steg med 24 %, Gaard- mændenes med 14 og Husmændenes med 7 à 8 %.

Ved Lovene af 1909 og 1912 steg Godsejernes Formueskat fra 0,6 til henholdsvis 1 og $1\frac{1}{4}\%$ af de skattepligtige Formuer, Gaardmæn- denes til 0,8 og knap 1 % og Husmændenes til $\frac{2}{3}$ og 0,7 %.

Paa de forskellige Dele af Landet var Virkningen af Progressio- nen den, at Hovedstadens Formueskat lige før den første Verdens- krig udgjorde 1,15 %, Provinsbyernes og Landdistrikternes henholds- vis en Ubetydelighed over og under 1 %. Efter Krigen var Progres- sionen langt stærkere og Forskellen mellem Landets Hoveddele og mellem Erhvervsgrupperne var ogsaa betydelig større ud fra Gen-

nemsnittsformuernes Højde. I Hovedstaden var Formueskatten oppe paa 6 ‰ af de konstaterede Formuer og ellers ca. 3. Under de faldende Konjunkturer i de følgende Aar kom man lidt længere ned, men den midlertidige Skala fra 1940 bragte Promillerne op til henholdsvis 7, $4\frac{1}{3}$ og $3\frac{3}{4}$ for Hovedstad, Provinsbyer og Landdistrikter.

En Beregning af Formueskatten for Landbruget eller enkelte Dele heraf støder paa Vanskeligheder paa Grund af de forskellige Lempelse — dels Nedsættelsen efter Indtægtens Størrelse, 4500 Kr.s-Grænsen, dels efter Indtægten i Forhold til Formuen, 3 ‰-Grænsen, idet man ikke har udtømmende Oplysninger om, hvilke Formuer der nyder godt af Nedsættelserne. Som Regel kan man gaa ud fra, at Skatteydere med betydelig Formue ogsaa vil have nogen Indtægt.

Finansielt betyder det næppe meget, at der gives Nedsættelse for Formuer under 100.000 Kr., naar Indtægten er under 4500 Kr., for det er ikke store Kapitalmasser, der er forbundet med smaa Indtægter, og for Godsejernes Gruppe spiller denne Bestemmelse aabenbart ingen nævneværdig Rolle.

I 1929/30, altsaa under 1927-Loven, blev Landdistrikternes Formueskat som Helhed nedsat med 25 ‰ og omkring 1935 trods daarlige Konjunkturer kun ca. 15 ‰. Det er utvivlsomt 3 ‰-Regelen, der har virket, og før den altsaa tilsvarende Regel i 1927-Loven. Man faar saaledes et vist Maal for Sammenligning mellem de to Love: 1927-Loven havde langt større Virkning, men 3 ‰-Regelen er simple i Anvendelsen.

Har de store Landmænd kun lidt ud af Nedsættelsen af Formueskatten under Hensyn til selve Indtægtens Størrelse, faar derimod 3 ‰-Regelen lettere Betydning for Skatteydere med større Formuer. Ved de mindre Formuer vil Arbejdsindtægten oftest være mere end 3 ‰ af Formuen og derved gøre Regelen illusorisk for deres Vedkommende. Dersom man gaar ud fra de konstaterede Formuer og beregner den Formueskat, som ordinært skulde svares heraf, og yderligere tager Hensyn til den Nedsættelse, som i det mindste maa være tilstaaet Formueejere med under 4500 Kr. i Indtægt, kommer man til følgende Beløb for erlagt Formueskat af de forskellige Grupper af Landmænd (se Tabellen næste Side):

(Landbrugets Formue er opgjort i Mill. Kr., i 1904/05 er alle Formuer over 3000 Kr. medregnet, siden kun fra 6000 Kr. Formueskatten — beregnede Minimumsbeløb — er anført i 1000 Kr.).

		1904—05	1925—26	1930—31	1935—36	1940—41
Godsejere og Proprietærer	Formue . . .	407	571	396	308	322
	Skat	276	5.700	4.235	3.345	3.880
Gaardmænd —	Formue . . .	1.126	2.289	1.704	1.150	1.260
	Skat	685	4.862	3.312	1.926	2.693
Husmænd —	Formue . . .	246	442	250	161	218
	Skat	148	285	145	73	139

Herved maa man imidlertid have i Erindring, at 4500 Kr.-Grænsen vil have bevirket noget større Lettelse end det beregnede Minimum, og at 3 %-Regelen ogsaa har øvet sin — for de store Landmænd betydelig større — Virkning paa deres Formueskat.

Efter den første Verdenskrig og selv efter 1922-Lovens Moderation ligger for Godsejere og Proprietærer som Gruppe Formueskatten over 10 ‰ af den ansatte Formue og efter 1940 over 12 ‰, hvad der er langt mere end nogen Landsdels eller nogen anden Erhvervsgruppes Formueskat. Gaardmændenes Skat var i Efterkrigsaaarene over 2 ‰ og er efter nogen Nedgang i Krisetiden nu igen oppe herover. Husmændenes Formueskat ligger omkring en halv Promille af Formuen, for deres Vedkommende har Progressionen været af ringe Betydning og er mere end opvejet af de forskellige Lempelser og Skattefriheden for Formuer indtil 10.000 Kr. — Virkningen af 3 %-Regelen er som nævnt ikke medtaget i Beregningen, men den kan ikke bevirke nogen Ændring i Billedets Hovedtræk.

Da der til at drive Landbrug kræves en Kapital, som helst skal svare nogenlunde til Ejendommens Størrelse, betyder den progressive Formueskat en progressiv Beskatning efter Ejendommens Værdi, og man har fra visse Sider næret den endda aabent udtalte Forventning og Forhaabning, at Formueskatten skulde medvirke til, at det blev vanskeligt at opretholde større Ejendomme, saaledes at de vilde blive udstykket. Det er dog næppe tilraadeligt ved beskatningsmæssige Midler at gribe ind i de Driftsformer, som svarer til Tidens Teknik og Afsætningsforhold, og Forventningen kan heller ikke siges at være gaaet i Opfyldelse, selv om det store Landbrug har ydet et meget stort — man kan vist uden Overdrivelse sige: urimelig stort — Bidrag til den offentlige Husholdning, hvor andre har været de nydende, og Formueskatten har været stærkt medvirkende til den Indskrumpning af Landbrugets Formue, som er sket siden 1914.

Da Formue normalt afkaster Udbytte, kunde man maaske vente, at Formueskattens Fordeling i Forhold til Indtægt vilde være omtrentlig som i Forhold til Formue; her er dog meget betydelige Afvigelser. Ved store Formuer er Formueudbyttet ofte den overvejende Del af den samlede Indtægt, og indenfor Landbruget, der lægger Beslag paa stor Kapital, vejer Formueudbyttet under normale Tider i Almindelighed stærkt til. Derfor bliver Formueskatten forholdsvis tungere for Landbrugets Indtægter, hvoraf den jo maa betaales, hvis den ikke efterhaanden skal fortære Formuen. Dette Forhold forstærkes yderligere i daarlige Aar, hvor Udbyttet svigter, idet Formueskatten principielt ikke tager Hensyn til Formueudbyttet og saaledes bliver haardest, hvor Udbyttet er lavt.

Den proportionale Formueskat paa 0,6 ‰ tog i Hovedstaden kun 0,3 % af Indtægten og i Provinsbyerne lidt mindre, men 0,6 % af Gaardmændenes Indtægter og af Godsejere og Proprietærers $1\frac{1}{2}$ à 2 %. I Promille af Formuen er de store Landmænds Formueskat nu godt halvanden Gang saa stor som Hovedstadens, men i Forhold til Indtægten er den 10 Gange saa høj, idet den udgør over 20 % af de skatteansatte Indtægter, vel at mærke uden Hensyn til Nedsættelsen efter 3 %-Regelen, der i 30'erne maaske har medført Nedsættelse med en Femtedel eller deromkring. Det forøger naturligvis i høj Grad Faren for, at Skatten ikke kan afholdes af Indtægten, men medfører at det offentlige opspiser Formuerne og paa den Maade undergraver Erhvervenes fremtidige Forsyning med Kapital.

Af en Formue paa 100.000 Kr. svares efter 1940 428 Kr. i Formueskat. Naar den er forbundet med Arbejdsindtægt, vil der sjældent blive Tale om nogen Nedsættelse af Formueskatten, som saaledes, hvis Formueudbyttet er 3 %, tager 14 % heraf, men hvis Udbyttet er 6 %, kun 7 % af dette. Er Formueudbyttet den eneste Indtægt, og det udgør netto 3 %, er Indkomstskatten 162 Kr., og Indkomst — af Formue — beskattes saaledes gennem Indkomst- og Formueskat tilsammen $3\frac{1}{2}$ Gang saa højt som Erhvervsindtægt. Med et Formueudbytte paa 6 % eller 6000 Kr. er Indkomstskatten 502 Kr., og Formueskatten betyder i saa Tilfælde knap en Fordobling af Skatten i Forhold til Beskatningen af Erhvervsudbytte.

At Formueskatten i dens nuværende Udformning er en særlig svær Byrde for Erhverv, der maa regne med gennemgaaende beskedent Udbytte, ligger lige for Dagen.

Af en Formue paa 1 Million Kr. svares 13.158 Kr. i Formueskat; det er 44 % af et Renteudbytte paa 3 % og 22 % af et Udbytte paa 6 %. Af en Indtægt paa 30.000 (3 % af Formuen) svares 6.112 Kr. i Indkomstskat og af 60.000 svares 15.712 Kr. I første Tilfælde tager Staten to Tredjedele af Udbyttet i Indkomst- og Formueskat og i sidste Tilfælde Halvdelen. Naar der yderligere er betalt fælleskommunal Indkomst- og Formueskat samt personlig Skat til Kommunen, vil der af et Renteudbytte paa 3 % knap være levnet en Tiendedel eller 3000 Kr. til Millionærens personlige Forbrug. Det er et Beløb, som ogsaa med lidt Held kan faas i Socialunderstøttelse. Det følgende Aar vil Skatterne ganske vist blive væsentlig lavere, fordi den betalte Skat fradrages. Den skattepligtige Indtægt bliver derved stærkt reduceret, og Formueudbyttet bliver saa lavt, at det berettiger til Moderation i Formueskatten, men det er ogsaa indlysende, at baade Fradragsretten og Moderationen i Formueskatten er en uomgængelig Nødvendighed, og det er faktisk saadan, at Skatteyderen i visse Tilfælde maa leve af det Beløb, han har betalt i Skat det foregaaende Aar. Det er dog en højst utilfredsstillende Ordning, at den eneste Mulighed for, at der bliver noget til den paagældendes eget Forbrug, ligger i den Slags Undtagelsesbestemmelser og Fradragsregler, og man burde bestræbe sig for at faa Skatterne lagt paa et mere rationelt Grundlag, saa der i alle Tilfælde bliver en anstændig Del af Indtægten tilbage.

Selv om Formuerne intet Udbytte giver, kan Formueskatten ikke nedsættes til under en Femtedel, som da maa dækkes af Ejerens Indtægt fra andre Kilder, hvis ikke der skal ske en Nedbrydning af Formuen. En saadan Kapitalforringelse kan det dog ikke være det offentlige Interesse at medvirke til, og derfor burde en Reform af Formuebeskatningen snarest finde Sted, saaledes at Udbyttet bliver afgørende for Skattens Højde.

Hvis den skattepligtige Formue, der tilhører Gruppen Godsejere og Proprietærer, var fordelt med et lige Beløb pr. Td. Htk., vilde der til et Gods paa 50 Tdr. Htk. i 1904 have svaret en Formue paa 360.000 Kr., der betalte 216 Kr. i Formueskat. I 1909 vilde Formuen være 414.000 Kr.; Skatten heraf var efter samme Aars Skattelov 414 Kr. og efter Loven af 1912 518 Kr. 1925 vilde Formuen være steget til 490.000 Kr. — langt fra i Forhold til Pengeværdiens Forringelse —, hvoraf Skatten efter 1922-Loven udgjorde 3945 Kr. Indtil

Skatteåret 1940/41 er Formuen gaaet ned med over en Tredjedel til 319.000 Kr. og Skatten til 2795 Kr.

Ejendomsskyldvurderingen i 1904 satte gennemsnitlig et Gods paa 50 Tdr. Htk. til 300.000 Kr., og Skatten af denne Værdi var 180 Kr. 1909 forhøjedes Vurderingssummen til 320.000 Kr., af hvilket Formuebeløb der efter samme Aars Skattelov svarede 320 Kr. i Skat, efter Loven af 1912 400 Kr. 1924 sattes Værdien til 505.000 Kr., der efter 1922-Loven svarer 4110 Kr. i Formueskat. Herefter falder Vurderingssummen til 385.000 Kr. i 1932, hvortil der svarer 2895 Kr. i Skat. 1936 sker der en mindre Forhøjelse til 410.000 Kr., som efter den midlertidige Skala fra 1940 betaler 3933 Kr. eller omtrent det samme som 15 Aar tidligere af en Værdi, der var 25 % større.

Ved at sammenholde disse to Opstillinger ser man forøvrigt, at der ved Aarhundredets Begyndelse var en betydelig Aktivmasse udover Ejendommene, saa at den skattepligtige Formue var væsentlig større end Ejendomsværdien, mens det modsatte nu er Tilfældet, og der normalt hviler en ikke ringe Gæld paa Ejendommen.

Den kommunale Beskatning — Amtsskatterne.

Efter Loven om Ændringer i den kommunale Beskatning af 1903 skulde der i Løbet af 20 Aar ske en Overgang fra Hartkornsskat til Ejendomsskyld, idet der i de første 5 Aar skulde paalignes Hartkornet fire Femtedele og Ejendomsskyldværdierne en Femtedel, i den næste Femaarsperiode hvilede to Femtedele paa Ejendomsskyld o.s.v. Ligning paa Sognekommunerne af Bidrag til Amtet fortsatte uændret.

I Begyndelsen var Fritagelserne for kommunal Ejendomsskyld de samme som til Staten, men det skattefri Fradrag blev i den kommunale Beskatning staaende ved 2800 Kr. fra 1915 til Omlægningen.

Den sidste femaarige Overgangsperiode forlængedes med et Aar, og da Ejendomsskylden derefter skulde have været fuldt gennemført, blev den i 1926 delt i Grundskyld og Ejendomsskyld, ligesom det var sket nogle Aar i Forvejen med Statsejendomsskylden. I Ejendomsskyldværdien, Forskellen mellem samlet Vurderingssum og Grundværdi, skulde der gives et Fradrag, hvis Størrelse Amtsraadet for 4 Aar ad Gangen kunde fastsætte til mindst 3000 og højst 5000 Kr., og for Ejendomme med flere Lejligheder yderligere 1000 Kr. pr. Lejlighed. Der fastsattes en Maksimumsgrænse for Amternes Udskriv-

ning i Forhold til Ejendomsværdierne, men iøvrigt skulde Udskrivning paa Ejendom ske efter Behov, og Forholdet mellem Ejendomsskyld og Grundskyld blev fastholdt ved Bestemmelsen om, at Ejendomsskyldpromillen skulde udgøre tre Fjerdedele af Grundskyldpromillen. Med den Ændring, som fulgte af Maksimumsgrænsen for Ejendomsbeskatningen, vedblev Reglerne om Ligning paa Sognekommunerne at gælde.

Efter flere Forsøg fra 1927 til 1929 paa at indskrænke Amtets Ejendomsbeskatning vedtoges i 1933 en ny Lov om kommunale Ejendomsskatter, som hovedsagelig ændrede Amtsskatterne. Til Nedsættelse af den amtskommunale Grundskyld skulde der nu af Statskassen gives et Tilskud paa 465.000 Kr. for hver Promille, Landbrugets Forrentning i det foregaaende Kalenderaar havde været under 4,3 %; Tilskuddet kunde dog højst andrage 20 Mill. Kr. aarlig, og der blev tillagt Finansministeren en staaende Bemyndigelse til at tilvejebringe det fornødne Beløb ved en forholdsmæssig Forhøjelse af Statsindkomstskatten for alle Skatteydere. Det maa tages som en Anerkendelse af, at Amtsbeskatningen hviler ensidigt paa Landbruget, og at Skattesystemet ikke er i Stand til under skiftende Konjunkturer at fordele Byrderne mellem Amtets Beboere paa en nogenlunde rimelig Maade. Grunden er den ganske simple, at der lignedes paa Ejendom og ikke efter Indtægt og Indtjeningsevne.

Ejendomsskyld til Amtet skulde fremtidig svares af den samlede Vurderingssum med Fradrag af det dobbelte af Grundværdien samt 5000 Kr. og 1000 Kr. pr. Lejlighed udover en, og Ejendomsskyldpromillen skulde være tre Femtedele af Grundskyldpromillen. De nye Fradragsregler betød, at Landbrugsejendomme praktisk talt blev fri for Ejendomsskyld til Amtet, og det var derfor næppe særlig velbegrunderet at foretage en Nedsættelse af Ejendomsskyldpromillen for de Erhverv, som i Forvejen kun betalte yderst lidt til Amtet, selv om dette Paaligningsgrundlag i sig selv kun er lidet egnet til en rimelig Fordeling af Byrderne. Baade Fradragsreglerne og Nedsættelsen af Ejendomsskyldpromillen i Forhold til Grundskyldpromillen maatte forøvrigt faa den Virkning, at forøgede Beløb maatte udskrives paa Grundskyld, og Maksimumsgrænserne for Grund- og Ejendomsskyld ophævedes.

Paaligningen af Bidrag paa Sognekommunerne bortfaldt ligeledes, og i Stedet for traadte den Bestemmelse, at naar det omtalte Stats-

tilskud var gaaet ned under 4 Mill. Kr., kunde en vis Del af det Beløb, som Amterne udskrev ud over, hvad de havde udskrevet i 1929/30, lignede direkte paa Statsindkomstskatteydere i Amtet som et forholdsmæssigt Tillæg til Indkomstskatten. Denne Ordning, som aldrig kom til at træde i Kraft, blev ophævet ved Loven om den fælleskommunale Udligningsfond i 1937, hvorefter Amterne kun har ren Ejendomsbeskatning. Det kom nu ogsaa til at gælde de sønderjyske Amter, der tidligere havde lignet hele deres Behov paa de underliggende Sognekommuner.

Væksten i Amtskommunernes Budgetter, som havde præget Tiden før Skattereformen, er fortsat i dette Aarhundrede i forstærket Tempo, særlig i Krigstiden som Følge af Pengeværdiens Foringelse, men ogsaa paa Grund af betydelig Udvidelse af de amtskommunale Foranstaltninger. Det virker ganske ejendommeligt, at Hartkornskatten under Afviklingen næsten ikke formindskes, men tværtimod i sin sidste Periode, hvor den kun udgør en Femtedel af Udskrivningen, naar sit højeste Beløb. Stigningen i Skatterne blev dog for Størstedelen baaret af Ejendomsskylden. Ligningen paa Sognekommunerne udvidedes noget, men blev aldrig udnyttet i det største tilfaldte Omfang.

Ved Delingen af Ejendomsskylden i 1926 lægges godt fem Ottendedele af Amtets Skatter paa Grundværdi og Resten paa Bygningsværdi. Ændringen i 1933 lagde omtrent ni Tiendedele paa Grundværdi, hvoraf dog en Del i 30'ernes Kriseaar dækkedes ved Statstilskud, som oftest 5—6 Mill. Kr. aarlig. Efterhaanden som Bygningsmængden vokser i de bymæssige Bebyggelser i Landdistrikterne, stiger Ejendomsskyldens Andel dog noget. Da Motortrafikken medførte øgede Udgifter til Vejene, blev en Del af Motorafgifterne overført til Amtskasserne, og i 1927 sattes Beløbet op, saa Amtsskatterne kunde nedsættes. Trods Statens Tilskud og Udligningsfondens Overtagelse af visse Udgifter samt direkte Tilskud fra Udligningsfonden siden 1939 er Skatterne dog nu oppe paa det tidligere Maksimum.

Før Skattereformen svarede de store Gaarde til Amterne 14—15 Kr. pr. Td. Htk., ialt ca. 840.000 Kr. Da en Femtedel heraf overførtes til Ejendomsskyld, lettedes Hartkornet for ca. 170.000 Kr., men 145.000 vendte tilbage som Ejendomsskyld. Nedsættelsen blev ikke engang 50 Øre pr. Td. Htk., og et Gods paa 50 Tdr. Htk. fik gennemsnitlig Amtsskatten nedsat fra knap 750 Kr. til 725 Kr. Denne Nedsættelse

kan ikke kaldes sensationel, og det skulde ikke synes nødvendigt at have udstrakt Omlægningen over saa lang en Periode, naar det ikke drejede sig om mere.

Før Loven af 1937 udskrev de sønderjyske Amter ingen Skat, men lignede hele deres Forbrug paa Sognene; denne Paaligning er opført særskilt i nedenstaaende Oversigt.

Udskrivning af Amtsskatter (i 1000 Kr.):

	1905-06	1925-26	1926-27	1930-31	1935-36	1940-41	1940-41 ¹
Hartkornsskat	4.355	7.010	—	—	—	—	—
Ejendomsskyld	1.107	27.495	120.042	7.950	3.706	6.267	6.433
Grundskyld.....	—	—	20.732	14.110	23.608	25.681	26.818
Skatter ialt	5.462	34.505	32.774	22.060	27.314	31.948	33.251
Lignet paa Sognene ..	577	4.143	4.237	5.912	—	—	—
— i Sønderjylland ..	—	3.710	3.446	2.835	2.567	—	—
Motorafgift m. m.	—	10.545	20.290	20.292	19.533	—	24.759
Tilskud fra Staten (Lov 1933)...	—	—	—	—	6.046	—	4.185
— Udligningsfond..	—	—	—	—	—	—	5.000
Udgifter overtaget af Udligningsfonden ...	—	—	—	—	—	—	6.224

¹ Med Sønderjylland.

Af Hartkornet og af Landbrugets samlede skattepligtige Ejendoms-skyldværdier havde det store Landbrug i 1904 omtrent samme Del, nemlig en Sjettedel, men af Ejendomsskylden overtog de andre Erhverv en Femtedel, og derved opnaaede Landbruget en Fordel, som kom de forskellige Ejendomsstørrelser til gode i noget nær samme Forhold, men Landbruget betalte fremdeles 10 Gange saa meget i Skat til Amtet i Forhold til Indtægten og de store Gaarde 15 Gange.

Paa Grund af Lensafløsningen og Udstykning var de store Gaar-des Andel af Hartkornet i 1924 gaaet ned til en Syvendedel; af den skattepligtige Værdi, hvoraf det i 1904 havde haft 12—13 %, havde det i 1924 knap 10 %. De andre Erhverv i Landdistrikterne var jo i Tilvækst, og deres Del var steget fra 20 til godt 26 %. Den fulde Gen-nemførelse af 1903-Loven vilde have været et nyt lille Skridt i Ret-ning af ligeligere Skattefordeling, som kunde være tiltrængt, da Land-brugets Amtsskat svarede til 5 % af dets Indtægt, for de store Gaar-

des Vedkommende endda 10 %, og for de andre Erhverv mindre end 1 %, men Omlægningen i 1926 var — som altid naar Grundskylden trækkes frem — ugunstig for Landbruget.

Ændringen i 1933 betød som Helhed ikke større Forandring, idet de store Gaarde blev fri for 6—700.000 Kr. i Ejendomsskyld og fik Grundskylden forøget med et lignende Beløb, hvad der imidlertid foraarsagede en Del umotiverede Forskydninger mellem Gaardene indbyrdes.

Sidst i 1920'erne var Amtsgrundskylden gennemsnitlig for hele Landet 5,54 ‰. Da Gennemsnitsværdien for et Gods paa 50 Tdr. Htk. dengang var 445.000 Kr. hvoraf 290.000 Kr. for Jorden, blev Amtsgrundskylden 1610 Kr. og Ejendomsskylden 630 Kr., ialt 2240 Kr. i Amtsskat. Imidlertid var baade Hartkornsværdien og Skattepromillerne højere i Jylland end paa Øerne. Gennemsnitlig Vurderingssum for 50 Tdr. Htk. i Jylland var i 1927 477.000 Kr., hvoraf 310.000 for Jorden, og da samtidig Grundskyldspromillen var ca. 6,4 blev Grundskylden 1970 og Ejendomsskylden 780 Kr., tilsammen 2750 Kr. mod knap 2100 Kr. paa Øerne.

I 1940/41 maatte Amterne for at dække deres Forbrug have udskrevet gennemsnitlig 11,19 ‰ Grundskyld, hvortil svarer 7,26 ‰ Ejendomsskyld. Paa Grund af Statstilskud var Udskrivningen faktisk dog kun 8,28 ‰ af Grundværdien. Amtsskatten for 50 Tdr. Htk. bliver da aarlig 3075 Kr., som ved Tilskud er nedbragt til 2280 Kr. eller med omkring en Fjerdedel. Paa Øerne varierer Grundskyldpromillen — bortset fra Bornholm med 21,38 ‰ — mellem 13,41 i Københavns Amt og 7,97 i Assens (faktisk anvendt Promille 4,8), i Jylland mellem 14,73 (8,84) i Hjørring Amt og 7,84 (4,74) i Thisted Amt. I Hjørring Amt vilde der paahvile et Gods paa 50 Tdr. Htk. til en Værdi af 460.000 Kr. og en Grundværdi af 305.000 Kr. ca. 4500 Kr. i Amtsskat, hvilket midlertidigt er nedsat til 2700 Kr. Den laveste Skat findes i Assens Amt med knap 1300 Kr., som dog vilde stige til 2100 Kr., naar Tilskuddet bortfaldd. De store Gaardes Amtsskat beløb sig i 1940/41 til ca. 2¼ Mill. Kr. eller godt 12 % af Indtægten, men vilde uden Stats- og andet Tilskud have været ca. 3 Millioner.

I store Træk er Forholdet, at Gaarde over 12 Tdr. Htk. til Amtet betaler dobbelt saa meget i Forhold til Indtægten som Bøndergaardene, og disse — og Landbruget som Helhed — igen fire Gange saa meget som de andre Erhverv. Selv om der kan være Ræson i, at de

større Indtægter betaler procentvis noget højere Skat, er der i hvert Fald ingen Mening i, at Landbruget betaler fire Gange saa meget som de andre Beboere. Siden 1937 har Amterne kun Ejendomsbeskatning, endda efter fuldkommen stive Regler, saa det eneste Amtet selv har nogen Indflydelse paa — og det endda lidt nok — er det udskrevne Beløbs Størrelse. Hovedmassen af Skatten falder paa Grundværdi, hvor Landbruget har omtrent fire Femtedele af de skattepligtige Værdier og følgelig maa bære de fire Femtedele af Udskrivningen ud af mindre end en Tredjedel af Indtægten. Det er en uholdbar Tilstand, som minder om Statsbeskatningen før 1903, hvor Landbruget svarede Hartkornsskat, der principielt ligger nær op ad Grundskylden, og de andre Erhverv Bygningsskat, mens de nu betaler efter Ejendomsværdi, Grund + Bygning. Grundskylden er uden Forbindelse med Udbytte og Erhvervsmulighed og er derfor ikke bedre egnet som Skattegrundlag end en forældet Matrikel, og Beskatning af Bolig og Erhvervsbygning er ogsaa et utilfredsstillende Grundlag for de andre Erhverv. De idelige Ændringer i Amtsskatterne viser, at en gennemgribende Forandring maa til, og en nogenlunde varig Løsning paa Sagen kommer der næppe, før man er gaaet over til en personlig Beskatning med moderat Progression, saa alle er med til at betale og er interesseret i en sund Økonomi.

Skatterne til Sognekommunen.

Fra 1903 gik Sognekommunerne ligesom Amterne gennem fire Femaarsperioder over til Ejendomsskyld i Stedet for Hartkornsskat. Fradragsreglerne var indtil 1926 de samme som Amtets. Da Hartkornsskattens Afvikling var endt — den sidste Femaarsperiode forlængedes med et Aar — blev ogsaa Sognekommunernes Ejendomsskyld ændret til Grundskyld og Ejendomsskyld. I det Beløb, hvormed den samlede Vurderingssum overstiger Grundens ansatte Værdi, gives der alle Ejendomme et Grundfradrag, hvis Størrelse Sogneraadet fastsætter for fire Aar ad Gangen, og som mindst skal være 3000 og højst 5000 Kr., foruden et Fradrag paa 1000 Kr. for hver Lejlighed, som Ejendommen indeholder udover een. Grundskyldpromillen skal udgøre tre Fjerdedele af Grundskyldpromillen.

For Formue- og Lejlighedsskatten skal den til Statsindkomstskat ansatte Indtægt lægges til Grund, men Sognene kan ved deres Skatte-

vedtægt fastsætte Anvendelsen af Kildeartsbeskatning, hvorefter Indkomst af fast Ejendom kan forhøjes indtil 35 % og Indkomst af Kapital, Pension, pensionsgivende Indtægt m. m. med forskellige Procenter, idet samme Forhøjelse skulde bringes i Anvendelse paa al Indtægt af samme Oprindelse i Kommunen. Endvidere kunde de saaledes udfundne Indtægtsbeløb efter vedkommende Skatteydere „Lejlighed“ forhøjes — efter den nugældende Lov af 1937 — med indtil 40 % eller, hvor Kildeartsbeskatning ikke anvendes, med indtil 50 % eller nedsættes med indtil 70. Mindre Indtægter kan nedsættes mere og under 1000 Kr. endda efter frit Skøn, dog saaledes at Skatteydelsen af Hensyn til Valgrettens Bevarelse ikke helt maa bortfalde. For hvert Barn gives et Normalfradrag paa 200 Kr.

Forholdet mellem Ejendoms- og Personbeskatning bestemmes for hvert Sogn af Amsraadet efter Indstilling fra Sogneraadet for fire Aar ad Gangen og kan ikke ændres til Ugunst for Ejendom uden en kvalificeret Majoritet paa tre Fjerdedele af Stemmerne, men Ejendomsskatten udskrives iøvrigt efter Behov og har været stærkt stigende.

Sognene har ligesom Amterne faaet overført nogle særlige Afgifter, navnlig Motorafgifter, men Hovedparten af den øgede Udgift har maattet dækkes ved Sognenes egen Skatteudskrivning. Personbeskatningen betyder vistnok noget nær den samme Byrde for alle Erhverv, men den er paa Grund af Fradrag, Forhøjelser og Nedsættelser procentvis højere for de større Indtægter indenfor en Erhvervsgruppe. Iøvrigt kan den personlige Skat ikke beregnes med tilnærmelsesvis samme Sikkerhed som Ejendomsskatterne.

Sognekommunernes Udskrivning (i Mill. Kr.):

	1905-06	1925-26	1926-27	1930-31	1935-36	1940-41
Hartkornsskat	6,8	7,3	—	—	—	—
Ejendomsskyld	1,7	36,5	16,2	15,2	18,0	19,9
Grundskyld	—	—	30,0	30,5	35,1	37,3
Ejendomsskat ialt....	8,5	43,8	46,2	45,7	53,1	57,2
Personskat	7,3	47,8	49,0	48,9	60,2	79,3
Tilsammen	15,8	91,6	95,2	94,6	113,3	136,5
Motorafgifter m. m....	—	2,9	—	12,2	16,2	19,8

Efter 1903 blev Gaardene over 12 Tdr. Htk. aflastet for en Femtedel af Hartkornsskatten, men heraf vendte ca. 220.000 Kr. tilbage som Ejendomsskyld. Hartkornsskatten, der havde udgjort gennemsnitlig ca. 23 Kr. pr. Td., blev nu formindsket med 75 Øre. Selv om Reformen var blevet gennemført med et Slag, vilde det knap have formindsket Landbrugets Ejendomsbeskatning med 4 Kr. pr. Td. Htk. eller ca. en Sjettedel, og Beskatningen vilde vedblivende have hvilet ensidigt paa Landbruget og specielt paa de store Gaarde, idet ogsaa Ejendomsskylden havde stærk Slagside til Ugunst for Landbruget, der havde ca. 77 % af de skattepligtige Grund- og Ejendomsskyldværdier efter Reglerne af 1926, men kun 42 % af Indtægterne i Landdistrikterne, og for de store Gaardes Vedkommende var Tallene henholdsvis 11 og knap 3 %.

Da Skattereformen af 1903 aldrig blev fuldt gennemført, men man i Stedet for gik over til en Blanding af Grundskyld og Ejendomsskyld i 1926, blev Skatteuligheden paa ny skærpet, idet Landbrugsejendomme over 1 Td. Htk. fik deres Ejendomsskat forøget med et Par Mill. Kr., hvoraf 3—400.000 faldt paa de store Gaarde. Allerede før 1926 havde Ejendomsskatten for Landbruget været 4 à 5 Gange saa stor en Belastning i Forhold til Indtægten som for andre Erhverv, nu blev det 5 à 6 Gange, og for de store Gaardes Vedkommende kom man op paa det tidobbelte.

1926 var Ejendomsskatten for Gaardene over 12 Tdr. Htk. naaet op til omtrent 5 Mill. Kr., hvad der svarer til ca. 95 Kr. pr. Td. Htk., og derved blev det nærmest staaende til 1940, idet de faldende Vurderingssummer og stigende Skattepromiller holdt hinanden i Ligevægt.

Uligheden i Beskatningens Højde i forskellige Sogne var tidligere stor og er næppe blevet mindre, fordi Sognet nu i mindre Grad har Mulighed for at indrette sine Udgifter efter Bæreevnen, selv om Viljen maatte være til Stede.

Bortset fra Nordsjælland, hvor de stærkt blandede Erhvervsforhold har foranlediget en Indskrænkning af Ejendomsbeskatningen, ligner de sjællandske og fynske Sogne gennemsnitlig Halvdelen eller lidt mere paa Ejendom, og Grundskyldpromillen ligger i amtsvis Gennemsnit fra 11 til 16, Skatteprocenten omkring 4. Foruden Fordelingen af Udskrivningen mellem Ejendom og Person spiller ogsaa Ejendomsværdier og Velstandsforhold en Rolle, og Fyn viser gen-

nemsnitlig en Grundskyldpromille paa 10 à 12 og samtidig en Skatteprocent omkring $3\frac{1}{2}$. Maribo Amt, der ligner hele to Tredjedele af Sognekommunernes Behov paa Ejendom, kommer dog ikke over 15‰ og en Skatteprocent paa 2,7 i Gennemsnit.

De jyske Amter ligner gennemgaaende 40 % eller lidt mere paa Ejendom, og faar derved en lidt lavere Grundskyldpromille end Øerne, nemlig 11,8 mod 12,8 i Gennemsnit. Aalborg Amt har dog Landsrekord med gennemsnitlig $16,65\text{‰}$, men Ringkøbing og Ribe Amter og Sønderjylland kan med en Andel paa en Fjerdedel til en Tredjedel paa fast Ejendom holde Grundskyldpromillen nede paa 7 à 10. Til Gengæld ligger Jyllands Skatteprocenter i Gennemsnit over Øernes, nemlig ved 5,85, hvad der dog ogsaa skyldes, at Skattebyrden er noget større i Forhold til Bæreevnen; Skatteprocenten betyder imidlertid Beskatning af alle Beboere, mens en lav Grundskyldpromille holder Landbrugets Særbeskatning indenfor snævre Rammer.

Skønt Grundskylden er lavest i Jylland, bliver Ejendomsskatten af 50 Tdr. Htk. dog gennemsnitlig lidt højere, nemlig ca. 5320 Kr. mod 5160 Kr., fordi Priserne pr. Td. Htk. her er højere end paa Øerne. Mellem Sognene er der langt større Forskel end mellem Amtsgennemsnittene, idet Grundskyldpromillen varierer fra 2 op til 27, og Ejendomsskatten for et Gods paa 50 Tdr. Htk. til sædvanlig Værdi derfor kan gaa saa langt ned som til knap 900 Kr. og op over 11.000 Kr.

Sogdenes Ligningsprocenter viser omtrent tilsvarende Udsving, nemlig fra lidt over 1 op til 10. Med en Indtægt paa 18.000 Kr., hvad der for et Gods paa 50 Tdr. Htk. svarer til den gennemsnitlige Indtægt pr. Td. Htk. for Godsejergruppen, og 50 % Forhøjelse, svares der Skat efter 27.000 Kr. Ved Anvendelse af Kildeartsbeskatning, der tidligere var almindelig udbredt, men som siden Midten af 1930'erne er omtrent afskaffet paa Fyn og trængt en Del tilbage ogsaa i visse jyske og sjællandske Amter, kunde den samlede Forhøjelse blive endnu større. Med den nævnte Ligningsindtægt vilde den personlige Skat paa Øerne ligge omkring et Gennemsnit paa ca. 1200 Kr. og i Jylland knap 1600 Kr., men kunde for den middelstillede Godsejer efter Sognets Ligningsprocent variere mellem ca. 300 og 3000 Kr. Iøvrigt kunde den naturligvis efter Ejerens økonomiske Stilling variere saa at sige uden Grænser.

Selv om der kan findes Exempler paa, at baade Ejendoms- og Personskat kan være høj i et Sogn, lige saa vel som begge kan være

lave, vil en meget høj Beskatning af den ene Art dog som Regel være forbundet med en nogenlunde moderat af den anden, og det turde høre til Sjældenhederne at finde et Gods som det nævnte Gennemsnit, hvor den samlede sognekommunale Beskatning vilde være under 3000 eller over 10.000 Kr., men selv dette Spillerum er jo overordentlig stort, naar det drejer sig om Ulighed i Beskatningen. Ialt beløber de store Gaardes sognekommunale Skat sig til ca. $4\frac{3}{4}$ Mill. Kr. paa Ejendom, heraf 3,6 Mill. i Grundskyld, og $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr. i Personskat, tilsammen godt 6 Mill. Kr. eller 35 % af skatteansat Indtægt.

Sognenes Udskrivning af personlig Skat er steget stærkere end af Ejendomsskat, men kun fordi den ikke landbrugende Del af Befolkningen og navnlig dens Indtægt voksede. For Landbrugets Vedkommende er Ejendomsskat og Personskat steget i næsten samme Forhold og har i 1930, 1935 og 1940 i Forhold til Nettoindtægten udgjort henholdsvis ca. 12, 18 og 15 %, hvoraf de to Tredjedele falder paa Ejendomsskat, der fra Landbruget tager fire Gange saa stor en Del af Indtægten som fra andre. Sogneraad og Amsraad har det derfor i deres Haand at reducere Skatteuligheden ved at trænge Ejendoms-skatteerne tilbage indenfor den kommunale Beskatning, og de burde benytte denne Mulighed i et ganske andet Tempo.

De fælleskommunale Skatter.

Landbrugsindtægternes Svigten i 1930'erne forhøjede Skattetrykket i Landkommunerne og skærpede Uligheden, da Landbrugets Ejendomsskat ikke nedsattes, fordi Indtægterne svigtede. Efterhaanden som Staten i højere Grad ved Lovgivning har bundet Kommunerne til en bestemt Standard paa forskellige Omraader, Skolevæsen og sociale Udgifter, var der ringe Mulighed for at indrette Kommunens Udgifter efter Bæreevnen og lette en overdreven Skattebyrde ved Nedsættelse af Udgifterne, og Staten maatte have en vis Forpligtelse til at sørge for, at Uligheden ikke blev alt for stor. Efter forskellige Forhandlinger søgte man i 1937 at løse Spørgsmaalet ved Oprettelse af en fælleskommunal Udligningsfond, som til Aflastning af Kommunernes Skatteudskrivning skulde overtage visse Dele af de kommunale Udgifter og til Dækning opkræve fælleskommunale Ejendoms-, Indkomst- og Formueskatter, der udskreves efter ensartede Regler over hele Landet. Ejendomsskatteerne blev et Tillæg til Statsejendoms-

skatten og er omtalt foran. Formueskatten rammer Formuer over 30.000 Kr. uden ringeste Hensyn til Udbyttet og efter en progressiv Skala, der tager 4 Kr. af 30.000 og 3,5‰ af det Formuebeløb, der ligger over 5 Mill. Kr. I Indtægterne, der opgøres efter Statsindkomstskattens Regler, gives der Børnefradrag, men ellers intet personligt Fradrag. Af Indtægter under 1200 Kr. beregnes ingen Skat. Forsørgere og Ikke-Forsørgere svarer Skatten efter to forskellige Skalaer, der dog ikke afviger meget fra hinanden. For Forsørgere gaar den fra 2 Kr. af de første 1200 Kr. til 9 % af det, der ligger over 300.000 Kr. og for Ikke-Forsørgere fra 3 Kr. til 10 %. Indkomstskatten er det variable Moment i Udligningsfondens Indtægter, idet den efter Behov kan udskrives enten med Grundbeløbet eller med en større eller mindre Procentdel. De første Aar blev den saaledes udskrevet med 80 %, men siden 1940/41 med Grundbeløbet.

Den Aflastning af den egenkommunale Beskatning, som skulde have været Følgen, blev ikke til noget, idet der i de samme Aar indtraf en voldsom Forøgelse af de samlede kommunale Budgetter. Hvorvidt denne Forøgelse vilde være sket alligevel, lader sig naturligvis ikke sige med Sikkerhed, men det ligger nær at antage, at Puljesystemet ogsaa her har gjort sin Virkning gældende i Retning af at sætte Udgifterne i Vejret. Som Middel til en ligeligere Fordeling af den kommunale Skattebyrde var Udligningsfonden ogsaa en Skuffelse, og saa snart der indtræder mere stabile Forhold, vil den sikkert forsvinde eller i det mindste undergaa afgørende Forandringer.

Skatterne er ganske vist ens for hele Landet, men Grundlaget er af en uheldig Beskaffenhed. For det første er Ejendomsskatterne mange Gange størst for Landbruget og virker derfor tværtimod en Udligning, og dernæst er en Formuebeskatning uden Hensyn til Udbytte ogsaa i høj Grad imod Landbrugets Interesser. Endelig rammes det store Landbrug temmelig haardt af den fælleskommunale Indkomstskat, hvis Progression vel er svagere end Statsindkomstskattens, men som delvis træder i Stedet for Formue- og Lejlighedsskatten, der ikke er egentlig progressiv, men ganske vist ved Forhøjelser og Nedsættelser ret stærkt gradueret.

I Landkommunerne tog de fælleskommunale Skatter i 1940/41 en større Del af Indtægterne end i Provinsbyerne — 2,8 mod 2,6 % — og ikke meget mindre end i Hovedstaden (3,4 %); for Landbruget var det 4 % og for de andre Erhverv i Landdistrikterne 2,2 %. Det frem-

gaar heraf, at Udligningen mellem Kommunerne ikke i særlig Grad er fremmet herved, og at Skatteuligheden indenfor Kommunen endda ligefrem kan være forstærket.

Nogen Lempelse af Skattebyrden har „Udligningen“ knap nok foraarsaget noget Sted, idet den samlede kommunale Udskrivning i Løbet af et Par Aar fra Udligningsfondens Oprettelse var steget med lige saa stort et Beløb, som de fælleskommunale Skatter androg, og disse saaledes maa betragtes som en ren Forøgelse af Skattebyrden. Selve Udligningsfonden maa som sagt antages at være medvirkende hertil. I og for sig eksisterer der i Praksis ikke noget Spørgsmaal om, hvem der har faaet Skattelettelse ved Udligningen, idet saa at sige alle har faaet Forhøjelse, men rent teoretisk kan man undersøge, i hvilken Retning Byrderne vilde være blevet forskudt, hvis Udgifterne og den samlede Udskrivning var blevet uforandret, og de egenkommunale Skatter for hele Landet var blevet nedsat med samme Beløb, som der opkrævedes i nye Skatter. Landkommunernes samlede Skattebyrde vilde da være blevet noget mindre end før, men det store Landbrugs Skat vilde være steget med ca. 5 %, Bøndergaardenes formindsket lidt, Husmændenes noget mere, og de andre Erhverv vilde have faaet halvanden Gang saa stor Lettelse som Landbruget tilsammen. Hovedresultatet vilde saaledes være blevet en Skærpelse af den indenfor Kommunerne bestaaende Ulighed, og Skyld heri er den urimelige Anvendelse af Ejendomsskat og Formueskat uden Hensyn til Udbytte.

I 1940/41 stiller det samlede Landbrugs fælleskommunale Skatter sig saaledes:

	Grund- skyld	Ejendoms- skyld	Ialt Ejendoms- skat	Indkomst- skat	Formue- skat	Ialt Personskat	Tilsammen	i pCt. af Indtægt
Godsejere.....	1.215	380	1.595	606	291	897	2.492	13
Gaardmænd	7.480	1.188	8.668	3.114	311	3.425	12.093	4,6
Husmænd	2.077	—	2.077	440	12	452	2.529	1,7

Efter Ejendomsskyldvurderingen i 1936 havde et Gods paa 50 Tdr. Htk. gennemsnitlig en Værdi af 410.000 Kr., hvoraf Jordens Værdi var 275.000, og 125.000 var skattepligtig Ejendomsskyldværdi. Under For-

udsætning af, at den ansatte Indkomst og Formue for Gruppen Godsejere og Proprietærer var lige fordelt i Forhold til Hartkorn, svarede der for Ejernes Vedkommende hertil for 1940/41 en skattepligtig Indtægt paa 18.000 Kr. og en Formue paa 319.000 Kr. Indkomstskatten vilde herefter være 619 Kr. (for de foregaaende Aar af samme Indtægt 495 Kr.), Formueskatten 452 Kr., ialt 1071 Kr. i personlig Skat til Udligningsfonden. Af Ejendommen vilde Grundskylden udgøre 1210 Kr. og Ejendomsskylden 413 Kr., tilsammen 1623 Kr. Paa Grund af Forskel i Ejendomsværdi vilde Skatten paa Øerne ligge ved 1580 Kr. og i Jylland ved 1820 Kr. De samlede fælleskommunale Skatter af et Gods paa 50 Tdr. Htk., hvis Besidders Indkomst- og Formuesforhold svarer til Gennemsnittet, vil saaledes være ca. 2700 Kr. med et Spille- rum paa et Par Hundrede Kr. mellem Øerne og Jylland.

Den samlede Skattebyrde og dens Virkninger.

Den indirekte Beskatning har gennemløbet forskellige Faser. Indtil 1908 var en Del Nødvendighedsartikler toldbeskattet, men ved Toldlovsændringen i dette Aar blev Toldbeskatningen hovedsagelig indskrænket til Varer af Luxuskarakter. Allerede i Førkrigsaarene begynder en forsigtig Beskatning af Spiritus og Tobak, som under den forrige Krig føres meget højt op. 1924 og 1928 bragte nye Toldændringer, der forhøjede Luxusbeskatningen, og i 20'erne udvikledes ogsaa den indenlandske Forbrugsbeskatning bl. a. med Motorafgifterne. Fra omkring 1930 har en Række Nødvendighedsartikler faaet store Skattepaalæg. Den sidste Runde kørtes fra Oktober 1939 til Marts 1940, hvor Manufakturskatten og Afgift paa Glødelamper, Papir, Parfumer m. m. kom til, og hvor Tobaks- og Spiritusafgifter førtes op i fantastiske Højder.

For mindre og Middelindtægter er Forbrugsbeskatningen nu overordentlig tyngende, og den er i og for sig ikke mindre for de større Indtægter, men her er den dog af underordnet Betydning ved Siden af de direkte Skatter. Naar disse nu tager over Halvdelen af Indtægten, maa de indirekte Skatter naturnødvendigt blive den mindre Del. Fra 1908 til 1930 har de indirekte Afgifter formentlig ramt de større Indtægter med den højeste Procent, altsaa været progressiv, hvad der næppe er Tilfældet i Øjeblikket. For Størstedelen indgaar Forbrugsafgifterne imidlertid i det almindelige Prisniveau og bliver i Praksis

snarere en Faktor at tage i Betragtning ved Bedømmelsen af den disponible Indtægts Købeevne end at beregne som et Skattebeløb.

Spørgsmaalet om Overvæltning af direkte Skatter, som man i ældre Tid viste betydelig Opmærksomhed, vil man antagelig i Dag nærmere betragte som en Side af de almindelige økonomiske Vilkaar, hvor de forskellige Erhverv indtager en ulige Stilling, hvad det angaar at tiltvinge sig deres Andel af Nationalindtægten. Herunder kommer ogsaa politiske Foranstaltninger i Betragtning, og i saa Henseende har Landbruget jo ikke i de senere Aar været begunstiget, allermindst de store Ejendomme.

Som en særlig Art direkte Skat er der endnu at regne med Arveafgiften, der maa anses for en periodisk Formueskat — i flere af de mest betydende Lande endda den eneste Form for Formueskat. Samtidig med at vi i Danmark har en af de højeste Formueskatter i Verden, har vi ogsaa en Arveafgift, der ikke staar tilbage for nogen. Vi har saaledes dobbelt eller tredobbelt Formuebeskatning.

Arveafgiften kan svinge stærkt fra Aar til Aar, eftersom et større eller mindre Antal af de lidet talrige større Formuer falder i Arv. Som absolut Minimum kan man regne, at der gennemsnitlig hvert Aar falder mindst 10 Mill. Kr. af Godsejeres og Proprietærers Formue i Arv, og med den herskende Formuefordeling kan Arveafgiften ikke anslaas lavere end til 800.000 Kr. eller 8 % af Arvemassen, en kvart Procent af den samlede skattepligtige Formue og 4—5 % af Indtægten. Det er altsaa, hvad der hvert Aar maa præsteres af kontant Opsparing for at hindre, at Arveafgiften opæder Formuerne. Sandsynligvis vil de faktiske Beløb være noget større end det beregnede Minimumsbeløb, og i Enkelttilfælde kan der blive Tale om ganske anderledes Afgiftsprocenter end Gennemsnittet.

Den nugældende Lov om Arveafgift fra 1922 har, naar Arven tilfalder Børn af den afdøde, som Maximum Afgiftsprocenten 13, der gælder den Del af Arvelodden, som overstiger 1 Million Kr. De andre Afgiftsklasser har ved en Lov af 1933 om Tillægsafgift paa Arv faaet en Forhøjelse paa 50 % af den ordinære Afgift. Derved bliver Afgiftsatserne, naar Arven tilfalder første Sidelinie, fra 6 % for de første 1000 Kr. til 27 % for, hvad der ligger over 1 Million af hver Arvelod. For anden Sidelinie gaar Afgiften paa tilsvarende Maade fra 13½ til 36 og for fjernere Slægtninge og andre fra 18 til 48 %.

Hvis et Gods gaar i Arv et Par Gange med kort Mellemløb, og

særlig hvis Arvingen ikke er Barn af Arveladeren, vil Afgiften udarte til en ren Konfiskation, som det er praktisk umuligt at raade Bod paa selv ved mange Aars Opsparing, og som selvfølgelig ogsaa kan true Boets Likviditet. Exempler herpaa mangler desværre ikke.

Det maa være et berettiget Krav, hvis Opfyldelse ogsaa er i Almenhedens Interesse, at Formueskat og Arveafgift ikke nedbryder Landets Kapital. Arveafgiftens Indgreb bør derfor kunne genoprettes ved en mulig Opsparing af Formueudbyttet i Løbet af den gennemsnitlige Besiddertid. Da det vel er forbundet med for store praktiske Vanskeligheder at beregne Arveafgiften under Hensyntagen til Formuens Afkastning, maa den indskrænkes, saaledes at den ikke i normale Tilfælde vil virke kapitalødelæggende. Formueskatten bør derimod ubetinget principielt rette sig efter Formueudbyttet og fastsættes saaledes, at den sammen med Arveafgiften kan dækkes af Udbyttet, uden at det skal være nødvendigt at angribe Kapitalen for at faa Skatten betalt. Formueødelæggelse kan vanskeligt undgaa at formindske Landets Forsyning med Realkapital, hvoraf Erhvervenes Trivsel samt Produktion og Beskæftigelse afhænger.

Ved Indførelsen af Ejendomsskylden i 1903 blev det rammende sagt, at den betød to Gange Skat af det, man ejer, og en Gang af det, man ikke ejer, idet Ejendomsskat svares, selv om Ejendommen er behæftet til den fulde Værdi; og hvis Ejendommen er gældfri, skal der desuden svares Formueskat af Beløbet. For saa vidt angaar den Formue, der er anbragt i Ejendom, bliver det saaledes ikke alene Formueskatten, men ogsaa Ejendomsskatten, der skal kunne dækkes af Afkastningen.

Den samlede Beskatnings Højde maa endelig ses under den Synsvinkel, at den maa kunne udredes af de løbende Indtægter, og at der ikke blot maa levnes saa meget, at Ejeren kan leve af det, men at han ogsaa deraf kan afholde Vedligeholdelse, Fornyelse og fornøden Udvidelse af den nødvendige Realkapital til Virksomhedens tidssvarende Drift. Det modsatte er finansiel Rovdrift, og det kan egentlig være ligegyldigt, om en revolutionær Omvæltning destruerer Kapitalen og desorganiserer Produktionen i Løbet af kort Tid, eller der bruges en Arrække dertil. Et stabilt offentligt Udgiftsbudget kan ikke i det lange Løb dækkes ved Formueødelæggelse, men maa indgaa som et Led i Samfundets Forbrug, der dækkes af Indtægterne, og hvile paa en bred Basis af Skatteydere.

Overfor Paavisningen af, at Landbruget procentvis betaler dobbelt saa meget i Skat som Resten af Befolkningen, paastaas det undertiden, at Ejendomsskatterne, der er omkring to Tredjedele af Landbrugets Skatter, ikke er en egentlig Skat, men en bundfældet Grundbyrde, der virker som en offentlig Prioritet og har sænket Ejendomspriserne saa meget, at Ejendommene trods Ejendomsskatterne giver fuld Forrentning. Paa Baggrund af en Forrentningsprocent igennem 15 Aar paa gennemsnitlig knap 3 % virker en saadan Paastand malplaceret. Hvis den skulde tages alvorligt, maatte den første Forudsætning være, at Ejendomsskatterne blev liggende urørt og ikke var Genstand for idelige Forhøjelser og hyppige Omlægninger. Ikke mindst denne Forudsætning er man absolut utilbøjelig til at acceptere fra den Side, der bekender sig til Bundfældningstanken, og Ejendomsskatterne er i enhver Henseende at regne for egentlige Skatter — Næringskatter, som man maa forlange tilpasset til de forskellige Erhvervs og Virksomheders Udbytteligheder, hvad de ikke er nu.

Undertiden søges Anvendelsen af Ejendomsskatterne motiveret med, at Landbruget ellers vilde komme til at betale alt for lidt i Skat, og specielt at de store Gaardes Indtægter er saa smaa i Forhold til det Areal, de beslaglægger, at de ikke gennem Indkomstskatterne bidrager tilstrækkeligt til de offentlige Foranstaltninger, at deres Indtægter og dermed deres personlige Skatter svinger stærkt med Konjunkturerne, hvorfor en væsentlig Del af deres Skatter maa lægges paa et mindre omskifteligt Grundlag, samt endelig at Indtægterne hyppigt forbruges udenfor Kommunen. Det sidste gælder næppe mere, om det nogensinde har været Tilfældet i betydende Omfang, og det spiller kun en Rolle ud fra den allersnævreste kommuneegoistiske Betragtning. Med den nugældende, meget vidtgaende erhvervskommunale Beskatning skulde man helt kunne se bort herfra. Indtægtens Svingninger behøver ikke at volde uløselige Problemer, idet man simpelthen ligesom i flere andre Lande kunde gaa over til Beregning af Indkomstskatterne, herunder personlig Skat til Kommunen, efter Gennemsnit af Indtægterne i en Aarrække. Det vilde ophæve de store Udsving i Skattebeløbene, som ogsaa er generende for Skatteyderne og gør det vanskeligt at disponere.

Hvis man fandt Ejendomsskat paakrævet for at sikre, at man fik tilstrækkelig Skat af Landbruget, skulde den i hvert Fald formes saadan, at den ogsaa blev en Garanti for det og ikke førte til en Sær-

beskatning af den Karakter som her i Landet. Sverige frembyder et godt Exempel paa, hvordan det kan gøres. Der blev Ejendomsskatten til Staten ophævet i Begyndelsen af Aarhundredet, og gennem Ejendomsskatten til Kommunen regnes en Indtægt af 5 % af Ejendommens Værdi for at være beskattet, saaledes at der ikke svares Indkomstskat af dette Beløb. Hvis den Indtægt, som Ejendommen afkaster, ikke overstiger 5 %, bliver der altsaa ingen Indkomstskat af svare af Beløbet, og hvis det er over 5 %, er det kun den Del, der ligger herover, der beskattes som Indtægt. Ejendomsskatten, der forøvrigt benævnes Garantiskat, er saaledes en Garanti for, at der betales Skat af en Indkomst af mindst 5 % af Ejendomsværdien, men ingen Dobbeltbeskatning af Indtægten af Ejendomme, som vi uheldigvis har faaet. 5 %-Grænsen kan være omtvistelig nok i Krisetider, men Ordningen er dog langt at foretrække fremfor den danske.

Med Hensyn til de personlige Skatter betaler det lille Landbrug intet nævneværdigt til Stat eller Udligningsfond, hvorimod det store Landbrug i Kraft af Progressionen baade i Indkomst- og Formueskat og Arveafgift er oppe paa 25—30 % af Indtægten eller mere. Amtskommunen har ingen personlig Skat; det kunde altsaa kun være Sognets Personskat, som det store Landbrug bidrog for lidt til, men det er iøvrigt ganske urimeligt at forlange Skat til Kommunen af Godserne uden fjerneste Hensyn til deres Statsskatter.

Naar Ejeren af en lille Landejendom har større Indtægt pr. ha end Ejeren af en stor, udbetaler den sidste til Gengæld større Beløb i Arbejds løn. De to Beløb tilsammen er ikke saa afvigende for Ejendomme af forskellig Størrelse som Ejerens Indtægt alene, og da Godsejerens Indtægt jo er nogle Gange større end Husmandens, svarer han ikke blot til Stat og Udligningsfond en mange Gange højere Procent af Indtægten i Skat, men ved Ansættelsen til personlig Skat til Kommunen vil han normalt faa Forhøjelse, men Husmanden Nedsættelse med op til 70 eller maaske 90 %. Undertiden har Landøkonomisk Driftsbureaus Regnskabsoversigter i betalt personlig Skat pr. ha vist noget større Beløb for de smaa end for de store Ejendomme, men efter den almindelige Opfattelse er Regnskabsmaterialet ikke fuldt repræsentativt, idet de regnskabsførende smaa Brug med Hensyn til Udbytte skulde ligge ikke ubetydeligt over Gennemsnit, medens det modsatte snarere er Tilfældet med de store Gaarde, hvis Regnskaber behandles af Driftsbureauet — et Forhold, som maa give sig et meget

stærkt Udslag netop i de betalte personlige Skatter. Under Hensyn hertil er det næppe sandsynligt, at de store Gaarde gennemgaaende skulde betale mindre i personlig Skat pr. ha end andre Landbrug, og fra Slutningen af 1930'erne viser selv Driftsbureauets Materiale, at alene Ejerne af de store Gaarde har betalt mere i personlig Skat pr. ha end de mindre Ejendomme. Dertil kommer Skatten af Medhjælpernes Indtægter, som i Gennemsnit ligger ikke saa lidt højere end Husmændenes skatteansatte Indtægter. Der savnes da formentlig Grundlag for at fastholde den Ejendomsbeskatning, som er Aarsag til, at Landbruget af sin Indtægt betaler dobbelt saa høj en Procent som de øvrige Skatteydere.

Landbrugets Skatter i Procent af Indtægten har undertiden vist ikke ubetydelige Svingninger fra Aar til Aar, men Svingningerne hidrører hovedsagelig fra, at Indtægterne bevæger sig uden tilsvarende Ændringer i Beskatningen, som har haft en umiskendelig stigende Tendens trods Landbrugets konstant daarlige Indtægter i 30'erne. Beskatningen har ikke respekteret de daarlige Konjunkturer, men Skattekravet er opretholdt uanset Indtægternes Svigten, hvad der sker gennem Ejendomsskatter og Formueskatter, som ikke eller kun i ringe Grad tager Hensyn til Udbyttet.

I de foregaaende Afsnit er de enkelte Skatters Beløb stillet i Forhold til de skatteansatte Indtægter. Deri er imidlertid de betalte direkte Skatter fradraget og viser derfor ikke den Indtægt, hvorudaf Skatterne udredes. Naar en Sammenlægning af disse Procenter for de store Gaardes Vedkommende viser noget over 100 % i Skat, betyder det altsaa, at de direkte Skatter tager godt 50 % af Bruttoindtægten eller nærmere bestemt ca. 55 %, naar Arveafgiften medregnes. Det gælder alle Ejere af Gaarde over 12 Tdr. Htk. under et. Med Sikkerhed kan man ikke udsondre Godsejerne, men hvis man som i de foregaaende Afsnit regner Indkomst og Formue fordelt i Forhold til Hartkornet, bliver Godsejernes Indtægt og Formue betydeligt over Gennemsnittet for hele Gruppen Godsejere og Proprietærer, og deres Indkomst- og Formueskat samt Arveafgift kommer op paa højere Skattesatser. De direkte Skatter inklusive Arveafgift kan da omkring 1940 for Godsejernes Vedkommende regnes til mindre end tre Femtedele à to Tredjedele af Bruttoindtægten og i de seneste Aar endnu mere.

Naar det offentlige tager en saadan Part af, hvad Ejendommene indbringer, tilmed i en Tid hvor Indtægterne har været paa et Lavpunkt og saaledes i Forvejen har tvunget Ejerne til en Nedsættelse af Levefoden, kan det ikke undre, at Formuerne formindskes, og at det gaar ud over Driftens Forsyning med Kapital. Det gælder hele Landbruget og ikke blot enkelte Grupper heraf.

I Forhold til Bruttoindtægten udgjorde det samlede Landbrugs Skatter før Skattereformen godt 13 % og lige efter ca. 12 %. Før 1914 var det steget til 15 %. De store Gaardes Skatter laa i denne Periode procentvis rundt regnet halvanden Gang saa højt. Krigstidens øgede offentlige Udgifter bragte Landbrugets Skatter op til 16—18 % omkring Midten af 20'erne, men paa Grund af den stærkere Progression laa de store Gaardes Skat nu dobbelt saa højt eller ved 36—38 %, hvad der i det første Krigsjaar yderligere var steget til henholdsvis ca. 25 og noget over 50 %. I det sidste Tidsrum har den øvrige Befolknings Skatter udgjort omtrent halvt saa høj en Procent af Indtægten som Landbrugets.

Siden den første Ansættelse til Formueskat viser Godsejeres og Proprietærers Formue en Nedgang fra 407 til 322 Mill. Kr., efter at den i Mellemtiden har været oppe paa omtrent 600 Mill. Kr. I Betragtning af Pengeværdiens Forringelse er den samlede Formue reduceret til omkring en Tredjedel af den oprindelige Værdi. I et Samfund i økonomisk Udvikling udgør de faste Ejendomme og specielt Landbrugets Ejendomme altid en aftagende Del af dets samlede Værdier. Medens Bygningsmassen forøges og dermed dog i nogen Grad følger med i Værdiernes Vækst, viser Jordværdierne relativt stærkt faldende Tendens. Under en Prisstigningsperiode som fra 1914 eller fra 1939 og fremefter stiger Ejendomme vel ogsaa i Pris, men aldrig i samme Forhold, som Pengeværdien falder. Selv om en følgende Prisfaldsperiode til Dels genopretter Forholdet, sker det dog aldrig i fuldt Omfang. Ejendommenes Værdiforskydning alene forklarer dog ikke Formuernes Nedgang. I 1904 var de store Gaardes Vurderingssum 342 Mill. Kr., og der var altsaa 65 Mill. Kr. i Aktiver foruden Ejendommene. Efter den nugældende Vurdering er Værdien ansat til 414 Mill., hvad der er 90 Mill. Kr. mere end Formuen. Aktivernes Mængde er saaledes formindsket med 155 Mill. Kr. bortset fra Forskydningerne i Ejendomsværdierne. Ejendomsværdiernes Udvikling indenfor de

forskellige Grupper af Landejendomme er i det store og hele ensartet, og det øvrige Landbrugs Formue viser ogsaa Nedgang, men er dog stadig nominelt større end ved den første Ansættelse; Antallet af Gaardejere og Husmænd er jo ogsaa steget, mens der er blevet færre Godsejere. Den væsentligste Aarsag til Ejendomsværdiernes Nedgang og Foringelsen af Formuen er de daarlige Landbrugskonjunkturer i den største Del af Perioden, men den kendelig større Nedgang i det store Landbrugs Formue maa hidrøre fra specielle Forhold, hvoriblandt man særlig maa regne med Lensafløsningen og Beskatningen.

Det store Landbrugs Indtægt er tilsyneladende omtrent det samme sidst i 30'erne som paa Skattereforemens Tid, nemlig ca. 18 mod 16 Mill. Kr., og Realværdien er faldet i næsten samme Forhold som Prisniveauet er steget. Det gælder ganske vist den Indtægt, som er til Raadighed til Ejerens Forbrug, Opsparing o. s. v., men det giver et misvisende Billede af Ejendommenes Udbyttmuligheder. Her maa vi nemlig regne med en Nettoindtægt paa ca. 16 Mill. Kr. + 4 Mill. Kr. i betalte Skatter i Aarene 1905—10, ialt 20 Millioner, men i Slutningen af 30'erne 18 Mill. Kr. i Nettoindtægt + et noget større Beløb i betalt Skat, tilsammen ikke saa langt fra 40 Mill. Kr. En Fremgang i Indtægt fra 20 til 40 Mill. Kr. er nærmere ved at have holdt Skridt med Prisstigningen, og Foringelsen i det store Landbrugs Økonomi kan altsaa for en overvejende Del henføres til Beskatningen.

De direkte Skatter udgør en anelig Række. Til Staten svares Indkomst-, Formue- og Ejendomsskat, den sidste delt i Grundskyld og Ejendomsskyld, hvortil i visse Tilfælde kommer en Grundstigningsskyld, som dog kun undtagelsesvis rammer Landbruget. Amtsbeskatningen er en ren Ejendomsskat, hvoraf Landbrugsejendomme betaler Grundskyld, mens Ejendomsskylden efter de gældende Regler er saadan formet, at ingen egentlige Landbrug rammes af den. Til Sognekommunerne udredes baade Personskat, hovedsagelig efter Indkomst, og Ejendomsskat, baade Ejendomsskyld og Grundskyld, og endelig er for faa Aar siden den fælleskommunale Udligningsfond kommet til med sit Kompleks af Indkomst-, Formue- og Ejendoms-skat.

Naar et vist Beløb skal udskrives, vil det som Regel være en Fordele, at det sker i Form af flere Skatter, fordi Manglerne, som knytter sig til det enkelte Skattegrundlag, derved i nogen Grad vil udligne

hinanden. Hvor en Formue bestaar af en Ejendom, og Indtægten stammer fra denne, bliver alle vore direkte Skatter imidlertid i Virkeligheden en Skat paa den samme Ting, og saa gaar det haardt ud over Udbyttet. Naar Udskrivningen er fordelt over en Række forskellige Skatter og foretages af forskellige Skattemyndigheder, vokser Risikoen for, at Overblikket tabes over den samlede Beskatnings Højde i Forhold til Skatteydernes Indtægt. Enhver af de udskrivende Myndigheder mener, at de nok kan forsvare at tage endnu en Brøkdel af en Procent eller en Promille mere, men naar de alle mener det, og gør det hvert Aar, bliver Resultatet til sidst katastrofalt.

De Skatteformer, der i de sidste Aar har maattet gribes til, og den Højde, som Skatteprocenter og Afgiftssatser er drevet op i, taler tydeligt nok om, hvilke Indskrænkninger der paalægges Befolkningen, og hvilken Udpumpning der sker af Penge, som burde tjene Erhvervslevets Udvikling.

Det vil næppe kunne modsiges, at der er et Misforhold mellem Værdien af mange af de Foranstaltninger, som det offentlige giver Penge ud til, og de Afsavn og Indskrænkninger, som Udskrivningen af de dertil fornødne Midler fremkalder baade i Levefod og i fremtidige Indtægtsmuligheder. I mange Tilfælde iværksætter det offentlige desuden Arbejder ikke af Hensyn til Nødvendigheden af de Ting, der fremskaffes, men for den sekundære Virkning Beskæftigelsen. Det beror selvfølgelig paa en Misforstaaelse, at der skulde blive mere Beskæftigelse, naar det offentlige bruger et Beløb, som fremskaffes gennem Beskatning, end naar private selv giver det ud til Forbrug eller til produktiv Anvendelse. Det medfører kun, at Arbejdet flyttes fra det produktive Erhvervsliv over til oftest uproductive, maaske lidet værdifulde offentlige Foranstaltninger, fra Landbrug til Vejarbejder, som der ikke er noget naturligt Behov for — for blot at nævne et enkelt Exempel fra de seneste Aar. Endelig rummer en Skattebyrde af den nuværende Højde en Inflationsfare, idet man vanskeligt vil kunne komme ned paa et lavere Pris- og Indtægtsniveau igen, da Skatten i mange Tilfælde ikke kan betales af en Indtægt, der er lavere end den, hvorefter Skatten er beregnet; tværtimod vil der være en Tendens til at søge Indtægtsniveauet sat op — selv om det kun betyder en Stigning i Prisniveau og en Foringelse af Pengeværdien i Stedet for en reel økonomisk Forbedring — for derved at frembringe

en forbigaaende Lettelse af Skattebyrden, og naar Skatten som Følge heraf atter stiger, gentages Processen, saa at Forringelsen af Pengeværdien bliver en fortløbende Proces. En Sanering af den offentlige Økonomi og en Nedsættelse af Skattebyrden maa derfor anses for en absolut Nødvendighed.

Til foranstaaende Fremstilling af Beskatningsforholdene for de store Gaarde kan føjes et Par Exempler paa, hvad der i den sidste halve Snes Aar har maattet udredes i personlige Skatter trods svigtende Indtægter og til Tider Underskud.

De efter et Regnskabsaars Indtægt og Formue paalignede Skatter kommer til Betaling i det to Aar efter følgende Skatteaar, i hvilket Regnskabsaars Indtægt de altsaa fradrages.

Eksempel I:

Regnskabsaar	Skattepligtig Formue Kr.	Skattepligtig Indtægt Kr.	Paalignet personlig Skat Kr.
1931—32	1.296.000	0	3.390
1932—33	1.258.000	0	3.851
1933—34	1.259.000	36.850	20.400
1934—35	1.228.000	5.703	6.074
1935—36	1.175.000	34.884	23.601
1936—37	1.054.000	24.602	16.263
1937—38	1.147.000	15.653	14.862
1938—39	1.118.000	0	6.534
1939—40	1.050.000	54.328	38.080
1940—41	1.275.000	147.528	106.269

Den skattepligtige Indtægt i de 10 Aar udgør ialt 319.548 Kr. I de Aar, hvor den skattepligtige Indtægt har været 0, har der imidlertid været et Driftsunderskud, navnlig i 1931/32, paa ialt godt 90.000 Kr. Indtægten i alle Aar kommer herved ned paa knap 228.000 Kr. Heroverfor staar et Beløb paa 239.324 Kr. i betalte personlige Skatter, som saaledes har taget over Halvdelen af den regnskabsmæssige Indtægt.

Nærværende Exempel knytter sig til et Godskompleks, der i Ejendomsskyld er vurderet til ca. 2,1 Mill. Kr., og som beskæftiger ca. 150 Mennesker. I Ejendomsskatter er der udredet gennemsnitlig ca. 32.000 Kr. om Aaret. Af en Bruttoindtægt for Tiaaret paa ca. 787.000 Kr. er da 560.000 Kr. betalt i Skat eller over 70 % i Gennemsnit for hele

Perioden, hvorved det maa erindres, at Skatteudskrivningen netop i dette Tidsrum er steget overordentlig stærkt og altsaa med de nu-gældende Satser vilde have været endnu væsentlig højere.

Eksempel II:

Regnskabsaar	Skattepligtig Formue Kr.	Skattepligtig Indtægt Kr.	Paalignet personlig Skat Kr.
1931—32	909.749	0	1.874
1932—33	872.333	0	1.776
1933—34	864.048	4.766	3.484
1934—35	860.417	14.632	7.490
1935—36	862.360	6.753	11.284
1936—37	879.663	20.616	11.979
1937—38	870.256	13.943	9.530
1938—39	827.920	12.553	10.626
1939—40	1.251.523	69.064	52.895
1940—41	1.482.736	196.253	151.800

Den samlede skattepligtige Indtægt i Tiaaret udgør ca. 338.000 Kr., hvori der dog ogsaa i dette Tilfælde maa fradrages et enkelt Aars Driftsunderskud, hvorved Indtægten bringes ned til 330.000 Kr. I personlige Skatter er betalt knap 263.000 Kr. svarende til ca. 45 % af den regnskabsmæssige Indtægt. Medtages Ejendomsskatterne, bliver den samlede betalte Skat i dette Tilfælde 60—65 % af Bruttoindtægten.

To Gange er der her modtaget betydelige Beløb i Arv, dels ved Periodens Begyndelse, dels henimod Slutningen, ialt 7—800.000 Kr. Heraf maa være betalt mindst 100.000 Kr. i Arveafgift, der maa betragtes som en periodisk Formueafgift, hvorved vi i det betragtede Tidsrum kommer op paa 75 % af Bruttoindtægten som udredet i Skatter til det offentlige. (I det første Exempel var ingen Arveafgift erlagt i Perioden, og der var derfor intet Beløb medregnet hertil).

Exemplerne viser, hvad der allerede foran er fremhævet, først og fremmest i al Almindelighed Beskatningens Højde for større Erhvervsvirksomheder og dernæst, at stærkt svingende Indtægter — specielt til Dels negative Indtægter — forhøjer den procentvise Del af Indtægten, som Skatterne tager, samt endelig den extra Skattebyrde, der hviler paa Indtægter og Formuer, der hidrører fra, respektive bestaar i, fast Ejendom. Endelig ses det, at naar der enkelte Aar opnaas en betydelig Indtægt, medfører det med de Skattesatser — eller

rettere sagt: den Række af Skattesatser — som Tiden siden 1936 har skænket os, straks en saadan Stigning i den personlige Skat, at der saa at sige intet bliver tilovers til den nødvendige Vedligeholdelse og Fornyelse af Driftsmateriellet, idet der maa foretages Henlæggelse til Betaling af Skatterne, da man ikke kan regne med, at Konjunkturerne til Forfaldstid vil muliggøre Betaling ud af de løbende Indtægter, og man i hvert Fald maa gaa ud fra, at der inden længe vil indtræde økonomiske Forhold, hvor det ikke vil være muligt.

Alt i alt maa det siges i høj Grad at tale for Reformen.

REGISTER

- Aagaard 108
Aakær 51, 105, 108, 127, 187, 234
Aalholm 104, 108, 109, 122, 130, 225, 237
Aastrup 132, 230
Addithus 123, 256
Aggersborggaard 234
Aggerup 123
Allindemaglegaard 122
Arreskov 104, 123, 231
Astrup, Holbæk A. 234
Astrup, Viborg A 234, 241
Aunsbjerg 229
Ausumgaard 124, 126, 234
- Baggesvogn 234
Bakkegaard 187
Baldersbæk 110
Bangsbo 234, 241
Barritskov 121, 258
Basnæs 105, 108, 125, 271
Bavelse 108
Beldringe 104, 110, 122, 230
Benzon 110, 124, 228, 244, 251
Benzonsdal 122, 257
Bernstorff 37
Berritsgaard 231
Bidstrup 110, 126, 234, 248, 256
Billesborg 235
Billeskov 236, 245
Binderupgaard 126
Birkelse 105, 123, 130, 131, 234
Birkendegaard 108, 125
Biskopstorp, Fyn 123
Bjergbygaard 122, 187
Bjergstedskov 123, 254
Bjørnholm 126
Bjørnsholm 226, 241
Bjorum 234
- Boderup 187
Boller 125, 198, 229, 241, 248
Bonderup, Holbæk A. 105, 132, 133
Borreby 17, 72, 105, 107, 121, 230
Borupgaard, Sjælland 126
Brahesborg 105, 108, 123, 236, 270
Brahetroleborg 40, 43, 52, 104, 109, 123,
130, 196, 198, 199, 216, 230, 248, 251,
255, 257, 271
Bramminge 234, 242
Bramslykke 236, 245, 247
Bramstrup 232
Bratskov 229, 241
Brattingsborg 104, 108, 109, 122, 130, 186,
255, 257
Bregentved 33, 34, 35, 37, 104, 108, 109,
122, 130, 186, 187, 219, 235, 238, 252,
254, 271
Brejninggaard 229, 241
Brobygaard 236
Broholm 105, 123, 130, 131, 231, 251,
257
Brorupgaard 126
Buderupholm 197, 234, 241
Bygholm 106, 132, 234
Bækkeskov 235
Bøgeskovgaard 130
Bøgsted 234, 241, 258
Børglumkloster 186, 226, 232, 244, 250
Bøstrup 108, 126
- Charlottendal 105, 109, 122
Christiansdal 186
Christianshøj 127
Christiansminde, Falster 127
Christianssæde 40, 41, 53, 124, 194, 196,
232, 245, 257, 271
Christinedal 56

- Clasonsborg 186
 Clausholm 105, 110, 121, 232, 238
 Constantinsborg 187

 Dalbygaard, Falster 127
 Dalbygaard, Vejle A. 126
 Dalhavegaard 131
 Dallund 125, 227, 245
 Dalumkloster 226, 245
 Damsbo 230
 Daurup 257
 Dragsholm 124, 226, 245, 247, 250
 Dronninggaard, Kbhv. A. 235, 245
 Dronninglund 123, 232, 244, 252
 Dronninglund Storskov 110, 122, 255
 Dueholm 226, 241
 Duelund 187
 Dybvad, Hjørring A. 132, 186
 Donnerup 110, 126, 254, 257

 Edelgave 235
 Egebjerggaard 105, 108, 110, 124, 126, 186, 236
 Egelykke, Langeland 122
 Egemark 108, 126
 Egeskov 104, 108, 121, 186, 230, 238, 251
 Egholm 125
 Elkær, Sønder 187
 Elvedgaard 123
 Endrupholm 234, 242
 Engelholm 105, 235
 Engelsholm 229, 241, 251
 Engestofte 123, 130, 186, 236, 248, 255, 257
 Erholm 105, 110, 121, 131
 Eriksholm 121, 235, 251, 254, 257
 Eskildstrup 186
 Eskær 234
 Espe 105, 122
 Estrup 234
 Estrup, Gammel 124, 129, 228, 236, 241, 243, 248, 251
 Estruplund 122
 Estvadgaard 110

 Faarevejle 125
 Falkenstein 123
 Farumgaard 235, 245
 Faurholm 132

 Faurskov 50, 234, 242
 Fiskbæk 132, 133
 Fjellebro 230
 Flenstofte 197, 236, 245
 Flinterupgaard 127
 Flintholm 122
 Fraugdegaard 121, 230
 Fredenslund 127
 Frederiksdal, Kbhv. A. 123, 130, 235, 252, 258
 Frederiksdal, Maribo A. 105, 236
 Frederiksgave 197, 236, 258
 Frederikshøj 186
 Frederikslund, Store 104, 108, 109, 121, 235
 Friisenvold 234, 242
 Frijsenborg 57, 60, 74, 84, 104, 109, 123, 125, 131, 198, 252, 256, 270, 271
 Fuglsang 104, 109, 122
 Fuglsig 234, 241
 Fuirendal 122, 230, 247
 Fussingø 110, 122, 128, 130, 131, 234, 256
 Fæne 122, 255
 Førsløvgård 104, 122, 235

 Gaardbogaard 186
 Gammelgaard, Als 129
 Gammelgaard, Lolland 126
 Gaunø 104, 109, 123, 235, 237, 239, 252, 254
 Gedsergaard 105, 126
 Giesegaard 104, 109, 121
 Gimsinghoved 126
 Gisselfeld 21, 30, 104, 108, 109, 132, 230, 248, 251, 254, 271
 Gjeddesdal 52, 53, 126, 187
 Gjessinggaard 122, 130, 234
 Gjorslev 58, 79, 104, 107, 110, 125, 127, 226, 250
 Glorup 52, 104, 122, 236, 237, 238, 252, 271
 Graasten 129, 232, 241
 Gram 106, 109, 121, 131, 232, 256, 257
 Gravballegaard 187
 Grundet, Lille 127
 Grundet, Store 127
 Grundet Avlsgaard 127
 Grønnæssegård 126

- Gunderslevholm 104, 108, 110, 122, 235
 Gyldenholm 104, 109, 122, 186
 Gyldensteen 104, 108, 110, 121, 128, 141, 186, 230, 251, 258

 Hagestedgaard 122, 230
 Hald 197, 234, 256
 Halstedkloster 104, 109, 123, 231
 Hammelse 234, 241
 Haraldskær 187, 229
 Haraldslund 50
 Harrested 122, 128, 130, 226
 Harridslevgaard 230
 Havnø 122
 Hellebækgaard 123, 235
 Hellerup 236
 Herlufsholm 30, 105, 110, 132, 226, 254
 Herningholm 234, 242
 Herrschendsgave 125
 Hesslagergaard 17, 121, 125, 230, 251
 Hindemae 122, 236
 Hindsels 131
 Hindsgavl 124, 132, 198, 236, 245, 252
 Hjermeslevgaard 226, 241
 Hjortholm 121, 236
 Hjøllund, Store 110, 200
 Hofmangave 236, 257
 Holbækgaard 229, 242
 Holøkenhavn 105, 122, 130, 230, 231, 251, 255
 Hollufgaard 186, 230
 Holmegaard 105, 108, 122, 186, 230
 Holmstrupgaard 50
 Holsteinborg 46, 47, 48, 60, 78, 85, 104, 109, 122, 130, 230, 236, 251, 254, 256, 270, 271
 Holstenshus 105, 110, 121
 Holtegaard 235, 245
 Hunderup Kærgaard 242
 Hvedholm 52, 124, 236, 258
 Hverringe 104, 120, 122, 130, 236, 237, 248
 Hvidkilde 52, 104, 109, 121, 186, 187, 236, 252, 255
 Hvilbjerggaard 127
 Høgholt 232, 241, 242
 Høgildgaard 110, 200
 Højbygaard 121
 Højkol 256

 Hørbygaard 106, 108, 125, 132, 133
 Høvdingsgaard 105, 127
 Høvængegaard 126

 Idagaard 132, 133
 Irup 131
 Isgaard 126
 Iuelsberg 105, 108, 122, 236, 248

 Jensgaard 130
 Jernit 186
 Jerstrup 236
 Jomfruens Egede 108, 235
 Juellinge 186, 232, 247
 Julianelyst 234
 Jungetgaard 227, 241
 Juulskov 230
 Jægerspris 104, 109, 132, 197, 230, 253, 270

 Kaalund Kloster 235
 Kaas 229, 241, 242, 256, 257
 Kalø 105, 123, 128, 186, 256
 Karlshøj 187
 Katholm 109, 126, 251, 255, 256, 258
 Kattrup 121, 229, 254
 Klarskov 236
 Klarupgaard 234
 Klelund 110, 200
 Klintholm 104, 110, 123, 255
 Klitgaard 123
 Klostergaard 186
 Knudseje 234, 241
 Knuthenborg 104, 109, 122, 130, 131, 252, 256, 270
 Kokkedal, Hjørring A. 229, 241, 251
 Kongsdal 80, 106, 126, 230, 254
 Kongstedlund 121, 229, 244
 Korsebølle 187
 Korselitze 104, 108, 109, 132, 236, 237, 255, 270
 Krabbesholm, Kbh. A. 125
 Krabbesholm, Viborg A. 226, 241
 Kragerupgaard 105, 126, 235
 Krastrup 234, 241
 Krengerup 104, 109, 123, 236
 Krenkerup 104, 109, 122, 128, 131, 231, 251
 Kringelborg 121, 187

- Krogerup 132, 235, 252
 Krogsdal 51
 Kruusesminde 126
 Kærbygaard 50
 Kærgaard 234
 Kærsgaard 186, 236
 Kærstrup 126, 236
 Køgegaard, Gammel 106, 110, 125, 132,
 133, 254, 256, 270
 Kørup 230, 247
- Landerupgaard 132
 Langeskov 122
 Langesø 110, 121, 131, 236, 248, 255, 271,
 Langholt 186, 187
 Ledreborg 79, 104, 109, 122, 130, 234,
 238, 252, 254, 257
 Lehnskov 187
 Lerbæk, Hjørring A. 234, 241
 Lerbæk, Vejle A. 126, 186, 256
 Lerchenborg 104, 107, 108, 124, 126, 187,
 233, 234, 237, 252, 254, 257
 Lerkenfeld 229, 241, 242
 Lilliendal 105, 122, 257
 Lindenberg 104, 109, 123, 128, 228, 251,
 256
 Linderumgaard 187
 Lindgaard 130
 Lindholm 104, 110, 122, 128, 130, 235,
 237, 253
 Liselund, Møn 123, 127, 235, 237, 238,
 255
 Lottrup 127
 Lundbygaard 126, 235
 Lundbæk 234, 241, 258
 Lundegaard 132
 Lunderup 234, 242
 Lundsgaard 122, 125, 186, 187, 208, 236,
 252, 255
 Lungholm 105, 121, 186
 Lykkesgaard 126
 Lykkesholm, Fyn 125, 231
 Lykkesholm, Jylland 234
 Lynderupgaard 229, 244
 Lyngbygaard, Aarhus A. 234
 Lyngbygaard, Sorø A. 105, 108, 126
 Lyngsbækgaard 234, 242, 258
 Lystrup 104, 108, 110, 122, 230, 257
 Løgismose 230
- Løndal 110, 256, 258
 Løvegaard 126
 Løvenborg 121, 125, 230, 238, 247, 251
 Løvenholm 106, 109, 127, 228, 251, 256
- Margaard 130, 236
 Marienborg 105, 107, 122
 Marienlyst 187
 Marselisborg 80
 Marsvinslund 229, 242
 Mattrup 105, 110, 127, 229
 Mejlgård 106, 109, 122, 229, 251, 258
 Melbygaard 187
 Moesgaard 234, 256, 258
 Mullerup 126, 198
 Mullerupgaard 127, 165
 Møgelkær 132
 Møllerup 232
 Møltrup 234, 242
 Mørdrupgaard 257
 Mørup 132
- Nakkebølle 230, 247
 Nebbegaard, Sjælland 132
 Nedergaard 124
 Nielsensminde 131
 Nislevgård 186, 187
 Nissumgaard 127
 Nivaagaard 132, 133, 252
 Nordfeld 105, 107, 125
 Nordruplund 132
 Nysø 105, 110, 125, 127, 232, 237, 253,
 254, 257, 271
 Næshyholm 104, 109, 122, 125, 254, 270
 Næsgaard 132, 186
 Nørager 125, 254
 Nøragergaard 234, 241
 Nørholm 123, 234, 252, 256
 Nørlund 106, 109, 132, 133, 229, 270
- Odden 227, 241, 242
 Orebygaard 104, 109, 123
 Oregaard 231, 245
 Orelund 123
 Orenæs 105, 110, 127
 Orupgaard 70, 104, 107, 108, 109, 127,
 187
 Overgaard 105, 107, 125, 226, 229, 251
 Oxholm 226

- Palsgaard 105, 108, 127, 234
 Palstrup 234
 Pandebjerg 105, 127
 Pandum 123
 Pederstrup 194, 196, 255
 Petersgaard 105, 109, 122, 125, 197, 235,
 255
 Petersholm 234
 Postgaard 234, 241
- Ramsing Avlsgaard 187
 Randrup, Aalborg Amt 229, 241
 Rathlousdal 106, 110, 122, 131, 234
 Ravnborg 127
 Ravnholt 104, 109, 122, 131, 187, 231
 Ravnstrup 230, 245
 Refsnæs 127, 234
 Refsnæsgaard 257
 Refstrup, Store 234, 242
 Restrup, Store 93, 234, 241
 Risinge 121
 Rodsteenseje 187, 232
 Rohden 122
 Rosendal 105, 122, 257
 Rosenfeld 104, 108, 122, 187, 236, 255
 Rosenholm 124, 129, 187, 228, 237, 238,
 239, 241, 251
 Rosenvold 110, 123, 130, 229, 256
 Rosvang 187
 Rudbjerggaard 108, 123, 231
 Rugaard 127, 229, 251, 256
 Ruggaard 123
 Rumohrsgaard 129
 Rydhave 229, 241, 251
 Ryegaard 104, 123, 253, 257
 Rygaard 227
 Ry Nørskov 106, 109, 256
 Ryomgaard 229, 242
 Rysenstein 229, 242
 Rødkilde 123
 Rønnbæksholm 126
 Rønningesøgaard 121, 231
 Rørbæk 242
- Saltø 104, 108, 122, 128, 130, 230, 271
 Sandagergaard 231
 Sandbjerg 124, 256, 258
 Sanderumgaard 123, 187
- Sandholt 125, 230
 Sannholm 187
 Schackenborg 123, 130, 232
 Schelenborg 105, 122, 131
 Sebberkloster 127
 Selchausdal 254
 Selsø 230
 Serridslevgaard 187, 234
 Severinsminde 127
 Sindinggaard 51, 234, 242
 Sjølundgaard 131
 Skaføgaard 80, 106, 109, 126, 229
 Skjern 234, 242
 Skjoldemose 52, 231
 Skjoldenæsholm 104, 109, 122, 235
 Skovbølgaard 234, 242
 Skovsbo, Odense A. 230
 Skovsgaard, Sorø A. 126
 Skrillingegaard 126
 Skørringe 106, 108, 126
 Suedinge 236
 Sofieldal 187
 Sonnerup 257
 Sophiendal 256
 Sophienholm 130, 254
 Sparresholm 230
 Spjellerupgaard 127
 Spøttrup 227, 241, 243, 251
 Staarupgaard 229, 241, 242
 Steensgaard, Fyn 106, 110, 127, 227, 248
 Steensgaard, Langeland 122
 Steffensminde 187
 Stenalt 234
 Stensballegaard 121, 124, 232
 Stensbygaard 187
 Stranderholm 127
 Strandet 234, 241
 Støvringgaard 30, 132, 229
 Svanholm 125, 235
 Svenstrup 54, 60, 104, 108, 109, 123, 235,
 257
 Svenstrup, Lille 126
 Sæbygaard, Hjørring A. 121, 130, 131,
 229, 244, 251, 255
 Sæbygaard, Holbæk A. 126, 235
 Sæddingegaard 127
 Søborggaard 127
 Søbysøgaard 125, 231, 245
 Søholt 108, 187, 238, 255

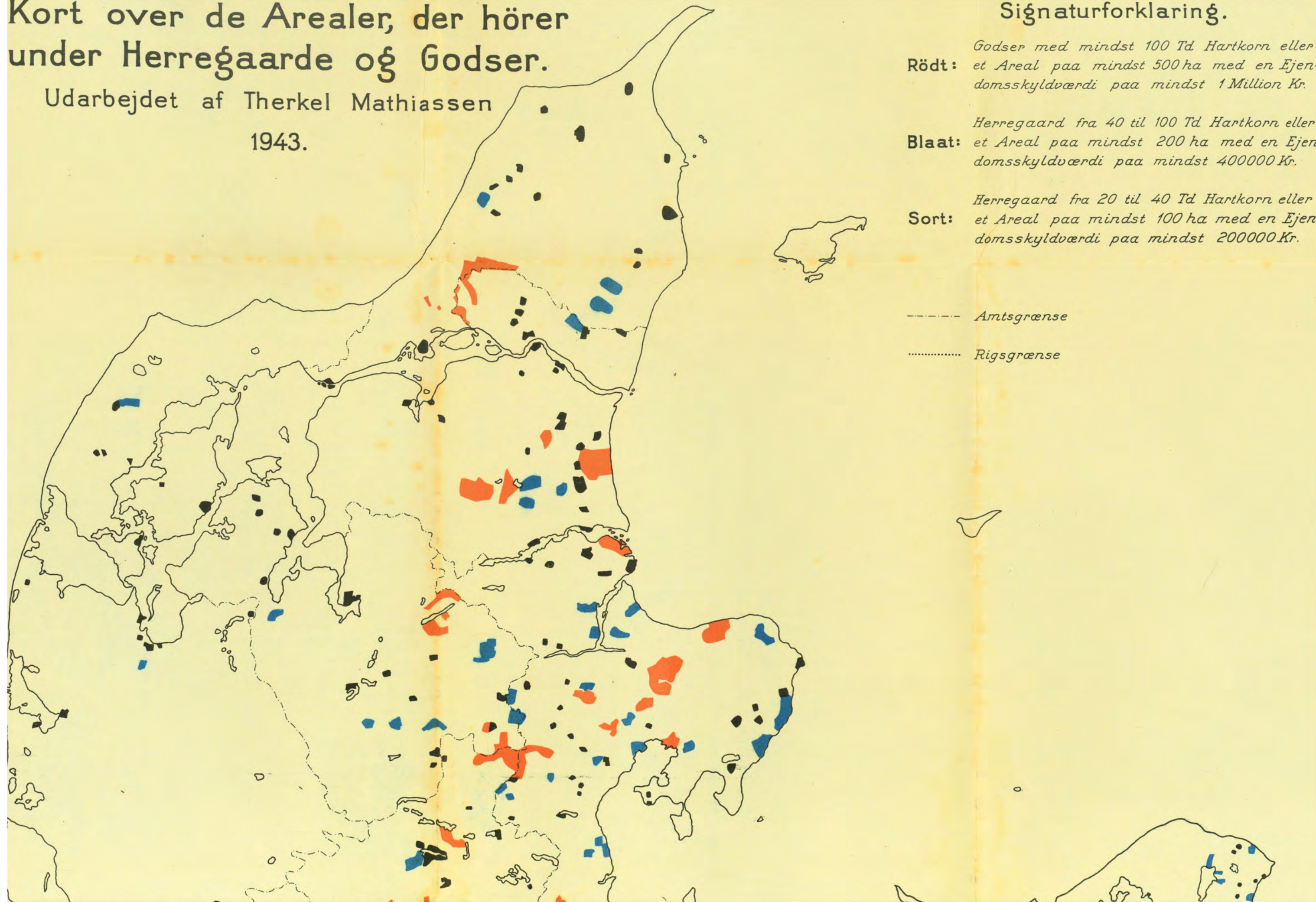
- Søllestedgaard 108, 131
 Sønderborg Ladegaard 132
 Sønderholm 130
 Sønderskov 229, 244
- Taarupgaard, Odense A. 121
 Taarupgaard, Viborg A. 229, 241
 Taastrupgaard 187
 Tersløsegaard 234, 245
 Thomasminde 187
 Tidselholt 127
 Tinggaard 110
 Tirsbæk 127, 229, 251, 256
 Tjele 105, 109, 122, 130, 187, 226, 229
 Toftholm 123
 Torbenfeldt 105, 109, 123, 187, 230, 251, 254
 Tranekær 104, 109, 121, 130, 187, 226, 257, 270, 271
 Trollesminde 132, 187
 Trudsholm 229, 244
 Turebyholm 235
 Tybjerggaard 105, 107, 132, 133, 235
 Tybrind 187
 Tyrrestrup 234, 242
 Tølløse 124, 247
- Udstrup 234
 Ulriksholm 230
 Ulstrup 229, 236, 241, 242
- Valbygaard 105, 107, 126
 Valdemar Slot 105, 109, 122, 130, 236, 251, 257
 Vallø 30, 104, 109, 132, 230, 248, 250, 257
 Vedbygaard 132, 133, 227, 270
 Vemmetofte 30, 104, 108, 109, 132, 254
 Vennerslund 105, 108, 126
- Vertemine 129
 Vestervig Kloster 187
 Vibygaard 56, 57
 Viffertsholm 126
 Vildmosegaard 132
 Vilhelmsborg 124, 187
 Villestrup 109, 122, 187, 227, 238, 256
 Vindeholme 123
 Vindumovergaard 122
 Visborggaard 187, 228, 241, 251
 Visby Hedegaard 187
 Viskum 234
 Vissinggaard 256
 Voergaard, Aalborg A. 234, 241
 Voergaard, Hjørring A. 125, 228, 241, 251
 Vognserup 127, 230
 Vojensgaard 187
 Vosborg, Nørre 229
 Vosnæs 122, 256
 Vraa, Gammel 234, 241
 Vrejlevkloster 226, 244
 Værsløvgaard 127
- Wedellsborg 104, 107, 109, 123, 130, 136, 187, 236, 255, 257, 270
 Wedelslund 50
 Williamsborg 123, 234
- Æbelø 255, 258
- Ødstedgaard 234
 Øllingesøgaard 127, 149
 Ørbækklunde 229, 230, 251
 Ørritslevgaard 236
 Ørslevkloster 226, 241
 Ørumgaard 123
 Østergaard, Salling 122, 227, 244
 Østrupgaard, Odense A. 125
 Østrupgaard, Svendborg A. 226, 245

Kort over de Arealer, der hører under Herregaarde og Godser.

Udarbejdet af Therkel Mathiassen

1943.

Signaturforklaring.

Rødt: Godser med mindst 100 Td Hartkorn eller et Areal paa mindst 500 ha med en Ejendomsskyldværdi paa mindst 1 Million Kr.

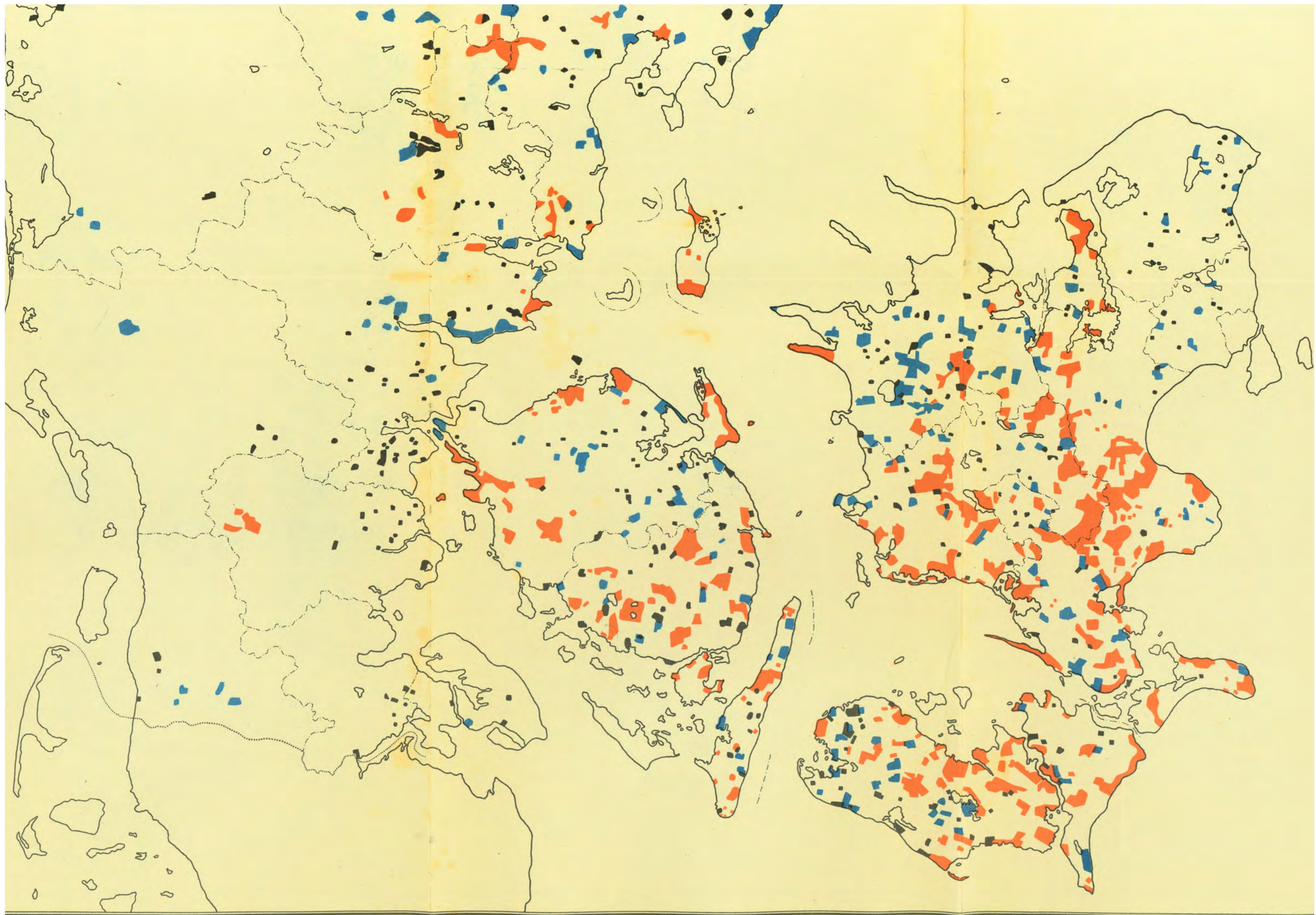
Blaat: Herregaard fra 40 til 100 Td Hartkorn eller et Areal paa mindst 200 ha med en Ejendomsskyldværdi paa mindst 400000 Kr.

Sort: Herregaard fra 20 til 40 Td Hartkorn eller et Areal paa mindst 100 ha med en Ejendomsskyldværdi paa mindst 200000 Kr.

----- Amtsgænse

..... Rigsgrænse

Det samlede Areal, der hører under Herregaarde og Godser, er 3604 km² (8,4% af Landets Areal); heraf er 1217 km² Skov.